

ВОЕННА БИБЛИОТЕКА № 5.

РАДКО ДИМИТРИЕВ

ГЕНЕРАЛ ОТ ПЕХОТАТА
БИВШ КОМАНДУЮЩ НА 3-а ОТДЕЛНА АРМИЯ

ТРЕТА АРМИЯ

В БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

1912 година

София

Издание и печат на Армейския Военно-издателски Фонд
1922

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ.

През лятото на 1914 год. предлагания труд — *„Третата армия в балканската война 1912 година“* — написан от нейния командующ през същото време, уважавания генерал Радко Димитриев, беше поставена под печат и щеше да излезе едновременно на български, френски и руски езици. Общоевропейската война осуети това начинание, а последвалите бурни дни и трагичната смърт на незабравимия Радко Димитриев можеха за винаги да ни лишат от този труд. За щастие ръкописа е бил запазен от семейството на покойника и сега имаме възможност да го направим достойно начитаещия свят.

Поради служебното положение, което заемаше и качествата, които притежаваше автора, както и поради обосноваността на изложението, настоящия труд ще заеме централно място сред трудовете, които ще имат целта да опишат Балканската война през 1912 година. Изложението засяга общото ръководство и в общи черти дейността на 3-а армия. Действията на части по-малки от бригада не са разгледани. — Допълнението на тези подробности и на ония пропуски, за които сам автора споменава в текста, са благодарна задача, която трябва да си поставят и разрешат преди всичко живите участници и дейци в славната Балканска война, за да се завърши с успех делото, чието начало е вече поставено.

Редакцията на военните издания, която се нагърби с отпечатването и издаването на този труд не е направила никакви промени в изложението. Макар и пригодени сега по друг правопис, думите на автора са предадени точно, неговата мисъл не е никъде изменена. Към ръкописа беше запазено само приложение В: Сведения за санитарното състояние на 3 армия. Всички други приложения са изработени в духа на текста, от редакцията, за да се облекчи читателя.

София, 20 март 1922 г.

ОТ РЕДАКЦИЯТА.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Нека над унизената и отслабена България да злорадствуват враговете на малките славянски народи. Нации като българската не умират, а винаги ще намерят в себе си достатъчно сили за да се възродят за едно по-славно бъдеще. Четири милионния български народ, който може да извади 350,000 бойци и около 100,000 спомагателни войски, ще може да се отреси бързо от нещастieto и отчаянието, които както е известно сж вжобще лоши съветници в политиката. Сжс своя упорен труд, пестовност и вяра в сждбата той ще излекува бързо отворените на телото му рани. Ще дойде ден, и той не е далеч, когато нашия народ пак ще разгъне своите победоносни знамена, които се развяваха при Лозенград, Бунар Хисар, Люле Бургас, Чаталджа, Булаир и Одрин, и нашата справедлива народна кауза ще вжзтжржествува, вжпреки всички препятствия.

Но нека тези наши думи не бждат счетени за прости заплашвания по адрес на някого, или за празно парадирание и држнкание на сабята. Сериозния български народ от сега нататжк ще си постави за цел не да тжрси реванш с авантюри, не да посяга на чуждата собственост, а ще се готви да си повжрне само онова, което тжй безжалостно биде откжснато от народния организъм и оставено на поругание в чужди ржце. Рано или кжсно ние ще достигнем това. Ние ще обединим българския народ в едно цяло, и тогава, силни сжс своето единство, ние ще застанем в славянското семейство на подобающето нам място. Това е наш идеал, наше право, и нека се надеем, че нас няма никой да ни укори за това стремление.

Целта на настоящия наш труд е да нарисува една правдива картина на сжбитията през паметната за България велика 1912 година, в която автора взема най-активно участие. Ние искаме да дадем, да оставим на младото поколение едно истинско изложение на онова, което българския народ на-

прави във великата борба, и с туй да поджрим в него вярата в едно по-светло бъдеще на нашето отечество.

Заедно с туй ние бихме искали да дадем на читателя един по възможност верен очерк на войната на Тракийския фронт, а особено на операциите на III-та армия, на чело на която автора имаше честта да бъде през най-славните дни на нейната бойна деятелност. Ние счетохме себе си задължени да сторим това толкова повече, че в съчиненията, които до сега са се появили по тази война, се срещат твърде груби грешки и неточности, които по някога извържат събитията до основание.

Този наш труд няма да претендира на чисто научна работа. За такива, за военно-критически анализ, ние считаме, че е рано още да се говори. Липсват още много данни, без които опита да се предаде на труда ни военна-научен характер, може да излезе една рискована и неуместна претенциозност. Освен това, автора е един от най-близките до войната дейатели, а самоанализа, както е известно, е най-малка задача. Ние ще описваме събитията главно във формата на лични възпоминания, и ако с това можем да дадем на науката материал за една чисто военно-научна работа, ще считаме задачата си напълно достигната.

P. D. ...

ГЛАВА I

ВЪВЕДЕНИЕ

Политическата обстановка през войната. Причини и поводи на войната.

Повече от 500 години християните на Балканския Полуостров пжшкаха под турското иго. То, това иго, беше тежко и непоносимо за всички, но бжлгарския народ го е чувствувал особено силно. Благодарение на близостта на моретата и на свободните християнски господарства, гжрците и сжрбите пренасяха турското иго по-леко. Ония от тях, които не можаха да се примирят с турския режим, намираха помощ и помощ у сжседните свободни християнски народи. Гржцките, сржбски и румжнски земи се намираха по далечните краища на Турската Империя, та затова, само периодически, през време на войните, сж чувствували натиска на чуждата тирания. Това е ставало в изключителните времена когато в приграничните райони сж се сжсредоточавали турските армии за водене на тази или онази война. Гжрци, сжрби и румжни по този начин сж пренасяли разоренията и насилията само рядко и случайно.

Друго беше положението на бжлгарите: те се намираха в центжра на турските европейски владения, поради което Бжлгария е била винаги утжпкания пжт, по който сж минавали Османските пжлчища за водението на всички войни. Турските армии винаги сж се сжбирали и организирали в Бжлгария и само след това сж тржгвали в поход, черпайки всички средства за водението на войната от бжлгарите. Но Турция, която се яви в Европа като неканен гостенин, беше принудена да води постоянни войни, а това от своя страна водеше кжм непрекжснато обирание и притеснение на бжлгарския народ. Година не се е минавало да не преминават като буйни потоци през Бжлгария или жестоките спахии и делибашии, или необузданите башибозуци и еничери, или недисциплинираните аскерлии, и всичко това е внесало в нашето отечество ужасите на изстреблението и плячкосванието.

Нямаше какво да се прави пред грозната сила. Бжлгарския народ се помирил с печалната рол на роб в най-лошия смисл на тази дума. Той набирал от поколение в поколение злобата и чувството на отмжщение, като чакал тжр-

пеливо деня за да свали игото. Само малцина, редки натури не сж могли да се примирят с тежкото иго, и такива сж напускали своите бедни колиби и сж олавяли балканите, в които сж намирали воля и свобода. По този начин възниква хайдутството, което послужи като ядка за ред възстания. Под думата хайдутин ний разбираме разбойник, престъпник, но в психологията на нашите хайдути от турския режим нямаше нищо разбойническо. Хайдутите от оная тъмна епоха сж прегръщали това опасно занятие не от алчност за богатства, а от жаждата за отмъщение и свобода. Българския народ оценяваше по достойнство самоотречението на тези свои избрани синове и до сега възпява в своите си песни подвизите им и техните благородни нрави. От посветените тям песни лжти свобода и любов към тези нещастници, които сж си избрали хайдушкото занятие. Но подобни избраници сж били само рядко изключение, а масата, народа пжшкар под непосилното иго, на което, като че ли не се предвиждал края.

Но Бог се смилил най-после и над нещастния народ. Като се почне от края на XVI-то столетие, Русия след като се свзема от татарското иго, почва да се шири на юг и да заплашва целостта на Турция. Българския народ чувствувал инстинктивно, че лжките на свободата ще го озарят от север и той насочва всички свои надежди в това направление. Нито западните интриги, нито щедрите обещания на по-близките сжседи, нищо не е било в състояние да убие у българина вярата в Русия и в нейните великодушни царе. Прегърбен под тежкото иго, българина твърдо вярвал, че ще настъпи ден, когато ще дойдат северните братя и ще разкъсат най-после тежките му робски вериги. И народа се не излъга. Този ден настъпи.

Цел ред руско-турски войни, както е известно се завършват с освободителната война през 1877-78 година, в която руския народ с потоци кръв най-после по С. Стефанския договор, освободи България в нейните почти пълни етнографически граници. Това бяха дни на велико народно тържество, дни на светли надежди за едно по-добро бъдеще, и българския народ не можеше да намери думи за да благодаря великодушния руски народ за подарената му свобода. Кой интриги, кои сплетни след това могат да скжсат онези тесни връзки между двата братски народи, които се завързаха на бойните полета при: Плевен, Горни-Джбник, Телиш, Пловдив и Шейново, на височините на Шипка, Троян, Арабаконак и в Родопите. Не! — каквото и да стане, българския народ няма никога да забрави кому той дължи своята свобода, и нека нашите врагове не бързат да се радват на чисто временните наши взаимни домашни недоразумения. Това сж неизбежни търкания, присжци и на най-дружно живущите семейства. В тежки минути, в минути на изпитание

българския народ винаги ще се радва с радостите, на Русия и ще страда с нейните страдания.

Но С.-Стефанския мир бил само една минутна светкавица на българския хоризонт. Русия поведоха на разпятие в Берлин по същия начин, както недавна водиха малката България в Букурещ. И като резултат от тази Голгота българските земи в долината на Струма и Вардара, гдето някога е цфтяла българската култура и свобода, останали под турско владичество. Пак настъпили тежки години за измъчения народ; пак една значителна негова част е трябало да се нагърби с тежкото иго и да го носи на отслабналите и изнеможели вече рамена. Но сега условията вече бяха други: Една част от българския народ беше свободна, и на нея именно се впериха всички надежди на измъчената Македония. С.-Стефанска България, която беше начертана на основание на солидни географски, исторически и етнографически изучвания от такива познавачи на Балканите, като граф Игнатиев, Милютин, Нелидов, Черказки и други; тази България стана политически и национален идеал за всеки българин.

Цар Освободителя, като оттегляше армиите си от освободена България, направи един позив към българския народ, в които го увещаваше да се примири с временното положение, но заедно с това, той го приканваше да си стегне силите, за да може да достигне понататъжните си идеали и със собствените си средства. И ние, българите, изпълнихме свято завета на Царя и на Руския народ. Вчерашния роб се залови с трескава енергия за труд и едновременно с икономическата и културна работа, под ръководството на избрани руски офицери, почна интензивна работа за устройството на своите въоръжени сили. С рядка енергия и дълга любов се заловиха нашите учители — руските офицери, за мъчното дело, и тяхния труд биде увенчан скоро с пълен успех. Само след шест години малката България вече имаше своя армия, която ни даваше основание да се надеем, че тази армия, това дете на руската сила ще може в случай на нужда да защити скъпите интереси на Отееството. Шест години в упорен труд бяха достатъчни, за да се създадат нови градове и села, да се излекуват раните, които ни беше нанесъл умирающия потисник, да се създаде заедно с това армия, готова да почне осъществяването завета на Цар Освободителя.

Първата стъпка към това беше присъединението на Източна Румелия към България. Акта на съединението тогава беше дал повод за една известна натегнатост в отношенията между Русия и България. В Петроград погледнали на това събитие като на враждебна за себе си демонстрация, която е преследвала целите да емансипира окончателно България от Русия.

Там бяха прави, но само на половина. С провжзгласяване на сжединението Бжлгарския народ не е мислил ни най малко да сжздава неприятности на Русия. В ония времена обаянието кжм Освободителка Русия беше тжй силно сред широките маси на бжлгарския народ, че за някакви враждебни демонстрации не можеше да става и дума. Бжлгарите бяха уверени, че сжединението става с благословията на Русия, и те тржгнаха след инициаторите с вжзторг.

Малко инак стоеше вжпроса с Княз Александжр. След като беше разклатил силно трона си с известните експерименти за унищожение на конституцията и за стеснение на народните права и свободи, той трябаше да помисли да заглади с някой популярен акт народното негодувание и охлаждане. Налагаше му се при туй да побжрза, защото в Петроград вече не криеха своето разочарование от младия княз, и като че ли тжрсеха само благоприятен момент да видят неговия трон вакантен. Представляваше се извжнредно благоприятен случай: в Източна Румелия бяха дошли на власт тжй наречените „сжединисти“, тоито пет години наред проповядваха идеята за сжединението. Тяхни противници беха партията на тжй наречените „казионни“, сжтрудниците в управлението на генерал губернатора Богоридис. Сега партиите си бяха разменили ролите. Сжединистите, след като поеа властта и туриха на генерал губернаторския трон Кржстевича, като че ли вече не бжрзаха сжс сжединението. Те се считаха „русофилска“ партия, та не можаха да свжршат такова решително дело без позволения на Русия, а в Петербург не бжрзаха. На бреговете на Нева считаха, че не е настжпил момента, че е рано да се повдига вжпроса за сжединението, особено при условие, че на бжлгарския трон седи неприятен тям княз. Партията на казионните не пропустна благоприятния случай да използва този вжпрос за борба сжс своите политически противници. Тя атакуваше яростно противниците си, и обаянието на последните в народа бжрзо падаше. Вжзраженията на сжединистите, че те не сж изменили на своята програма, а само отложили реализирането й до благоприятни обстоятелства, не можаха да успокоят никого, а напротив, усилваха темпа на народното негодувание. Тях почнаха да ги осмиват с разни епитети, които отпосле получиха широка популярност. Думите „не му е времето“ стигнаха един вид ирония, с която казионните награждаваха бившите сжединисти, когато последните се мжчеха да се оправдаят, че не е настжпило още благоприятно време. Те бяха прекржстени от сжединисти в „лжжесжединисти“. Агитацията в полза на сжединението се разпространяваше бжрзо и широко сред населението. Нейните водители — партията на казионните тогава, предложиха на Княз Александра да усвои тяхната програма за провжзгласяване на сжединението, с което той можеше да се забронира от всички посегателства вжрху

неговия трон. Княза се съгласи, като виждаше в това единственото средство да закрепни своята отслабнала сред народа популярност и да осигури трона си от руските посегателства.

На 6-й септември 1885 година войските от Пловдивския гарнизон, под началството на популярния майор Николаева провъзгласиха съединението, като обявиха свален генерал губернатора Кржтевича, когото изпратиха вжн от Бжлгария. Бжлгарският народ тържествуваше. Неговите идеали се осъществиха. В широките народни маси никой не искаше и да допусне мисълта, че акта на съединението може да бжде неприятен на Русия. От своя страна и Княз Александър достигаше своята интимна цел. Повидимому той не само че достигаше целта да разсее недоволството на народа от неговата личност, но заедно с това се отжрзаваше и от руската опека. Той вярваше, че от сега неговата династия е пуснала дълбоки корени сред бжлгарския народ, и че тях не може да изкуби вече никаква сила. Скоро настъпи разочарование, и то се почувства най-силно от народа.

Опирайки се на Виена, крал Милан погледна на бжлгарското обединение като на опасност за сръбските интереси. Сърбия гледаше на Бжлгария с едно силно чувство на завист още вжв времената на сключването С. Стефанския договор. По този договор, както е известно, новоосвободената Бжлгария включваше една територия почти в три пжти по-голяма от сръбското кралство. Най-добрата част от Македония ставаше бжлгарска. С тревога и завист гледаха сърбите на новосъздадената тяхна съседка, която можеше да им стане опасна съперница в стремлението за хегемония на Балканския Полуостров. Считайки въпроса за славянската солидарност и братство оталечена абстракция, сърбите виждаха, че около тях се създава едно младо, жизнеспособно господарство, което ще владее и онези зони в Вардарската долина, на които те гледаха като на своя собственост.

Но условията на С. Стефанския договор бидоха силно окастрени в Берлин, и Сърбия се беше временно успокоила. Сега, с присъединението на Източна Румелия, Бжлгарското княжество ставаше почти в два пжти по-силно от Сърбия. Пак възкръсна кошмара за бжлгарската хегемония пред сръбските държавници. И крал Милан, обзет от безпокойство прегръща мисълта да не допусне това усиление на Бжлгария, а в краен случай — да получи известна компенсация за сметка на западните и северозападни бжлгарски окръзи. Моментът като че ли беше твърде благоприятен: Русия, недоволна от княз Александра, се беше отвърнала и от Бжлгария; Австрия явно държеше страната на Сърбия, Турция заплашваше да нахлуе в своята бивша провинция — Южна Бжлгария, а Европа, която беше измислила Източна Румелия, като че ли не искаше да бърка на Турция да си възстанови

властта и авторитета в една провинция, която в силата на съществуващите догори се считаше нейна собственост.

При тези тежки за България обстоятелства Сърбия, под един нищожен предлог, обяви братоубийствената война. Безполезна останаха всички усилия на княз Александра да отклони войната. На 2-й ноември сръбският крал ни обяви война, и ние *volens polens* трябаше да вдигнем хвърлената ржаница. Но младия и пълнен с жизнени сили народ не се стресна. Той се опираше на немногочислената си, но прекрасна армия. Нашите войски се прехвърлиха бързо от Южна в Северна България и посрещнаха врага във всеоръжие. Мотивите на сърбите да ни обявят война бяха до толкова несъстоятелни, че и последния български селянин погледна на този сръбски акт като на черна измяна и посегателство върху нашата собственост. Войната изведнъж стана една от най-популярните, а това беше най-добрата гаранция за успеха.

Преминавайки по 50—60 километра в ден, по лоши пътища, под дъжд и сняг, трескаво бързаха младите български полкове за да препречат пътя на врага, който се беше осмелил да прекрочи нашите граници. През това време сърбите, като използваха незащитеността на нашите граници, също бързаха да влязат в София, и от там да диктуват своите условия за мир на Българския народ. Но нашето право дело възтържествува. В решителните боеве на Сливница от 4-и до 7-й ноември сръбската армия беше разбита и след това българските войски нахлуха в Сърбия. В боевете от 12-й до 15-й ноември българите заеха Пирот и вече заплашваха Ниш. В тази критическа за Сърбия минута на българските аванпостове се яви австрийският пълномощник граф Кевенхюлер и поиска категорично да се спре нашето победоносно шествие. В случай, че не приемехме, нам ни се обяви, че по-нататък ще имаме работа с австрийски корпуси.

Нямаше какво да се прави. Трябаше да се съгласим на едно временно примирие и спиране на военните действия, а по-после и да очистим сръбската територия. От Пирот България я поведоха в Букурещ, и там по инициативата на австрийската дипломация се подписа букурещкият мир, според който двете воюващи страни си останаха при старите взаимни граници. Всичките претенции на България, като победителка, да ѝ се дадат било териториални, било парични възнаграждения бяха оставени без внимание. Ние останахме само с нравственото удовлетворение на победители.

Резултатите от войната послужиха като първо семе, което постепенно се разрастваше и сваляше вината за нашите дипломатически несполуки на княз Александра. Съединението, макар и да се реализира фактически, стана

във формата на лична уния. Южна България продължаваше да се счита като турско генерал-губернаторство. Народа се оглеждаше с едно безпокойство какво ще стане след пет години, когато изтече срока на генерал-губернаторския мандат. Депутацията, която беше изпратена да моли Императора Александър III-й за сжединението, трябаше да изслуша твърде недвусмисления отговор, че за разединение не можало да става дума, но че до гдето е в България княз Александър ние не трябало да се надеем на никаква особена подкрепа от страна на Русия. Между туй на България предстояха за в бъдеще още толкова много и сложни задачи, че оставена сама на себе си, тя мъчно можеше да се справи с тях. Ако, в сравнително дребния румелийски въпрос, ние срещнахме толкова затруднения; ако той, след огромните жертви, ни даде такива нищожни резултати — какво щеше да стане по-нататък, при решението на трудния въпрос за присъединението на Македония, за разширяването на България до нейните естествени етнографически граници?

Да остави Македония в робство, това не можеше да стори свободна България. Македонските българи гледаха с вяра и надежда на младото княжество и хиляди прокудени македонски синове търсеха убежище в него. Въспоминанието за турското робство беше още тжй прясно, щото хилядите македонски беглеци намираха у нас най-широко братско гостоприемство. Те рисуваха картините на своето мрачно съществуване в родната земя и възбуждаха в сърцата на свободните българи непоносими болки. Всички съзнаваха, че треба да се помогне на македонците, да им се създаде едно сносно съществуване. Това беше свещен дълг на България. За всички беше ясно, че до тогава до гдето Македония остава в робство, България не може да се счита гарантирана от външна опасност, защото не съществуваше такава сила, която да може да спре свободните българи от да помогнат на поробените си братя в случай на едно сериозно въстание. А между туй, как можеше да им се помогне?

Не рискуваше ли малката България, оставена сама на себе си да бъде смачкана от Турция, Румъния и Сърбия отделно, а може би и от един съюз между тези наши съседни? Ето въпроса, който постоянно се въртеше на езика на всеки патриот. И на този въпрос нашата интелигенция отговаряше различно. Привържениците на княз Александра намираха, че България треба да се опре на западните държави начело с Англия и Австрия. Привържениците на Русия напротив, възразяваха, че на близкия изток съдбата на народите зависи от Русия, че само тя, следователно, може да ни помогне за достигане на нашите идеали. А Русия не искаше да има работа с България, докато на нейния трон седи

княз Александър, който водеше народа към отчуждение от славянството. Но, какво да се прави при все това? Как да се излезе от този омагьосан кръг? Ето въпроса, който си задаваше всеки интелигентен българи́н само една година после сжединението, когато, след като се кристализираха сжитията ставаше ясно за всички, че малката България, за достигането на своите идеали ще трябва да търси упора от вън. Но къде, къде да се търси тази упора? Ето въпроса на въпросите.

— В Австрия и Англия, казваха едни.

— Ами Русия, отговаряха противниците много значително. Не е ли ясно, че веднаж тръгнем ли със западно-европейските държави, от които много нещо нема да получим, че веднъж изберем ли този път, ние хвърляме ръкавицата на Русия, която едва що ни беше създавала. Не е ли ясно, че с тази измяна ние рискуваме да попаднем в положението на Полша в края на XVIII столетие?

Тези две течения, както е известно, се завършиха с детрониранието на княз Александър. Настъпиха след това смътните времена на безвластието и постоянните въстания, които се завършиха с избирането на сега царствувиящия наш държавен глава Н. В. Цар Фердинанд I.*)

След няколко години, Император Николай, в желанието си да види изгладени старите търкания между България и Русия, предаде на забора всичко минало и призна нашия цар. България, като че ли вече можеше най-после да си почине и влезе в нормалния политически живот. Но това беше само външно спокойствие. Македонския въпрос оставаше отворен и заплашваше да ни донесе буря всяка минута. Македонското население, което се намираще в прави и близки отношения със Свободна България, чакаше помощ, помощ бърза и сериозна. Палативите, като издаване на фермани за този или онзи владишки пост, вече не можеха да удовлетворят никого. В Княжеството тжнеше един подземен вулкан, който можеше да почне своето грозно изригване всеки ден. Онези български правителства, които се опитваха да създадат твърдо-коректни и лоялни отношения с Турция, рискуваха да бъдат пометени от политическата сцена. Тъй стана с кабинета на Стоилова в 1898 година; тъй стана и с кабинета на Данева в 1903 година. Македонците се ползваха от всеки случай да напомнят за своята горчива участ; да искат да се тури край на онзи позорен политически строй в тяхното отечество, който намираще за възможно да държи в началото на ХХ-и век в грозно робство милиони християни, достойни за по-добър живот. Нито постоянните усилия на българските правителства, нито съветите на европейските държави — нищо не беше в състояние да спре

*) Настоящия труд е писан в периода 1913–1914 год.

освободителната вълна. Всичката бългурска интелигенция, всичкото офицерство се солидаризираше с каузата на македонските комитети и настояваше да се употребят по-решителни средства.

Реформите във вид на административен и финансов контрол не удовлетворяваха, не успокояваха вече никого. Това бяха мерки, които, като не изменяха същността на положението, само раздразваха по-силно духовете. Само една пълна и действителна автономия, може би, още можеше да даде реални резултати. Но Турция беше неспособна да даде такава, а Европа все още гледаше през пръсти на пожара, който се почваше.

В такова положение бяха работите към началото на 1912 година, когато между България и Сърбия най-после се сключи тайно съглашение на почвата на Македонския въпрос. За Сърбия македонския въпрос се свеждаше към необходимостта да се освободи Стара Сърбия и да получи свободен изход на Адриатическото море. След присъединението на провинциите на север от Шар-планина, сърбите заставаха в непосредствено съседство със своите черноморски братя. Там след това се усмихваше мисълта да се обединят в едно силно сръбско кралство. Тази задача повидимому беше толкова повече осъществима, че на почвата на славянска солидарност, сърбите можеха да се опират и на непосредствената помощ на България и на мощната подкрепа на Русия.

Черна Гора в тези въпроси вървеше покорно след Сърбия.

Но съюзниците не искаха да изпускат от ръце и другите възможни средства за да си увеличат шансовете за успех. С тази цел кабинетите на Гешева и Пашича направиха опити да привлекат в съюза и Гърция. Това можеше да се достигне твърде лесно, защото и Гърция имаше да ликвидира с Турция ред исторически въпроси. На пръв план стояха въпросите за островите Крит и Архипелага. След това гърците претендираха да си присъединят и земите на север от Тесалия и Епир.

В края на месец Май съюза беше получил вече повидимому яка циментировка. Четирите малки християнски държави, подир вековни вражди и распри, като че ли бяха разбрали най-после простата истина, че силата е в съединението и си бяха подали ръка за обща работа. Целта беше величествена и свята — освобождението на всички християни на Балканския полуостров от турското иго. Русия, която беше водила вековна борба за същата кауза, идеше да благослови този съюз, и като че ли беше готова да го вземе под свое покровителство, при всичко че в Петроград отначало си искали да му придадат само отбранителен характер,

а да го използват когато настъпи по-благоприятен за Русия момент.

Но за балканските съюзници отлаганието да се действа беше крайно нежелателно. Те се опасяваха и то твърде основателно, че всяко отлагане може да бжде само във вреда. Турция като че ли кристализираше своето ново държавно управление, а новия конституционен строй, макар и бавно, обещавахе да обнови нейния културно-политически живот. Армията ѝ паралелно също се обновяваше, и според новите организационни планове обещавахе да се превърне в мощна сила. Между туй, балканските съюзници вече много години наред напругаха последни усилия за подобрене на своите въоръжени сили, и сега времето можеше да ползува само Турция. Трябаше да се бърза, за да се разчистят сметките с последната. И България, начело на съюза, усили темпа на своите приготовления.

Към началото на август съюзниците вече се сговориха да пристъпят към действие веднага. В последния момент, обаче, като че ли се забелязваха известни колебания. Съюзниците като че ли бяха готови да се изплашат от грандиозността на борбата, и сред тях се чувствуваше известна неувереност.

На автора на тези редове стана известно за съюза от твърде компетентен източник, но по един частен път, още в края на месец май. Едно твърде отговорно лице, желаейки да определи своето поведение по въпроса за мир или война, се беше адресувало до автора с ред въпроси. Те изобщо се свеждаха към питанието: могат ли съюзниците в случай на война с Турция да разчитат на успех. Автора без колебание отговори в положителна смисъл. В няколко твърде подробни изложения той беше направил едно сравнение на силите и средствата на двете страни и беше дошел до следующите заключения: 1) Съюзниците имат всички шансове за успех; 2) Войната трябва да бжде и ще бжде скоротечна и ще се свърши в 1—2 месеца с победа на главния театър нейде около Баба Ески или Люле Бургас. При това, автора предполагаше, че след като турската армия бжде разбита в едно или две големи сражения, Турция непременно ще поиска мир, и съюзниците ще достигнат целите на войната без да минават р. Еркене. Атаките на Чаталджа и Цариград той считаше за излишни и безполезни.

На 2 август в гр. В. Търново станаха известните тържества по случай възшествието на престола на Н. В. Царя. Тук министър председателя г. Гешев, при срещата си с автора беше имал един кратък разговор, който се свеждаше към същите въпроси: може ли България, в съюз със Сърбия, Гърция и Черна Гора, да разчита на успех в случай на една война с Турция. Автора, който нямаше право да открива, че му е известна комбинацията за съюза, заяви

направо и категорично, че ако такъв съюз съществува, то всяко заключаване, макар за един ден, би било непостижимо грешка. При тези условия съюзниците имат всички шансове за успех, затова, без да се губи време, трябва да се използват месеците август и септември и да се разправим с Турция. По-късно войната ще бъде по-мъчна, защото освен с противника ние ще бъдем принудени да се борим с лошото време и с произтичащите от тук мъчни съобщения. Председателя на министерския съвет, като че ли се убеди, и в заключение изрази желание да се съберем в София, та в присъствието на министерския съвет да се изслушат мненията на най-старшите началници. В последствие, когато ние бяхме на Чаталджа, автора получи едно поздравително писмо от г. Гешева, гдето той между другото му пишеше: „На решението ми да се склони за война, най-много повлиял нашия с Вас разговор в Търново.“

От Търново ние се разотидохме по гарнизоните си за да се готвим за предстоящите тогава Шуменски маневри. Тези маневри бяха твърде навремени. Ние се готвихме да правим крепостни маневри още в 1911 година, но поради финансови и економически съображения, военния министър беше принуден да ги отложи.

Този проект, макар и да не беше се осъществил тогаз, все пак ни послужи като мотив да произведем цял ред практически занятия по крепостната война. Всичкия висш команден персонал от 3-та Военно-инспекционна област и офицерите от генералния щаб поработиха интензивно върху особеностите на операциите около крепостите и получиха една основателна подготовка.

Сега, в началото на септември най-после, маневрите се почваха. Трета Военно-инспекционна област мобилизира две дивизии, като беше привлекла и една трета в кадров състав. По този начин тя се превърна в III-та армия, която под началството на автора трябваше да атакува шуменския укрепен лагер, защищаван от един гарнизон под началството на генерал Ковачева.

Армията зае изходното си положение на линията Разград — Джумая. Предстоеше, следователно, да се произведе настъпателно движение с цяла армия, да се приближим до крепостта, да се постареем да отслабим противника с боеве върху нея, и след това, да обсадим и атакуваме самата крепост, според обстоятелствата: или с нечаено нападение, или с нощен шум, или с ускорена, или с методична, постепенна атака.

Но пред вид на бързия ход на преговорите със съюзниците, нашия щаб трябваше да се задоволи с изпълнението на една най-скратена програма, като си беше поставил за задача да ни покаже от всичко по малко. Първия ден настъпащата армия влезе в аванпостно съприкосновение с

противника. На втория ден станаха ред боеве вжн от сферата на влиянието на крепостната артилерия. Третия ден се посвети за заемане на прикривающаи обсадната артилерия пехотни позиции и за вжоржжаванието на обсадните батареи; а на 4-ия се произведе ускорена атака. Макар, че времето, което се посвети за преминаванието на разните фазиси от борбата, да беше твжрде кжсо, все пак и началниците и войските получиха едно доста ясно представление за особеностите на този род операции. Но тези маневри, вжн от чисто учебно-техническата страна, принесоха и огромна полза в нравствено отношение, за органическото сплотяване на III-та армия. Тук пржв пжт се беше сжбрала цяла армия и пржв пжт командующия има случая да се запознае в реалната полска работа сжс своите подчинени. Тези маневри несжмнено послужиха като начало за онова нравствено сближение между началници и подчинени, за онова взаимно разбирање, което в последствие при Лозенград и Бунар-Хисар ни даде такива блестящии резултати.

На 12-й септемврий ние получихме шифрована телеграма от н-ка на генер. щаб, с която ни се предписваше по един незабелязан начин да отидем веднага в София по служебна работа. Ясно беше, че работата вжрви кжм развжзка. В нашата преса се водеше гореща кампания и се искаше да наложим на Турция даването на автономия за Македония, а в противен случай да я принудим да стори това с война. За сжществуванието на сжюза открито не се говореше, но от някои алюзии можеше да се дойде до заключение, че в тази тайна сж посветени вече много лица.

Ние пуснахме слух, че заминаваме за Плевен по инспекция и на 13-ий тржгнахме за София. На гарата в столицата ни посрещна един от адютантите на Воен. Министжр и ни предаде заповедта, щото на другия ден в 9 часа сутринта да бждем у министра в кжщата му. В града вече ние узнахме, че по сжщия тайнствен начин е пристигнал и генерал Иванов. Очевидно беше, че нас ни сжбират за онова сжвещание, за което бехме говорили в Тжрново с министра Гешева, и че това сжбрание ще има решающе значение за сждбините на Бжлгария.

Нема какво и да се говори, че нощта за мене беше една от най-тревожните. Автора прекарваше и преброяваше числото на турските табори и орди, онова на нашите и сжюзнишки баталйони и батареи. Той се стараеше да си спомни характеристиката на турските генерали, на нашите началници; сравняваше моралните свойства на двете страни, и винаги с радост идваше до най-благоприятни за нас заключения. Само сегис-тогис го смущаваха някои тжмни мисли: „Ами ако сжюзниците не се разберат в последната минута, или, което е още по-лошо, вжв време на самата вече война? Тжгава?“... Но сжмненията му се разпржсваха веднага като си спом-

няше словата на г. Гешева, че войната е напълно подготвена политически, че съюзниците сж напълно солидарни, че Румжния ще пази строг неутралитет. Махнѐте се от мене, сжмнения, в тези сждбоносни минути. Всичките шанси сж на наша страна. Помогни ни Боже—да сжхраним тази вяра и в утрешните сжвещения, а главно, в самата борба. Вярата в успеха е вече половин успех.

Сутринта на 14-то число в 9 часа ние бяхме вече у военния министр. На сжвета бяха се сжбрали тримата началници на военно-инспекционни области респективно генералите: Кутинчев, Иванов и Радко Димитриев, началника на генер. щаб генер. Фичев и запасния генерал Савов. Председателствуваше военния министр генерал Никифоров.

Началника на щаба с няколко думи ни запозна с политическата обстановка и сжс силите на двете страни. Подир това военния министр постави вжпроса: можем ли ние при тези условия да воюваме с Турция? След едно твжрде кратко обсжждане всички се изказахме в утвжрдителна смисжл. Подир това сжвета отиде в двореца в пжлния си сжстав, за да докладва мнението си и на Негово Величество Царя.

Царя на бжлгарите изслушваше с джлбоко внимание мненията на своите висши военнначалници. Той не се задоволяваше само с едни прости повжрхностни разсжждения, а искаше да му се дадат основателно мотивирани мнения, по всички ония вжпроси, които сжставляваха слабата страна на армията ни. Особено се беше спрело неговото внимание на вжпросите по снабдяването на армията, и по всичко се виждаше, че с болка на сжрдце и с досада узнаваше за голямите наши пробели в това отношение. Той се обжрна с най-внушителен тон кжм военния министр и му предложи да употреби всички усилия, да се не спира пред никакви разходи, но да попжлни онова, коетоще бжде още вжзможно. Касателно бждещите ни успехи Царя беше най-горещо убеден в тех и се старееше да влее това убеждение у всички присжтствующи. В заключение, по желанието на Н. В. се сжстави един кратжк протокол на заседанието, който биде подписан от всички присжтствующи. Н. В. искаше да сжхрани този исторически документ за потомството в своята архива.

През сжщия и на другия ден, Н. В. Царя се сжвещавал и с някои от господа министрите, а вечерта на 16-й ни сжбраха в министерския сжвет. Това беше едно високотжржествено от сждбоносно значение историческо сжбрание. Висшите граждански и военни чинове на Бжлгария се бяха сжбрали за да решат мир или война, или по-право — да дадат санкция на това взето вече решение.

Младата бжлгарска столица, която в своето 35 годишно сжществувание беше видяла много сжбития, никога не е била още свидетелка на сжвет с такава важна мисия. Тук щеше да стане сега дума не само дали трябва да вою-

ваме, но да вдигнем ли на оръжие буквално цялия народ. Защото, при съществуващите условия, успеха можеше да се достигне само при условие на едно крайно напрежение на всички народни сили. Войната щеше да се води не само от армията, а и от всичкият народ с всички негови материални и морални средства. Трябаше, предстоеше да воюват не само мъжете, които сж способни да носат оръжие, но и старците и децата, а на места и жените, които идеха да заместят мъжете в обозите, болниците и другите тиловы служби. Нещо повече, — във великата народна борба трябаше да вземе участие и всичкият работен добитък на населението. В разпореждането на главокомандующия щеше да постъпи и всичкото, пригодно за армията имущество на народа. Според закона за реквизицията в разпореждането на армията постъпваше всичко, което може да послужи за продоволствие, обмундирование и снаряжение на войските. С една реч, предстоеше ни една в пълната смисъл на думата народна война, с всичките ѝ незгоди и жертви.

Но целта, високата цел да освободим сжс своите собствени сили поробените наши братя, тази свята идея ни бодреше. Перспективата да видим свободна Македония, да скжсаме робските вериги на нашите родни братя, и да заживеем след това като дишаме с пълни гърди — тази перспектива ни правеше готови на всички жертви.

Заседанието се откри с една кратка реч от министър-председателя. С задушен и малко треперящ глас почна стария народен ветеран да ни излага целта на събранието. Но постепенно гласа му се усилваше и скоро той вече ечеше с ека на млад тембр в стените на министерския съвет, гдето вероятно до сега не се е говорило никога с такъв пламенен и искренен патриотизъм. Той ни нарисува още веднаж политическата обстановка, като ни изложи, че ние се намираме в настъпателен и отбранителен съюз с братята сърби и черногорци, че малко по-късно към съюза се е присъединила и Гърция, че Румжния ще остане неутрална, че нашата освободителка ще остане при един приятелски и благосклонен на съюзниците неутралитет, че несъмнено и другите европейски страни ще останат неутрални.

В заключение въпроса беше поставен тъй: можем ли ние при тези условия да се решим на борба с достатъчна увереност в успеха? При туй, нашето внимание се привличаше върху обстоятелството, че да стане войната или не — зависи от България, че останалите съюзници ще направят онова, което реши България. Отговор на този въпрос министрите чакаха от нас — военните началници. Ние един след други се изказахме в утвърдителна смисъл. Щом като дипломатията е изчерпала всичките си средства и не е могла да си добие по мирен начин желаните реформи, то ние,

военните началници, заявихме и изказахме увереност, че целта може да се достигне и с война.

Министър-председателя Гешев още при нас повика на телефона сръбския президент Пашича и в Белград беше съобщено с няколко условни изражения решението на Българското правителство. Заедно с това се канеше и Сърбия да обяви мобилизацията на 17-то число, едновременно с нашата. Отговора на Пашича беше положителен.

Гърция искала разрешение от съюзниците си да пристъпи към мобилизацията не по-рано от 22-ро или 23-то число, тъй като тя имала да получава по море още някои материали и се опасявала да не би чрез преждевременния резрив на дипломатическите си отношения с Турция да се побъркало на тези доставки. Това гръцко искание като че ли беше малко обезпокоило министрите, но ние, военните, заявихме, че в краен случай ще преминем и без гръцка помощ, и съветвахме да се не бави нашата мобилизация. Да бързаме ни караше настъпващата есен с всичките неудобства на една зимна война.

И тъй — дойде часа. На 17-й септември Царя на българите с манифест към народа обявяваше мобилизация, а от тук до война — само една крачка. Горещо си стиснахме ние ръцете с министрите при разделата, като си пожелахме успехи, и се разотидохме. На другия ден ние трябаше да се върнем на местата си за да ръководим мобилизацията на своите армии. Ние се разотивахме с пълна вяра в успеха, и тя, тази свята вяра, не ни излгга. Измениха ни нашите съюзници, но Бог да ги сжди.

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON
FROM THE FIRST SETTLEMENT
TO THE PRESENT TIME
IN TWO VOLUMES
BY NATHANIEL BENTLEY
VOL. II.
BOSTON: PUBLISHED BY
J. B. BENTLEY, 1825.

ГЛАВА II.

Организацията и численността на армиите, които воюваха.

България.

В мирно време, както е известно, българската армия състоеше от 9 пехотни дивизии, 11 конни полка, три крепостни артилерийски батальона, три планински артилерийски полка, една телеграфна, една понтонна и една железопътна дружина.

По мирновременния си състав дивизията имаше следущата организация:

4 пехотни полка по 2 дружини, всичко 8 друж.
1 артилерийски полски полк от две отделния
по три батареи всяко, всичко 6 бат.
Една пион. друж. за 1, 2 и 4 дивизии 1 друж.
Дивизионна болница.

Полковете бяха сведени по два в бригада.

Пехотния полк имаше приблизително 800 долни чинове и около 35 офицера. Артилерийския полк броеше около 500 долни чинове и 20 офицера. Конне във всеки пехотен полк имаше около 35, а в артилерийски 350.

Кадър за обозите служеше возарската рота в полка, а за парковете — артилерийската паркова батарея придадена към всеки полски артилерийски полк.

Санитарната част имаше най-нищожен кадър, състоящ от двама лекари за всеки пехотен полк, 8 фелдшери и един аптечен подофицер. Дивизионните санитарни учреждения, според положението, формираше дивизионната болница. Нейния кадър в мирно време състоеше от 4 лекари, един аптечен чиновник и 40 долни чинове, фелдшери и санитарии.

Кола за полковия обоз, заедно с въпряговете, съществуваша почти в пълния си комплект по таблиците за военное време. Но дивизионния обоз, с малки изключения, почти немаше. Недостига от кола ние смятахме да попълним чрез реквизиция.

По щатове за военное време българската дивизия фактически се превръщаше в корпус и се разгъваше в следущия състав:

4 пехотни действующи полка по 4 дружини . 16 друж.
 Една резервна бригада от два полка 8
 Един скоростр. арт. полк от 3 отд. по 3 бат. . 9 с. с. б.
 Един не с. с. артил. полк от 2 отд. по 3 бат. . 6 несс.б.
 Една пионерна дружина от две пионерни роти
 и една техническа полурота (мостов и телегр. взвод) 2 $\frac{1}{2}$ р.
 Един дивизионен лазарет от 3 отделения (по
 числото на пехотните бригади в дивизията).

4 подвижни и две полуподв. полски болници — 6 болн.

Две паркови батареи: скорострелна и нескорострелна.

Паркова пехотна рота.

Една интендантска рота, състояща от дивизионния продоволствен транспорт, полурота хлебопекари и полурота месари.

Подвижни хлебопекарници имаше само най-ограничено количество. Те се заменяха с полски неподвижни пещи, които трябаше да се строят при разходните продоволствени складове.

Всичко дивизията във военно време, в своя нормален състав трябаше да се състои от: 24 пехотни дружини, 36 скорострелни и 36 не скорострелни артил. орждия = 72; 2 $\frac{1}{2}$ пионерни роти и след това — поменатите по-горе спомагателни войски и тилни учреждения.

Състава на пехотната рота във военно време е 260 долни чинове и 5 офицери. Дружината по този начин трябаше да се състои от 1040 долни чинове и 22 офицери, а в полка числеността достига 4162 долни чинове и около 80 офицери, или всичко 4242 човека. Към това трябва да се прибави още картечната рота в състав: 3 офицери и 88 долни чинове; нестроевата рота: 2 оф., 2 чиновници и 242 долни чинове; санитарния персонал на полка: 5 санитарни офицери и 94 долни чинове; телефонна команда — един офицер и 33 долни чина. Всичко, следователно, по щатове за военно време, пехотния полк се състои от 102 офицери, 3 чиновника и 4773 долни чинове. Ако полка биваше снабден с товарен обоз, то числеността достигаше до 5000 души.

В скорострелен артилерийски полк във военно време се числят 39 офицери, 1 чиновник, 1684 долни чинове и 1458 коня.

Нескорострелния артилерийски полк има: 6 батареи по 6 орждия, всичко 36 орждия, 34 офицери, 1 чиновник, 1074 долни чинове, или всичко: 1109 човека и 807 коня.

Ако към това прибавим пионерите и нестроевите от дивизионните обози, то състава на дивизията може да се счита кръгло от 35,000 души и 6,000 коне и волове.

По този начин в деветях дивизии ние имахме 315 хил. войници и офицери и около 54 хил. коне и волове.

Към това трябва да се прибави още: кавалерия около 5000 души, планинска, гаубична и крепостна артилерия 15,000,

инженерни войски, които не влизаха в състава на дивизиите — 5000 души. По този начин, общата цифра на полските войски възлизаше до 340,000 души.

Освен това, всеки полк мобилизираше и по една допълняща и две опълченски дружини. Общата численост на тези три дружини трябва да се счита средно около 2000 души. А в 36-тых полка — 72,000. Бяха сформироваи още и 10 погранични дружини от различен състав, с обща численост около 5000 души, 9 допълн. батареи, 11 допълн. ескадрона. Като считаме в батарея и ескадрон по 1000 чел. ще получим в тези последните 2,000 души.

Артилерията изобщо имаше следуюцето число орджия:

9 скорострелни артил. полка по 36 орджия	324 с. с. пол.
9 не скорострелни арт. полка по 36 орджия	324 не с. с. п.
3 планински артил. полка с по две скоростр.	
и две нескоростр. отделения, всичко 72	
с. с. и 72 не с. с.	144.
3—12 см. скорострелни гаубични отделения	36.
3—12 „ не скорострелни „ „	36.

Всичко полска и планин. артилерия 764 орджия

Към това трябва да се добавят още около 100 крепостно-артилерийски орджия. Всичко, следователно, българската армия разполагаше с около 860 орджия.

Кавалерията се развиваше в следуюция състав:

4 конни полка по 4 ескадрона, всичко	16 ескадрона
7 „ „ „ 3 „ „	21 „

А всичко 37 ескадрона

Инженерните войски съставяха: 9 пионерни дружини, 1 понтонна и 1 железнопътна, всичко 11 дружини. Телеграфната дружина се разпредели по полуротно в дивизиите и в щабовете на армиите.

А всичко по щатове за военно време, българската армия достигаше огромната цифра 420,000 души и около 100,000 коне и волове.

Вжоржението на действующата дивизия се състоеше от пехотни пушки Манлихер, 8 милиметров калибър, картечница Максим; полски с. с. орджия Крезю.

Сърбия.

След изчезването от политическата сцена на кралете Милан и Александър, сръбската армия влезе в своя нормален живот и твърде бързо се съвзе от своята предишна парализация.

В мирно време тя се състоеше от 60 дружини, 16 ескадрона и 180 орджия, но по щатове за военно време се развиваше по следуюция начин:

5 действующи пехотни дивизии по 16 батальона и 36 с. с. орджия	80	др.	180	орджия
5 дивизии от 2-ий позив по 12 бат. и 36 с. с. орджия	60	„	180	„
6 резервни дивизии по 12 бат. и 36 не с. с. орджия	72	„	180	„

Всичко 212 дружини и 540 орджия.

От тези сили в турската война вземаха участие само дивизиите от I и II позив. Следователно, действующата сръбска армия имаше 140 дружини, 360 с. с. орджия и 42 ескадрона с обща численост 170,000 души.

Към тази цифра би трябвало да се прибавят и войските от третия позив и допълнящата дивизия със 180 не с. с. орджия, но тези части се мобилизираха последователно и много по-късно, тъй че, в турската война не взеха участие. Изобщо, тези последните дивизии носяха чисто милиционен характер и даваха около 60,000 души. По този начин, при крайно напращане, Сърбия изваждаше всичко 230,000 души.

Въоръжението на действующите дивизии се състоеше от пехотната пушка Маузер 7 милиметров калибър, картечни системи Максим и полската артилерия — от 75 милимет. орджие система Крезю.

Гърция.

Гръцката армия при мобилизацията си се е развила в 4 действующи и 4 резервни дивизии. Първите се състояха от по 11 дружини всяка, а последните — от по 7—9. По-късно, във време на самата война, бидоха сформирани още 2 дивизии, каджра на които беше взет от действующите.

Изобщо, цялата гръцка армия се състоеше от 10 дивизии по 9 дружини средно, всичко 90 дружини. На всяка дивизия беше придаден по един артилерийски полк от 6 батареи всяки, при което част полски и част планински. Кавалерията се състоеше от 17 ескадрона самостоятелна конница и освен това по 1 ескадрон войска конница за всяка пех. дивизия.

Общата численост на гръцката армия, заедно с нестроевия елемент достигаше 120,000 души.

Черна Гора.

Контингента на Черна Гора достигна цифрата 30—35 хиляди души, които бяха разпределени на 54 дружини. Тези последните бяха сведени в 11 пехотни „бригади“ от различен състав. Целата им артилерия състоеше от 104 нескорострелни орджия от най-различни калибри и системи. Кавалерията се представляваше от няколко конни взвода, които

изобщо достигаха до 400—500 конника. Обози и тилова служба почти съвсем отсъствуваха, затова и маневренната способност на черногорската армия беше твърде слаба. Тя беше пригодна повече за отбранителни действия близо до своите граници. Но недостатъците в обучението, организацията и снаряжението се попълваха в значителна степен от природните особености на черногорския народ, като създаваха от него една сериозна военна сила.

Турция.

Според мирновременната нормална организация турската армия състоеше от 14 армейски корпуса, три отделни низамски дивизии и от кадрите на редица.

Всеки корпус имаше три пехотни дивизии. Бригадна организация не съществува. Дивизията състоеше от 3 пехотни полка по 3 дружини всеки. Освен това, в състава на всяка пехотна дивизия влизаше и един стрелков батальон. На всяка пехотна дивизия беше придаден един полк скорострелна артилерия от 6 батареи, или 24 орждия. Във всеки корпус, освен това, влизаше и по един тридружинен стрелков полк. След като се попълнеше по щатове за военное време, корпуса трябваше да достигне следующия състав и численост: 33 дружини, 72 скорострелни полски орждия, 36 картечници, една конна бригада, един пионерен батальон и една телеграфна рота. Независимо от това, на всеки корпус се придаваше още едно артилерийско гаубично или едно планинско отделение, в зависимост от задачите, които му се възлагаха и от характера на местността където трябваше да действа. Изобщо, числеността на корпуса трябваше да достигне 42,000 души.

Но тази нормална организация съществуваше само на книга. В действителност турската армия през тази епоха преживяваше един организационен кризис, следствие от реформаторската деятелност на младотурците, тъй че към началото на военните действия числеността и състава на корпусите бяха най-разнообразни, и далеч не достигаха до горната норма. Средната численост на корпусите можеше да се приеме в това време от 25—30 хиляди души.

По мирновременната организация турската империя се разделяше на 4 военно-инспекционни области, а именно: I-ва инспекция — щаб Цараград.

В нея влизаха корпусите: I-и със щаб в Цариград; II-ри със щаб в Родосто; III-ти със щаб в Лозенград и IV-ти със щаб в Одрин.

II-ра инспекция със щаб Солун и корпусите:

V-и със щаб в Солун; VI-ти със щаб в Битоля; VII-и със щаб в Скопие и VIII-и със щаб в Дамаск.

III-та инспекция със щаб Ерзерум и корпусите:

IX-и сжс щаб в Ерзерум; X-и сжс щаб в Ерзинджан, и XI-и сжс щаб вжв Ван.

IV-та военна инспекция сжс щаб в Багдад и корпусите XII-и и XIII-ти.

Най-после XIV-и отделен корпус в Арабия.

Войските от IV-та военно-инспекционна област, а така сжщо и отделния XIV корпус, имаха само местно значение, та не трябва да се вземат в сметка при исчислението на полските войски, които Турция можеше да извади в случай на война в Европа. Но и корпусите от III-та област, понеже се намираха не руската малоазиатска граница, можаха да бждат използвани в Европа само частично. В нашата война биде превозен по море на Чаталджа само X-ия корпус, от който само две дивизии взеха участие в големите Чаталджански боеве и в Шаркйой.

По този начин, в европейската война Турция можеше да използва напълно само корпусите от пжрвите две области, а именно I, II, III, IV, V, VI и VII, и освен това трите отделни низамски дивизии, които бяха разположени в Македония. Кжм това можеше да се присъедини и VIII-ия Дамаски корпус, но понеже в описваната война гжрците изведнжж получиха господство на морето, то той не можа да бжде пренесен; та взема участие в операциите много по-късно. Всичко това сжставляваше тжй наречената *низамска армия*.

В турските вжоржжени сили, обаче, винаги сж играли голяма роля тжй наречените *редифски части* или редиф-армия.

Редифските части се сжставляваха от войници от по-старите призивни вжзрасти. В мирно време за тях се задържаха най-нищожни кадри, а именно—за всяка дружина от 40—50 долни чина и 12—15 офицера.

До вжвеждането на новата младотурска военна организация редифа се делеше на два класа, но организацията от 1910 година го свеждаше всички в един само клас. Цялата империя трябаше да извади огромната цифра от 53 редифски дивизии. Всяка дивизия да сжстои от три полка, а последния — от 3—4 дружини. Артилерия редифите нямаха. Сжществуваше проект да се снабдят с такава като вземат третите скорострелни отделения от ония артилерийски полкове, гдето такива имаше, а главното — смятаха да им даджт нескорострелната артилерия. По този начин, фактически преди началото на военните действия, редифите нямаха артилерия.

Но всичката гореприведена организация, повтаряме, носеше чисто книжен характер. В действителност, кжм деня на обявяването на войната на тракийския театжр бяха мобилизирани и се сжсредоточаваха само пжрвите четири низамски корпуси и два редифски. При това, вжв време на мобилизацията бяха допустнати такива импровизации, които често

достигаха до дезорганизация: низамските части наполовина се попълниха със запасни от редифа. Вследствие на това бойната стойност и числеността особено на редифите се крайно намалиха. На тракийския театър едва можаха да съберат 10—11 редифски дивизии. От тях 4—5 влязоха в състава на редифските корпуси, които получиха нумерация от XV нагоре; три дивизии влязоха в състава на Одринския гарнизон и три образуваха Родопския отряд.

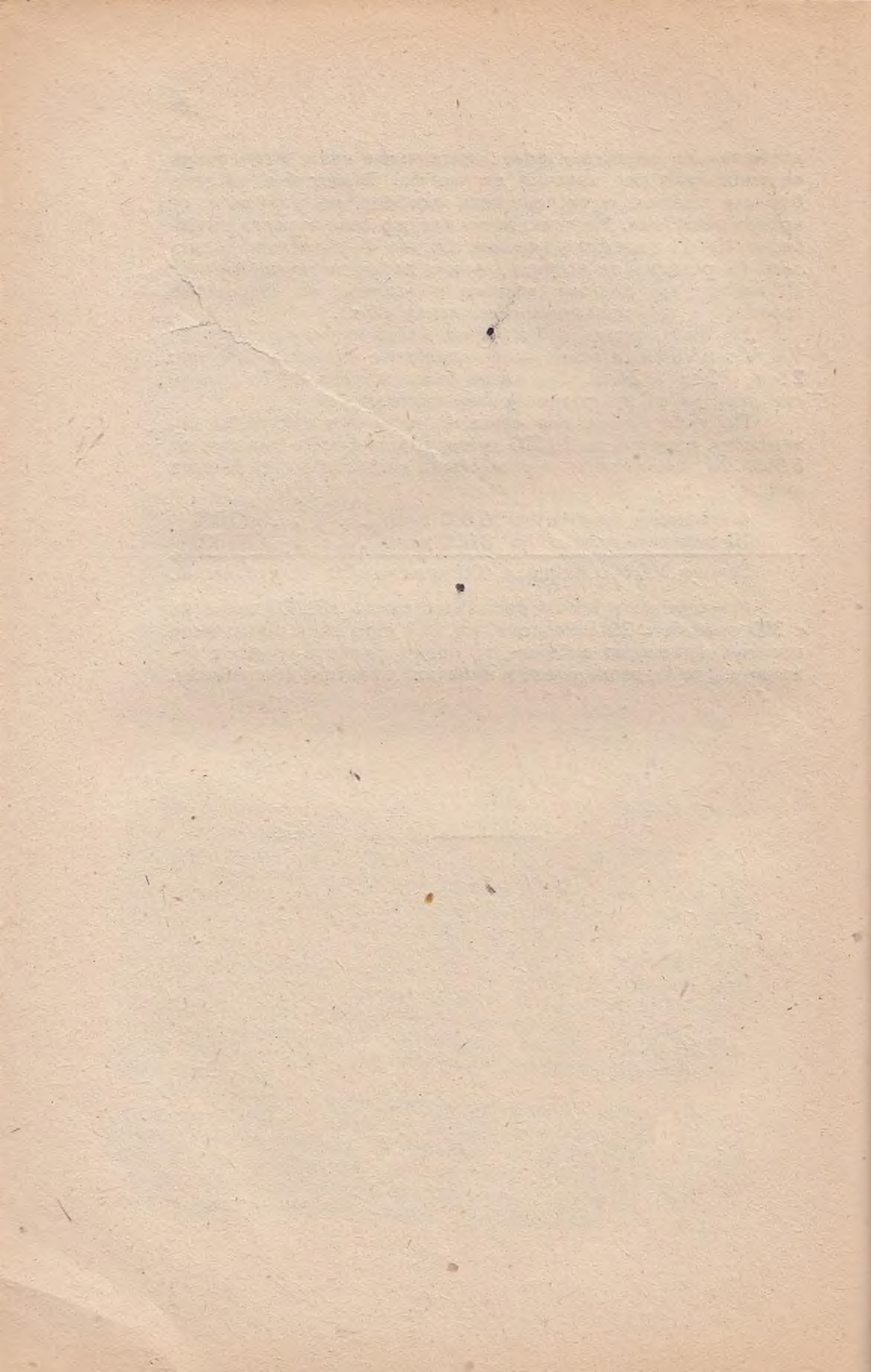
На Македонския театър бяха мобилизирани корпусите: V-и, VI-и и VII-ий, и освен това—отделните низамски дивизии: 22-ра, 23-та и 24-та. Тук също бяха събрани 8—10 редифски дивизии от най-разнообразен състав.

По този начин, ако считаме числения състав на низамските корпуси от 30,000 души, а редифските дивизии от 8,000, то тракийската турска армия достигаше следующата цифра:

4 низамски корпуса по 30,000 души	120,000
10 низамски дивизии по 8 000 души	80,000

Всичко 200,000 бойци, с 400 орждия и 50—55 ескадрона.

Македонската армия достигаше около 160,000 човека с 300 орждия и 30 ескадрона, но тъй като тя се попълваше преимуществено от албанци, то подир първите срещи с неприятеля, те се разпиляваха и намалиха ефективата до крайност.

ГЛАВА III.

Мобилизация на двете воюващи страни.

Мобилизацията на българската армия се почна на 17-й септември 1912 година в 12 часа през деня и тя беше готова да почне масовите движения за съсредоточение на 23-то число. Известието за мобилизация биде срещнато от народа с един истински ентузиазм. Всички съзнаваха, че отечеството е в надвечерието на велики събития, за това всички прибраха да се яват под своите полкови знамена. Това бяха дни на висок полет на патриотическия дух. Бащите и майките изпращаха своите синове с благословии. Децата обсипваха своите бащи и братя с цветя и плачеха от досада, че и тях, на малките синове на България, не е позволено да вжрват, да вжрват там — гдето тяхните бащи отиваха, за да скъсат веригите на робството от своите поробени съотечественици.

Пишущия тези редове беше личен свидетел на някои сцени, които му укрепиха вярата в бойната мощ на нашето отечество и армия. Ние ще се отклоним малко от разказа си, за да опишем някои от тези сцени, с надежда, че те ще съставят ценна поука за бъдещите поколения.

На 17-й септември ние тръгнахме като обикновен пасажер от София за Русе, където на автора предстоеше да застане на чело на III-тата армия. Предишната вечер късно ние се разотидохме от министерския съвет, гдето, както аз разбрах, беше решено указа за мобилизацията да бъде публикуван в 8 часа сутринта на 17-то число. По нашите сметки ние трябваше да узнаем за неговото публикуване около 9¹/₂ часа сутринта на станцията Мездра. Когато трена намали хода за да спре на този пункт, ние се прислушвахме да чуем какъв е ефекта на съдбоносния указ. По него ние искахме да съдим за духа на народа, а следователно и бъдещата мобилизирана армия. Но трена спря и нищо не показваше, че тук знаят нещо за мобилизация. Вжрвим по-нататък и около 11 часа сме на Червен-Бряг. И тук пълно спокойствие. Живота си тече при своята монотонна обстановка. Нас почна да ни гризе съмнението. Дали не се е случило през нощта нещо, което да измени приетото вчера от министерския съвет решение? Но ние се утешаваме с мисълта, че още е рано, че пункта дето се намираме е достатъчно отдалечен от местоквартированието на войски и от

административните центрове, та може би още не сж сварили да получат известие.

В Плевен, в Плевен, си казваме ние на ум; там непременно ще узнаем,—и вече почнахме да се приготвяваме за да наблюдаваме ефекта от тази гржмоносна новина. Часа е вече 12¹/₂, и ние приближаваме кжм Плевенската станция. Но чудно нещо, и тук сжщата делнична тишина. Нашите сжмнения почват да се усилват. Най-мрачни мисли ни минават през главата. Моите сжпжтници ме поглеждат с едно подозрително недоумение, тжй като на всичките им опити да заговорят аз вероятно сжм отговарял разсеяно и небрежно. Мен ме занимаваше мисълта за закжсняването на указа. Какво е могло да се случи още? Не е ли излязло в последната минута някое недоразумение между сжюзниците? Тук, в Плевен стои щаб на дизизия, и той трябаше да получи указа най-кжсно кжм 9 часа сутринта. Ние излизаме от вагона и се приближаваме до един млад офицер, който видимо едва що беше дошел на станцията от града. Почнахме да говорим с него за разни дреболии, като се надявахме, че той ще ни запита за мобилизацията, ако това е вече известно в града. Но младия момжк отговаря почтително на въпросите и нито дума за мобилизация.

— Не, мислим си ние, гжрците, гжрците трябва да сж се отметнали в последната минута и, следователно, работата е развалена и колкото повече прекарвахме и сравнявахме в ума си силите на двете страни, толкова повече идвахме до убеждението, че в сжщност ние бихме могли да прекараме отлично и без гржцката помощ. Славянските армии, взети наедно, ще ни дадат около 600,000 армия. Ако всичко това се мобилизираше бжрже, ако след това се сжсредоточим стремително бжрже и почнем операциите сжщо с мжлниеносна бжрзина, то ние можем да смачкаме сжбраните в Европейска Турция сили и да достигнем, ако потряба, дори до Цариград,—преди още неприятеля да е прехвжрлил резервите си от джлбочината на Азия.

Но с тжга на сжрце сядаме вжв вагона и продължаваме пжтя, с отслабнала вече надежда. Часа е два и ние приближаваме станцията Горня-Оряховица. Тук се сжбират няколко трена: от Русе, Варна и Тжрново, та ако има нещо за мобилизацията, ще узнаем. На перона се вижда голямо движение, трябва да има нещо, но трена се спира и нищо не показва да се е случило някое сериозно обстоятелство. Най-после ние не изджржаме и бжрзаме да влезем в стаята на началника на станцията, за да го попитаме незнае ли той нещо.

Любезния началник ни гледа с удивление, и с усмивка ни отговаря, че новините трябва да знаем ние, които идем от София, особено пжк такива пасажери като нас.

Не, тук има нещо мистериозно, си мисля аз, и се приближавам към телефона, като искам да говоря с Тжрновския окръжен управител.

Телефонния звънец нервно дрънчи и ние питахме няма ли някое разпореждане до окръжния управител от София.

— Да, да, има и при това — твърде важно разпореждане. Сега получих от София заповед за обявяване на мобилизацията.

Слава Богу, извикахме неволно високо. Най-после! Публикувайте заповедта по-скоро, можахме ние да кажем на управителя и с неговоинствена бързина изкочихме на платформата. А народа, на гъсти групи, с торбички и чувалчета в ръце и на рамо, бърза да се напъхна по вагоните.

— Къде така бързате? запитахме ние една група от млади момци.

— Отиваме във Влашко и Русия да помогнем на нашите при разпродажбата на бахчите, отговориха те.

— Не бързайте момчета, оставете сега бахчите на страна, а пък вие се върнете в селата си, понаредете си домашните работи, вземете си по нещичко за поход, че хайде по-скоро в полковете. Имаме обявена мобилизация.

— Ама истина ли ни говориш господин генерал, питат момчетата? Ура! да живее България! Долу Турция! процепи въздуха гласа на приближаващите се групи.

Известието за мобилизацията изведнаж измени физиономията и настроението на тълпата. На перона ставаше едно оживено трескаво движение. Мнозина наскочаха от вагоните със своите скромни багажи на ръце и нервно се мушкаха из тълпата, като че ли не знаеха на къде да вървят. Някои се впуснаха към касата да връщат билетите. Началника на станцията след малко колебание заповяда да се приеят назад такива и да се повръща стойността. Юначните бахчеванджии — цвета на нашата селска интелигенция — бързаха да се върнат по къщите си и подир един ден да се подслонят под своите знамена, при своите полкови сватини, пред които те сж давали клетва някога да умржт за Отецеството. Да, часжт удари, и тези юнаци ще умржт, ако потряба, благославяйки България. Пламналата свещена искра, която блестеше сега в очите на тези момци ни служеше за най-убедителен аргумент, че с тях ние ще направим едно победоносно шествие, пред което ще се преклонят цял свят. В това ние имахме после случая да се уверим неведнаж в славните боеве при Лозенгрвд, Бунар хисар, Пурли-дере, Соуджак и Чатаалджа.

Ние стигнахме в Русе в 8 часа вечерта и узнахме, че заповедта за мобилизацията се е получила в 12 часа през деня, че тя веднага е била публикувана, че в полковете вече кипи усиленa подготвителна работа по подготовката да се посрещнат запасните и впрегатния добитък.

На другия ден улиците на града представляваха една необикновена картина: цели вжрволици здрави мъже, облечени в своите разнообразни костюми, окичени с цветя, и с флагове и гайди напред, бързаха на голями и гъсти тълпи да влязат в казармите. Улиците бяха заприщени от каруци, на които каруцарите бяха повечето или старци или възрастни момчета, или жени. Това бяха колята, които донесоха в града своите млади ступани, за да ги предадат в казармата. Сега те чакаха да им дойде и тях реда за да ги предадът на интенданството, и да образуват многочисленните обози.

Да, всичко беше станало на крак: и най-здравите мъже на България, и немощните старци, и крехките юноши, и нежните жени и моми, и конете, и воловете, и колята; всичко беше дошло тук за да сложи пред олтаря на отечеството и сили, и здравие, и имот, и живот — ако потряба. Всичко се надпреварваше да внесе нещичко за да насити този мощен гигант — армията, на който предстоеше да защити свободата на отечеството, да създаде неговите съдбини за векове, да скоче щастието на бъдещите поколения. И той скоро се насити, подбодри и оживя този великан! След 6 деня той се превърна в оная мощна сила, на която България можеше смело да се опре. На 23-то число мобилизацията се свърши и ние вече можехме да пристъпим към съсредоточението.

И тъй, нашите мобилизационни планове, над които бяхме работили с години тъй старателно, се изпълниха. Нека това бъде най-добрата награда за ония труженци, които бяха посветили на тази работа толкова труд и енергия. След 6 деня ние се развърнахме приблизително в онзи състав, за който говорихме по-горе. След 6 деня България имаше една армия от около 400,000 души. По-после бяха повикани под знамената още два призива от младежите, които не бяха достигнали призивната възраст — всичко около 50,000 души. Ако добавим към туй още около 20,000 души доброволци от Македония и Одринско, то ще получим в кръгла цифра 470,000 души.

Като приемем кръглата цифра на населението, което носеше военната тежоба, от 4,000,000 души, то ще видим, че българския народ беше дал на армията си около 12% от цялото население. Такова напрежение Европа не познаваше до сега, освен на теория. Ние първи реализирахме последната, като създадохме в пълната смисъл на думата армия — вжоржен народ. В историята на новейшите войни, само бургите и черногорците съ се приближавали до такова напрежение. Според този мащаб, Русия би трябвало да извади 20 милиона армия. Но ако това се приемеше само на половина, тогава руския император би бил повелител на 10 милионна армия. Но може би нам ще ни възражат, че само от хора армия не става. За това съ потребни още оръжие, обмун-

диrowание, снаряжение, пари за изджржанието ѝ и пр. Не, ще вжзразим ние, ако народа е вжодушевен от свещеното чувство на патриотизм, ако той има желание да се бие за защита на отечеството, всичко друго лесно ще се намери. Сжщия този народ, който дава своето най-драгоценно достояние, своите най-здрави чада, той ще даде и средствата за тяхното вжоржжение, обмундиrowане, снаряжение и храни. Ако войската е популярна и понятна за всички, народа ще намери в себе си и морални и материални сили за да я води. Войната е вжншния екзамен за един народ, гдето той трябва да докаже своето право за сжществувание, та ако джржавниците не използват всички сили на страната и при туй едновременно, те правят велико престжпление пред потомството.

Така постжпиха турците, като извадиха само 400,000 армия, тогаз, когато по нашия мащаб трябаше да извадят 2,000,000 армия. Така постжпиха и французите в 1870—71 г. като извадиха в началото 400,000 вместо 4,000,000, които можеха да извадят, и които сега, след горчивия опит се готвят да мобилизират в случай на една голяма война. Нека различните автори да вжзхваляват малките, но с високи качества армии; и нам ни се чини, че при сегашните войни, гдето народите се превржщат цели в армия, успеха ще зависи главно и от численното превжзходство. Но като говорим за многочисленност, ние не разбираме армии сжставени от роби, по подобие на ония на Ксеркса и Дария, а армия от свободни граждани, които сж готови да умрат за честта, свободата и достоинството на своя народ. Бжлгария за борбата с Турция даде именно такава армия. Неѝ ѝ недостигаха много неща и по вжоржжението, и по снаряжението, и в организацията, па даже и в командуването, но тя се вжодушевяваше от високи морални качества и туй напжлно компенсираше нейните пробели.

Мобилизацията на турската армия.

Още в началото на 1912 година, турското правителство повидимому е имало някои сведения за пригтовления, или вече сжключен сжюз между малките балкански джржави. Вследствие на това, за да посрещне всички случайности, то беше предприело мерки да усили армията си с една частична мобилизация. Кжм май месец, Махмуд Шефкет паша беше сжсредоточил около гр. Смирна една полумобилизиrowана армия, която беше поставена под началството на Абдуллах паша а се сжстоеше от пет редифски, и две низамски дивизии. Друга една подобна армия, под началството на Али Риза паша, в сжстав: две низамски и четири редифски дивизии, беше сжбрана при Галиполи. Тези райони за сжсредоточение били избрани по политически сжображения, като

се е гонила целта да се не дразнят Европа и малките балкански държави.

Махмуд Шевкет имал пред вид да използва морските пжтища, да прехвърли тази армия в Тракия и ако сжбитията се усложнят, да поведе изведнжж настжпателна война, с цел да смаже Бжлгария — най-опасния враг на Турция. Тжй като тогава турците считаха себе си господари на Егейското море, то, по сжображенията на Махмуд Шевкет паша, нищо не е могло да им побжрка за реализирането на този план.

Наред с това те бяха усилили и своите македонски корпуси като попжлнили численния сжстав на дружините до 650 човека вжв всяка.

Но, както е известно, в месец юний в Цариград стана известния преврат, поради който младотурците бяха свалени от власт и управлението премина в ржцете на стария и немоощен Кямил паша. Новия кабинет беше настроен тжврде миролюбиво и си беше поставил за задача да не дразни много, и да се предаде всецяло на мирна сжзидателна работа. Той искаше главно да приведе в ред финансовото положение на империята, което беше силно разклатено от младотурската реформаторска деятелност. Пред вид на горните сжображения, и считайки че в Бжлгария е на власт сжщо миролюбивия кабинет на Гешева, Високата Порта взема решение да разпусне тези две армии, като разпрати кадрите им по гарнизоните.

Когато след това, в началото на септемврий, сжбитията почнаха да вземат заплашителен характер, Назим паша се опита да поправи сторената грешка, и под претекст на обучение беше заповядал да се мобилизират редифските дивизии от Тракия; но беше вече късно. Ирадето от 12-ий септемврий за повикването на запасните, само препжлни чашата на раздражението на сжседите и те обявиха мобилизацията си след 5 дена.

Щом стана известно за нашата мобилизация, турците сжщо издадоха ираде за такава на 18-ий септемврий. Но лошо подготвената мобилизация вжрвеше тжврде бавно и в голяма безредица.

Благодарение на екстериториалната система на комплектование, мобилизацията на низамските дивизии вжрвеше тжврде бавно, тжй като те получаваха своите запасни от далечните провинции. Тогава прибягнаха кжм една тжврде опасна мярка: решили да попжлнят низамските части сжз запасни от редифа, като мислели отпосле да направят смяна на запасните, вжв време на самата война. Като резултат от тази мярка низамските дружини се сжстояха наполовина от редифи, които, благодарение на слабата си подготовка, измениха сжществено бойните качества на низамските корпуси. С тези отчаени мероприятия низама изгуби качеството си на

полски войски, които да сж пригодни за сериозни маневрирания и настъпателни операции.

Тъй или инак към 8-ий октомврий низамските части бяха попълнени и брояха средно 800—900 души в дружина. Но тъй като това стана за сметка на редифите, то някои от дивизиите на последните вместо по 9 дружини имаха само 4—5, а някои дружини брояха по 300—600 човека.

Ако към казаното прибавим още, че най-добрите редифски запасни влязоха в низама, то ще видим, че редифските части представляваха само слаба сянка от боеви единици.

От редифските дивизии предполагали първоначално да сформират четири корпуса на тракийския театър и толкова на македонския. Тракийските корпуси трябваше да носят номерата XV, XVI, XVII и XVIII. В действителност XV-й корпус не бе съвсем сформируван; XVI-й се разтопи и сля с III-ия низамски, а XVII и XVIII можаха да бъдат сформирани и да вземат участие в операцията едва само във време на Бунар Хисарските боеве.

От конницата на I-ва инспекционна област било решено да се сформира една самостоятелна конна дивизия и, освен това, да остават по една конна бригада на всеки корпус като войскова кавалерия. В състава на конната дивизия влезли 1-ва, 2-ра и 5-та конни бригади, или всичко 24 ескадрона, 8 конни орджия и 12 картечници. По сведения от турски източници числеността на тази дивизия не надминавала 1200 сабли, но ние имаме основание да предполагаме, че турците умишлено намаляваха вжобще числения състав на частите си с цел да смегчат неблагоприятния ефект от пораженията си.

На низамските корпуси, в действителност, бил даден само по един конен полк. Скоро след откриването на военните действия почнали да посягат и на цялостта на конната дивизия. Втория конен полк например бил отнет и даден на III-ия низамски корпус. Наистина по-късно бяха присъединили към дивизията и леката конна бригада, но вече в началото на Бунар-Хисарската операция пак я отнемат и придават на III-я корпус. Всички други корпуси имали само по един конен полк от слаб състав. Конете на конницата вжобще бяха слаби, с изключение на тия от леката бригада, която се ремонтираше от местни коне. Конната артилерия и картечниците също бяха сж слаби коне.

ГЛАВА IV.

Планове за сжсредоточение.

Плана за сжсредоточението на бжлгарските войски.

Според сжставения още в 1904 година оперативен план бжлгарската армия се сжсредоточаваше в случай на война с Турция в две маси:

I-та или главна група се сжставляваше от II-ра и III-та наши армии и се назначавахе на главния или тракийски театър. При туй II-та армия се усилваше от 6-та Бдинска дивизия, но пжк II-та дивизия отделяше от себе си две бригади за да образуват отделен самостоятелен Родопски отряд, който трябаше да свжрзва двете наши групировки и да обезпечава вжтрешните им флангове и тила.

II-рата група образуваше македонската армия и трябаше да се сжстои от 1-ва и 7-ма дивизии.

Тракийската армия извжршваше своето сжсредоточение под прикрито на 8-ма Тунджанска и 3-та Балканска дивизии, на които се придаваше по-голямата част от конницата. При това, 3-та дивизия се изваждаше на линията Кавур Алан-Биюк Дервент с ядро в с. Манастир и Казжл-Агач; а 8-та — наблюдава и охранява участжка на границата от Кавур Алан до Кочашлий (на юг от Хасково), с ядро в Т. Сеймен.

От Кочашлий и до прохода Демир-капия (около Самоков) границата се охраняваше от отделни отбранителни и наблюдателни застави, които се сжставляваха от частите на 2-ра дивизия и няколко опжлченски дружини. Сжвокупността на тези застави образуваше Родопския отряд с центр Пловдив. Планинския и горист характер на местността, отсжствието на добри пжтища, беднотата на района в продоволствено отношение, даваха основание да се счита, че тук противника няма да предприеме операции с големи сили.

Македонската (I-а армия) се сжбираше в горното течение на Струма, под прикритието на 7-а Рилска дивизия.

Относително вжпроса за района на сжсредоточението на главната група, той се решаваше в зависимост от обстановката. Ако имаме основание да мислим, че турците ще бждат от нас по-рано готови за да пристжпят кжм марш маневрите — района се изместваше назад; ако ли пжк ние ги предупредяхме с готовността, то частите продължаваха движението си и се сжбираха в един район по-близжк до

границата. С плана бяха запознати всички старши началници и генерал-щабни офицери и в този дух решаваха ред задачи.

По-после този план, в зависимост от промените в организацията на армията, а също и от промените на началниците на щабовете на армията, претърпяваше някои малки промени, но същността му се съхрани напълно.

На основание на последната корекция на този план, която стана поради участието във войната на гръцката и сръбска армии, и трите български армии се назначиха да оперират на тракийския театър. Само 7-мата Рилска дивизия остана на струмския. Втората тракийска дивизия се остави да действа в Родопите, но ѝ се постави за задача не само да се ограничи с отбранителни действия, но и да образува, подвижни колони и, като настъпи на юг, да заеме приморската на Егейско море ивица.

Да видим сега как се извърши самото съсредоточение:

Съсредоточението на конницата. Тъй като решението да се мобилизира армията беше взето още на 14-й септемврий, то конницата получи заповед да тръгне към границата веднага. Ближайшите конни полкове, т. е. 3-ия (Пловдив), 4-ия (Ямбол), 7-ия (Сливен) и 8-ия (Харманлий), бяха на границата още на 17-й септемврий. Останалите полкове също бяха пренесени една част по железниците, друга по сух път, и вече на 19-то число също бяха в района на съсредоточението. Кавалерията се раздели на две главни групи: 1) Сводната кавалерийска дивизия в състав 6 конни полка или 21 ескадрон, под началството на генерал-майор Назлжмов, се групира около Казл-Агач, като получи задача да наблюдава и прикрива краищата на изток от Сакар Планина — от Кавур-Алан до пътя Факил-Кайбилар — Лозенград.

Втората група — 10 ескадрона, под началството на полковник Танев състави сборна бригада и получи назначение да прикрива границата от Кавур-Алан и на запад до Хасково и пътя за Кърджалий.

По късно, когато армията се съсредоточи, 8-ия и 10-ия конни полкове излязоха от горепоменатата групировка и се придадоха, като войскава кавалерия на армиите. 5-ия конен полк беше придаден на 7-та Рилска дивизия.

Съсредоточението на пехотните дивизии. Съсредоточението на дивизиите, освен прикривающите, се почна на 24-то число и се извърши една част по железниците, а друга по сух път, а именно:

3-та, 8-ма, 2-ра и 7-ма по сух път. Те заеха местата си вече на 25-то число, като образуваха и авангардите на I-ва и III-тя армии.

I-та Софийска дивизия се натовари на железниците в Цариброд и София, и следвайки по линията Ихтиман-Плов-

див — Стара-Загора — Ямбол, се събра на юг от този град и в околностите на Попово към 2-й октомври. Само част от обозите и тиловите служби на тази дивизия продължи превозването по железницата до 5-то число.

10-та пех. дивизия се сформира на ново и се състави от две бригади, от които една от 1-ва дивизия и другата от 6-та. Тя се превози по същата ж. пътна линия и беше на мястото си към 3-то число като първоначално се движеше по пътищата по двата бряга на Тунджа.

1-ва, 3-та и 10-та дивизии съставиха 1-та наша армия под началството на генерал-лейтенант Кутинчев.

4-та Преславска дивизия целата се насочи по сухо и по железниците до Преслав, а от там по обикновен път Върбица — Исуплии — Мокрен и по-нататък до района на съсредоточението: Могила — Каджкьой — Мидирис-Османлий — Гидиклий — Търново — Чинкоджа. Щаб на дивизията Мансарлий. Дивизията беше на мястото си на 3-й октомври. Само една част от дивизионните обози закъсна и се присъедини към 8-мо число вече във време на похода.

5-та Дунавска дивизия също следваше една част по железницата, а друга по сух път, а именно: 1-ва бригада тръгна по железницата от Русе до Ески Джумая, и после по обикновен път през Осман Пазар-Котел-Мокрен, и по-нататък до района на съсредоточението. Втората бригада и 46-ия полк се движеха по обикновени пътища през Елена-Твърдица за Ямбол и по-нататък, до района на съсредоточението. 45-ия полк — по железницата до Преслав, а по-нататък по маршрута на 4-та Преславска дивизия до района на съсредоточението. Артилерията на тази дивизия следваше по сух път през Ески-Джумая на Котел и Мокрен и по-нататък. На 3 октомври дивизията се събра в района Алвалий-Арнауткьой-Ени Махале-Башалий-Арпа-Автания, щаба на дивизията в Ени Махле. Не бяха пристигнали към това време само дивизионните продоволствени транспорти и полските болници.

6-а Бдинска дивизия състоеше от две бригади. Тя се превози по железниците от станциите Мездра и Червен Бряг до Ески Джумая, а от там по маршрута на 5-а дивизия до своя район на съсредоточение. На 4-то число тя се разположи в района Тюркмени-Саранлий-Войника. Не бяха пристигнали само 3-ия п. Бдински полк и дивизионните обози.

На прилаганата схема (приложение № 1) се вижда разположението на III-та армия пред обявяването на войната т. е. вечерта на 4-ий октомври.

Командующ на III-та армия беше генерал-лейтенант Р. Димитриев. Щаб на армията — станция Стралджа. Бойното разписание на III-та армия се вижда от приложената схема (Приложение № 2).

Сжсредоточение и развржщане на турската армия на тракийския театър.

Както видяхме и по-горе, на южно-тракийския театър турците имаха разположени още от мирно време корпусите: I, II, III и IV-ий. На 18-ий септемврий едновременно с мобилизацията се почнало и частичното сжсредоточение. По плана, който бил разработен от мирно време, турците предполагали да се сжсредоточат най-напред на линията Сарай-Чорлу и след това вече да пристъпят към марш-маневрите. Но Назим паша, пренебрегвайки бойната готовност и качество на бжлгарската армия, решил да видоизмени този план, като извади района на сжсредоточението на 3-4 преходи напред, в случая — на линията Лозенград-Одрин. Тези две крепости трябало да послужат като упора на фланговете на фронта на стратегическото развржщане. Сжсредоточението се прикривало от кавалерията и от частите на III-и и IV-и корпуси, които, както е известно, квартируваха тук.

Кавалерийската дивизия се сжбрала около Селиолу на 24 септемврий, но след това останала в бездействие до 5-й октомврий. Като близка подкрепа на конницата трябало да послужат няколко дружини, разположени в Граматико, М. Търново, Ереклер, Селиолу, Провадия, Фикел, Левски, Муштафа паша и Кърджали.

Към 5-й октомврий, по-голямата част от войските на тракийската или както я наричаха турците „Източна армия“, беше сжсредоточена в четиригжлника Лозенград—Одрин—Хавса—Баба-Ески. Кавалерийската дивизия получила задача да набюдава границата от Вакжф до Бююк-Дервент.

На чело на източната армия беше поставен Абдуллах паша, един от най-добрите турски генерали, на когото фондер-Голц паша възлагал най-големи надежди, като на полководец.

Към 7-й октомврий армията на Абдуллах паша беше разположена тжй:

III-й Низамски корпус, Махмуд Мухтар паша — в Лозенград. Корпуса беше усилен с Афион Кара-хисарската редифска дивизия.

II-ия корпус на Абул паша се сжбра в околностите на Кавакли с предни части в Петра и Гердели.

I-ия корпус, Явер паша, на линията Селиолу — Гечкенлий.

IV-ия корпус, Тургут паша, в тригжлника Демиранли—Гебелер—Караюсуф.

Одринския гарнизон под началството на Шукри паша, сжстоящ се от три редифски и две низамски дивизии с около 600 орджия (полски и крепостни).

В района Димотика—Кърджали—Скеча—Гюмюрджина, се формирувал и особен Родопски отряд, в състав три редифски дивизии и 24 планински орждия с няколко картечници.

Изобщо, към началото на военните действия турските сили на тракийския театър достигнаха до 200,000 души, от които 60 х. в Одрин, 20 х. в Родопите и 120 х. разпръснати по фронта Одрин—Лозенград, при което някои части бяха ешалонирани още назад до Чорлу и даже Цариград.

It is a very common mistake to suppose that the
 only way to get a good result is to use a large
 quantity of material. In fact, the best results are
 obtained by using a small quantity of material, and
 by using it in a judicious manner. The quantity of
 material used should be such as to give a good
 result, and it should be used in a judicious
 manner. The quantity of material used should be
 such as to give a good result, and it should be
 used in a judicious manner.

ГЛАВА V.

Кратко описание на театъра на войната.

Операциите на съюзните армии трябаше да се развият на двата главни театъра на военните действия: тракийския и македонския. Между тях се намираше планинския, трудно проходимия район на Родопите, който може да бъде считан като отделен театър на действие. В свръзка с по-подробното описание на операциите в Тракия, ние ще се спрем и по-подробно върху описанието на тракийския театър на военните действия. За македонския театър ние ще говорим само до толкова, до колкото е необходимо за свръзка на нашия разказ. Повтаряме, че ние сме се нагърбили със задачата не да напишем пълна история на войната на Турция със съюзниците, а само да разменим с читателя нашите възпоменания върху тази война.

Тракийския, или по-право, южно-тракийски театър на военните действия граничи на север с ж.-пътната линия Нова Загора—Бургас, на запад по течението на Сазлж-дере и по-нататък, на юг с пътя Харманли—Ортакой—Димотика и Деде-агач. От юг той е ограничен с Егейското и Мраморно морета, а от север с Черно море.

В *орографическо* отношение театъра представлява една обширна хълмиста равнина, заобиколена от север и изток от планинския гребен на Странджа планина; на запад — от източните разклонения на Родопите и от юг — от планинския масив на Текир-даг. В нашите операции особено важна роля игра Странджа планина.

Странджа планина се почва при реката Тунджа на 25 километра от устието ѝ. Тя върви изпърво на изток и водораздела ѝ служеше като граница между България и Турция на протяжение на 150 километра, до брега на Черно море. Тук тя не надминава височината 500—600 метра над морското равнище, но някои върхове достигат и до 800 метра. Около селото Кайбиляр гребена се разделя на множество разклонения и напълня всичкото пространство до Черно море и до железопътната линия Карнобат—Бургас. При туй, главния гребен повръща изпърво в северо-източно, а после в източно направление, и следвайки паралелно и непосредствено до брега на Черно море, достига дори до Цариград.

По този начин странджанската планинска верига се разделя на северна част, по която минава границата на България и Турция, и източна, която образува високия и стръмен бряг на Черно море.

На западния край на Странджа планина се отделя един особен масив, който носи названието Сакар планина. Той образува свързвающе звено между Странджа и най-източните разклонения на Родопите, като се свършва до Мустафа паша.

Източните Родопи се почват около Мустафа паша и сжс своите многочислени разклонения запълнят цялото пространство до Егейското море и по долното течение на река Марица.

Текир-дагските планини се почват при устието на Марица, и като се простират на изток, вървят паралелно по Егейското и Мраморно морета, като се завършват при град Родосто. Няколко слаби разклонения, обаче, се простират дори до Чаталджа, гдето те около станцията Бююк-хан се съединяват с разклоненията на Странджа.

Хидрография. На описваното от нас пространство тежкjt две главни реки: Тунджа — от Ямбол до Одрин и Марица — от Т.-Сеймен до устието ѝ.

Река Тунджа може да се броди само на някои места на българска територия. Около Одрин тя се минава само лятно време в период на голяма суша. Джното ѝ е бла-тисто, особено около Одрин. Средня широчина 20—50 метра, но има места, гдето се разлива и на много по-големи пространства. Постоянни мостове има само при Ямбол, Пжнджели, Казжл Агач, Шахлий и Одрин.

Река Марица сжщо е непроходима в брод. Широчина от 50—300 метра. Постоянни мостове при Т.-Сеймен, Харманли, Мустафа-паша и Одрин, сетне по железопжтния мост от твърде солидна конструкция при Кулели Бургас.

Следующата река, която имаше особно важно значение в района, е р. Еркене. Тя извира в странджанските планини около града Сарай, гдето тече от север на юг до станцията Муратли. Тук в нея се влива притока Чорлу дере, и като загхва стржмно на запад, прорязва с течението си одринската равнина, като я дели на две половини. От север в реката се вливат множество дребни рекички, които сжщо извират из странджанските планини. Течението на последните образува ред паралелни долинки с твърде полегати и открити склонове. Между бреговете на тези рекички се заключват ред полегати контжр-форси, които сжздават цяла серия добри позиции перпендикулярни на пжтища за Цариград. Долините на Еркене и долня Марица сж твърде бла-тисти и от октомврий до април сж почти непроходими.

Около градчето Странджа извираят няколко малки извори, които се сливат на едно с Карамандере и образуват планинската рекица *Странджа дере*, която се влива в Деркоското езеро. Вжв време на есенните и пролетни дждове тя в долното си течение се разлива, наводнява едно грамадно пространство между Анастасиевата стена и Деркоското езеро и прави района тук съвсем непроходим.

Между езерото Деркос и залива Бююк-Чекмедже тече блатистата река Карасу, която съставлява естествена преграда за Чаталджанската позиция. По-доле от ж.-пжтния мост тя е съвсем непроходима в брод. По-горе от моста е проходима само в сухо време.

Кжм описваемия театър може да се причисли и р. Арда, или по-правилно — нейното долно течение. Тя извира в Централните Родопи близо до гр. Пашмакли и протича от запад на изток, като се влива в Марица при Одрин. Реката носи характера на планински поток и може да се броди само в сухо време. Бреговете ѝ сж стръмни и скалисти, освен в най-долното течение. Джното каменисто и пясъчно.

Равнини. Между горепоменатите планински вериги се простира една обширна хълмиста равнина, която е изрязана с множество малки долини. Общото направление на последните е от север на юг. Долините, както поменаме и по-горе, имат преимуществено полегати брягове, но в горното си течение те повечето пжти се врязват в скалисти височини, дето стават мъчно проходими. На такива места те се преминават по строго определени пжтеки. Почвата на Одринско-Чорленската равнина е повечето пясъчно-глинеа, но на някои места в долините се срещат и ивици от богат чернозем с глина. Равнината се дели от реката Еркене на две главни половини. Северната има общ наклон кжм р. Еркене; южната, която носи изобщо характера на възвишена равнина, има главния си или южен наклон кжм моретата Егейско и Мраморно. Равнината е сравнително рядко населена. Селата и градищата сж разположени преимуществено в долините. Населението по градищата е главно турско и гржцко с малжк примес от бжлгари. Селата повечето сж турски, сетне — бжлгарски и гржцки.

Пжтища за сжобщение. Одринската и Цариградска равнини сж прорязани с железопжтната линия, която иде от Бжлгария, и като следва по долината на Марица, достига до Деде-Агач. При станцията Кулели-Бургаз от нея се отделя клон, който пресича р. Марица, вжрви по течението на р. Еркене и Чорлу дере и достига до Цариград. От станцията Алполу се отделя друг клон за Лозенград. Линиите сж едноколейни и могат да пропусчат в денонощие от 12—14 чифта тренове. От станциите най-голямо значение има Одрин, като голямо железопжтно депо, сетне Кулели-Бургаз — сжс своя солиден мост и Алполу — като вжзел на три клона.

Обикновените пѣтища почти всички сѣ нешосирани. Шосета има само: 1) Хасково—Харманли—Мустафа-паша—Одрин; 2) Одрин—Енидже—Лозенград; 3) Станция Муратли—Родосто; 4) Станция Узун Кюпру—Малгара; 5) Родосто—Айнарджик—Малгара—Кешан; 6) Лозенград—Баба Ески; 7) Караджакьой (около Деркоското езеро)—Чаталджа; 8) Димотика—Ортакой—Одрин; 9) Ортакой—Кжджали—М. Търново. Освен това, строеше се шосето Лозенград—Виза, но то беше още далеч незавършено. В пределите на Бѣлгария шосейни пѣтища сѣединяваха само Ямбол с Казѣл-агач, станция Странджа с Автаня и Бургас с Урум Факия.

Всички останали пѣтища сѣ обикновени коларски, които като пресичат областта във всички направления я правят твърде достѣпна, но само в сухо време. Есенно, зимно и пролетно време тези пѣтища стават буквално непроходими даже за ненатоварена кола.

Главните пѣтища, които от Бѣлгария водят за Одрин, сѣ ония, които минават по долините на Марица и Тунджа. За Лозенград водят следующите пѣтища, които пресичат северната част на странджанския гребен: 1) Казѣл-агач—Бююк-дервент—Вайсал—Селиолу—Енидже—Лозенград; 2) Ст. Странджа—Автаня—Вайсал—Ахлатлий; 3) Яйладжик—Кайбиляр—Девлет-агач—Карамза—Ереклер—Лозенград; 5) Бургас—Малко-Търново—Лозенград. Между тези пѣтища сѣществуват още множество малки пѣтеки, които допускат движение в няколко колони. Всички тези пѣтища, там гдето пресичат Странджа, представляват големи трудности за движението и изискват постоянни поправки. Но при все това, в сухо време тук могат да минат цели армии, което турците не бяха взели, види се, в сѣображение при своите стратегически комбинации. Те като че ли особено сѣ се надявали на непроходимостта на пѣтищата на изток от прохода Бююк Дервент. Пѣтищата през източна Странджа сѣ твърде лоши, но и тук в сухо време може да се мине във всички направления.

Производителност. Макар и слабо развита и пѣрвобитна, земледелческата култура, при все това дава възможност при правилна експлоатация да се храни една армия 3—4 месеци. В това отношение есенния период е най-благоприятен. Чувствува се голям недостиг от сено, но последният винаги може да се замени сѣ слама или трева. Сравнително по-беден е района на север от железницата, а особено в участѣка на изток от Сарай и Черкезкой.

Населени пунктове се срещат сравнително рядко, поради което войските сѣ принудени да се разполагат преимущественно на бивак.

Гори има в изобилие само по Странджа, Родопите и Текир-дѣг. Равнините сѣ повечето голи, особено Чорленската.

Македонския театър представлява една почти цяла планинска местност, която може да се минава само по тясните долини, образувани от течението на реките: Места, Струма, Вардар, Брегалница, Струмица и Крива река. Главните операции станаха около Мизийското плато, от гдето вземат началото си всички тези реки. Края е изобщо беден и операциите на големи армии тук ще срещнат големи затруднения, както в продоволствено отношение, тъй и по разквартируването. Ако считаме, че турската македонска армия щеше да избере за обект на действие София или Ниш, то главните операционни направления за българите бяха: 1) пътя София—Кюстендил—Куманово—Скопие, 2) Радомир—Кадийн мост—Царево село—Шип и 3) пътя Самоков—Дупница—Джумая—Петрич—Демир Хисар—Солун.

Родопския район е един чисто планински край, много трудно проходим и удобен само за операции от партизански характер. По удобни пътища, които да водят от егейската област в горното течение на Марица сж: 1) Серес—Зжрнево—Неврокоп.—Доспат—Батак—Пещера—Т. Пазарджик; 2) Скеча—Пашмакли—Чепеларе—Станимжака—Пловдив; 3) Гюмюрджина—Мжстанли—Кжджали—Хасково. От тях само последния път беше проходим за полска артилерия и обози, обаче, ние прекарахме такава и по пътя Чепино—Якоруда—Мехомия—Неврокоп—Серес.

Заклучение. От това описание се вижда, че в случай на война с Турция, главните операции трябаше да станат на тракийския театър. Операциите на македонския театър за българите би се свели към защитата на столицата, а за турците—към вземането ѝ. Родопските операции за нас преследваха целта главно да се не позволи на турските диверсии да се разпространят до долината на Марица, и с това да се обезпечат комуникациите и вътрешните флангове на двете наши групировки.

It is a very common mistake to suppose that the
 only way to get a good result is to use a large
 quantity of material. In fact, the best results are
 obtained by using a small quantity of material, and
 by using it in a judicious manner. The quantity of
 material used should be such as to give a good
 result, and not so large as to waste material.
 The quantity of material used should be such as to
 give a good result, and not so large as to waste
 material. The quantity of material used should be
 such as to give a good result, and not so large
 as to waste material.

ГЛАВА VI.

Плана на войната.

Както видяхме по-горе, изработения преди няколко години оперативен план на българите, свършваше със съсредоточението на армиите. Но вече самата групировка от силите показваше какъв може да бъде и плана на операцията. Предположението беше да се остави един минимум на сили за прикриването на столицата и комуникациите по долината на горня и средня Марица, а с всички останали сили да се настъпни стремително, да се търси и намери армията — живата сила на противника и да се разбие в открито поле. След това, като се заплашва Цариград, да се принуди Турция да подпише желания за нас мир. Колкото до крепостите, предполагаше се, съобразно с обстановката, да се заслонят Одрин и Лозенград, а ако бъде възможно, да ги изненадаме и да се атакуват с открита сила и двете или по ред. Да насочим ли главните си сили по долината на Марица, или пак по-на изток по долината на Тунджа, и през Странджа, щеше да зависи от групировката на турските сили в момента когато се завършваше съсредоточението на българските армии, а така също от силите и степента на готовност на турската армия.

Ако Одрин се окажеше не готов за сериозна отбрана, то българските армии трябваше да настъпят концентрически по долините на Марица и Тунджа и да го завладеят с една ускорена атака за 5—6 дена. В противен случай, предполагаше се да оставим около Одрин една блокадна или обсервационна армия, а с главните си сили да се хвърлим между Одрин и Лозенград да скъсваме съобщенията Цариград—Одрин и сетне, като завърнем бърже с дясното рамо напред, да атакуваме и вземем Лозенград, да бием силите, които могат да се срещнат в полето и да свършим войната нейде около Баба Ески или Люле Бургаз.

Сега този план според новата обстановка трябваше да претърпи съществени промени, а новото в тази обстановка беше, че благодарение на участието във войната на съюзниците, българската армия можеше почти цялата да се употреби на тракийския театър. На македонския театър ние можеше да оставим само една малка част от нашите сили. Сръбските, гръцки и черногорски контингенти се считаха

напълно достатъчни, както за да оперират срещу турската македонска армия, тъй и за да ни обезпечат столицата и комуникациите с нея. Само в малко вероятния случай, че турците ще изберат като главен театър Македония, само в този случай България се задължаваше да усили сръбската армия в Македония с наши 100,000 души.

Но, както и трябаше да се очаква, турците избраха за главен театър Тракия, за това и нашите главни сили се събраха тук. На Струмско-македонския театър биде оставена само 7-та Рилска дивизия, която действуваше в долините на Струма и Брегалница. Тя получи задача да обезпечава левия фланг на сръбската армия и да облекчи операциите на гръците. В Родопските планини се изпрати 2-рата Тракийска дивизия със задача да очисти този район от противника, и като проникне до Егейската приморска ивица, да обезпечи солидно както фланговете, тъй и тила на българската и гръцка армии.

II-рата наша армия, в състав 8-та и 9-та дивизия, получи назначение като действува по долината на Марица да обсади града Одрин от северо-запад и от юг. Към нея беше придадена и конната бригада на полковник Танев.

I-вата армия се назначи да действува по долината на Тунджа със задача да обсади града от север и изток и да обезпечи десния фланг на III-та армия от към одринския гарнизон.

III-та армия трябаше да премине през Странджанския гребен на изток от Бююк-Дервент и да завладее Лозенград.

Плана на турците. Турския оперативен план повидимому се състоял в следущето: Да се заслонят с частите от V-и, VI-и и VII-и корпуси, усилен с няколко редицски дивизии и отделните низамски — от към Македония. Те, обаче, смятаха, че и тази чисто пасивна цел ще се достигне най-добре чрез настъпление.

Главните турски сили, на брой около 300,000 души след съсредоточението си да се насочат към София — България, да тхрсят и разбият в открито поле главния свой противник — българите. По този начин турския план беше проникнат с един настъпателен дух от началото и до края си. Но той беше основан на погрешните сметки, че тяхната армия ще може да се съсредоточи безпрепятствено. В действителност, както ще видим по-нататък, българите не дадоха време на турците да се съберат и вече на 18-ия оперативен ден бяха на границата.

Но в действителност турците не останаха верни и на този план, който можеше да се промени, ако бяха избрали района на съсредоточението си нейде по-назад. Смутени от бързото събиране на българите, те почват да тхрсят други решения. Такива им се представляваха две: 1) Да не ча-

кат пълното съсредоточение на силите си, а да тръгнат веднага на среща на противника, когото те считаха и в количествено, и особено, в качествено отношение, по-слаб от себе си; 2) Да се спрат отбранително на линията Лозенград-Одрин и да дочакат събирането на силите си.

По-предвидливите генерали съ предлагали именно този начин на действие. В тяхното число е бил и командующия източната армия Абдуллах паша. Но военния министър, който беше влезъл и в ролята на генералисимус, не споделяше този възглед. Изхождайки от предвзетото убеждение, че българите не могат да съберат на тракийския театър повече от 100,000 души, че това ще бждат войски с твърде посредствени бойни качества, че настъплението всякога е за предпочитане пред отбраната, той решава: да остави в Одрин гарнизон от 2—3 дивизии, а с всички останали сили да премине в настъпление, с цел да търси среща с българите в откритото поле.

It is a very common mistake to suppose that the only way to get a good result is to use a large quantity of material. In fact, the best results are often obtained by using a small quantity of material, and by using it in a very careful and systematic manner.

The first step in the process is to select the material. This should be done with great care, and should be based on a thorough knowledge of the properties of the material. The next step is to prepare the material. This should be done in a very careful and systematic manner, and should be based on a thorough knowledge of the properties of the material.

ГЛАВА VII.

Разпореждания до началото на военните действия.

Към 3-й октомврий трите български армии бяха разгнати близо до турско-българската тракийска граница като заемаха следующите места:

Кавалерийската дивизия наблюдаваше с предни части границата от масива Сакар, през Вакжф-Урум-бегли — Бююк Дервент до Кайбилар. Главните сили и щаба в Кжз-Клисе.

Отделната кавалерийска бригада на полковник Танев наблюдаваше също границата на участъка от Сакар планина до пункта, гдето реката Арда пресича границата. Ядрото и щаба на бригадата в Харманлий. Като ближайша поддръжка на конницата послужиха бившите погранични роти, които, усилены сега, се превърнаха в дружини:

I-ва Армия се съсредоточи в района Казъл-Агач — Шахлий — Читалово — Мурадали — Попово — Мустраклий. Щаб — Казъл-Агач.

II-ра Армия заемаше линията Кавур-Алан — Дрипчево — Хебибчево — Мезек. Щаб — Т. Сеймен.

III-та Армия на изток от II-ра, в района Стралджа — Мансарлий — Осмаклии — Кулкей — Дюкмен — Александрово — Топузлар — Арпач — Автания. Щаб — ст. Стралджа.

На 1-й октомврий, когато в района на съсредоточението бяха пристигнали само половината от войските, командующия III-тата армия получи следующата телеграма.

„Стралджа, Командующ III-тя армия.

Вземете мерки да пригответе войските с такава сметка щото в случай на нужда, да можете да пристъпите към действие след два дена. Побързайте с организацията на вашите тилови учреждения и обози. № 211.

(Под.) Началник на Щаба на действующата армия
Генерал-майор Фичев*.

Тази телеграма е била експедирана сутринта в 11 часа и 30 м. След няколко часа в щаба на III-та армия се получи още следующата, която поковаше, че военните действия могат да се почнат всеки ден:

„Частите на поверената Ви армия да продължават движението към пунктовете на съсредоточението без дневки. Донесете за положението на армията към 2-ро число“.

Вследствие тези телеграми, и като се има пред вид, да се обезпечим от всяка случайност, от едно нахлуване на турците преди обявяването на войната, командующия III-а армия издаде на 1-и октомврий следната заповед:

**„Заповед по III-я отделна армия
№ 4.**

Ст. Стралджа, 1-й октомврий, 9 часа и 30 м. след пладне.

Карта Триверстна.

Според сведенията, които имаме, нашата 1-ва армия се съсредоточава в района Казл-агач—Шахли—Читалово—Мураданлий—Попово—Мурсатлий. Пред нас района на съсредоточението се охранява от нашата кавалерийска дивизия, на която ядрото се намира в селото Кжз-клисе. В Бургаз се групира особна наша отбранителна застава.

Сведенията за противника съж, че той се е отеглил от пограничната линия на вжтре и не предприема нищо.

За да се гарантираме от каквато и да било изненада, предлагам на началниците на дивизиите да вземат още от сега най-необходимите мерки за охранение на района на съсредоточението, като извадят отделни авангарди в следующите пунктове:

1) 4-та пех. Преславска дивизия в с. Кулкей, с аванпостно охранение от с. Инджеклии до с. Дюкмен включит. Да влезе в свръзка със съседната дивизия от 1-а армия.

2) 6-та пех. Бдинска дивизия — авангард в с. Еникйой и аванпостно охранение до Александрово включително. Щаб на дивизията в с. Тюркмени. Начален етап Ямбол.

3) 5-та п. Дунавска дивизия — авангард в с. Топузлар, аванпостно охранение от с. Александрово до с. Харман-кжр включително. Щаб на дивизията—Автания. Начален етап—ст. Стралджа.

Формата на аванпостното охранение да бжде за сега от най-леките с отделни малки наблюдетелни застави на главните пътища, като се има пред вид, щото войските да се не изнурияват още с тежката аванпостна служба. Авангардите, а гдето може и заставите, да се разполагат по квартири, като се обезпечават с отделни постове и часови.

6) Главната квартира на армията до нова заповед ще бжде в с. Стралджа.

(под). Командующ III-а армия

генерал л. Димитриев.

Началник щаба от генералния щаб,

Полковник Жостов“.

С една телеграма от Началник щаба на действующата армия до Командующия III-а армия, кавалерийската дивизия на 1-й октомврий биде подчинена на последния. Като имаше пред вид да свърже службата ѝ с онази на III-а армия, командующия изпрати следната инструкция:

„Къжкисе, Началнику Кавалерийската Дивизия“.

„Както вече Ви съобщих с телеграмата си от днешно число под № 587, Вашата дивизия влиза в състава на III-я армия.“

Приемете за ръководство следующето:

Дивизията да се развърне с предните си разузнавателни части по границата, като в дясно влезе в свързка с кавалерията и предните части на I-а армия, а в ляво да достигне до пътя Алагюн—Кара-Еврен. С отделни разезди да се наблюдава и участва на границата от този последния път до морето. Последните разезди да влязат в свързка с Бургазкия гарнизон.

Наблюдавайте за всички пътища, които водят от Турция в наша територия.

За ориентировка Ви се изпраща, оперативната заповед по III-а армия от 1-й того. От нея ще видите как са разположени дивизиите от армията, а така също и района на съсредоточението на I-а армия.

Бъдете готови след два дни по особена заповед да почнете действията. За да Ви поддържа, аз ще разпореда, щото на 3-й того сутринта да бъде изведена една линия от малки пехотни поддръжки пред линията на аванпостното охранение на пехотните дивизии, а именно — по линията Попово—Ичме—Ахлатлий—Урум-Факи.

Тези пехотни роти влизат във Ваше подчинение и ще ги имате зад себе си като поддръжка и упора в случай, че срещнете една по-многочислена кавалерия у противника. Те трябва да увеличават Вашата сила на съпротивление и проникновение срещу неприятелската конница или дребни неговии рекогносцировъчни орждия, но не и да се борят със значителни отряди. Като действувате решително, имайте от друга страна пред вид, да не оставим на противника от началото киквито и да било частични успехи.

При движението на армията напред, ние няма да имаме общо-армейски авангард, а ще се прикриваме от частните авангарди на дивизиите.

Свържете се по-ясно с мене чрез Факия, за която цел имайте там на телеграфната станция постоянен пост от летяща поща.

Дръжте ме в течение на всичко каквото става по границата. Аз до ново разпореждане оставам в Стралджа. № 589, 1 октомврий 1912 г. Стралджа.

(подп.) Командующий III-та армия,
генерал-лейтенант Димитриев.

Но щаба на действующата армия, като узнал за тези наши разпореждания, ги намерил вероятно неуместни, поради което на 3-то число получихме следната телеграма:

„Стралджа, командующий III-та армия.

„До гдето не получите оперативна директива, частите от поверената Ви армия остават в зоната на съсредоточението. Конната дивизия с придадената ѝ погранична дружина съставлява достатъчна гаранция за прикриване стратегическия фронт на действующата армия, в това число и квартирният район на поверената Ви армия. Разездите на кавалерийската дивизия не простирайте по-нататък от Алагюн, тъй като за охрана на линията Алагюн—Морето съществуват отделен отряд. Поверената Ви армия ще получи специално назначение, за това не предприемайте нищо до като не получите директива. № 280.

3 октомврий 1912 г. Стара-Загора.

(попд.) Нач. щаба на действующата армия
генерал-майор Фичев“.

Но командующия III-та армия не считаше своя квартирен район за достатъчно обезпечен, та не счете за възможно да отмени съвсем своите мероприятия от 1-во число. Работата е, че фронта, който се охраняваше от кавалерийската дивизия имаше една дължина от 60 километра, местността беше лесиста и удобна за скрито движение, турците можеха да имат превъзходство в конницата си, сведенията за противника бяха най-оскъдни. При тези условия известна бдителност и осторожност бяха наложителни.

Вследствие на двете гореприведени телеграми от щаба на действующата армия, с които искаха да побързаме със съсредоточението, командующия III-та армия направи цял ред разпореждания, които имаха за цел: да се унищожат дневките, да се увеличат преходите, да се приготвят продоволствени запаси не само за текуще доволствие, но и за попълване на возимите и носими запаси.

Вечерта на 1 октомврий, обаче, командующия III-та армия счете за нужно да донесе следующето:

„Стара Загора Начал. щаба Действ. Армия“.

„Вашата телеграма № 211 получих. Направих и ще направя още всичко възможно за да бъдем готови за действие след два дена; но до сега частите се движеха строго по маршрута на оперативния план, според който ние трябва да завършим съсредоточението си на 8-ий того. След два дена нам ще ни липсват в района на съсредоточението още: 3-й и 15-й пехотни полкове от 6-та дивизия

и не скорострелния полк от 5-та дивизия. Освен това, още сж назад и не ще пристигнат кжм това време: дивизионните продоволствени транспорти и всички болници на дивизиите. Щеше да бжде добре да дочакаме пжлното си сжсредоточение, но ако обстоятелствата го налагат, ние можем да пристгпим кжм операциите още сега, като завжршим сжсредоточението си на похода. В такжв случай, моля Вашето вжздействие вжрху Главното Тилово Управление за да ми се отпустнат достатжчно коля за сформированието на временни дивизионни транспорти. № 593.

1 октомврий 1912 г., Стралджа.

(подп.) Командующи III-та армия
генерал-лейтенант Димитриев“.

За да може главната квартира да сжди за положението на III-тя армия, на 2-о число вечерта се направи следущото донесение:

„Стара-Загора. Начал. Щаба Действующата Армия“

Не сж още пристигнали в района на сжсредоточението следущите части, които днес сутринта сж били както следва:

а) Гаубичното отделение в Исуплий. Планинското артилерийско отделение не известно. Жандармерийските ескадрони и рота в г. В. Тжрново.

б) От Преславската дивизия 31-й пехотен, 44 й пехот. и 5-й артилерийски не скорострелен полк — в Исуплий. Дивизионния лазарет и огнестрелния парк — в планината по пжтя Вжрбица — Исуплий. Дивизионния продоволствен парк — около Мокрени.

в) От 5-та Дунавска дивизия: 45-й пех. полк в Александрово (Бургуджии), едно отделение от 1-й не скорострелен арт. полк — Котел; другото в Ески Джумая. Дивизионния продоволствен транспорт и две полски болници — в планината по пжтя Тича — Котел. Останалите болници — още в Русе.

г) От 6-та п. Бдинска дивизия: 3-й Бдински полк по пжтя от Осман-Пазар за Котел; 15-ия пехот. полк — около Тича, 36-ия полк и 6-та пионерна дружина — Мокрени; дивизионния лазарет — около Градец. Огнестрелния парк — около Зимница. Дивизионния продоволствен парк и болниците — около Осман-пазар. Ни една от техническите роти не се е явила още в района на сжсредоточението и мен не ми е известно кжде сж сега те.

(под.) Командующи III Армия
генер.-лейт. Димитриев“

Не бяха пристигнали в района и телеграфните роти, което ни затрудняваше връзката до крайност. Тук най-ясно се видяха недостатъците в организацията на някои наши части. Тряба да спомним, че планинската артилерия, пионерните, телеграфната и понтонна дружини от мирно време не влизаха в състава на дивизиите. С обявяването на мобилизацията всичките тия части се мобилизираха далеч от дивизиите, на които трябваше да се придадът, според оперативните планове. Тъй например, планинската артилерия на III-та армия се мобилизираше в Бърковица, и след това, по разпорежданието на щаба на действующата армия, трябваше да се движи и достигне дивизиите си. В резултат се получи едно закъсняване с няколко дена.

Още по-зле стана с телеграфните части, които би трябвало да бждат в района на съсредоточението най-рано. Вместо туй, ние ги получихме едва на 8-мо число, в надвечерието на Лозенградския бой. Но и след това, благодарение на лошата им организация, оскъждността на материалната част и на слабата подготовка, тези телеграфи ни обслужваха твърде неудовлетворително. Не минаваше и ден да нямаме прекъсвания в съобщенията; а персонала така слабо манипулираше при апаратите, че ако не бяха отлично подготвените граждански телеграфисти, които работяха със самоотвержение и до изнемощение, ние рискувахме да се лишим и от най-елементарната телеграфна връзка.

Между туй, преди войната, много години наред се е говорило за необходимостта да се установи една по-тясна организационна връзка между разните родове войски. Нека се надеем, че опита от войната ни е научил на много работи, и че в бъдеще ние ще прокараме в нашата военна организация по-здрави начала.

По нашето скромно мнение всяка наша дивизия трябва да има още от мирно време и своя кавалерия, и планинска артилерия и гаубици и пионерно-телеграфни части. В случай на нужда, дивизиите, вече на театра на войната, могат да се усилят взаимно с придаването на тези или онези специални войски.

Недостатъците в тиловата ни служба. Най-чувствителния пробел изпитвахме ние в недостатъците на тиловата ни служба, а особено, по въпроса за продоволствието. Тряба да забележим, че корегирания план за съсредоточението на армията, по непонятни причини, беше съвсем игнорирал въпроса за храненето на армията, както в похода, така и в района на съсредоточението. В резултат частите, още до идването в района на съсредоточението бяха силно накърнили своите подвижни запаси, а когато пристигнаха на мястото, не намериха необходимото. За да се види в какво плачевно положение се намираше жизнения въпрос за продо-

волствието в този още начален период на войната, ние ще приведем няколко факти. С това, повтаряме, ние нямаме пред вид да укоряваме или осждаме някого. Ние искаме само да изтъкнем тези наши големи недостатъци, за да се отстранят за в бъдеще.

С пристигането си в Исуплий и Стралджа, ние получихме ред донесения, от които се виждаше, че войсковите части с пристигането в етапните пунктове не намирали приготвена необходимата храна за текущото прехранване. Стана нужда да се обжрнем лично към околийските началници с най-енергични искания да приготвяват и отпускат хляб в достатъчно количество. Отговора почти от всякога беше, че нямало брашно. Изключение правеше Върбица. Тогава командующия, армията се адресира към Бургазкия скръжен управител, лично нему известен като твърде енергичен човек и пламенен патриот, с проба да направи всичко възможно, но да изпрати на станция Стралджа 80,000 хляба. „Не се спирайте пред никакви затруднения. Привлечете към хлебопеченето старците, момчетата, жените, момите—всички, които могат да работят. Нека във всяко село, във всяка къща пекат хляб и да го изпращат, като се помни, че от хляба зависи успеха на армията, а следователно—и съдбата на Отееството“.

Ние трябаше да прибегнем към тия крайни мерки след като се убедихме, че уви! в района на съсредоточението на армията не беше направено почти нищо за нашето посрещане и хранене.

Друг факт: След твърде настоятелни искания командующия III-та армия беше получил радостното известие, че в Ямбол съ пристигнали 20,000 хляба за нуждите на тази армия. Веднага беше направено разпореждане щото този хляб да го получи 4-та дивизия, за да си попълне запасите. Но какво беше нашето разочарование когато, на другия ден, началника на тази дивизия ни донесе, че хляба, който се предназначаваше за него, бил заграбен от началника на I-та Софийска дивизия, която пристигала също без хляб, и това, въпреки протестите на интенданството на 4-та дивизия.

На нашите молби до Главното Тилово Управление и Щаба на действащата армия—да ни се даждат брашно и други продукти, или не отговаряха нищо, или отговаряха късно и твърде неопределено. Но до като III-та армия се ползуваше от станция Ямбол—работата зле добре вървеше. Обаче скоро нас ни лишиха и от това малко удобство. Ямболската и Сливенската околии бяха предадени на I-ва армия и нам остана района на изток, който, макар и плодороден, не беше съвършено организиран за да храни правилно и при туй, без забавяне, една армия.

В отговор на нашите нееднократни проби да се открийт разходни магазини на станциите, които се намират на

железнопътния участък Ямбол—Бургаз, на 2-ий октомврий получихме следующата заповед по Главн. Тилово Управление:

„Бързо — конфиденциално

Командиру III-та армия в Стралджа.

2. октомврий 1912 г., Стара Загора.

Главното Тилово Управление Ви съобщава, Господин генерал, че тила на поверената Ви армия се устроява съгласно следующото:

А. Етапни линии.

Етапните линии се разпределят по следующия начин:

- 1) Шумен — Преслав — Върбица — Александрово (Бурджии) — Ямбол — Мансарлий — за 4-та дивизия.
- 2) Вратца — Ески-Джумая — Котел — Александрово — Стралджа — Тюркмени за 6-та дивизия.
- 3) Русе — Ески-Джумая — Котел — Александрово — Стралджа — Ени-махле за 5-та дивизия.

Б. Район за прехранване.

Границата на продоволствения район на запад минава през Ямбол — Кукурево — Бейкйой — Башатлии — Мешелии — Кишкйой — Дерекйой изключително тези пунктове, тъй като те влизат в района на I-ва армия. На изток линията минава през Хас-бейлии — Бойлуджа — Бююк Бунар.

(подп.) Начал. на Главн. Тилово Управление

Генерал-майор Диков“.

Тези бяха указанията и съдействието, които ни даваше Главното Тилово Управление. Нам стана очевидно, че този важен въпрос не е организиран, защото тази инструкция нищо не ни даваше. Но това беше естествено да се очаква. Това управление едва що беше сформирувано или по-правилно — импровизувано. В него влязоха някои от чиновите на Главното Интендантство, и главно — офицери от запаса. Сред тях несъмнено имаше твърде дейни офицери по мирновременната интендантска служба. Те знаяха всичките трудности по законите за отчетността по бюджета, по правилниците и по именните условия за сключването контракти, по гербовия сбор и пр., но те съвършено не бяха подготвени по военно-интендантската служба. Това дяло за тях беше сега съвсем ново и непознато. До такава степен непознато, че те не можеха да се справят с най-простата задача — хранение на армията при разположение на едно място. А какво

ще правим по-нататък при марш-маневрите, при боевите сътрясания? Бог да ни е на помощ! Ясно беше, че всичкото това бреме ще падне на нас, на щабовите на частните армии, дивизии, а главно на строевите труженици, които трябаше да извършват походи, да се бият, да прекарват безсънни нощи на аванпостите и позициите, и заедно с това да промишляват за да си нахранят войниците. Чест и слава на тези доблестни офицери, те направиха всичко, което беше в предела на човешките сили, и се справиха с тази задача до колкото им беше възможно, макар войнишкия стомах често се разплащаше за пробелите на главното управление.

За да можем да имаме поне една по-широка база, командующия III-та армия изпрати на 3-й октомврий следующата телеграма:

Ст.-Загора. Началн. Щаба на Действ. Армия.

По разпореждане от Главното Тилово Управление, III-та армия е лишена от г. Ямбол като пункт на базата, и с това е поставена в положението да се базира само на станция Стралджа, гдето предстои да се открие голям разходен магазин за целата армия. Счита за нужно да донесе, че ползването само от един магазин и вобщо свеждането на базата ми към една точка, може да постави армията в твърде трудно положение при нашите по-нататъшни маневрирования. Един, единствен път, по който ще трябва да циркулират обозите от станция Стралджа до с. Войника, преминава през такива кални места, че в случай на лошо време ние рискуваме почти да бъдем отрязани от базата си. Пред вид на горните съображения, моля Вашето разпореждане да ми се даде като база целия участък на железницата Ямбол—Карнобат—Бургаз, като се открият за III-та армия разходни магазини на станциите Стралджа и Карнобат, а ако е възможно и на станция Ямбол. По този начин III-та армия ще получи три, или поне две питателни артерии, които при по-нататъшните операции ще я свържат с базата ѝ. Ходатайствувам да се открият разходни магазини с десетдневен запас от брашно, фураж и дребни продукти на станциите Карнобат и Стралджа равномерно, а така също разходен артилерийски склад в размер по 100 снаряда и патрона на оръжие и пушка. Ако е възможно да се открие такъв и в г. Ямбол. Моля също да се назначат опитни и енергични лица за завеждане на складовете, та да може работата да върви експедитивно.

(под.) Командующи III-та Армия
Генер.-лейтен. Димитриев.

На всички наши молби, обаче, се отговаряше или уклончиво, или нищо. Очевидно беше, че въпроса за прехранването на армията ще беде нашата Ахилесова пета. Стана нужда да пуснем в ход нашите собствени средства — да употребим войсковата реквизиция в най-широки размери. На дивизиите се заповеда да строят собствени хлебопекарни, които бяха готови към 2-й октомврий и веднага пристъпиха към хлебопеченето. Брашно събирахме от близайшите реквизиционни комисии, а то излизаше най-разнообразно, като само една част получавахме от единствения разходен магазин в Стралджа. Към 1-во число всичкия почти возим и носим полкови запас беше изяден, а дивизионните транспорти бяха назад. Между туй, на основание на гореприведените телеграми, ние трябваше да бъдем готови за поход всяка минута. Стана нужда да се прибегне към гигантски усилия за да попълним колко-годе запасите си. Тази работа вървеше дъня и нощя. И войсковото интендантство, при помощта на огромен разход на войници от строя, се справи с тази трудна работа, с малки изключения.

Недостиг на транспортни средства. Но явяваше се още един много по-труден въпрос. Ние говорим за превозните средства. Когато пристигнахме в района на съсредоточението, ние не заварихме нито един армейски транспорт. Нещо повече, — съгласно маршрутите на Щаба на Действующата армия, както се помена и по-горе, нашите дивизионни обози се събраха в района на съсредоточението едва към 8-й октомврий.

Като имахме пред вид, че нашите комуникации на юг от железницата трябваше да стават по обикновени и при туй много лоши пътища, командующия 3-а армия беше помолил още на 29 то число Главното Тилово Управление да му се дадат поне 5000 кола, но отговор не се получи. На последующите наши молби по въпроса, се отзова най-после със свойствената нему разпоредителност, генерал Вазов, когото бяха едва що назначили да завежда този клон от тилвата служба. Но без предварителна организация и подготовка, той можеше да ни даде едва 1000 кола. Между туй, една най-елементарна сметка трябваше да ни убеди, че оставени без потребното количество кола, ние рискувахме, даже при условие, че ще имаме запаси на железно-пътната линия, все пак да гладуваме. Оставаше едно — да използваме местните средства в най-широки размери.

Към 5-й октомврий, когато се получи директивата за настъпление, към дивизиите след усилените маршове се бяха присъединили само една част от обозите. Средно в тях ние имахме двудневна дажба от храна. Освен това, бяхме получили да попълним почти изцяло полковите и ранцеви запаси. По този начин, с хляб ние бяхме обезпечени за 6 дена и само 4-а дивизия имаше за 3 дена. С тези запаси, ние

можяхме да стигнем до линията Одрин — Лозенград, Но по-нататък? Ако потрѣба да се настѣпи още, ако противника унищожи местните средства и развали железниците, тогава какво ще се прави? Тези въпроси силно обезпокояха командующия 3-та армия и той на 5-то число отправи още и следующите телеграми:

„Ст.-Загора. Началнику Щаба Действ. Армия“

„Днес армията трѣгва на юг, моя успех ще зависи преди всичко от бързината и непрекъснатостта на операциите. Това може да се достигне само при условието, че няма да имаме задръжки по доставянето на продоволствие и бойни припаси. Нам ни предстои да действуваме в един край, дето по всичкото протекание няма нито един сносен път. В случай на дъждовно време, следователно, дневните преходи за обозите няма да надминават 15—20 километра. За вдигането на едnodневна дажба на брашно, зърнен фураж и дребни продукти, сѣ потребни 600 кола, а за 5 прехода от Стралджа до Лозенград и обратно, трѣбат 6,000 кола. Надеждата на местните средства е твърде проблематична. Ако към това добавим и колата за возене на бойни припаси, то ще стане ясно, какво голямо количество кола ми трѣбат, и това ще се продължава до тогава до дето не получим възможност да се ползуваме от железопътната линия Мустафа паша—Одрин—Баба Ески. Моля да се вземат под внимание всичките тия сметки и да се не отказват кола на Тилового управление на III-та армия. В тях преди всичко е залога на успеха. Необходимо е също шото огромния и единствен продоволствен магазин в Стралджа да се децентрализира, като се размести и в Ямбол и Карнобат, защото циркулирането на хиляди кола по един път е невъзможно. Моля да ме уведомяте взема ли се в сметка всичко това, та да мога да бъда спокоен. № 684. 5-и октомврий 1912 год.“

(подп.) Командующ III-та армия

Генерал лейт. Димитриев“.

„Ст.-Загора. Началнику Щаба Действ. Армия“.

„Още веднѣж донасям и моля най-настойтелно да ми се дадат за III-та армия още поне 1000 кола, та да мога да сформиравам армейски интендантски транспорт; защото без такъв ние рискуваме да не бъдем в състояние да продължаваме с достатъчна бързина и непрерывност нашите операции. Аз настоявах по този въпрос няколко пъти пред Главното Тилово Управление, но мен ми се дават твърде ограничени средства. В дадения случай важното е да имаме

запаси не само в Стралджа, а главното — напред зад движението на дивизиите № 695. 5 Октомврий 1912 г. Стралджа.

(подп.) Командующ III-та армия
Генерал лейт. Димитриев*.

„Ст.-Загора. Нач.-ку Главното Тилово Управление“.

Четвърта дивизия днес тръгва в поход като има само двудневен запас сухари и хляб. Тяхните фурни едва сварват да пекат за текущото хранене. Съобщенията със Стралджа са лоши, а разстоянията голями. Най-настоятелно моля да се усили тази дивизия с хляб или сухари от Ямбол, като се подвезе такъв от вътрешността на страната*) по железницата. Без това дивизията още утре ще почне да гладува. Настоятелно необходимо е да ни се даде и Ямбол като база за 4-та дивизия, като още сега се съберат 300—400 кола в този пункт за нуждите на 4-та дивизия. № 689. 5/X 1912 год. Стралджа.

(подп.) Командующ III-та армия
генерал-лейтенант Димитриев*.

В отговор на всички наши искания и молби по тези жизнени въпроси, ние получихме на 4-й октомврий следущата лаконическа телеграма:

„Стралджа, Командующиму III-та армия“.

„638. Тилото управление, на основание дадените му от щаба на действующата армия указания, взе мерки за обезпечението на тилото служба на III-та армия. Устройството на базата за действующата армия е от компетентността на Щаба на армията, за това този въпрос не трябва да отвлича Вашето внимание. № 695. 4. X. 1912 г. Ст.-Загора.“

Но тази телеграма не беше от естество да ни успокои, защото ние с болка на сърцето виждахме, че нищо не е почти направено, дивизиите вече изпитваха нужда, и сега беше късно да се чака устройството на базата. Такава трябва да бъде подготвена още в периода на мобилизацията, както това се предвиждаше от нашите по-предишни мобилизационни планове.

Ако в периода на мобилизацията бяха използвани ж. п. линии: 1) Пловдив—Търново—Сеймен, 2) Пловдив—Стара-Загора—Ямбол—Стралджа, 3) Тулово—Ст.-Загора, 4) Бургаз—Карнобат—Стралджа—Ямбол, ако в течението на 6—7 дена мобилизационни, се пущаха по 2—3 трена само на ден с про-

*) При Чанакчийските бани ние имаме свои постоянни фурни, които можеха да изпичат 50,000 хляба в денонощие. Там близо е и станцията Тулово. Това не се използва.

доволствия, то ние щяхме да заварим в района на сжсредоточението разходните си складове пълни и нямаше да бждем поставени в горните трудности.

*

В такава плачевно положение се намираха въпросите за продоволствието и подвозванието, когато щаба на III-та армия на 5-й октомврий напустна ст. Стралджа. За нашия успех в боевете ние не се съмнявахме. Стигаше да се взре човек в лицата, в очите на тези лошо облечени, понякога окжсани, твърде претоварени юнаци, които България ни беше дала, за да повярва, че тези хора жеднеят за подвиг и че те ще извършат велики работи, като няма да се спржт пред никакви опасности и жертви. Достатчно ни беше да поговорим с някой от тях, да им кажем няколко подбодряющи думи, за да се убедим, че те сж повярвали в нас. Всичкия въпрос беше: няма ли да изложим тези доблестни синове на отечеството на глад; няма ли в най-решителните моменти на операциите да ни спре порива на глада? Тук ние не еднократно спомняхме нашия покоен досточтим професор генерал Газенкамф, който от височината на академическата катедра ни е рисува ужасите на глада в класическите походи на Александр Македонски, Наполеона и други видни полководци. Спомняхме си ние и сжветите му да не игнорираме тези жизнени въпроси, без правилното разрешение на които няма победа. Ако глада сжкруши такива гении като Наполеона, то какво можеше да очакваме ние — простите смжртни, ако той ни налегне?

С такива нерадостни мисли пристигнахме ние в с. Автаня, от гдето подадохме още следующата телеграма:

„Ст. Загора Началнику Щаба Действ. Армия“.

„Донасям още веднаж, че е достатчно да се мине само веднжж по тази местност, за да се убедим, че ако завалят дждове, то пжтищата ще станат положително непроходими, и армията ще бжде буквално отрязана от своята база в смисжл на подвозванието. В интереса на бжрзотата и непрекжснатостта на операциите още веднжж моля по най-настоятелен начин да се открият за III-та армия разходни магазини още в Ямбол — Карнобат и Бургаз. Освен това, моля да се използват местните средства като применим войсковата реквизиция в най-широки размери. Вжобще, необходимо е да се вземат извънредни мерки за да се обезпечи продоволствието. Моля да се подбуди Главното Тилово Управление да влезе в нашето положение, което в това отношение е твърде трудно, та да ни оказва по-сериозна помощ. № 712 5/X.

Командующий III-та армия
генер.-лейтенант Димитриев“.

И тжй, като почнем от 1-й октомврий, главната квартира чакаше всеки ден почването на военните действия и бързаше със съсредоточението. За целите на ближайшите си намерения нам не се съобщаваше нищо. Нещо повече, даже частните армии, които се намираха в непосредствено съседство не бяха свързани още с нищо. Като имаше пред вид да се установи макар каква годе свързка, командующия III-та армия на 2 октомврий адресира на командующия I-ва армия следующата телеграма.

„Ямбол. Командующия I-ва армия“.

„Деснофланговата дивизия от III-та армия (Преславската) е разположена в района на селата—Каджкйсь—Мидирис—Мансарлий—Османлий—Упчелий—Гидиклий с щаба в с. Мансарлий. Армията се охранява от авангарди, разположени в селата: Кулкйой, Еникйой, Топузлар. Кавалерийската дивизия наблюдава и охранява пограничната зона от голям Боялжк до Текеидере, а щаба ѝ е в Кжзклисе. За поддръжка на последната са изпратени рекогносцировъчни отряди на линията на селата Попово—Ичме—Ахлатлий—Урум Факи. Щаба на армията в Стралджа. Моля съобщете ми Вашето разположение и особено онова на левофланговата Ви дивизия, за да можем да наредим по тясна взаимна свързка. № 632. 2 октомврий 1912 г. Ст. Стралджа.

Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев“.

Отговора беше, че щаба на I-ва дивизия е разположен в с. Попово и че на началника на тази дивизия било предписано да влезе в свързка с 4-та Преславска дивизия.

Пристигналото на 3-то число в наше разпореждане планинско артилерийско отделение се разпредели така: две батареи се придадоха на 5-та дивизия и една на 6-та. Имаше се пред вид относителното положение на тези дивизии в стратегическия фронт на армията и местните условия, гдето им предстоеше да действуват. Гаубичното скорострелно отделение по същите съображения придадохме на 4-та Преславска дивизия.

ГЛАВА VIII.

Обявяването на войната и началото на марш-маневрите.

През нощта от 3-то срещу 4-то число ние получихме следующата предупредителна телеграма:

„Стралджа, Командующий III-та армия“.

„Има вероятност утре да се почнат военните действия. Вземете мерки щото частите да се приготвят за поход. № 309.
4 октомврий 1912 год.

(подп.) Н-к щаба на Действ. армия
Генерал-майор Фичев“.

След няколко часа ние получихме нова телеграма, в която ни се съобщаваше, че според сведенията от агенцията „Хавас“, турците сами се готвели да минат нашата граница на 5 число.

При психиките ни едри пробели, особено във въпросите по устройството на тила на армията, известията за скорошното преминаване в настъпление ни бодряха и ни караха да чакаме с нетърпение развязката, която според нас можеше да стане само с война. До нас сегис-тогис достигаха слухове, че българското правителство подало ултиматум, че Турция се показвала отстъпчива, че европейските кабинети били заинтересувани да се свърши конфликта по мирен начин и употребявали за това голями усилия, но ние инстинктивно чувствахме, че работите сж твърде много напреднали и че войната е неизбежна, та за това очаквахме с нервно напрежение заповедта за настъпление.

В 12 часа през нощта от 4-то на 5-то число, най-после се получи пакета, в който беше приключена директивата № 1 за настъпление и заповедта на Н. В. Царя за обявяването на войната. Тях ги донесе специален куриер, който искал лично да ме види. При мен след малко влезе с едно тайнствено изражение на лицето поручика от кавалерията Муткуров.

— Знайте, поручик, че ако в това късно време сте дошли да ме беспокоите с някои дреболии, то има да си тег-

лите, посрещнахме ние познатия нам млад офицер, с един шеговит тон.

— Не, господин генерал, отговори младия офицер, мисля че Ви донесох радостни новини.

С тези думи той ни подаде запечатания плик с горните важни книжа.

Ние пратихме да сжберат офицерите в щаба, облякохме се на бързо и отидохме там, гдето заварихме вече всички на местата им. Горещо стиснахме ние ръка на всички свои помощници и ги поздравихме с похода. Моите славни сжтрудници от щаба посрещнаха известието с такава радост, като че ли се готвяха за свадбен пир. Това беше най-добрия знак, че между нас вече се е установила онази нравствена връзка, онази духовна солидарност, която е най-добрата гаранция за успеха на армията. Гармонията в големите щабовете е първото условие за този успех. В това отношение аз бях щастлив с подбора на своите помощници. Като се почне от моя ближайши помощник, полковник Жостов, всички бяха готови да работят сжс самоотвержение, и моите преценки не ме излъгаха. Аз си спомням с чувство на удовлетворение за работата на моите сжтрудници през тази славна война.

След два часа всичко беше готово и ние разпратихме заповедите за настъпление до дивизиите. Заповедта на царя се посрещна с ентузиазъм от всички. Ето буквалния текст на този исторически документ:

„Височайши указ по Действующата армия“

№ 15

5 октомврий 1912 г.

гр. Стара Загора.

Офицери, подофицери и войници!

„Нечуваните страдания на нашите сжотечественици в сжседната нам Отоманска Империя, които отдавна терзаят. Нашето сжрдце, предизвикаха справедливото негодувание на Нашия народ.

След като Ние изпитахме всичките мирни средства за да подобрим до колкото е възможно участта, на тези мъченици наши братя по кръв и вяра, Ние като ставаме верни изразители на народните желания, не можахме да останем безучастни зрители на тези страдания, и с помощта на Нашия възлюблен народ, заповядахме на Нашата храбра армия да премине границата и да встъпи в борба с вековния враг.

Офицери, подофицери и войници!

Нашето дело е свято и човеколюбиво! Ние сме уверени, че в тези сждбоносни за отечеството минути, всички

чинове от армията ще се проникнат от важноста на задачата, която се падна нам и ще оправдаете надеждите, които народа възлага на вас.

Офицери, подофицери и войници!

Напред, с помощта на кръста и оржжието. Бога на правдата ще подкрепи нашата десница“.

(под.) „Фердинанд“.

Командующия на 3-а армия от своя страна издаде следната заповед по армията:

„Заповед по 3-а армия“

№ 7.

Станция Стралджа, 5-и октомврий 1912 год.

„Войници от 3-та армия!

Великия час настана. Войната е обявена. Днес България поверява своята съдба и бъдещето на цели столетия нам. Царя и Отечството ни пращат на свят и велик подвиг — да освободим нашите още поробени братя. Милиони македонски и южно-тракийски наши единородци ни чакат, за да разкъсваме робските им вериги и да ни прегърнат като избавители. Цял просветен свят гледа с очудване и почитание на двубоя между нас и вековния ни враг. Нека в тази велика борба забравим себе си, своите дребни интереси и нека помним, че като честни войници на свободен народ, нашия живот от сега принадлежи не нам, а на Отечството и на любимия ни Цар Главнокомандующ.

Войници от третата армия!

На нас се падна трудната, но завидна задача, да обиколим Одринската твърдина и да си примерим силите с петстотин годишния потисник. Ние ще се бием по класическите хълмове на Странджа, гдето сж се сражавали славния Крум и великия Симеон. Нека не забравяме, че ние сме тяхни потомци. Нека още веднаж потреперат Цариградските стени от българския победоносен ек.

Войници!

С нами Бог и да расточатся врази наши. Нека се помолим на Всевишния да благослови нашите знамена и да се хвърлим със жар и самоотверженост в борбата. Тези, които паднат на бойното поле, техните имена ще се поменават с благоговение от поколение в поколение. Онези, които се хвърнат от великата борба, с гордост ще разказват на своите

деца и внуци, че и те сж участвували в святото освободително дело.

Да живее Негово Величество Главнокомандующия!
 Да живее майка България!
 Напред кжм славни победи, Ура!

Настоящата ми заповед да се прочете във всички роти, ескадрони, батареи и команди и непременно от техните командири.

(подп.) Командующ 3-а армия

Генер. лейт. Дмитриев*.

НАЧАЛОТО НА ОПЕРАЦИИТЕ.

Марш маневра на 5-й октомврий.

Според директивата № 1 по действующата армия, на 5-й октомврий, всичките частни армии почнаха марш маневра с цел да се приближат до противника или кжм границата.

Задачата на 3-а армия в този ден беше да се премести с авангардите си до линията на селата: Еникйой (Капаклий) — Ахлатлий — Сливово. Главите на главните сили на колоните трябаше да достигнат до линията Ичме-Уманкйой — Умурча. Пжрвата армия, през сжщия ден трябаше да се приближи до самата граница, да прогони предните части на противника и с авангардите си да достигне до линията на селата Татаркйой — Хамзабекли — Кота 276 (тривевстната карта). В изпълнение на тази задача 1-та армия, след като извърши един марш от 20 до 25 клм., вечерта достигна с авангардите си поменатата линия. Само авангарда на 1-ва дивизия, която се движеше на левия фланг на тази армия има надвечера една малка престрелка с противника около кота 276 на север от селото Вайсал.

Втората частна армия в сжстав 8-ма и 9-та пехотни дивизии и една бригада от третата Балканска, трябаше да минат границата по двата бряга на р. Марица и в пространството между последната река и р. Тунджа да се постарае да се приближи до сферата на артилерийския огън от крепостта, като по този начин сжстави на пжрво време обсервационна армия.

Една бригада от 2-та дивизия, която беше сжсредоточена на юг от Хасково, получи заповед да премине границата в това направление и да се старае да вземе Кжрджали. Тази бригада се подчиняваше на командующия 2-та армия.

Кавалерийската дивизия на генерал майор Назлжмов, която беше „временно“ подчинена на командующия 3-а армия, трябаше да разузнава на фронта от левия бряг на Тунджа до пътя Кайбилар — Коджа Тарла и по-на изток до Алагюн.

Огделната конна бригада на полковник Танев, в състав два полка само (6 и 3), се насочваше към реката Арда в промеждутъка между 8-та дивизия и бригада от 2-ра, гдето трябаше да служи за свързка между последните, като им обезпечава и фланговете.

Марш маневра на III-а армия на 5-й октомврий.

За изпълнение на директивата № 1, командующия 3-а армия направи ред разпореждания, които се свеждаха към следующето:

На началника на кавалерийската дивизия се изпрати още през нощта следната телеграма:

„Факия — Къз клисе. Началнику кавалер. дивизия“.

„Днес цялата армия настъпва към границата и ще достигне с авангардите си линията Еникйой — Капаклий — Ахлатлий — Сливово. 1-ва армия достига с авангардите си до линията Хамзабегли — Скрипка баир.

Вашата задача днес е: да минете границата, да търсите и влезете в най-тясно съприкосновение с противника. За тази цел ще трябва да действувате решително, но да избягвате да се вплитате в бой с превъзходни сили на противника, за да не му дадем възможност да има някои голями успехи в началото на действията. Вашето ядро ще следва по пътя Къз клисе — Кайбилар — Девлет агач. Аз ще се намирам до 12 часа през деня в Стралджа, а после преминавам във Войника. Свързка чрез постоянната телеграфна линия Урум Факи — Автаня. Пехотните дружини, които се намират в Урум Факи, Ахлатлий, Ичме, постъпват пак във ваше разпореждане.

5-и октомврий 1912 г., Стралджа.

Командующ 3-а армия,
Генерал лейтенант Димитриев“.

Тук ще бъде уместно да отбележим, че във всички случаи, когато общите заповеди можеха да заключнеят по едни или други причини, в щаба на III-та армия беше заведена практиката да се правят кратки извлечения от заповедите и да се предават или във вид на полски записки, или във вид на кратки телеграми, в които се пишеше само строго необходимото до получаване на общата заповед. С такива също полски записки ние управлявахме и боевете във време на големите сражения.

Около 4 часа през нощта заповедта по грмията беше приготвена и изпратена с автомобили; тъй че към 5 часа тя се получила във всички дивизии. Но като имаме пред вид възможността да се заключее с заповедта, ние още в два часа през нощта предупредихме с полски записки началниците на дивизиите за предстоящия им марш.

Заповедта за настъпателното движение през този ден беше следующата :

„Заповед по III-та Армия“

№ 8

Гл. квартира Стралджа. 5 й окт. 1912 г. 4 ч. пр. пладне.

Карта триверстна.

„По събраните сведения, противника, в състав около 75 табура, 38 батареи и 40 ескадрона е пръснат в пространството между нашата граница от Кърджалий до Черното море, и линията Кърджалий—Димотика—Баба Ески—Лозенград—Иниада.

Нашата I-ва армия е съсредоточена в района Къзъл Агач — Попово — Голям Дервент — Вакъф, като левофланговата ѝ дивизия настъпва по пътя Попово — Пашаккой — Малък-Боялък — Деремехле — Оджаккой — Вайсал.

Вверената ми армия днес да настъпи в зоната източно от I-ва армия и достигне с авангардите си линията: Ениккой (Капаклий) — Ахлатлий — Сливово, а с главите на главните си сили линията: Ичме — Уманкой — Умуркой, за което :

1) Кавалерийската дивизия, поддржана с извадените напред в Урум Факи, Ахлатлий и Ичме три пехотни дружини и две орждия продължава изпълнението на възложената ѝ от по-рано задача, като търси тясно съприкосновение с противника, разузнава за неговите сили и като поддържа връзка в десно с I-ва армия, а в лево с Бургазкия отряд.

2) 4-та пехотна Преславска дивизия, заедно с придадените ѝ части да настъпи по снопа пътища между пътя Ямбол — Бейкой — Башатлий — Мешелий — Малък Боялък изключително и пътя Могила — Чараган — Мансарлий — Дидиклий — Саралий — Ениккой — Бургунджикой — Гюндюзлери — Ахлатлий включително. Щаба на дивизията — Беш тепе. Близко разузнаване до пътя Малък-Боялък — Айладжик. Начален етап — станция Стралджа. Етапен път — най-добрия в дадената на дивизията маршева зона.

3) 6-та пехотна Бдинска дивизия, с придадените ѝ части и без 3-й пехотен Бдински полк, да използва пътищата на изток от маршевата ивица на 4-та дивизия и до пътя Чин-

коджа — Тернова — Тюркмени — Войника — Александрово — Уманкой — Реджеп махале включително. Щаба на дивизията — Реджеп махале. Разузнаване до линията Яйладжик — Кжз клисе. Начален етап — станция Стралджа. Етапен път — най-добрия в дадената маршева зона по избора на началника на дивизията.

4) 5-та пехотна Дунавска дивизия с придадените ѝ части ще използва пътищата на изток от 6-та Бдинска дивизия и до пътя Авлалий — Арпач — Доруклий — Бойлуджа — Драка — Бююк-бунар — Стража баир включително. Щаба на дивизията в Умуркой. Разузнаване — до линията Кжз клисе — Урум-Факи — Алагюн. Начален етап — станция Стралджа. Етапна линия — по избора на началника на дивизията в дадената му маршева зона.

5) Главите на авангардите на дивизиите да минат в 8 часа и 30 м. преди пладнe през линията на селата: Инджеклий — Ешеклю — Дюкмен — Бургунджикой — Александрово — Бойлуджа.

6) Аванпостно охранение през нощта: на линията Малък Боялжк — Фонтана (до пътя Ениккой — Капаклий — Яйладжик) — Кара баир — кота 208 — Стража баир — Кара кютук. Деснофланговата дивизия да свърже своите аванпостове с левофланговата дивизия на I-ва армия. Пунктове за свързка: между 4-та и 6-та дивизии — Кара баир; между 6-та и 5-та дивизии — кота 208.

7) Аз ще се намирам до 11 часа 59 минути пред пладнe в Стралджа, а после преминавам по пътя Авлалий — Атаня в село Войника. Свързка с мене до пристигането на телеграфните части, с автомобили, велосипеди и конници.

(подп.) Командующий III-та армия,
генерал-лейтенант Димитриев.

Началник щаба от генер. шаб
Полковник Жостов*.

Забележка към тази заповед. По-подробно количеството и разпределението на неприятелските сили, според сведенията на Щаба на действующата армия се представляваше към 1-и октомврий тжй: От Кжрджали до Тунджа пржснати по разни пунтове по границата 25 табура, 11 батареи и 13 ескадрона. Между Тунджа и Черното море: в Ханли Енидже — 1 батальон; Вайсал — 7 табура, 1 батарея и 2 ескадрона; Правадия — 3 табура; Ереклер — 3 дружини; Ески Полос — 1 дружина, 1 батарея и 1 ескадрон; Селислу — 16 ескадрона; Гюн тепе — 1 дружина; Граматико — 1 дружина; Василико — 1 дружина; Кжрк клисе (Лозенград) — 16 дружини, 13 батареи и 4 ескадрона; Одрин — 13 дружини, 7 батареи, 2 ескадрона; Димотика — 14 дружини; Узун кюпри — 7 батареи; Баба Ески — 12 дружини 9 батареи; Виза — 3 дружини; Чорлу — 1 дружина, 4 батареи, 1 ескадрон.

Освен това, в тила се намирали още: в Родосто 20 дружини, Дарданели 19 дружини, 24 батареи и 8 ескадрона; Цариград 21 дружини, 18 батареи и 8 ескадрона.

Изпълнението на марша на 5-й октомврий.

Времето през този ден беше добро, пжтищата сухи и движението се извърши без прѣпятствия. Щаба на армията излезе в 12 часа с автомобили и в 2 часа беше в Автания, — пункт дето се свършваше шосейния пжт. В това село беше устроено хлебепеченето на 5-та дивизия и командующия армията с едно чувство на задоволство виде, че тук вървеше трескава работа по приготвянето на хляб и сухари. Цели купища готов хляб се товареше на кола и се изпращаше за да достигне колоните на дивизията. Благодарение на енергията и разпоредителността на интендантството на тази дивизия, тук бяха построени около 20 полски пещи, които изкарваха в денонощието около 30,000 хляба. Освен това, работеха и 8 подвижни фурни, които изкарваха също около 15,000 хляба в денонощието. От разпитванията узнахме, че дивизията, от подвози и използване на местните средства, могла да си попълни осемдневните запаси. Слава Богу, тя ще бъде в състояние да се храни до Лозенград, а по-нататък ще видим. Трябаше за жалост да си правим сметките същеще видим^а, защото за правилно подвозване, както се каза по-горе, надеждата беше слаба.

В Автания щаба остави своите автомобили за да не ги види повече до април месец. Да, добро средство за съобщения сж тези машини, но все пак във войната още нищо не е в състояние да замени добрия кон. Друг е въпроса на западно-европейските театри. Там те действително могат да играят важна роля, но на Балканския полуостров, още повече есенно време, те сж само една безполезна марда. Такива бяха те и за нас, с изключение на участъка Димотика—Каджкьой, гдето тяхното приложение донесе известна полза. С полза работиха те и от станцията Узун кьопрю до Малгара.

Вечерта щаба се разположи в с. Войника. Тук към 10 часа вечерта се получиха донесения от всички дивизии, от които се виждаше, че те сж достигнали определените им линии за нощуване. Нямаше донесение само от конницата, и това безпокоеше командующия армията. Нямаше съобщение и от командующия I-ва армия.

Само вечерта вече на 6-то число, ние получихме донесение от началника на кавалерийската дивизия. То било пратено от Кайбилар на 5-то число в 10 часа вечерта. В него ни се донасяше, че предните разузнавателни части достигнали до линията Чифлик—Карабунар—Девлет Агач—Канара, че авангарда заел запаленото село Малкоч, и че главните сили на дивизията достигнали само до Кайбилар. За неприя-

геля нямаше никакви сведения. Известието за пожара силно безпокоеше командующия армията. Ами ако противника е усвоил скитската тактика да изгаря всички села при отстъплението, тогава как ще разрешим трудния въпрос за хранението, за разквартироването без палатки, за санитарните ни нужди?

Положението на III-та армия вечерта на 5-то число се вижда от прилагания чертеж № 3.

Тъй като маневрирането на армиите се управляваше от Стара Загора с директиви за всеки ден, то ние до късно вечерта очаквахме такава за марша на 6-то число. Такава се получи около 4 часа през нощта.

Положението на I армия вечерта на 5-то число било следующето:

Авангардите ѝ достигнали до линията на селата Хамза Бегли—Скрипка бейр—Шакирбаба—Оджаккой. Главните сили на 10—15 километра назад. 3-та дивизия получила специална задача да се насочи към Одрин и за това с двете си бригади била насочена към Провадия. 1-вата ѝ бригада останала на десния брег на Тунджа в разпореждането на командующия II-та армия.

Втората армия в този ден заела с левия си фланг Факел и Михалич. Центра ѝ достигнал до линията на селата Кюфюккой—Ения—Мустафа-паша, а десния ѝ фланг — Мустафа паша—Мезек. Неприятеля нийде не е правил спънки на движението. Само при височините Беш тепе, около село Мезек, един турски батальон се опитал да се съпротивлява, но след една енергична атака бил изтласкан. Малки стълкновения сж имали и частите от 9-та дивизия, които настъпвали от Сакар планина за Михалич.

Марш маневра на 6-й октомврий.

Чертеж № 4.

На основание телеграмата от щаба на Действующата армия, на 6-то число всичките армии трябаше да продължат настъплението си. Третата армия да достигне с авангардите си до линията на селата Малкоч—Пенчо Махале, а с главните си сили линията Яйладжик—Кжэклисе. Първата армия се преместяше на юг до линията на селата Провадия—Ташли Мюселім—Татарлар—Чешмеккой, след достигането на която трябаше да се затвърди и да бъде готова да се противопостави на възможното настъпление на противника в тази посока. Кавалерийската дивизия оставаше в разпореждането на командующия III-та армия. Втората армия продължаваше да стеснява линията на обложението на Одрин от западния и северния фронтове.

За изпълнение на тази заповед, командующия III-та армия издаде заповедта № 10, в която се предписваше на

частите армията да тръгнат с такава сметка, щото към 5 часа след пладне да бждат на новите си места за нощуване, а именно: 1) Кавалерийската дивизия да следва с главните си сили по пътя Кайбилар—Малкоч—Девлет Агач—Коджа Тарла, като разузнава до линията Селиоглу—Ескиполос—Ереклер—Алмаджик—Дерекйой. Препоръчваше се да обхрнат особено внимание на Байсал, където, според имеющите се сведения, още вчера сж забелязани няколко табура. Вменяваше й се в длжност да влезе в тясна свръзка с бургазкия отряд.

2) 4-та Преславска дивизия продължава марша в зоната, която граничи на запад с пътя Малжк Боялжк—Дерекйой—Байсал изключително, а на изток с пътя Ахлатлий—Кара бунар—Яйладжик—Кайбилар включително. Щаба на дивизията Яйладжик.

3) 6-та пехотна Бдинска дивизия, през този ден се преместваше само на няколко километра, а някои нейни части даже ги оставяха на вчерашните места. Нейната задача беше да се съсредоточи в района Уманкйой—Реджеп махале—Ахлатлий. Щаба на дивизията оставаше в Реджеп махале. Такова малко преместване само се налагаше от следующите съображения: а) Да се даде на 4-та и 5-та дивизия по-голяма свобода при движението им; б) да се остава постепенно 6-та дивизия във втора линия, та в случай на нужда да можем чрез нейното маневриране да усилим центъра или един от фланговете на армията, гдето, според обстоятелствата, ще трябва да се нанесе главния удар. Освен това, движението и на трите дивизии в една линия се затрудняваше от тяснотата на маршевия район, който на основание дадената ни директива, не надминаваше 15—25 километра.

4) На 5-та Дунавска дивизия беше предоставен района на изток от 4-та и до пътя Стража баир—Мадлеж—Текеджик. Щаба на дивизията в Урумфаки. На дивизията се вменяваше в длжност да изпрати силни разезди в направление на Караеврен да осветли района Денизлий—Гек теле—Конак—Урумкйой.

5) Линията на аванпостите трябаше да мине през височината 239, източно от Ортакйой и по-нататък на Канара болшая—Топчилар—Арабаджи-баир—Алатлий—Текендже. Свръзка между аванпостите на 4-а и 5-та дивизии—Топчулар. В дясно 4-та дивизия търси и установява свръзка с 1-ва армия.

6) Щаба на армията тръгва от с. Войника в 9 часа сутринта и нощува в с. Ахлатлий.

Благодарение, че пътищата бяха сухи и днешния марш се изпълни безприпятствено. Само артилерията и обозите, поради нуждата да се поправят тук там пътищата, малко закъсняваха. Вечерта късно, обаче, ние получихме донесение от всички дивизии, че частите сж достигнали на местата си.

От разпитване на жителите при пътуването ни до Войника и от другите събрани сведения, ние все повече се убеждавахме, че надеждата да си основем храненето на местни средства, беше твърде слаба. Поради това, преди да тръгнем из този път, ние изпратихме следующата телеграма:

„Ст.-Загора, Началнику Щаба Действ. Армия“.

„Днес армията се отдалечава на два прехода от единствения свой базисен магазин Стралджа. При условие, че продоволствения транспорт на 4-та дивизия е все още назад, нам ни сж потребни най-малко 2500 кола, които да циркулират между базисния и разходните магазини, които откриваме на линията Урум факи — Кжз клисе — Яйладжик; а ние разполагаме с организиран армейски транспорт само от 1000 кола, а освен това, случайно събрани 300. На местните средства не трябва да се надеем особено; тжй като, тук, макар и да има жито, липсват сжвсем воденици. Края е твърде слабо населен, а пътищата лоши. Главното Тилово Управление трябва да вземе най-обширни мерки, за да ни обезпечи продоволствието, а следователно, и непрекъснатостта в операциите. Моля вашето съдействие. № 707.

6 й октомври 1912 г., 7 ч. 30 м. пр. пл. с. Войника.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев“.

Вжв Войника ние получихме някои сведения, които ни даваха основание да мислим, че най-после Главното Тилово Управление е влязло в нашето положение, но уви! — мерките, които то вземаше, бяха и закжснали и недостатжчни. Ето тези телеграми:

„Автания, Командуящему III-та армия“.

„Тила на вашата армия се устроява сжгласно долуследующото: Продоволствени разходни магазини в Стралджа и Карнобат, базисния — в Шумен. Етапните линии остават сжщите. Реквизиционен район — на изток от линията Пашмакли—Малжк Боялжк—Вайсал—Татарлар изключително. № 673“.

(подп.) Нач. на Главното Тилово Управление
Генерал-майор Диков“.

И тжй, излиза, че нашия базисен магазин ще бжде в Шумен. Етапната линия от Шумен до нашето разположение минава по сух път и има протяжение 180 километра. Кола за армейски интендантски транспорт ни сж дадени само хилядо, а най-простата аритметическа сметка ни показва, че

при такива комуникации трябва 12,000 кола. Не, очевидно е, че нашето главно командване съвсем е игнорирало този въпрос, и какво ще стане ако ние не намерим местни средства в Турция, сам Бог знае. В същия ден вечерта ние получихме още следующите малко утешителни телеграми:

„Факия, Командирующия III-та армия“.

„В Карнобат ще се отвори продоволствен магазин с 100,000 килограма брашно, който ще бъде попълнен към 10-то число. Продуктите, които могат да се намерят в Бургаз ще се изпращат преимуществено във Факия, а после и в Карнобат, Стралджа, Ямбол, Т. Сеймен. Района за реквизиция е във вашето разпореждане, за това, ако стане нужда. Вие може да разрешите такова със своята власт. № 749.

Ст.-Загора, 6-й октомврий 1912 г. в 1 ч., 20 м. сл. пл.

(подп.) Н-к на Главното Тилово Управление
Генерал-майор Диков“.

„Факия, Командующия III-та армия“

818. Днес разпоредих да се изпратят от Казанлък в Стралджа 1500 кола през Сливен. 761. 6 октомврий 1912 г.

(под.) Началник на Главн. Тилово Управление
генер.-майор Диков“

Както виждаме, с тези мерки не се разрешаваше въпроса. Нам ни сж нуждни само за циркулация между Стралджа и Лозенград 6000—7000 кола, дадени ни сж 1000, и ни обещаваат още 1500, но те ще достигнат армията не по-рано от 8—10 деня. Нам ни трябва още сега разходни магазини в Факия, Кжз клисе, Яйладжик, обещаваат ни да открият такава в Карнобат и то към 10-й октомврий и с еднодневна дажба брашно. Нам ни трябва междинни базисни складове на ж.-пжтната линия Ямбол — Бургаз, а Главното Тилово Управление се готви от сега натагж да открива базисни магазини в Шумен с комуникации „по предишните етапни линии“. Пжлно недоразумение, джлбоко взаимно неразбиране и за всичко това ще плаща бедния войнишки стомах. Всичката надежда сега е, дано турците се смилят и не унищожат местните средства. Тогава ние няма да се спрем пред нищо: ще си печем хляб във всяка колиба, ще варим жито, ще печем и варим царевица, ще ядем всичко каквото ни падне под ржка, ще вземаме от населението всичкия добитък, с една реч—ще използваме местните средства в най-широки размери, безпощадно; но няма да се спрем до като

не намерим и не смачкаме неприятелската армия. Ето мислите, които ни занимаваха в тези тежки дни.

Късно вечерта получихме донесение и от началника на кавалерийската дивизия, от което се виждаше, че главните ѝ сили достигнали до Девлет Агач без да срещнат противника.

Марш маневра на 1-ва армия на 6-то число се свеждаше към задачата да достигне с авангардите си до линията Чемлеккой — Провадия — Сари Талишман — Вайсал. Главните сили на тази армия трябаше да превалят Страндженския гребен и да се разположат зад авангардите си.

Сутринта 1-ва армия тръгна напред и вечерта достигнала без съпротивление: 3-та Балканска дивизия до линията Чемликкой — Провадия; 10-та дивизия с една от бригадите си до Сари талишман, а другата била ешалонирана около с. Кючюкли и оставала в разпореждането на командующия армията. Колкото до 1-ва Софийска дивизия, тя се натъкнала на неприятелската конница, та била принудена да се развърне и води бой със спешената турска кавалерия и с някои дребни партии от турската погранична стража. Вследствие на тези задържки тя се спира да ношува на север от с. с. Вайсал и Сюлейман талишман.

II-та армия през този ден достигнала и се разположила, според както следва: 8-ма Тунджанска дивизия със своите две бригади — до линията Карбах — Карагач по дясния брег на р. Марица. Една нейна бригада, следвайки по левия брег на Марица достигнала с. Кара хаджр.

9-та Плевенска дивизия заела с една своя бригада селото Юскюдар, а с другите две — височините на юг от Михалич и Хаской.

1-ва бригада от 3-та дивизия, която сега беше придадена на II-ра армия, достигнала и заела височините на север от Фикел, като в лево се свързала с 1-ва армия.

Конната бригада на полковник Танева достигнала до линията на селата Силбикюн — Карабаг.

Кърджалийския отряд (бригада от 2-ра дивизия) след малки стълкновения достигнал този ден до линията на селата Гергюн дере — Идрислий — Карамустафа.

7-й октомрий. Действията през този ден.

Сутринта на 7-мо число се получи в щаба на III-та армия разпореждане, че кавалерийската дивизия излиза от подчинението на командующия тази армия, като остава в разпореждането на главнокомандующия. Около 11 часа през деня се получи нова телеграма, предизвикана от нашето запитване, с която се съобщаваше, че III-та армия през този ден остава на занимаемите си сега места. За останалите армии сведенията бяха твърде оскудени. Те повидимому също

беха получили заповед да останат на своите места и да се окопаят. Вжобще, през целия този ден армиите оставаха в бездействие, и ние го подарявахме на противника. Според както по-после стана ясно, това спиране се дължало на някакви обезпокоителни известия, които нашия щаб на действащата армия получил, и според които уж некаква си турска армия ни заплащвала нейде от кжм долното течение на Марица. В очакване на директива за този ден, ние сутринта отправихме следуюшките две телеграми:

Стара-Загора. Начал. Щаба на Действ. Армия.

До тази минута нямам директива за днешния ден. Ще бездействува ли днес армията, или се е случило някое закъсняване с изпращането на директивата? *Моля да ми се даде по-широка директива, та да мога да действам няколко дня*, защото нашите съобщения не сж достатъчно надеждни та могат да се случват заджржки. 723. 7-й октомври 1912 г. 9 часа и 50 м. пред пладне. с. Ахлатлий.

(под.) Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев.

Ст.-Загора, Н-ку Главното Тилово Управление.

Дждовете се почнаха и пжтищата бжрзо се разкалват. В скоро време можем буквално да бждем отрязани от вътрешността на страната. На местните средства абсолютно не трябва да се разчита. Жита има, но няма сжвсем воденици. Не стига и жрнения фураж. Тряба да се побжрза и да се подвозят *два милиона килограма брашно и три милиона ечмик*, и то — на линията на селата Урум факи—Кжз клисе—Яйладжик. Само с такива героически мерки ние ще можем да се гарантираме от глад. За тази цел трябало би да се пустнат в циркулация веднага поне 3—4 хиляди кола, а аз имам само 1000. Моля, без всякакво бавене да ми се помогне, тжй като без това ние рискуваме, даже ако стоим на едно място, да гладуваме, а с движението напред — още повече. За да мога колко-годе да облека положението, аз молих Бургазкия Окржжен Управител да изпраща и от Бургаз в Урум факия. 730.

7.X. 1912 год. с. Ахлатлий.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

През нощта от 6-й на 7-й заваля джд, който не ни обещавахе нищо добро. По думите на жителите, едно разкалване и вече коли сжвсем не могат да се движат. Зимно

време хората тук ходят до градищата рядко и то на коне. Даже празни кола мъчно могат да минат. По пладне, за наше щастие, джджа престана и имаше надежда, че ние още ще можем да се разправим с неприятеля преди да се почнат непрекъснатите дждове. Но трябаше да се бърза.

Между туй, сведенията за противника бяха твърде оскъдни. От щаба на армията не получихме нищо по тази част. Известно беше, че на пограничната линия неприятеля не ни оказва почти никакво съпротивление. Само около селата Дервишка могила и Левке малки отделения на противника съвсем се опитали да спрят движението на 9-та дивизия и на бригадата от 3-та, но след малки спречквания съвсем се оттеглили. Вжобще, в долината на Марица турците без особено съпротивление се прибираха към Одрин. В I-ва армия съвсем станали дребни сблъсквания между рекогносцировачните отряди на двете страни. Свързката между I-ва и III-та армия беше уредена.

Осмия конен полк през този ден се яви в Ахатлий и по разпореждането на Щаба на Действующата Армия състави войсковата кавалерия на III-та армия. Ние дадохме по един ескадрон на 4-та и 5-та дивизии, половин ескадрон на 6-та дивизия и половин ескадрон оставихме за ординарческа служба и конвой при щаба на армията ни. Пристигнаха съвсем и жандармския ескадрон с пешата жандармска рота, които се разпределиха между щабовете за носене полско-жандармската служба.

Кавалерийската дивизия, без наше знание, през този ден получила заповед от Началник Щаба на Действующата армия да се прибере и оттегли в Казъл Агач. Вследствие на това, в най-важния момент началника на дивизията спрял разузнаването и в неопомощиеност не знаел какво да предприеме. За щастие, след няколко часа тази заповед била отменена.

I-ва армия през този ден се преместила малко напред с левия си фланг и достигнала до с.с. Татарлий и Чешмеклий. По този начин, фронта на тази армия вечерта на 7-мо число се простираше през Чемлеклий—Провадия—Ташли Мюселім—Татарлар—Чешмеклий. Следователно, трета армия се намираща в отстъп, назад на цял преход.

Турската източна армия на 6-то и 7-мо число бездействувала, с изключение на ония дребни сблъсквания, за които поменахме. На изток от Одрин турските действия съвсем се ограничили само със срещата на тяхната конница с нашите рекогносцировачни отряди на 5-то и 6-то число. Същия ден конницата им се оттеглила към Селиолу, а на 7-й сутринта, още по-назад, към Гердели. Леката турска конна бригада се отдръпнала към с. Мусуч. Задачата на турската конница е била да прикрие съсредоточението на I-и II-и и IV-и низамски корпуси и тя се е държала твърде пасивно.

Турския кавалерийски офицер Селим бей разказва в своите записки за някаква кавалерийска атака срещу наша кавалерийска маса. Ние твърдим положително, че кавалериите на двете страни през това време не сж се виждали и срещали даже от далеч.

Марш маневра на 8-й октомврий.

Чертеж № 4.

Едва в 9 часа сутринта на 8-й октомврий ние получихме директивата на Щаба на Действующата Армия за действията през този ден. Нямахме и предварително предупреждение, та да можем да се приготвим. Директивата беше дълга и твърде подробна. Да се преписва и разпраща по дивизиите нямаше време, още повече, че нямаше още и телеграфна свръзка, та сжщността ѝ се предаде с кратки полски записки. Но войските, при все това, можаха да тржгнат едва към пладне, и след един изнурителен наполовина нощен марш, достигнаха определените им обективи. Ний привеждаме пжлния текст на тази директива:

„Командующ 3-а армия, Ахлатлий“.

Директива № 2.

„Според събраните сведения, които още се нуждаят от проверка, неприятеля се групира тжй: Вжв Василико, Граматико и Малко Тжрново по един табур, в Лозенград 28 батальона, 20 батареи и 4 ескадрона, в Селиолу 7 батал., 3 батареи и 20 ескадрона, в Одрин и околностите 34 батал., 21 батар. и 16 ескадрона, в Кжрджали 11 батал., 2 батар. и 4 ескадрона. Освен това, вжв втора линия се групират: В Люле Бургас 25 батальона, 15 батареи, в Баба Ески 18 батал. и 12 батареи, в Димотика 14 батальона, в Узун Кюпрю и Айрбол 10 батальона, 7 батареи и 8 ескадрона.

Нашите сили днес сж разположени тжй:

Хасковския отряд на линията Гьргюн дере—Идрислий—Кара Мустафа. Останалите сили на 2-а армия на линията Таштепе—Карагач—Карахаджр—Юскюдар—Фикел.

1-ва армия на линията Правадия—Ташли Мюселим—Татарлар—Чешмекйой.

Конната дивизия сжс своето ядро в Коджа тарла и Девлет агач.

3-та армия в Кжз клисе — Умур (Урум сжщо) Факи и Реджеб махала.

Утре, 8-й октомврий (заповедта очевидно е писана през ноща, но ние я получихме едва сутринта в 9 часа), армиите ще се разположат както следва:

1. Втора армия остава на занимаемите си места, като продължава да усилва позициите си.

2) Първа армия—1-ва, 10-та и 3-та дивизии остават на занимаемите места, като заемат Чемлекой и Акбунар. За свързка с левия фланг на 2-ра армия, 3-та дивизия ще построи мост на р. Гунджа за съобщение с противоположния бряг. 1-ва дивизия ще заеме селата Домурджалий, Еджалий, като извади флангов отряд в Селиолу.

Комуникационната линия Селиолу—Татарлар—Вайсал—Кайбилар влиза в зоната на движението на 3-та армия, за което да се разпорежи, щото утре да бъде освободена от всички обози.

Задачата на тази армия ще бъде да наблюдава за източния фронт на Одринската крепост и заедно с това, да прикрива движението на 3-та армия.

3) Трета армия да настъпва и достига линията Татарлар, Карамза, като за това използва мрежата от пътища между пътя Кайбилар — Вайсал — Татарлар включително, Пейчо махале—Канара малка—Карамза.

Един флангов отряд, в състав една бригада и едно планинско артилерийско отделение, ще настъпва по направление на Топчулар—Ковчас—Алмаджик, гдето и ще се спре, като изпрати свързващ отряд по направление Канара болшаа — Ески Полос. Фланговия отряд да обхване особено внимание на пътищата, които водят в Малко Търново и Скопо.

4) Кавалерийската дивизия с придадената ѝ дружина ще настъпва към Сари талишман, където и да се спре.

(подп.) Началник Щаба на Действ. Армия,
Ген. майор Фичев*.

И тъй, макар и смътно, не ясно, но вече се образуваше групировката на неприятелската тракийска армия. Главната ѝ маса, видимо, се развърщаше на линията Одрин—Лозенград с един флангов отряд в Кърджалий. При туй, в главната групировка центъра на тежестта на неприятелската армия като че ли беше по-близо до Лозенград, а около Одрин се събираше само онова, което се считаше необходимо за отбраната на тази крепост. В междината между тези две крепости изглеждаше да е оставен само слаб свързващ отряд от кавалерийската дивизия, поддржана с някои негодими пехотни части. На изток от Лозенград се констатираше присъствието само на някои твърде слаби части от 2—3 батальона, за това, вероятността, че противника ще предприеме настъпление към Бургаз беше изключена. Много повече беше за вярване, че неприятеля ще се опита да безпокои нашия десен фланг от към Кърджалий, като за тази цел използва събраните там сили, но гористия характер на местността изключваше и там голямите операции.

За противодействие на неприятеля от кжм Кжрджалий ние разполагахме с Кжрджалийския отряд от 10 дружини и конната бригада; за парализиране силите около Одрин, ние имахме втората армия на генерал Иванова, състояща се от 56 дружини и плюс още за в случай на нужда, частите на I-ва армия, а особено двете бригади от 3-та Балканска дивизия, които се насочваха кжм крепостта на левия бряг на Тунджа.

Оставаха, следователно, свободни: цялата III-та армия и плюс още 3—4 бригади от I-та. Всичко около 100 дружини с 300 полски орждия и 24 ескадрона. Това бяха силите, с които ние можехме да се нахвърлим кжм Лозенград, да завладеем или заслоним този укрепен пункт и след това, да тжрсим и разбием онези сили на противника, които биха се намерили в открито поле.

Така си рисувахе обстановката командующия III-та армия когато се получи гореприведената директива. За изпълнение на възложената нам задача, ние издадохме следущата заповед по III-та армия, която впрочем фактически се привеждаше в изпълнение чрез разпратените полски записки.

Заповед по III-та армия № 12.

с. Ахлатлий, 8 октомврий 1912 г. 10 ч. 45 м. пр. пл.

Карта триверстна.

Главните неприятелски сили се групират в Одрин с околността му и в Лозенград, сжс свжрзочен отряд помежду им — в околностите на Селиолу. По един табур вжв Василико, Граматико и М. Тжрново. Вжв втора линия противника има части в Люле Бургаз и Баба Ески.

Пжрва армия заема линия Провадия—Ташлж Мюселим—Татарлар—Чешмекйой (последните два пункта ще бждат освободени за поверената ми армия). На кавалерийската дивизия, с придадената от 24-й полк дружина, е заповядано днес да заmine за Сарж Талишман.

Поверената ми армия днес да продължи настжплението като с главните си сили достигне, кжм 5 часа след пладне, линията: Вайсал—Омар абас—Коджа тарла—Тас тепе—Ковчас, а с авангардите си — линията Сюлюман Талишман — височини Гиленджик — р. Суджак—височините южно от с. Кишлик—Чиф. Загон; за което:

1) 4-та пехотна Преславска дивизия да настжпи в зоната между пжтищата: Ени кйой (Катакли) — Деро махле — Оджа кйой—Вайсал—Татарлар включително, и Кайбилар—Девлет агач—Чешме кйой, сжщо включително. Щаба на дивизията — Девлет агач.

2) 5-та пех. Дунавска дивизия да настжпи в зоната източно от 4-та дивизия до линията Орман махале—Канара болшая—Тас тепе включително. Да изпрати флангард в сжс-

тав: една бригада, две планински батареи и взвод конница в посока Топчулар—Ковчас. От последния пункт флангарда да се спре, като обжрне особено внимание на посоките Малко Търново, Скопо. Щаб на дивизията — Коджа тарла.

3) 6-та пех. Бдинска дивизия да настъпи в зоната на 4-та дивизия, да достигне към 7 часа след пладне с главните си сили до линията Кайбилар—кота 239.

4) Линия на охранението през нощта: 2 километра южно от Селимен Талишман—Чемшеккой — Карамза—по пътя за Ереклер до кръстопътя: Тастепе—Ески Полос—с Карамза, Ереклер — село Алмачик—Чиф. Загон. Пунктове за свързка между 4-та и 5-та дивизии — височините между селата Карамза и Чемшеккой, а между 5-та дивизия и флангарда — р. Кукурдан.

5) Аз до 12 часа по пладне днес, ще бъда в с. Ахлатлий а след това ще мина в с. Кайбилар.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

Началник щаба, от генер. щаб
Полковник Жостов.

В щаба на III-та армия господствуваше едно приповдигнато настроение. Всички очакваха с вяра последующите събития. От същите чувства се вжодушевяваха и войсковите части. Командующия армията има случай още веднаж да се убеди в това при преминаването от Ахлатлий в Кайбилар. Полковете, които той настигаше, отговараха с ентузиазъм на неговите поздравления и благопожелания. Потресяюще ура, изпровождаше щаба на армията навсякъде. Няма никакво съмнение, всички със жажда чакаха срещата с противника, а това беше вече наполовина победа.

Като изпреварихме частите, ние пристигнахме в Кайбилар около 5 часа след пладне и веднага излязохме към границата, гдето от височините на водораздела искахме да хвърлим поглед на Одринската и Лозенградската равнини и по възможност да се ориентираме в обстановката. С приближаването ни до пограничния пункт, ние бяхме посрещнати от един млад и бодър капитанин, който тук командуваше пограничната стража. Неговата рота, по разпореждане от щаба на армията, преминала границата още на 5-то число и заела селата Малкоч, Пейчо махале, Топузлар и Алмаклар, при което тези села били подпалени от доброволците селяни, които вжрвяли с пограничната стража. Турското население набързо избягало на юг, като си оставило къщата и имуществото непожтнати. На командира на ротата беше направена най-строга забележка за тези палежи, като му се запрети категорически да допуща такива неща

в бъдеще. Но офицера обясняваше, че всичко това било направено по инициативата на самите селяни, без негово заповед и знание. От разпитванията узнахме, че тия селяни били българи изселени от турците в България през 1903 год., във време на възстанието, че турското население тогава им заграбило имотите и те голи, боси, се поселили в близките български села.

Сега те най-после дочакали часа на отмъщението и действително, мъчно беше да се удържи тяхния справедлив гняв, който беше се изразил в тази, може би, малко жестока, но напълно обяснима форма. Но чувствата сж си чувства, а нам тези села сжс сжджржимите в тях запаси ни трябваха за армията, и ние наредихме най-строго да се пазят. На началниците на дивизиите се вменяваше в обязаност да бдят строго за запазване селата и запасите в тяхните маршеви и дислокационни райони.

Вечерта късно ние получихме донесения от всички дивизии, от които се виждаше, че колоните все още сж в път, че движението на обозите и артилерията, поради поразкаляните пътища, вървяло твърде бавно, че войниците сж уморени, но бодри духом.

Кавалерийската дивизия, както видяхме по-горе, по разпорежданието на щаба на главнокомандующия, излезе от подчинение на командующия III-та армия предиущия ден и беше преместена значително по на запад към селото Сарж талишман. Поради тези разпореждания фронта на нашата армия оставаше открит и ние няхаме възможност да знаем какво става пред нас, освен това, което ни се донасяше от твърде слабото наше близко разузнаване. Какви бяха мотивите, които сж накарали щаба на действующата армия, да ни лиши от кавалерията в този важен ден, ние не знаем; но вероятно затова, че те сж били в свръзка сжс сведенията за неприятелската кавалерия, на която, вероятно, сж пожелали да противопоставят нашата. Имали сж пред вид, вероятно, да отвлечат конницата на противника в западно направление, та с това да се прикрие по-добре маневра на III-та армия. Тази цел до нейде се достигна, но заедно с това ние останахме един вид сжс завързани очи откъм Лозенград.

Действията на I-ва армия на 8-мо число. На основание директивата № 2, на 8-й октомврий на I-а армия се поставяше за задача да се приближи с десния си фланг до селата Чемлеккой—Акбунар, с цел да се свърже потясно с 2-а армия. На I-а Софийска дивизия се предписваше да се изнесе малко напред и да заеме линията Домурджалия—Еджелия, като изпрати флангов отряд в с. Селиолу.

За изпълнението на тази директива, командующия I-а армия беше издал заповедта си № 23. С нея се предписваше:
1) Трета Балканска дивизия да заеме линията Чемлеккой—

Акбунар—Провадия включително; 2) 10-та пехотна дивизия да достигне с едната си бригада до селото Черкезкой — Тюлбе, а другата ѝ бригада с едно скорострелно отделение да се разположи около селото Кючуклий, като остава в разпореждането на командующия армията; 3) 1-а Софийска дивизия да заеме линията Тюлбе (изключително) — Думурджалия—Еджалия, като изпрати силен флангард в с. Селиолу. Начало на движение за всички в 9 часа пред пладне. Авангардите да се укрепят. Щаба на 1-а армия през този ден преминаваше от Казъл агач в Голям боялжк. Както виждаме тази заповед беше един прост препис от директивата на Щаба на Действуващата Армия.

За изпълнението ѝ 3-а дивизия преминала на десния бряг на Правади-дере и вечерта заела назначената линия, като изпратила рекогносцировачни отряди към селата Муратлий и Кайпа. В същия ден построили и моста на р. Тунджа при с. Фикел за свързка с 2-а армия.

10-та дивизия, по неизвестни причини, тръгнала много късно, и вечерта също късно заела с. Тюлбе, като почнала и да се копава. Втората ѝ бригада не достигнала с. Кючуклий и се разположила на 12 килм. зад това село.

1-ва Софийска дивизия, вследствие на някакво неразбиране заповедта по армията, останала на 8-о число на мястото си—на линията Сарж талишман—Вайсал, като заемала едно положение с отстъп зад левия фланг на другите части на 1-а армия.

Така се завърши 8-й октомврий. Всички чувствахме и съзнавахме, че сме в навечерието на решителните събития.

Вечерта около 8 1/2 часа в Кайбилар получихме и директивата № 3, която била изпратена от Стара Загора в 8 ч. и 10 м. след пладне.

Пред вид на голямото ѝ значение, ние ще я цитираме изцяло:

Кайбилар, Командующия 3-та армия

Директива по Действуващата Армия № 3.

Карта 1/126,000.

Сведенията за противника си остават същите, както и от 7-о число през нощта, с добавка, че според сведенията от чуждестранни източници, турците превозвали един корпус от 3 дивизии, който се събирал около гр. Виза с очевидната цел, да действа в обход на нашия ляв фланг.

Положението на нашите войски: 2-а армия — според както е казано в директивата № 2; 1-та армия се намира на линията на селата: Чемлеккой—Тюлбе—Еджалий; 3-а армия—на линията Татарлар—Карамза—Алмаджик; Кавалерийската дивизия — в Сарж талишман.

„За утре, 9-о число, Негово Велич. Главнокомандующия заповядва:

1) Втората армия да остане на занимаемите места, като продължава да се окопава и да наблюдава за Одринската крепост.

2) Първата армия да остане на местата, които днес заема и да бжде готова, в зависимост от вжрвежа на събитията, да действа срещу главната група на противника.

3) Трета армия да атакува укрепения пункт Лозенград и да го заеме.

4) Кавалерийската дивизия да разузнава в направление на селата: Демир ханли — Гебелер — Хасково — Енидже — Кавакли. Да изпрати самостоятелни разезди, за да открие неприятелското разположение. От утре, 9-то число, дивизията отново постъпва в разпореждането на командующия III-та армия.

5) Действията на I-ва и II-ра армия трябва да бждат тясно свързани. До заемаването на Лозенград да не се предприемат никакви действия, и армиите трябва да бждат готови да срещнат възможното преминаване в контр настъпление от страна на противника, като затова изпратят пред фронта на Одринската крепост силни рекогносцировачни отряди.

6) Щом се почнат действията, командующите на I-ва и III-та армии ще установят телеграфна връзка с щаба на действащата армия, за да го джржат в постоянна известност за хода на операциите.

(под.) Началник Щаба на Действ. Армия
генер.-майор Фичев

Четенето на тази телеграма ставаше в зданието на митническия пункт, при слабата светлина на нашето походно осветление. Тя предизвика цела вълна от радост у моите помощници, но ние изпитвахме едно раздвоено чувство: От една страна нам беше приятно, че именно на нашата армия се падаше най-важната задача — да си примери първа силите с компактната маса на противника, но от друга — нас ни смущаваха цял ред нежелности: 1) Необезпечеността на продоволствието. 2) Отнемането на конницата, която, макар че на 9-то число уж се даваше в наше разпореждане, но според директивата, фактически ние не се разпореждахме с нея и нашия ляв фланг по този начин оставаше съвсем не осветлен. 3) Пасивната и твърде не ясна задача, която се даваше на I-ва армия. Нема ли тя да захснее да поддржи III-та, ако стане нужда, ако ние се натъкнем на целата полска армия на противника? Но трябаше да скрием там нейде далеч в душата си всички тези песимистически мисли; трябаше да се работи, и ние веднага пристъпихме към това.

В 11 часа вечерта ние разпространихме на дивизиите следующата заповед:

„Заповед по III-та Армия

№ 14

с. Кайбилар

8-й окт- 1912 г. 11 ч. сл. пладне.

Карта триверстна.

„Сведенията за противника остават същите, с добавка, че по слухове, около г. Виза се събираше неприятелски корпус от три дивизии, с цел да действа на нашия фланг.

Нашата I-ва армия остава на заетите от нея места, като левия ѝ фланг достига до Еджалия, а страничното ѝ прикритие — с. Селиоглу.

„Поверената ми армия има за задача да настъпи утре с цел да атакува и навлезе в г. Кърк клисе. За което:

1) Кавалерийската дивизия, която от утре влиза пак в мое подчинение, да настъпи с ядрото си по посока на Сарж талишман — Татарлар — развалини Кереметлия — Коюн гяур — надписа на р. Керезли, като осветлява местността в сектора между шосето Кърк клисе — Одрин и пътя Кърк клисе — Каджккой — Ковчас. Когато влезе в сферата на действителния огън на противника, да се събере на десния фланг на армията при село Енидже, и от там да се стреми да събщи съобщенията на противника с Баба ески, Бунар хисар и Скопо, като разруши ж. пжтната линия Кърк клисе — Баба ески. Дивизията получава в поддръжка две дружини с една полска батарея на линията Енидже — Коюн гяур.

2) 4-та пехотна Преславска дивизия да настъпи в зоната: между пътя развалини Омар Абас — Татарлар — разв. Кереметлия — Коюн гяур включително, и пътя Карамза — Ески полоси надписа на р. Керезли включително, като достигне линията Коюн Гяур — Петра — височината на запад от надписа на р. Керезли. Дивизията да отдели две дружини и една скорострелна батарея в разпореждане на началника на кавалерийската дивизия; те влизат в негово разпореждане на линията Коюн гяур — Енидже.

3) 5-та пех. Дунавска дивизия да настъпи в зоната източно 4-та до пътя Алмаджик — Каджккой (западно) — Каракоч включително. Флангарда, усилен и още с една планинска скорострелна батарея, от Алмачик до Каджккой (източно), дето и да се спре до разяснение на обстановката, като наблюдава и охранява левия фланг на армията от кмж Тжрново и Скопо. Флангарда остава в разпореждане на началника на дивизията, за което да поддържа с дивизията най-тесна връзка.

4) 6-та пех. Бдинска дивизия да настъпи в зоната между пжтищата — развалина Кара бунар—Карамза—Ески Полос включително, и Девлет агач—Караджа тарла—Ереклер също включително. Достига линията Ески Полос—Ереклер, дето остава в мое разпореждане. Дивизията да предаде планинската батарея в разпореждане на нач ка на 5-та дивизия.

5) Тржгване на всички в 6 часа преди пладне.

6) Аз ще се намирам до 9 часа в Кайбилар, а след това преминавам по пжтя Кайбилар—Девлет агач—Коджа тарла—Ереклер за Ески Полос, дето и ще се спре щаба на армията.

(подп.) Командующий III-та армия

Генерал-лейтенант Димитриев.

Началник щаба, от генералния щаб

Полковник Жостов“.

След като разпратихме тази заповед и направихме още ред разпореждания по движението на обозите, по продоволствената и санитарна служба, аз бех разбуден около три часа през нощта от дежурния офицер, който ми подаде следующата твърде конфиденциална телеграма:

„Кайбилар. Командующий III-та армия

9 октомвий, в 2 часа 45 м. пред пладне.

По някои събрани сведения, в случай че атакуваме Лозенград и настъпим на юг, турската армия може да предприеме настъпление със значителни сили по десния бряг на Марица и от страна на р. Арда, та с това да компрометира десния фланг на армията, като ни отхвърли на изток от нашата база.

Пред вид на това, по заповед на Н. Величество, считам за необходимо да Ви дам някои инструкции:

1) Преди да предприемете атаката на Лозенград, изучете подробно състоянието на крепостта и нейното въоръжение, в никакъв случай да не предприемате една операция не сигурна;

2) Очистете си тила от обозите, за да не срещнете препятствия в случай на отстъпление.

3) Ако стане нужда да отстъпвате, то ще държите направление на Ямбол, като поддържате най-тесна връзка с I-ва армия.

За получаването на настоящата телеграма донесете. № 431.

(под.) Началник Щаба на Действ. Армия

генер.-майор Фичев“

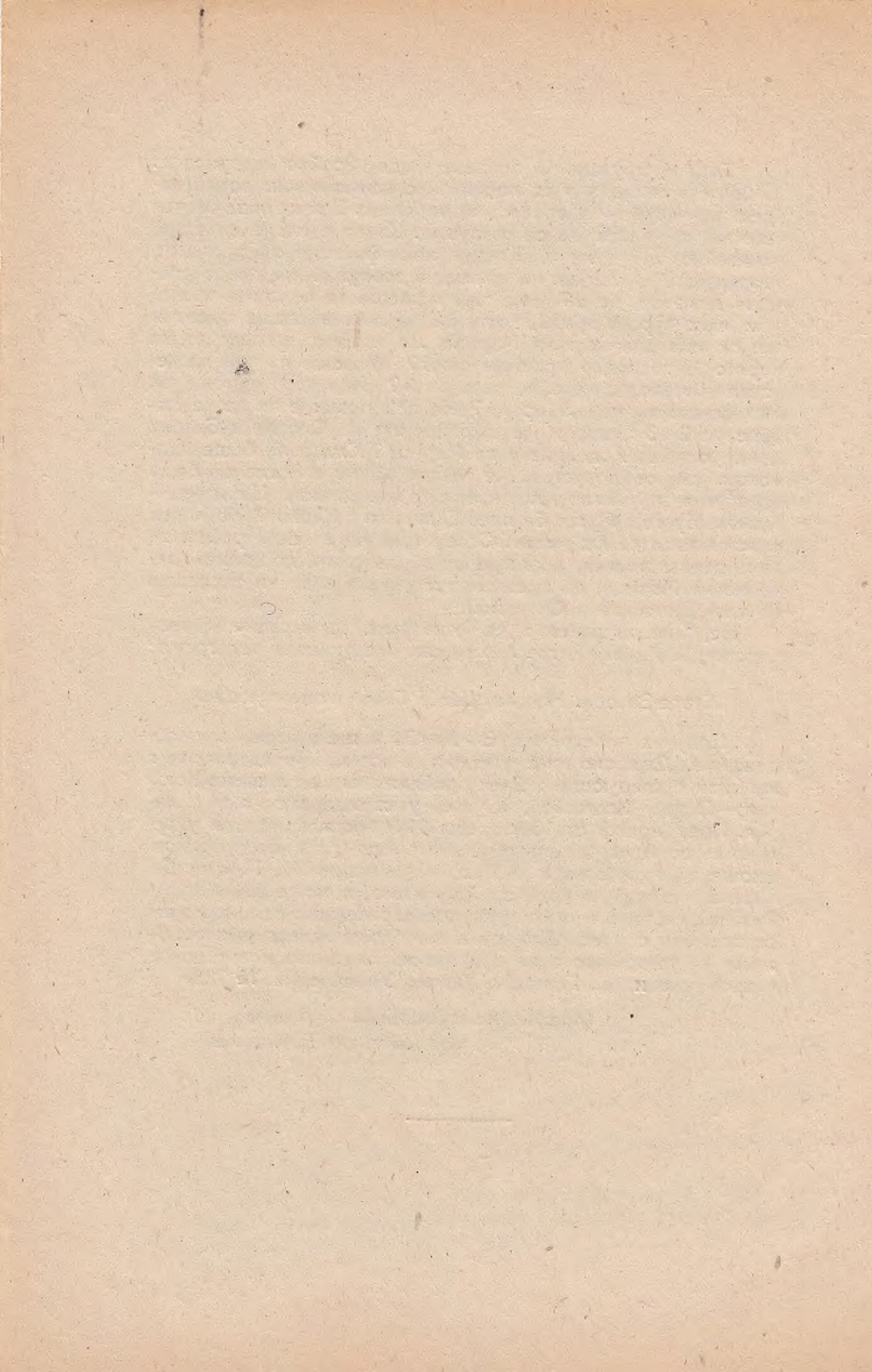
Тази инструкция ни приведе в едно крайно недоумение. Тя беше в състояние да парализира всичкия наш порив напред, всичката ни увереност в победата. Всички наши мечти като че ли идяха да се разрушат. Какво е могло да стане ненадейно. Не е ли това някоя мистификация от страна на неприятеля, с цел да ни въведе в заблуждение, за да спечели няколко дена? Как тжй можеше да се появи изведнаж цяла турска армия, която да заплашва нашия фланг и тил от кжм долината на Марица. До колкото е известно, на морето е господар грцкия флот? Можеше ли той да не довиди превозванието и десанта ѝ? Или това е може би Македонската турска армия? Но как можеше тя да се събере за 2—3 дена, и от околностите на Скопие и Битоля да се отзове в долината на Марица? Сжщо не беше възможно да се допусне, че такава армия е могла да бъде превозена за такжво кжсо време по железницата Цариград—Кулели Бургаз. Може би през Галиполи и Кешан? Но и там разстоянията не сж малки. Освен това не е лесна работа за една цела армия да достигне от дарданелите до долното течение на Марица, да премине тук реката и да ни заплашва от кжм Димотика и Ортакой.

Не, ние решително се отказваме да вярваме на тези слухове, и веднага отговорихме сжс следующата телеграма:

„Стара Загора. Началн. Шаба Главнокомандуюция“

Получих телеграмата Ви № 431 и ще я взема в съображение. Джлбоко сме уверени в успеха. Предварителния ми план е следуюция: Днес приближаваме до линията Коюнгаур—Петра—Каджкой, и утре—утвърждаване на тази линия. През нощта от 10-й срещу 11-й настжпваме кжм укрепената позиция на противника, с цел да заемем прикриваюци за артилерията ни пехотни позиции. На 11-й комбинирана пехотна и артилерийска атака, а може би и шурм. Разбира се, това е само една предварителна скица, която ще се промени според обстановката. Моля най-енергично сждействие в устройството на подвоза ми сжгласно моите до сегашни искания до Главното Тилово Управление. № 783.

(под.) Командуюций III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев“

9-ий октомври.

Гледай схема приложение № 5.

Действията на 3-а армия на 9-й октомври.

В изпълнение гореприведената заповед по 3-а армия, дивизиите издадоха свои частни заповеди, според които действията на 9 то число се уреждаха тжй:

Началника на *кавалерийската дивизия*, след като получил нашата заповед, направил разпореждане за да действува в нейния дух, но когато се готвял да тржгва, той получил направо от щаба на действующата армия пасажа от директивата, който се касаеше до неговата дивизия. Ние обаче, видяхме, че между редакцията на директивата и нашата заповед имаше една значителна разлика. Ние имаме пред вид да разпространим разузнаването на дивизия по-на изток, та да осветлим по-ярко фронта на нашата армия от кжм Лозенград. У началството на кавал. дивизия се явило едно колебание, как да се движи, и най после, считайки заповедта на висшето началство по-обезателна за себе си от нашата, той се насочил значително по-на запад, от колкото ние искахме, и с това открил фронта на 3-а армия.

По-подробно, действията на кавалерийската дивизия през този ден се разиграха тжй: били изпратени три предни ескадрона в направление на Гебелер, Хасково и Енидже, със заповед да осветлят местността в това направление. След това изпратени били самостоятелни разезди, за да разузнават в направление на Баба Ески, Люле Бургаз и Виза.

1-та конна бригада от дивизията съставила авангард и тржгнала по пътя Сарж талишман—Татарлар—Селиолу. Главните сили състояли от 2-та бригада, от дружината на 35-й полк и взвод артилерия. Те се движели зад авангарда. Движението се почна в 8 часа сутринта.

В движението си по даденото направление, предните части на конницата се натъкнали около Селиолу на противника, който се бил разположил на позиция непосредствено на височините на юго-изток от това село. От завързалата се стрелба, силите на противника били определени от 3 дружини и една батарея. Види се, това е било само авангард на една дивизия, а може би и на по-голяма единица. Около 11 часа пристигат главните сили на дивизията, развържат се и опит-

ват да обиколят неприятеля откъм неговия леви фланг, но понеже биле срещнати с артилерийски огън, те се спрели и укрили в гънките на местността на север от Селиолу.

Часа около един след пладне, пристигнала дружината от 35-я полк с двете орджия, разгърнала се и открила огън. В това време се завързал горещ бой и на запад около с. Гечкенлий от частите на 1-а армия. Началника на конната дивизия счел, че при тези условия, той не е достатъчно силен за да предприема нещо по-решително, за това решил да се ограничи с чисто демонстративни действия непосредствено пред себе си. Разездите, които биле насочени към изток, могли да констатира само, че откъм Лозенград са излезли 3—4 турски батальона, които през Гердели също се насочвали към Селиолу. Един друг разезд донесъл, че по пътя от Кюкюлер за Одрин била забелязана неприятелска колона, в състав полк пехота и 12 орджия.

Около 3 часа след пладне към Селиолу пристига и 2-та бригада от 4-а п. Преславска дивизия, която веднага се разгъва в боен ред и встъпва в бой. Сега вече кавалерията се прибира на платото на северо-запад от Селиолу, гдето и прекъсва нощта от 9-й срещу 10-й октомврий.

Движенията и действията на 4-та пех. Преславска дивизия. На основание заповедта на своя началник, дивизията настъпила напред в две колони:

Дясната в състав 8-й пех. Приморски, 31-й пех. Варненски полкове, 6 скорострелни батареи от 5-й артил. полк, една пионерна рота и взвод конница тръгнала в 6 часа сутринта, следвайки по пътя Вайсал—Татарлар—разв. Кереметлий и по нататък е трябвало да се стреми да достигне до с. Коюн гяур. Пътят бил много труден, а многочисленната артилерия причинявала голяма задръжки. Часа около 12 и половина през деня, командира на бригадата, като достигнал с. Татарлар можал да събере сведения, че от този пункт за разв. Кереметлий пътят бил доста лош, затова той решава да мине по пътя през Селиолу. В скоро време до колоната започва да достига звука на артилерийска стрелба. Полковник Енчев решава да върви на изстрелите и заповядва да усилят хода. Около 3 часа след пладне колоната се развързва в боен ред на север и запад от с. Селиолу и встъпва веднага в горещ бой.

Боя при Селиолу. След като се ориентирал за положението на работите, командира на бригадата констатирал, че неприятеля заема силна позиция на височините непосредствено на изток от с. Селиолу. В дясно, по направление на Гечкенли, се чувала усилена стрелба, която свидетелствувала, че и там върви горещ бой. От сведенията на кавалерията дошли до заключение, че тук, у Селиолу, турците разполагат с отряд от 3—4 табура с една или две батареи. Полков-

ник Енчев решава, твърде основателно, да атакува противника веднага, да го отхвърли от пътя на движението си, и с това да облекчи и положението на съседите си.

За атаката войските били разпределени тъй: 8-ия пех. Приморски полк заедно с 6-тых батареи се разгъват в боен ред и образуват първата линия. Зад тях в резервен ред се събира 31-й пех. полк. Бодро, като на маневри настъпиха приморците напред за да подпомогнат другарите си софийци, които в тази минута преживяваха твърде тежък кризис на боя. След един ожесточен огнен бой, в часа около 7 вечерта, приморците се хвърлят на нож и прогонват неприятеля от занимаемата позиция. Той повидимому се отеглил на следуюния гребен, който отстоеше от първия от 800 до 1000 метра, и от там развил силен пехотен огън. Между туй беше почнало да се мръква, огъня постепенно почна да отслабва, не се чуваха вече изстрели и в дясно. Началника на колоната не искал да се впуска в риска на една нощна атака, затова решава да се задоволи с достигнатия успех, да спре на заетите позиции и да се укрепи, като бже готов да посрещне една възможна контр атака от страна на противника. По-късно командира на бригадата започнал на 31-ия полк да излезе напред и да смени в бойните линии приморците, които той считал твърде изморени.

В такова положение останали да нощуват войските от тази колона. Понеже не взели никакви мерки, за да се свържат със съседите си в дясно и ляво, то нямали сведения какво става там, нито през нощта нито даже до смръжване. Загубите на бригадата в този пръв бой съставляли 57 убити и 10 офицери и 314 долни чиновци ранени. Почти всички те събрали на доблестните приморци, които и сега отиваха в бой както тяхните бащи събирали при Цариград и Пирот преди 27 години.

Но да оставим за сега дясната колона в Селиолу и да видим какво ставаше в това време в другите бригади на тази дивизия.

Боя у Ески Полос. Пред вид на твърде ограничения размер на маршевия район, 1-ва и 3-та бригади от Преславската дивизия трябало да се движат по един общ път, който минаваше през Карамза за Ески Полос и Петра. Тези части поради това съставиха лявата колона на дивизията. С бригадите следваше и всичката останала артилерия на дивизията, която състоеше от: 3 скорострелни, 6 не скорострелни и 3 гаубични с. с. батареи; а всичко 12 батареи с 60 оръдия. Пред началото на движението частите на тази колона бяха разположени на квартиро биваци в района на селата Девлет агац—Омер абас и развалини Кара бунар. Марша на колоната бил регулиран тъй, че главата на главните сили да тръгне от началния пункт Карамза в 10 часа пред пладня. Но пътя бил твърде развален от падналите едва що джж-

дове, поради това, движението ставало твърде бавно. Като вижда това, и имайки пред вид да предупреди противника сжс заемаването на командующите височини около Ески Полос, началника на 4-та дивизия генерал майор Бояджиев, който с щаба си лично е следвал с лявата колона, решава да се възползува от аванпостната дружина в Карамза, и изпраща една рота в рекогносцировачен отряд за Ески Полос.

Около 12 $\frac{1}{2}$ часа по пладня ротата заела височината непосредствено на запад от това село и почнала да се окопава. Но скоро тя забелязва, че от кжм Петра настъпва една турска колона от 3—4 батальона с 3 батареи. Зад тях се виждали и други гжсти маси, които сжщо настъпвали. Чувствайки своята изолираност ротата се оттеглила по-назад на следующите височини. Часа бил вече три когато кжм Ески Полос приближават главните сили на колоната, развжрнати в сгжстен строй. В центра настъпвал 44-й пех. полк, в ляво от него 19-й, а в дясно 43-ия. Артилерията се движела по пжтя. Колкото до 7-ия пех. Преславски полк—той в това време се е движел още от с. Малкоч за Карамза. Това закжснение беше предизвикано от следующите обстоятелства:

В този полк били констатирани няколко случая от тифуз. Началника на санитарната част на дивизията намерил за добре да го изолира в карантина и го оставили в с. Малкоч. Минавайки сутринта на 9-то число през това село ние узнахме, че полка бил оставен тук. При всекакви други условия ние несжмнено бихме само одобрили мярката с карантина; но сега, когато се готвяхме да встъпваме в бой, ние считахме, че ще бжде и непрактично и жестоко обидно да лишим този отличен с бойни традиции полк от честта да участвува в борбата. Ние повикахме командира на полка и лично му заповядвахме да си построи полка по тревога и да бжрза да постигне дивизията си. Нам беше приятно да видим радостта и на храбрия полковник и на чиновете от полка, които срещнахме, след като те узнаха, че и тях ги изпращат на полето на честта. Ние сме твърде доволни, че можахме да предоставим случай и на този славен полк да пожене нови лаври за своите знамена, както при Лозенград, тжй и при Караагач, гдето той беше един от храбрите над храбрите. Но да си продължим разказа.

След като се престои в боен ред, авангарда на лявата колона зае позиция на височините непосредствено на запад от Ески Полос около буквата Ф. (гледай триверстната карта). Тук се снеха и две батареи, които откриха огжн. Но неприятеля надминавал нашата артилерия по количеството на батареите си, за това, те още не сж били в сжстояние да влязат в сериозна борба. Скоро в авангардната артилерия се вливат нови 6 батареи, и сега те бжрзо принуждават неприятеля да замжлчи. Неприятелската пехота, която вече била развжрната в боен ред в дясно и в ляво от селото,

сжищо спира настъплението си, като почва една безпорядъчна стрелба. Турците, очевидно, имаха намерение да използват селото Ески Полос като упорен пункт.

Между туй вече се мръжваше и полковете останаха да нощуват в боен ред, като бяха взели най-ефикасни мерки, за да се гарантират от изненадите на едно нощно нападение. Около 11 часа през нощта командира на 19 п. Шуменски полк полковник Василев, като сбикалял бойния ред на полка си, чува внезапно безпорядъчна пушечна стрелба в селото. Той заповядва на една от своите дружини да се опита да нахлуе в него. Без изстрел и съблюдаващи грозна тишина, станали доблестните шуменци и след няколко минути навлизат в селото, без да срещнат никакво съпротивление. Полковник Василев, оценявайки важното значение на този пункт, и като желаял да се утвърди в него по-здраво, заповядва и на другите си дружини да настъпят, да заемат източния му край и да се утвърдят там. Всичко това било изпълнено до разсъмване. Неприятеля отстъпил на височините източно от с. Ески Полос и през всичкото време произвеждал безпорядъчна стрелба.

На разсъмване, по този начин, лявата колона заема едно твърде изгодно положение за боя на другия ден. Центъра на нейната позиция състоеше от с. Ески Полос. Артилерията цяла била претеглена напред, с изключение на гаубичните батареи, които бяха произостанали. Колоната беше готова да посрещне противника във всеоръжие.

Но да се спрем малко и видим как ни се представляваше нам лично положението на противника. Ние бяхме си избрали за наблюдателен пункт височината непосредствено на запад от с. Ереклер. По нашата тогавашна преценка нам ни се представляваше, че както непосредствено пред нас, тъй и около Ески полос, ние имаме работа със слаби рекогносцировачни отряди на противника, които съм направили излази от крепостта с цел да ни принудят да се разгнем и да спечелят време. Между туй, от постъпващите донесения ставаше все повече и повече ясно, че противника разполага със значителни сили. Както ще видим по-долу, ние от Ески Полос до Ереклер сме имали работа с целия 3-й корпус на Махмуд Мухтар, усилен с Афион карахисарската редифска дивизия.

Движенията и действията на 5-та пех. Дунавска Дивизия.

В петата дивизия марша се извършвал по три петища:

- 1) Дясната колона в състав 3-та бригада и три нескорострелни батареи се движи от Карамза за Ереклер,
- 2) 1-та бригада с всичката скорострелна артилерия съставяла централната колона, и трябало да се движи по пътя Коджа Тар-

ла — Ереклер и да достигне до надписа Кирезли, на три верстната карта, 3) Най-после, лявата колона в състав 2-ра бригада и три с. с. планински батареи образуваше ляв фланг на армията и трябаше да следва по пътя Ковчаз—Каджкйой (източно), гдето и да се спре до разяснението на обстановката. Тъй като през този ден води бой само централната колона, то ще почнем описанието си от нея.

Боя у Ереклер. Централната колона тръгнала в 7 часа сутринта и авангарда ѝ, в състав две дружини от 2-я пех. Искърски полк, се приближил часа около 12 до височините, които сж непосредствено на запад от с. Ереклер. Тук той е бил посрещнат с артилерийски огън от противника, който заемал позиция на гребена непосредствено на юго-изток от Ереклер. От произведената рекогносцировка се констатирало, че силите на противника състоят от 3—4 табура с една батарея.

Командира на бригадата, полковник Абаджиев, решава да атакува, за която цел усилва авангарда с другите две дружини на Искърския полк. За подържането на тази атака били снети на позиция три батареи. На 5-я пех. Дунавски полк било заповядано да се престрои в сборен ред и да се разположи зад дясния фланг на Искърци. Огъня на нашите батареи изведнаж получава надмощие над артилерията на противника, после което той се разделя, при което едната батарея продължава да държи в респект неприятелската артилерия, а другите две насочили огъня си срещу пехотата му. Под защитата на този огън храбрите искърци настъпват смяло, и скоро се завързала твърде трескава пушечна стрелба.

Между туй, командира на бригадата заповедва на дунавци да удължат дясния фланг на искърци, и като загъват постепенно с дясното рамо напред, да охванат лявия фланг на неприятеля. Сполучливия огън, от най-действителни разстояния, на искърци, заедно с заплашвания охват на дунавци, принуждават неприятеля бързо да отстъпи назад, като оставя на полето на сражението около 50 убити и толкова ранени. В поддръжка на отстъпващите турците бяха изпратили още друг полк, но енергичното наше преследване не им позволява да се спржт на нова позиция, и те отстъпват до лявия бряг на р. Сарсуват дере, гдето сполучват да се спржт, като заемат позиции на височините „Каракая“. Дунавската бригада в преследването си достига до третия гребен на изток от с. Ереклер (гледай триверстната карта), но пред вид на късното време и силната умора, се спира, разполага се на бойна позиция, гдето си притеглява и всичката артилерия и в този ред прекарва нощта.

3-та бригада на 5-та дивизия през този ден преминала от Карамза в Ереклер, където се и разположила на бивак. Но понеже между бойния ред на 4-та и 5-та дивизия беше

се образувала една значителна праздна междина, то вечерта ржсно, по разпорежданието на началника на дивизията, били изпратени по направление на Теке дере две дружини от тази бригада за свръзка между дивизиите.

2-та бригада, която, както видяхме, състави флангард, трябаше да мине по една твърде пресечена местност и много лоши пжтища, та едва кжм три часа след пладня се появява на височините около с. Кадж кйой (западно). Бригадният командир чувал артилерийската стрелба на запад, но не взел никакви мерки за да се свърже със сжседите си в дясно, и да узнае какво става там. Щаба на дивизията, за жалост, сжщо не изчерпал всички средства за да се свърже по-тясно с тази своя бригада. В резултат на всичко, колоната се спряла преди да достигне до назначеният ѝ обектив, а малко по-късно даже се поотдржпнала назад, като се развжрнала в боен ред с фронт на запад, в което положение прекарала и нощта.

Между туй, едно по-енергично настжпление на тази бригада щеше да реши вероятно участието на Лозенград още сутринта на 10-то число, и неприятеля щеше да бжде отхвжрлен на юг с много по-катастрофални за него последствия.

По този начин, вечерта на 9-й октомврий 3-та армия замржкна на линията Селиолу—Ески Полос—височините юго-източно от Ераклер и на височините на север от Каджкйой (западно). Границата между 4-а и 5-а дивизия беше дола Теке дере. Бдинската дивизия се разположи с едната си бригада около с. Карамза, а с другата у Ереклер. Свръзка между 3-а и 1-а армии се поддржжаше от кавалерийската дивизия, която нощуваше на платото между Селиолу и развалината Сейменли зад пехотата.

Кжсно вечерта, ние се вжрнахме в Карамза, гдето беше заповядано допълнително да се спре щаба на армията ни, т. к., Ески Полос беше още зает от неприятеля*). Тук ние получихме ред донесения, които резюмирани се свеждаха кжм следующето положение: Неприятеля се е опитвал да настжпва по цялата линия, но навсякжде е бил спрян и даже отхвжрлен малко назад. Силите му се оценяваха: от 3—6 батальона с две батареи около Селиолу; 6—7 батальона около Ески Полос, и сжщо толкова около Ереклер. Ние все по-вече и по-вече бяхме склонни да мислим, че сме имали през този ден работа само със силни рекогносцировжчни отряди, които след като си изпжлниха назначението да ни забавят на предните позиции, ще се оттеглят в крепостта. Нам ни се представяваше, че ще имаме още ред боеве на предните неприятелски позиции, след което само ще излезем лице с лице срещу крепостта, която и ще шурмуваме. Дали ще ни

*) Любопитно е, че за този ден и ние и Махмуд Мухтар паша не си назначили за нощуване Ески Полос.

стигнат силите за всичко това, а главното, няма ли да почувствуваме голямия недостиг от липсата на тежка артилерия за една такава спец. задача? Армията разполагаше само с едно гаубично отделение, между туй, ней ѝ предстоеше да атакува един фронт от 7—8 километра. Разбира се, че ние имаме около 300 полски и планински орждия, но дали няма да се парализира тяхното действие от отлично блиндираните укрепления, от прекрасните казиматировани постройките на солидните два фронта. Няма ли всичко това да ни доведе до една продължителна обсада и няма ли да се възползува противника от спечеленото време? Ето съществени въпроси, които ни занимаваха през тази неприветлива нощ, около огнището на селската стая, гдето бяхме се спрели със щаба си късно вечерта. Не, не трябаше главно, да се губи време. И ние решихме: в един—два дена да свършим с Лозенград. Високият дух на славните полкове, на чело на които ние имаме щастието да бъдем, беше най-добрата гаранция за успеха. И тжй, махнете се съмнения! Ще вървим напред безспирно, а по-нататък — воля Божия!

Вечерта, ние не получихме нова директива и считайки, че можем да продължим операцията без такава, издадохме следната заповед за действията на другия ден:

Заповед по 3-а армия

№ 15.

Карамза.

9/X 1912 г. в 10 ч. след пладня.

Карта триверстна.

От днешните боеве се установи, че около една неприятелска дивизия е излязла из крепостта Лозенград по двата бряга на р. Теке дере, с цел да задържи настъплението на армията. Противника се е спрял на линията Каджккой—Ески Полос—Петра.

Нашата 1-а армия е успяла да отхвърли към Одрин находящите се срещу нея неприятелски части, след упорен бой, като съж претърпяли и значителни загуби.

Утре, 10-и того, на разсърване, армията да продължи движението си към крепостта с цел да заеме и се утвърди на близките до нея позиции, за което:

1) Кавалерийската дивизия да действа по посока Селиолу—Енидже—Кавакли, като се стреми да разруши ж. п. линия Лозенград—Баба Ески.

2) 4-а пехотна Преславска дивизия да атакува утре на разсърване позицията на противника между селата Ески Полос и Петра, с обхват на лявия му фланг, като се стреми да го отхвърли към Лозенград и заеме гребена между р. Кетенли и Теке дере. За свързка с 5-та дивизия да се изпрати

7-и п. Преславски полк на левия бряг на Теке дере, в посока на линията, която минава през надписа р. Кирезли—с. Раклица.

3) 5-та п. Дунавска дивизия да настъпи утре на разсриване към участъка между буквата Ф при надписа Кирезли и височината 215 северно от с. Ахмач. Да остави една дружина и една планинска батарея при с. Койва за охранение левия фланг и тила от към Малко Търново.

4) 6-а п. Бдинска дивизия остава в мое разпореждане, като се съсредоточи към 7 ч. пр. пладня между реките Ери и Сарсуват дере на 3 километра южно от лозята, които се намират между с. с. Ереклер и Каджкйой.

5) Аз до 6 часа пред пладня ще бъда в Карамза, а после ще премина в Ереклер.

(подп.) Командующий 3-а армия

Генерал лейт. Димитриев.

Началн. Щаба, от Генералния Щаб

Полковник Жостов.

Пред вид възможността щото тази заповед да закъснее, щаба на армията беше разпратил малко по-рано полски записки, с които началниците на дивизиите се предупреждаваха за предстоящите на другия ден задачи. На началника на 6-та дивизия между другото се предписваше да предаде на 7-ия Преславски полк едно отделение скорострелна артилерия. На 4-та дивизия се предлагаше да предаде гаубичното отделение на 5-та, в участъка на която по моите изследвания щеше да има за него по-добри позиции за действие срещу крепостта.

На началника на кавалерийската дивизия ние пратихме следующата записка:

Аз все пак считам, че Вашата дивизия ми е подчинена безусловно, за това настоявам щото Вие да действувате в духа на дадените Ви от мене вчера инструкции. Утре ние ще продължим нашата задача, затова насочете се в пространството между Хаской и Кърк клисе, като действувате на левия фланг на противника, който се е спрял около Петра, и като се стремите да разрушите железнопътната линия с Баба Ески. За положението ще Ви доложи лично ротмистр Богданов.

9. X. 1912 г., 7. ч. 15 м. след пладня с. Карамза.

(подп.) Командующий III-та армия

Генерал-лейтенант Димитриев.

Но да разгледаме и действията на другите армии и на противника през този ден.

Действията на I-ва армия на 9-й октомври.

На основание на директивата № 3, на I-ва армия за 9-то число ѝ се поставяше задачата: „Да остане на местата си и да бжде готова да действа според обстановката срещу главната група (?). До вземането на Лозенград I-ва и II-ра армия да не предприемат никакви действия.

По-надолу пункт 5-й заповядваше: I-ва и II-ра армия да сжгласуват строго своите действия.

Тази не сжвсем сполучлива редакция на директивата даваше място за големи недоразумения. Най-напред се явяваше въпроса, какво трябваше да разбира командующия I-ва армия под думите: „Според обстановката срещу главната група“. Трябваше ли под названието главна група да се разбира III-та или II-ра армии? Кому тя, I-та армия трябваше да сждействува, на III-та или на II-ра армия? Какво ще прави ако III-та армия се озове пред цялата турска полска армия?

Командующия I-та армия разбрал директивата в смисъл да остане безусловно на занимаемите места, да не приеме нищо и да продължава да се окопава.

Боя у Кайпа. Сутринта на 9-то число турците отделят около 15 батальона сжс 6 скорострелни батареи и произвеждат енергична вилазка на север, като се нахажрят на нашата 3-та дивизия. Часа в 9 сутринта се забелязало настжпление на противника кжм селата Тавшан куруджи и Мурачлар. Рекогнесцировачния отряд на 3-та дивизия, под силния натиск на противника, почнал да отстжпва назад. Между туй, началника на 3-та дивизия генерал майор Сарафов, не желайки да даде инициативата в ръцете на противника, заповядал на дивизията сама да мине в настжпление. Атаката на 2-ра бригада откжм Акбунар спира на време, но той продължава да се разпространява на изток, и почва да заплашва фланга на дивизията от кжм с. Кайпа. Нашия рекогнесцировачен отряд, който се намирал в този пункт, от своя страна сжщо преминава в настжпление, и заплашвайки дясния фланг на противника, спира на време неговото настжпление, но този отряд е тжрде слаб, та неговото влияние за хода на боя не е могло да бжде голямо.

Часа около 5 след пладня боя достига до крайното си напжение. Обходящите части на противника сполучват да прогонят рекогнесцировачния отряд и вече заплашват сериозно левия фланг на трета дивизия.

Едва сега 10-та дивизия се явява и то без знанието на висшето си началство. Командира на 16 пех. полк, по своя собствена инициатива вдига полка, заповядва му да настжпи напред, да завие с лявото рамо сжщо напред и да атакува дясния фланг на противника. Действията на полка се поджр-

жат от 6 батареи, които също по своя собствена инициатива настъпват с полка. След като заема гребена между с. Кайпа и Кара Юсуф 16-ия полк почва да поражавя неприятеля във фланг. Този маневр оказва решително влияние. Турците спряха настъплението си, опитаха се да загнат дясния си фланг и най-после в пълно безредие отстъпват.

Около 5¹/₂ часа след пладня на левия фланг на 16-й полк се пристроява и 25-ия полк, който влиза в бой също по частната инициатива на своя командир. След това на мръжване всички 6 полка от 3-та и 10-та дивизия преминават в общо настъпление и гонят противника до сферата на артилерийския огън от крепостта.

Късно вечерта, обаче, 3-та дивизия се връща отново на своите позиции, а бригадата от 10-та дивизия заела с. Ортакчи и гребена южно от това село, като по този начин излязла на 3—6 километра напред от линията, която ѝ е била определена от заповедта по дивизията. Нито бригадният командир, нито н-ка на дивизията не поели ръководството на боя на тази бригада, но вечерта одобрили инициативата на своите подчинени частни началници.

Боя на бригадата от 1-ва Софийска дивизия при Гечкенлий. Часа в 9 утринта на 9-то число, първата Софийска дивизия тръгва от околностите на Сарж Талишман и Вайсал с цел да заеме предназначения ѝ линия Домурджалий—Еджалия. Дясната колона, която състояла от 2-ра бригада, изпълнила марша си безпрепятствено и около 10 и половина часа пред пладня достигнала до с. Домурджалий, где то и почнала да се окопава.

Левата колона, също часа около 10, се приближила до с. Еджалия. Тук, след една малка почивка, тя се разделила на две части и продължила движението: три дружини от 1-й Софийски полк с една батарея се насочили към с. Селиолу с цел да съставят флангарда, за който се говори в директивата по Действующата армия. Цялия Тжрновски на Н. В. Полк с 1 дружина от Софийския, с 5 батареи, образували дясната колона на бригадата, и заели височините непосредствено на юг от с. Еджалия.

Часа около 2 след пладня началника на фланговия отряд, като се изкачил на една от могилите между Селиолу и Гечкенли, констатирал следущето: между селата Гердели и Кюкюлер се виждало движението на няколко неприятелски колони, силата на които била определена до една дивизия. Наедно с това било забелязано, че на юго-запад от с. Гечкенлий се развърждали други няколко батальона, които също се насочвали на север. При това положение началника на фланговия отряд решава да атакува противника по гребена между Селиолу и Гечкенли, като за това известява командира на бригадата. Това смяло решение беше достойно за храбрите Софийци и Тжрновци.

Местността гдето произлезе боя Гечкенли—Селиолу представлява една хълмиста равнина с общ склон на юг. Собствено, полето на сражението на бригадата се намира по двата бряга на Реселийската рекичка, като достига до водораздела на гребена, който е на изток от тази река. В средата на позицията, в доста дълбокия дол, беше разположено селото Гечкенлий, което по своето положение не можеше в случая да играе някаква тактическа роля. Общото протяжение на позицията — около 4 километра. Фланговете не обезпечени, особено от южн командующите височини по левия бряг на Селиолуйския дол. Южната част на гребена бил покрит с дребен шубрак. Други упорни пунктове на позицията отсъствуват.

И тъй, като забелязал настъплението на противника, началника на флангарда, по собствена инициатива, се разгъва в боен ред, изважда на позиция батареята и открива огън. Неприятеля позабавя настъплението си и почва да удължава дясния си фланг. Като забелязва това, началника на флангарда изпраща на крайния свой дясен фланг последния си резерв от две роты, и разпростира бойния си ред на изток. Между туй, огъня на противника от минута на минута взема по-интензивни размери. Няколко батареи и картечници пронизват редките редове на софийци както от фронта, така до нейде и от южн левия фланг. Скоро почва да се чувствува и силата на пехотния неприятелски огън. Храбрите шопи проявяват нечувано упорство, но огромното числено превъзходство на противника се чувствува все повече и повече силно, и те сж заплашени да бъдат смакани. В това време, часа около 3 след пладня, на полето на сражението се явява като от невидело 2-а бригада от 4-та дивизия. Тя веднага се развързва срещу Селиолу, и спира ония именно батальони на противника, които ней-много заплашваха софийци. Появяването на тази бригада от III-та армия, сжс сжкрушителния огън на нейните 6 батареи, дава благоприятен обрат на боя. Противника се спира, и в редовете му се забелязва колебание. Около 5 часа след пладня една от ротите на Софийския полк се хвърля на нож, увелича след себе си цялия боен ред, и неприятеля отстъпва в безредица южн Гердели. Настъплителата тжмнина и силната умора на войниците не позволили да се преследва.

Едновременно с току що описаните действия на 1-я Софийски полк и на бригадата от 4-та дивизия, се бие и 6-ия п. Търновски полк на височините между с. Самурджалий и Еджалия. Часа около 2 след пладня авангардната дружина на дясната колона на 1-ва Софийска бригада, приближавайки се южн с. Еджалий, зачува на юг стрелба. Без да спре, дружината продължава движението си напред, и като излиза на южния край на с. Еджалия, констатира настъплението на противника и в това направление. След като праща донесе-

ние на командира на бригадата дружината се развърща в боен ред и посреща неприятеля с огън. Скоро се приближават и главните сили на колоната с артилерийското отделение. Последното се сменя на позиция непосредствено около с. Еджалия и почва да обсипва бойния ред на турците с ураганен огън. В това време набързо се развърща и пехотата и открива огън. Неприятеля стреля с 4 батареи и разгъва до 15 батальона. Това сж били 3-та низамска и Измидската редифска дивизии. Огъня на противника прави цяло опустошение в редовете на доблестните тжрновци. За да се излезе от тежкото положение, около 5 часа след пладня нашите преминават в настъпление и принуждават неприятеля да отстъпи в безредица, като остави на мястото 8 орждия, 20 ракли и някои други материали. Нашите преследвали до самото с. Гечкенлий. От новата си позиция на юг от Гечкенлий турците продължавали стрелбата до късно вечерта, а през нощта у тях се появява формена паника, поради която отстъпват вече в сжвжршенен безпорядък.

2-ра бригада на 1-та дивизия, макар и да е била тжврде близоко и да е слушала ожесточената стрелба, не напустнала позицията си около с. Домурджалий. Нито командира на бригадата, нито н-ка на дивизията не вземат на себе си инициативата да я поведат на помощ на 1-ва бригада.

Между туй командующия 1-та армия счел тези боеве за нежелателни, та като узнал за тях, заповедал през ноща, около 3 часа, пжрвата бригада да се отегли назад, като се разположи и окопае по линията на селата Селекой—Сейменлий, *за да бждяла в по-тясна връзка с втората бригада.* Това отстъпление, както ще видим по-долу, дава повод и на 2-ра бригада от 4-та Преславска дивизия да се отегли към Татарлар. Благодарение на това, разбития противник успява с конницата си да прибере част от оставената си артилерия, а главно—успява да откопчи от боя разбитите I-й и IV-й низамски корпуси и да ги отегли в сравнителен ред.

Операциите на III-та армия на 10-й октомврий.

Сутринта рано на 10-то число, действията на армията се възобновиха по всичката линия. Само фланговите ни колони, поради отсъствие на връзка сжз своите щабове на дивизии и пжлната им неориентираност, бездействуват. Да проследим деятелността на всяка от колоните.

Кавалерийската дивизия, както помним, след появяването на полето на сражението на 2-та бригада от 4-та дивизия, беше счела задачата си този ден за сжвршена, и се беше отеглила на платото на север от Гечкенлий около с. Сейменлий, гдето и пренощува. През нощта тя поджржала слаба връзка с находящите се напред пехотни бригади от 1-ва и 4-та дивизия и узнала за отстъплението на

1-та бригада на 1-ва дивизия едва към 6 часа утринта на 10-то число. След това, както ще видим, последвало и отстъплението на Преславската бригада. По този начин, към 10 часа сутринта, дивизията останала в междината между двете отстъпващи пехотни бригади на двете армии. Към това време тя праща няколко разезда към Гечкенлий и Селиолу, но понеже те забелязали по силна кавалерия напреде си, отстъпили. Ядрото на дивизията се насочило към разв. Кереметлий и Герделий и вечерта достигнало до Коюн гяур, където и нощувало. Конницата констатирала признаците на едно безпорядъчно отстъпление от страна на противника, но пред вид на това, че се срещали по пътя за Каваклий отстъпващи пехотни турски групи, н-ка на дивизията не можал да изпълни възложената му за този ден задача.

Дясната колона на 4-та дивизия на полковник Енчева, както видяхме, беше останала да нощува на позиция около Селиолу, но командира на бригадата не взел мерки да се свърже нито със съседната нему бригада от 1-ва дивизия в дясно, нито пак със щаба на своята дивизия. В ляво връзка с лявата колона на дивизията също не съществувала. В това положение на пълна неизвестност прекарали нощта, нощта жмна и неприветлива, понеже още вечерта в 6 часа беше почнал да роси дребен есенен джд.

Часа около 6 сутринта на 10-то число, командира на бригадата най-после се свързал посредством телефон с конницата. На телефона се явил н-ка Щаба на Кавалерийската дивизия полковник Марков и, за да не бже разбран от окръжаващите, помолил полковник Енчев да остане при апарата сам, и на французки език го „ориентирал“ в положението на работите.

На основание на този разговор излизало, че 1-ва бригада от 1-а дивизия, под натиска на силен противник, се отдръпнала от Гечкенлий на север; кавалерията също се прибрала в развалините Сейменлий. Полковник Марков в заключение предоставял полковнику Енчеву да реши какво да предприеме. След известно колебание, около 7 часа сутринта началника на колоната решава да прибере бригадата и да се оттегли назад към Татарлар и Вайсал. Когато бил в пят вече, той донесъл на началника на 4-а дивизия за своето решение. Часа около 12, бригадата, след един твърде уморителен марш по разкаляните лоши пътища, достигнала с. Татарлар, като отстъпила 10 км. назад. Тук обаче, бригадния командир получил най-енергична заповед от своя н-ка на дивизията, с която му се предписвало да спре своето отстъпление и да се завърне назад към определения му обектив—Коюн гяур. Но силната умора на войниците и необходимостта да се подкрепят с гореща храна, дало основание на н-ка на колоната да не бърза, та той тръгнал обратно едва в 2 ч.

след пладня. Едва към 5 часа след пладня колоната достигнала пак към Селиолу, гдето не заварила никакъв противник. Но войниците били изморени, че и духа, после тези движения се понакърнил, за това, командира на бригадата решил да остане и пренощува на същата позиция, където го оставихме предишната вечер. На 10-то число по този начин дясната колона от 4-а дивизия не направила нито крачка напред.

Лявата колона на 4-та дивизия. Ние вече видяхме, че тази колона на 9-то число, след като сполучва да добие надмощие в артилерийския огън, остава да ношува непосредствено около селото Ески Полос в боен ред. Ние видяхме също, че по инициативата на командира на 19-и Шум. полк, последния заема през нощта селото и се утвърждава на неговия източен край. Сутринта, когато неприятеля бе забелязал твърде изпъкналото положение на този полк, нахвърлил се с 10—12 табура, за да го атакува.

Но шуменци, чувствуваха мощната поддръжка на 44-и п. полк в ляво и 43-ия в дясно. Първия от тях заемаше позиция в ляво до стръмните склонове на дола Теке дере. Втория — малко в отстъп назад, беше разположен зад дясния фланг на шуменци.

Противника, в своето настъпление, е срещнат от убийствения огън на нашата артилерия, към който се присъединява и най-действителния пушечен огън на шуменци и на 44-ия полк. Съвместните сили на тези части сполучват да спрят настъплението на турците, и около 12 часа те се повръщат назад, като се спират и устройват на височините около Петра. Бойния ред на българите преследва турците по пътищата и около часа два достига лозята на с. Петра.

На силната позиция около Петра, турците напругат всички усилия да се удържат. Тук се бяха почти 3 дивизии, 9-а, 8-а Низамска и Афион кара хисарската редифска, ръководени от енергичния Махмуд Мухтар паша, но силния напор на трите полка от фронта и заплашването на тяхния дясен фланг от страна на Преславския полк, който се движеше по левия брег на Теке дере — всичко това произвежда такова силно впечатление, че часа около 4 принуждава неприятеля да се оттегли и от тука. Почнатото в относителен ред турско отстъпление, скоро се превръща в паническо бягство. Неприятеля оставя на тази позиция 4 скорострелни батареи с множество други бойни припаси. Разстроените му части се оттеглят: една част към Лозенград, а друга към Каваклий. Нашите полкове късно вечерта преминават мъчно проходимия дол на Теке дере и се утвърждават на определения им от заповедта ни обектив — гребена между долищата Теке дере и Кетенлик. Да преследва по-нататък, началника на дивизията не се решил, тъй като твърде основателно се е опасявал да не попадне под огъня на артилерията от крепостта.

Че и времето беше напреднало, пжк и войниците бяха силно уморени от 10 часовия настъпателен бой. Генерал майор Бояджиев, който лично водеше боя на тази колона, заповядва през нощта частите да се утвърдят на заетите си позиции и да бъдат готови да посрещнат всички случайности.

За да се запълни междината в бойния ред на армията, между 4 а и 5 а дивизии, както е известно, беше изпратен по лявия бряг на Теке дере 7-я пех. Преславски полк. Той, както помним, беше останал да ношува в с. Карамза. За да се усили неговата сила на проникване, беше му придадено и скорострелно артилерийско отделение от 6 а дивизия. Часа около 12 през деня, полка се развърна на дясния бряг на Сарсуват дере, премина бързо този дол и зае височините между него и рекичката Карезли, с което се яви на фланга едновременно и на турските части, които действаха срещу 5 а дивизия и на ония, които действаха около Петра. Този порив от маневра на храбрия полк, заедно с натиска от фронта на 5 а дивизия и 35-и полк, принуди турската 7 ма дивизия да отстъпи бързо към Лозенград, като по пътя остави няколко артилерийски ракли и други предмети. Стремително продължиха след това преславци марша си напред към редута Раклица и се спряха вечерта едва на 2 килом. от него.

Боевете на 5-та дивизия на 10-то число. Те се почнаха с настъплението на 1-та бригада на дивизията. Часа около 9 сутринта, когато ние пристигнахме от Ереклер на височините по дясния бряг на Сарсуват дере, заварихме полковете от тази бригада да си събират палатките и да се строят за бой. Напред се виждаха редки бойни вериги. Неприятеля също още не предприемаше нищо. След като се адресирахме с няколко ободрителни думи към ротите, които ни се падаха на път, ние почнахме да се наваляме към долината на Сарсуват. Тук противника прояви своето присъствие, като ни обсипа с няколко шрапнелни батерейни реда. Но снарядите се пръскаха твърде високо и ние, почти без загуби, следвахме с веригите. Констатира се, че неприятеля заема силна позиция на височините Каракол по лявия бряг на Сарсуват дере. Скоро нашите вериги влязоха в сферата и на пушечния огън, интензивността на който достигаше до крайни предели, разнесе се и ехото от треска на картечниците. Полковете намалиха хода, залегнаха и поведоха ожесточен огнев бой, с постепенни прибежки напред. Подбутвайки веригите с постепенното вливане в тях на частните поддръжки, полковете достигнаха до дола на Сарсуват дере, но минаването му сръщаше голями затруднения.

Ние повикахме при себе си началника на 5-та дивизия и му заповядахме да подбутне по-силно напред първата бригада, като въведе в боя и 3-та си бригада. Но се оказа,

че последната била все още в с. Ереклер и едва сега излязла от там. Опасно беше, че тя може да пристигне много късно. От 2-та си бригада началника на дивизията също нямаше никакви известия. В направлението, от гдето трябаше да се появи, не се слушаше и стрелба. Между туй, известията, които се получаваха от 1-та линия, вече говоряха за една умора на 1-ва бригада. Трябаше да се побърза и да ѝ се даде нов импулс отзад, и ние заповядахме да доведат ближайшият полк и да го изпратят в подкрепа на дунавци и искърци.

Часа около 2 след пладня се зачу в дясно от нас усилен пехотна стрелба. Това бяха юнаците преславци, които летяха на помощ на другарите си от Дунавската дивизия, като се насочваха от кжм Кирезли. В същото време се зададе от ближайшият зад нас гребен и 35 ѝ полк. Предвождан от своя командир, полковник Бошнаков, с развжрнато знаме и под звука на националния химн, стройно минаваха край нас гжстите вериги на младия полк. Неприятеля приветствува появлянето на вратчанци с няколко урагана артилерийски огжн, но това само усили тяхния порив напред, и те скоро потжнаха в шубраците и скалите на напред лежащата местност. Ние последвахме храбрия полк до самия бряг на Сарсуват и от там имахме случая да следиме за всички перипетии на стрелковия бой. Около 3 часа след пладня полка премина на лявия бряг на Сарсуват, и противника почна да се подава назад, но значителни негови части все още продължаваха да уджржат скалистия гребен около с. Каджкйой западно. Само след като се появи 3-та бригада от 5-та дивизия и почна да заплашва с охват дясния турски фланг от кжм Каджкйой, само тогава неприятеля напустна и тези свои позиции, като се отегли кжм 5 часа сл. пладня кжм крепостта. Нашият боен ред се премести още на около 1 километр напред и зае твжрде изгодна за артилерията ни позиция.

Между туй, беше почнало да се мржква, силен джжд, подкарван от поривист вятжр, ни шибаше право в очите; околните скалисти височини тжняха постепенно в мжгла и мрак; хората и конете едва си извличаха краката от гжстата кал. Част от артилерията ни, след страшни усилия, сполучи да заеме една пром-ждугжчна позиция непосредствено на дясния бряг на Сарсуват дере. Неприятеля, след като се прибра кжм крепостта, откри от там силен артилерийски и пехотен огжн. При тези условия темпа на боя почна постепенно да отслабва, и около 6 часа се чуваше вече само рядка стрелба.

Лявата колона на 5-та дивизия, както е известно, беше получила заповед на 10-то число да остави една дружина в с. Койва за наблюдение пжтя кжм М. Тжрново, и с всички останали сили да настжпи на юг и да достигне до с. Ахмача

и височината кота 215. Имахме пред вид, щото тя да състави левия фланг в нашата линия на обложението. Тази бригада, както помним, се оставяше също в разпореждането на началника на дивизията, комуто беше предписано да поддържа с нея най-тесна връзка. Такава връзка, обаче, не била достигната, та заповедта за действията на 10-то число тя получила едва в 1 часа и 30 м. след пладня на това число. Между туй, тя нощувала всичко на разстояние 5—6 километра от с. Ахмача, и на 3—4 километра от левия фланг на 3-та бригада. Няма съмнение, че при по-голяма сръчност и енергия, тя би могла да се свърже своевременно със щаба на дивизията, и да вземе по-живо участие в тези боеве. Вместо това, колоната останала в едно очаквателно положение на височините северно от селото Каджкйой (западно). Тя чула стрелбата на юго-запад от своето разположение, но бригадният командир, вместо енергично настъпление, заповядал само да се заеме бойна линия с фронт на юго-запад и в това положение престоял до 2 часа след пладня. Към това време полковник Софрониев забелязал движение на войски западно от себе си, и без да разузнае кои сж тези части, открил на тях артилерийски огън, с който били наранени около 15 войника. Това била 3-та бригада, която отиваше на помощ на 1-ва. Но предпазливостта на полковник Софрониева не се спира тук. Заповедта на дивизията той получава около 2 часа и заповядва да тръгнат, но движението е ставало тжй бавно, че едва към 10 часа вечерта достигат с. Ахмача. Осем километра били изминати за 8 часа. Когато достигнала този последния пункт, колоната се е намирала всичко на 2—3 километра от 3-та бригада, но и сега не били взети мерки за свързка, та цялата нощ от 10-то на 11-то число не сж знаели нищо за това, което става в другите мяста по полето на сражението. Между туй, ако тази бригада да се беше появила своевременно във фланг на турската 7-ма дивизия, която се стражаваше тук срещу другите бригади на дивизията, тя щеше да упражни едно решающе влияние на боя. Паниката, която вечерта се появила сред турците, би достигнала своя апогей, и ние вероятно бихме заели града още същата вечер, с много по-катастрофални за турците последствия. Кжсно вечерта бригадата се спряла в Ахмача, като изпратила една рота за разузнаване на юг, но и последната, след като дошла до южния край на селото Каракоч, се спрела, без да прати поне патрули за да влезе в съприкосновение с противника. По този начин 2-та бригада, която сжстоеше от най-избраните синове на България — тжрновци, благодарение на непредприемчивостта на своето началство, се лиши от честта да събере, може би, най-славните лаври на войната — да влезе пжрва в Лозенград и да вземе всичката артилерия на дясното крило на III-ия турски корпус, а може би и няколко хиляди пленници.

Когато боя постепенно стихна, около 6 часа вечерта, ние събрахме на скалата на брега на Сарсуват дере началниците на 5-та и 6-та дивизия и, като им изложихме своята преценка на положението, предложихме им да останат и нощуват непосредствено зад бойния ред на дивизиите си, а ние се вжрнахме в щаба си в с. Ереклер. На отиване ние заповядахме на началниците на дивизиите да възобновят действията рано на разсъзване на 11-то число. Ние препоръчяхме да се използва нощта за да се поуредят частите и да се прекара артилерията на решителните дистанции по лявия бряг на Сарсуват дере, от гдето да може да се поддържа на другия ден шурма на крепостта. Ние дадохме цялата артилерия от 6-та дивизия в разпореждането на началника на Дунавската. Кжсно вечерта ние се вжрнахме в с. Ереклер, гдето и узнахме за хода на боя на нашия дясен фланг.

Този ден беше един от най-тежките за всинца ни. За нас лично, той беше съединен и с един нравствен кризис. В най-горещия момент на боя, когато ние бяхме принудени да повикаме 35-ия Вратчански полк, при нас, под силния артилерийски огън, се приближи един млад кавалерийски офицер, на лицето на когото се четеше една силна тревога. След като слезе от коня си, той се приближи до командующия армията, и го помоли да дойде на страна, за да му съобщи едно важно донесение от началника на кавалер. дивизия. По неговите думи, той бил изпратен от генерала Назлжмов, за да ни съобщи, че дясния фланг на III-та армия и лявия на I-та отстъпвали назад кжм линията Ташли муселим—Татарлар и, че между нашите две армии се е врязвала цяла турска армия, която заплашвала фланга и главно тила на III-та армия. Като съпоставяхме инструкцията на началника на щаба на действующата армия от 9-то число сутринта, която приведохме по-горе, с тези донесения, ние бяхме вътрешно силно обезпокоени. Явяваше се въпрос, какво да се прави при тези трудни условия? Тук бяха възможни три решения: 1) Най-благоразумното—да спрем настъплението и да се оттеглим кжм Карамза—Коджа тарла; 2) да изпратим част от силите си, за да се заслоним от дясно, по направление на Селиолу—Карамза и 3) да продължим боя с всички сили.

Ние за една минута бяхме готови да се спрем на второто решение и, като повикахме щабните си офицери, ние им съобщихме за опасността, която ни заплашва. Ние заповядахме да се приготви и записка до началника на 6-та дивизия, за да отдели една бригада с едно артилерийско отделение и ги насочи в фланг на турците кжм Селиолу. В този момент, обаче, нашия началник щаба полковник Жостов, с картата на ръка, ни привлече вниманието върху обстоятелството, че Селиолу се намира на 20 километра от нас, като изказа опасение, че бригадата ще пристигне там може би доста кжсно. Ние разглеждахме картата, и като си спомнихме

за ужасното състояние на пжтищата, не можахме да се не съгласим, че полковника е прав. Действително, възможно беше, че в най-добрия случай тази бригада ще се скита нейде из тила, без да може да вземе участие в боя никъде. Тогава ние вспомнихме и Александра Македонски при Иса и Цезаря при Фарсала и Анибала при Кана и Наполеона при Маренго и се спряхме на най-опасното, но единствено достойно за нашите бойни другари решение: да продължим боя тук, да побързаеме да свършим с Лозенградската операция, и след това, да се повърнем на запад и да атакуваме и другата турска армия от към нейния фланг и тил.

След като съобщихме на офицера това си решение, ние го изпратихме да го доложи на началника си, като му предаде и заповедта ни да задържа до колкото може противника, за да печели време. Заедно с това, ние тръгнахме напред с 35-ия полк, за да ускорим колкото може тук темпа на боя. Сега една само мисъл вжодушевяваше всички мои другари от щаба — да свършим, непременно да свършим по-скоро с Лозенград. Сега вече решението ни да атакуваме рано сутринта крепостта и да я вземем беше непоколебимо, защото само тава можеше да ни извади от тежкото положение.

След пристигането ни в с. Ереклер ние получихме по-утешителни известия за положението около Селиолу и разпратихме следующата заповед за щурма на Лозенград.

Заповед по III-я отделна армия

№ 16.

с. Ереклер.

10-й октомври, 7 часа след пладня.

Карта Триверстна.

След днешните боеве за завладяване на предните неприятелски позиции, противника, в състав около 15—20 табура с 3—4 батареи, отстъпи по височините на лявия бряг на р. Кетенли дере и до селата Караоч и Ахмача.

Първа пехотна Софийска дивизия при Селиолу е отхвърлила на юг насочените срещу нея неприятелски части от Одринския гарнизон.

Утре на разсъмване армията ще атакува Лозенград, за което:

1) Кавалерийската дивизия да продължи изпълнението на задачата, възложена ѝ с заповедта по армията № 15 от 9-й того, като особено се старее да разруши ж.-пжтната линия Баба ески—Лозенград.

2) 4-та пехотна Преславска дивизия да атакува западния фронт на крепостта от редута Раклица до с. Караздер, включително.

3) 5-та пех. Дунавска дивизия да атакува северния фронт на крепостта, от редута Раклица изключително до редута Скопо включително.

„4) 6-та пех. Бдинска дивизия да се съсредоточи в дола западно от кота 215.

5) Гаубичното отделение и всичката артилерия на 5-та и 6-та дивизии да заемат позиции на гребена Каракая и да бъдат готови да поддържат атаката на пехотните части.

Аз до 5 часа пред пладне ще бъда в с. Ереклер, а след това ще премина на височината Каракая.

(под). Командующ III-а армия

генерал л. Димитриев.

Началник щаба от генералния щаб,

Полковник Жостов.

Забележка. „Каракая“ се казва скалистия гребен, който се намира между с. Каракок и надписа Керезлий на триверстна карта.

Вечерта в с. Ереклер произлезе цяла паника сред обозите, при което наранили няколко човека. Разпръснали от някаде слух, че в тила се появила неприятелска конница. Ближайшите обози, в залисията си, почнали да стрелят. Скоро стрелбата се разпространява по цялото село. Излязохме всички от къщите си и с голями мъжки сполучихме да възстановим реда.

И тъй, ние бяхме от неприятелските укрепления на едно разстояние от 2—3 километра. Прибързаното отстъпление на противника и безредието, в което то се извърши, ни даваха основание да мислим, че духа сред войските му е силно нахърнен; за това ние дълбоко вярвахме, че следующия ден ще ни донесе нови победи. Късно вечерта ние се разотдохме да починим, та да се наберем със сили за решителния ден. Нас само ни безпокоеше обстоятелството, че от кавалерийската дивизия няхаме по-подробни сведения за хода на работите към запад, но самият факт, че в онова направление не се чуваше никаква стрелба, ни успокояваше значително.

Действията на турците на 9-то и 10-то число при Лозенград.

Преди да продължим разказа си за нашите действия, да видим какво става през тези два дена у турците. Тогава нашите сведения бяха твърде оскъдни и ние не знаехме повече от това, което описахме по-горе. Сега ние се ползуваме от записките на Махмуд Мухтар паша и някои други турски автори, та можем да възсъздадем една довольно

вярна картина на тяхните действия. При туй, считаме за нужно да предупредим читателя, че ще се случва тук-там да се натъкнем на някои малки противоречия между нашите и турски описания, но те сж неизбежни, когато за историята нема още достатъчно материали.

Вечерта на 8-й октомври източната армия на Абдуллах паша заемала следующето положение:

III-я низамски корпус на Махмуд Мухтар паша, с численност около 40,000 души и стотина полски, планински и гаубични батареи, бил разположен в Лозенград, с авангарди в Ереклер и Петра—Ески-Полос.

II-ия корпус на Шефкет Тургут паша бил разположен в ляво от III-я, с главните си сили около с. Каваклий, а предните му части—на линията Теке дере и с. Коюн гяур. Щаба в Каваклий. Сили—20,000 с 72 орджия.

I-ия корпус на Омер Явер паша с численност около 25,000 и 70 орджия в околностите на Енидже, а авангарда му у Таушан тепе.

IV-ия корпус на Ахмед Абдул паша, в състав на 12-та низамска и редифските дивизии Измит и Ушак, с 72 орджия, или около 25,000 души, в околностите на с. Хавса.

Кавалерийската дивизия на Салих паша от 24 слаби ескадрона, 12 конни скорострелни орджия и 12 картечници—около с. Герделий.

Одринския гарнизон състоял от 10-та и 11-та низамски дивизии и редифските дивизии Одрин, Бабаески и Гюмюрджина. Всичко около 55,000 души с 750 полски и крепостни орджия.

Кърджалийския отряд на Явер паша, около 18,000 редифи и башибозуци, бил събран в четиригжлника Пашмаклий—Кърджалий—Гюмюрджина—Скеча.

Вечерта на 8-мо число, след колебания, турската главна квартира най-после предписва на Абдуллах паша да настъпи с цел да срещне и разбие бжлгарската армия, която беше минала границата на изток от реката Тунджа.

Според сведенията, които беше доставила главно конницата на Салих паша, бжлгарската армия в този район не надминавала силата 3 пех. дивизии и заемала линията на селата Чемлекой — Правадия — Сарж талишман — Вайсал. За местонахождението и силите на 3-та армия, те види се, не сж знаели нищо още.

В изпълнение на горната директива, Абдуллах паша заповядал на армията си да настъпи в следующия ред:

1) 3-я армейски корпус да се движи по пжтищата: а) Лозенград—Ереклер—Карамза и б) Лозенград—Петра—Ески-Полос—Чешмеккой. Достига вечерта на 9-о число до р. Сазлж дере (гледай триверстната карта). Цел—да удари вжв фланг на бжлгарската армия.

2) 2-ия корпус настъпва през Енидже към развалините Кереметлий и достига развалините Сейменлий.

3) 1-ия корпус излиза от линията Гердеме кюкюлер, настъпва на север и достига до линията Селиолу — Гечкенли.

4) 4-ия корпус от Хавса достига Хаской и по-нататък продължава движението на север, като вечерта достигне до с. Демиранли.

5) Две дивизии от Одринския гарнизон трябва да излязат от крепостта и да атакуват българите на участъка Чемлекей — Правадия.

6) Кавалерийската дивизия на Салих паша трябало да свърже лявия фланг и 4-я корпус с Одринския гарнизон и да действа на участъка между Гечкенлий и Одрин.

Действията на турците на 9-о число се развиха тъй:

3-я корпус в 7 часа пред пладня настъпил в две колони:

1) Дясната, състояща от 7-а низамска дивизия, 12 батареи и два ескадрона, тръгнала по пътя Лозенград—Ереклер. Около пладня, когато авангарда на колоната се приближавал към с. Ереклер, той забелязал настъплението на нашата 1-а бригада от 5-а дивизия. Авангарда се спрял и заел позиция на склоновете, непосредствено южно от Ереклер по двете страни на пътя; той замаскирал своето положение с дребния тук шубрак. Авангарда, състоял от батальона на подофицерската школа с една батарея. Към него скоро се присъединил цял пехотен полк с още две батареи. Между туй, нашите вече сварили да се възвърнат и да тръгнат напред. Огъня на турската артилерия бил заглушен от нашите три батареи, та не е бил в състояние да спре настъплението ни. Часа около 2 след пладня, турците, застрашавани от към лявия си фланг, почнали да отстъпват. Като забелязал това, началника на дивизията изпратил втори полк със заповед и да се задържат на ближайшия зад първата им позиция гребен. Подир голями усилия от страна на офицерите, заели втората позиция, но и тук не могли да се задържат. Отличното действие на нашите батареи, заплашването от страна на нашия дясен фланг и грозния вид на колоните от 3-я бригада, които се задали на ближайшите хълмове, всичко това разколебало устойчивостта на турците и те се повърнали назад. Опити да се спрат отстъпващите части на водораздяла между Ереклерското дере и Сарсуват дере не сполучил и отстъпващата 7-а дивизия могла да бъде спряна едва на лявия бряг на последното дере. Българите постепенно настъпили и до вечерта заели поменатия водораздял, гдето се спрели и окопали. За бързото отстъпване на 7-а дивизия, види се, е упражнило известно влияние и появяването на нашата 2-а бригада от север, настъплението на която било разкрито от турските разезди.

2) Лявата колона на 3-я корпус състояла от 6 табура на Афион кара хисарската редифска дивизия, 10 табура от 9-а низамска и 8 от 8-та низамска дивизии. Артилерията ѝ наброявала 13 полски и планински батареи. Авангарда на тази колона съставили батальоните от Карахисарската дивизия, но без артилерия. Той тръгнал от Лозенград в 2 часа през нощта, следвайки по пътя Лозенград—Петра—Ески Полос. Главните сили били разделени на два ешалона: първия, в състав 9-та низамска дивизия, 11 батареи и 2 картечни роти, тръгнал в 7 часа сутринта; а втория, от 8-та дивизия, с две батареи—по-късно. В състав на колоната влезли и 2 ескадрона от 2-я конен полк.

Движението ставало твърде бавно и само около 11 ч. авангарда се приближил до Ески Полос. В същия час, главата на колоната на главните сили се приближава към Петра, като се разтегли на значително разстояние. Часа около 2 след пладня, началника на авангарда забелязал, че срещу него настъпват големи български сили. Под предлог, че няма артилерия, той заповядал на авангарда да се повърне назад, но Махмуд Мухтар, който наблюдавал движението от Петра, пратил заповед да се спрят и заедно с това, извадил 9-та дивизия напред. След малко, командира на корпуса забелязал, че българите простират левия си фланг към Теке дере. Опасявайки се от един обхват от тази страна, Махмуд Мухтар пратил един полк да удължи бойния ред на редиците в дясно, като си опре фланга у самите стръмнини на дола.

Около 4 часа след пладня, турците развърнали целия си първи ешалон от лявата колона, като имали два полка от дола. Фиксирани до Ески Полос, а редиците—на юг от това село. От артилерията в бойната линия били вкарани 3 полски и една планинска батареи. Всички останали части съставили резерв и били събрани по двете страни на пътя Петра — Ески Полос, на 2—3 километра от бойните линии.

В това положение бяха войските на лявата турска колона, когато снеха на позиция българската батарея. Завързва се твърде жива канонада, която се продължава до вечерта. Най-напред единствената авангардна батарея не се почувствува в състояние да се бори с турските пет батареи, но когато пристигна артилерията на главните сили на нашата колона, тя поведе твърде успешна борба и надмощието в огъня скоро премина на наша страна; то остана наше до вечерта. Турците удържаха Ески Полос и височините в дясно и в ляво от него. Махмуд Мухтар заповяда на войските си да нощуват с бойно охранение, а самси същата си се върна да нощува в Петра. На другия ден, командира на корпуса предполагаше да продължи изпълнението на задачата си.

II-я турски корпус прекара нощта от 8-о на 9-о число в тригжлника Коюн гяур—Енидже—Кавакли. Сутринта на 9-о число по неизвестни причини, той се движи твърде бавно, а часа кжм 2 след пладня е бил на линията Сексен дере. В това време се е почнал артилерийския бой — в дясно около Ески Полос и в ляво — около Селиолу. Вместо да се хвжрли напред стремително и да сждействува на решителния успех на някоя от тези групи, командира на II-я корпус прекарва времето в колебания и в опитвания да си уясни напжлно обстановката. Благодарение на всичко това, корпуса не взема участие в боевете на 9-о число, а когато през нощта се появява паниката в I-я корпус, тя увлича в бягството си и II-я, без да гржмне пушка.

I-я низамски корпус, силно изморен от предидушните маршове, почнал движението си в 9 часа сутринта от линията Гердели—Кюкюлер. Около 2 часа през деня 2-та дивизия, приближавайки се кжм Селиолу, се натжкнала на нашия флангов отряд от I-та армия, който, както видяхме, в това време настжпваше от кжм развалнии Сейменлий. Дивизията се развжрнала, снела на позиция две свои батареи на височините между Селиолу и Гечкенлий и завжрзала оживен бой, който се продължавал до 3 часа след пладня. Кжм това време, желаетейки да обходи лявия фланг на нашия Софийски полк, началника на 2-та дивизия изпраща един пехотен полк с две батареи на височините източно от Селиолу. В сжщото това време се разпали твърде горещ бой малко по-назапад около селото Гечкенлий между 3-та низамска дивизия и нашите 5 дружини от Тжрновския и Софийски полкове. Положението на нашата изолирана бригада ставаше твърде тежко. Цял час вече вжрвеше ожесточен бой, и тя беше понесла твърде чувствителни загуби. Но в това време на полето на сражението пристига втората бригада на 4-та дивизия, уджлжава фронта на Софийския полк в лево и с едно решително настжпление приковава противника на мястото, а по-кжсно го и отхвжрля назад, като вниса смущение в редовете му. Многочислената артилерия на тази бригада с огжня си тероризира турците. Последните вжвеждат по-кжсно в бой и една част от своята 1-ва дивизия, но не могат да се уджржат. Вечерта, когато се стжмнило, дясния фланг на I-я корпус се отеглил кжм Гердели.

Едновременно с това турците тжрпят поражение и на лявия фланг на I-я корпус. Понеже 3-та низамска дивизия се оказала слаба да се бори с нашите 5 дружини, то надвечер се притекла на помощ измидската редифска дивизия, която сжставлявала дясния фланг на IV-я корпус. Тя се спуснала стремително и без особени грижи за приложение кжм местността, вследствие на което в най-кжсно време губи около 20% от своя сжстав и е принудена да спре настжплението си.

Вечерта и двамата противници остават на местата си, и двамата считат, че нямат решителни резултати и че боя ще се реши на следующия ден. Но през нощта един от измидските табури, като забелязал някакво движение напредя си, помислил, че бжлгарите сж минали в нощно настжпление, и открива огжн по свой друг табор. Последния отговаря сжс сжщото. Почва се шум, вик, безпоряджчна стрелба, които се завжршват с паника в цялата дивизия. Но тази военна болест, както е известно, е особено заразителна. Тя обхваща бжрзо и I-я корпус, който сжщо в безредие отстжпва. Сутринта на 10-то число цялия I-и корпус и дясния фланг на IV-и корпус сж били вече на линията Гердели—Коюн гяур—Гебелер. Само 12-та турска дивизия и редифската Ушак останали още известно време на позициите си, но и те по-късно последват примера на другите. Кжм туй време се отнася горепоменатото словесно донесение от нашата кавалерийска дивизия, че между I-ва и III-та армия се врязала цяла неприятелска такава.

Турската кавалерийска дивизия, както помним, получи назначение на 9-то число да се премести на запад кжм село Демир Ханли, гдето да послужи като връзка между IV-я корпус и Одринския гарнизон. За изпълнението на тази задача дивизията тржгнала от Гердели в 8 часа сутринта и кжм пладня била в Хаджи Омур. Когато след това се почнали боевете на линията Селиолу—Гечкенли, тя приближавала до онази наша група, която стояла около Ортаки. Едновременно с това, тя изпратила конните си батареи на лявия бряг на Хаджи омурската рекичка, от гдето с далечен огжн поджржала настжплението на Измидската дивизия. Сутринта на 10-то число, както ще видим по-долу, тя пак била пратена на изток и тук пжрвом прибрала една част от захвжрлените турски батареи, ракли, ранени, болници и други материали.

Действията на турците на 10-то число. Като узнава за несполучливите боеве на 9-то число, Абдуллах паша взема решение да премине временно кжм отбрана. За тази цел той заповядал щото III-я корпус да се спре на линията Лозенград—Петра; II-я да се разположи на линията Петра—Енидже, а I-я и IV-я — на линията Енидже—Демир ханлж. В това положение той искал да остане до пжлното сжсредоточение на силите си, а после пак да премине в настжпление. Но още сутринта на 10-то число той е трябало да се убеди в горчивата за него истина, че войските му сж не пригодни за сериозни действия. Всички сведения от бойните линии идяли да потвжрдят, че неговата армия е силно разклатена морално и че тя не е вече пригодна не само за настжпателни, но и за най-скромни отбранителни действия.

Но за негово нещастие не всичките му подчинени сж разделяли този вжзглед. Командира на III-ия корпус Махмуд

Мухтар считаше, че той още може да се опита да изтръгне победата от ръцете на българите, за това беше решил да продължава боя и на 10-то число. Слабия по характер Абдулах паша не счете за себе си удобно да се препира с морския министър и сина на великия везир и го остави да действа.

За изпълнение на своя проект Махмуд Мухтар решава да остави на силната позиция по лявия бряг на Сарсуват дере 7-та низамска дивизия, която удържа лявия фланг и центра на нашата III-та армия, а с дивизиите 8-ма и 9-та низамска и Афион карахисарската да мине в настъпление срещу нашия дясен фланг от към Петра и Ески Полос и по-нататък на Карамза.

Сутринта още в началото на действията Махмуд Мухтар узнава, че Карахисарските редифи обжрнали гърб. Храбрия генерал излиза напред и сполучва да спре отстъплението и временно да поправи положението. Скоро, обаче, той си уяснява истинската обстановка, като се убеждава, че на среща си има не един слаб корпус, както е мислил до сега, но цялата III-та армия, превъзхождаща и по количество и по качество неговия корпус. Тогава той се отказва от настъплението, като си задава по-скромната цел да се удържи на линията Каджкйой—Петра, а ако това бъде невъзможно, то да се оттегли и опре на крепостта. Пред вид на горните съображения той заповядал на лявия фланг на корпуса да се спре на силната позиция до с. Петра. Тук били събрани 23 табури и 13 батареи, които като че ли сж били достатъчна гаранция за достигането на поставената цел. Но, както видяхме, надеждите на корпусния командир не се оправдаха. След доста упорито съпротивление, дясния фланг на корпуса трябаше да отстъпи постепенно и да се укрие в града. Лявия фланг, заплашван да бъде отрязан от Раклица, след три часа упорит бой около Петра, сжщо тжй отстъпва, като оставя в ръцете на генерал Бояджиева няколко батареи. Вечерта той се оттегля между Теке дере и Кетеник.

В това положение Махмуд Мухтар смятал да прекара нощта, а на другия ден да ни срещне, опирайки се на крепостта. Но вечерта щом мръкнало, поколебанието нравствено войски се пушат в бягство, като напушат и крепостта. Сам Махмуд Мухтар след няколко несполучливи опити да спре паниката, около 12 часа през нощта, е увлечен от нейната стихийност и отстъпва към Бунар хисар.

Другите турски корпуси, като се научили за отстъплението на III-я корпус, сжщо последвали примера му. Абдулах паша, в стремлението си, до колкото бъде възможно, да регулира отстъплението, дава заповед, щото всички да се съберат на линията Баба ески—Люле Бургаз. Той се надейл по този начин да се оттегли до линията Сарай—Чорлу,

а сѣтне, усилен с XVI-й, XVII-й и XVIII-й корпуси, които в това време бяха ешалонирани от Виза до Цариград, сѣс сѣжместните усилия на тези нови подкрепления, да ни даде едно голямо сражение на силната позиция зад Еркене. Кавалерийската дивизия, усилена с няколко табура, трябало да прикрива това отстъпление.

Боевете на I-ва армия на 10-то число. Директивата на главната квартира препорѣчваше на тази армия строга пасивност, затова командующия I-ва армия решава да остане на занимаемите си позиции и да продължава да се окопава. Но сутринта турците пак излизат от Одрин и преминават в настѣпление срещу 3-та Балканска дивизия, поради което и през този ден на дясния фланг на I-ва армия произлизат доста горещи боеве. Те се развили приблизително тѣй:

Часа в 7 сутринта от кѣжм Софулар се показали няколко неприятелски колони и се нахвърляли на 3-та бригада от 3-та дивизия, която била разположена на позиция по двете страни на пѣтя Одрин—Ханли—Енидже около селото Ак бунар. Наедно с това, забелязали, че противника настѣпва и от горичката на юго запад от с. Кайпа. Това последно движение очевидно е имало за цел да обхване лявия фланг на 3-та дивизия, като заедно с това се противопостави и на фронта на 16-я полк.

Щом забелязал това движение, командира на 25-й полк пак по собствена инициатива трѣгва от Ортаки на юг и се развърща в ляво от 16-ия полк с фронт кѣжм Кайпа и Кара Юсуф. И двете артилерийски отделения на тази бригада сѣщо излизат на позиция. Завързва се жесток бой, в който взема участие и крепостната артилерия на Одрин. Ставаше постепенно ясно, че този пѣт турците сѣ насочили главните си усилия срещу бригадата на 10-та дивизия, а срещу 3-та сѣ оставили само заслон. Кѣсно след обед командира на 1-ва бригада от 10-та дивизия моли за помощ 2-ра бригада на 1-ва дивизия, но такава не идва. Между туй, командира на 3-та бригада от 3-та дивизия, като се убеждава, че пред него стои само слаб заслон, преминава в рѣшително настѣпление с цел да подѣржи сѣседите си от 10-та дивизия, като удари вѣжм фланг турците. Това настѣпление на бригадата се подѣржа от артилерията на 3-та дивизия, която заемала позиция на юг от с. Правадия.

Неприятеля не издѣржа тази атака на доблестните балканци и около 5 часа след пладня повърща назад. Понеже отстъплението на турския заслон от кѣжм Акбунар заплашваше лявия фланг на частите, които атакуваха откѣжм Кайпа и Кара Юсуф, то и на този фронт турците почнаха да отстъпват. Кѣжм мръкване те се отдрѣпнали в крепостта, а нашите отстъпили на своите позиции, като оставили на линията Мурачлий — Кайпа — Софулар само слаби рекогносцировачни части.

Втората бригада от I-ва дивизия през този ден се ограничила само с изпращането на един слаб рекогносцировачен отряд от две роти по направление на Самурджалий, но и появяването на тази шепа хора принася своята полза, като усилва паниката на левия фланг на IV-ия турски корпус.

От страна на турците през този ден сж били въведени в бой 15—18 табура с 12 батареи. От наша страна сж се били две бригади от 3-та дивизия и една от 10-та т. е. 24 дружини. Боя се води изключително по инициативата на частните началници. Щаба на I-ва армия, който едва що се беше пренесал от Голям Баялжк, не можеше да упражни особено влияние за хода на боя, който ставаше въпреки неговите намерения. Незначително е било и влиянието на щабовете на 10-та дивизия и първа бригада от последната. Първата дивизия през този ден остава на линията Домурджахи—развалини Сейменлий и сжвършено бездействува, като само усилва позициите си в фортификационно отношение. Сжщо бездействува и 2-та бригада от 10-та дивизия.

И тжй, от 5-й до 10-й октомврий първата армия извърши един марш от 60 километра, като взема живо участие в операциите, особено при отбиване вилазките от Одрин. Срещу неприятелските полски войски се стражава през този период само 1-та бригада от 1-ва Софийска дивизия, която прояви чудеса от храброст и упорство. В боевете при Гечкенлий—Селиолу доблестните „шопи“ още веднжж затвърдиха своята слава като едни от най-добрите войници на България. Остава да се сжжалява, че е действувала само една бригада, а другите две сж бездействували. По свидетелството на самите турски офицери, и най-малкото движенае на юг на 1-ва армия, на 10-то число, е било в състояние да разстрои окончателно тяхните най-добри корпуси: I-ия и IV-ия. Това може би щеше да даде сжвсем друг обрат на цялата война. Ние тук няма да анализираме причините на това бездействие, като предоставим на читателя да си прави сам заключенията от изложената фактическа част на операцията.

Операциите на II-ра армия против Одрин от 7-й до 14-й октомврий.

Сутринта на 7-й октомврий положението на II-ра армия беше следущето:

Осмата Тунджанска дивизия заема с две свои бригади линията Кара агач—Бешетлий (2-ра и 3-та бригада), а 1-ва бригада оставала на левия бряг на р. Марица и заемала линията Дуванджи—Юскюдар.

9-та пех. Плевенска дивизия, усилена с 1-ва бригада от Балканската, заемала участжжа около крепостта от с. Юскю-

дар до висотата кота 61 (гледай триверстната карта) на юг от с. Фикел.

Конната бригада на полковник Танев се разположила в с. Инджелий, с предни части у Силбекюм. Назначението ѝ — да служи за връзка между войските около Одрин и Кърджалийския отряд на полковник Делова, като заедно с това наблюдава и бродовете през Арда на участъка между Кърджалий и Кочаш.

На следующия ден, т. е. 8-й октомврий, II-та армия трябало да настъпни още напред със цел да стесни линията на обложението на западния и северо-западния сектори, но вечерта това разпореждане било отменено.

Тъжко в това време щаба на действующата армия беше получил горепоменатото известие за движението на някаква турска армия по долното течение на Марица и от кжм Димотика и Арда. За противодействие на този очакван турски маневър, освен разпорежданията по I-ва и III-та армия, за които говорихме по-горе, било заповядано и на генерал лейтенанта Иванова да спре настъплението си кжм крепостта, а пръввата бригада от 8-ма Тунджанска дивизия даже да изпрати с форсирован марш по лявия бряг на Марица през Мустафа паша за Урумкой и Силбикум. Тук, съвместно с конната бригада, тя трябало да послужи като пръв заслон срещу предполагаемата опасност.

Това разпореждане, обаче, е могло да бжде изпълнено само при условие ако 9-та дивизия разпростре своя дясен фланг до р. Марица, и по този начин смени тунджанска бригада. В действителност такова разпространение на дясния фланг на 9-та дивизия изисквало време, та не е могло да се изпълни на 8-мо число. В резултат II-ра армия на 8-мо число остава на старите си места. Вечерта на този ден в щаба на действующата армия като че ли настъпва по-оптимистическо настроение и предишната заповед се отменява, като предписват на генер. Иванова да изпрати в селото Неджелий (на юг от Урумкой) само две дружини. Едновременно с това, обаче, в един свой разговор по телеграфа генерал Фичев предупреждава генер. Иванова да бжде осторожен и да е готов да повърне с целата 8-ма дивизия на юг, за да противодействува на възможната опасност от кжм Димотика. В същия ден полковник Делов с бригадата от 2-ра дивизия заел Кърджалий.

В директивата № 7 на II-ра армия се предписваше за 9-то число да остане на занимаемите си позиции, като продължава да се окопава и да наблюдава за Одрин.

За изпълнение на това разпореждане генер. лейтенант Иванов заповядал и на двете дивизии да останат на местата си, а на 2-ра бригада от 8-та дивизия — да премине реката у Мустафа паша и да се разположи в с. Чермен със стра-

ничен отряд у Беш тепе. Освен това бригадата да изпрати 2 дружини в селото Куркйой за поддръжка на конната бригада. На командира на последната се предписвало да себере главните си сили в с. Неджелий и да изпрати авангард в Кавак махле.

Участжа от с. Мезек до Силбекюм се наблюдава от пограничната дружина.

На 9-то число оптимизма пак се сменява с песимизм и генер. Фичев заповядва щото 2-та бригада от тунджанската дивизия да се отправи в с. Юнуше (на юг от Харманлий), гдето незабавно да се укрепяла на позицията по височините на север от това село, около развалините Шахалар.

Боя при Юруш и Куюнлий. Между туй, сутринта на 9-то число командующия II-та армия получава известие, че турците, в значителни сили, излизат от крепостта и се насочили срещу фронта на 8-ма дивизия, между реките Марица и Арда. Това обстоятелство дало основание на генер. лейтенант Иванова да не изпраща тунджанската бригада назад, а да я съсредоточи около Кара агач, кждето тя пристига вечерта кжно.

Първите донесения за излизането на неприятеля от Одрин били скоро потвърдени от ред други. Констатирало се, че противника в сили 73 табура и 2—3 скорострелни батареи настъпва в сектора между двете реки срещу 8-та дивизия. Към това време положението на последната се представявало тъй: три подка от 1-ва и 3-та бригади с две скорострелни и едно не скорострелно отделение заемали позиция на височините между селата Каджкйой и Еспетлий. Четвъртия полк на тези бригади с едно не скорострелно отделение съставлявал дивизионен резерв или маневрени войски, като се разположил около селото Булдукйой. Цялата 2-ра бригада с едно скорострелно отделение била събрана около с. Чермен.

След като се убедил, че противника настъпва, началника на 8-та дивизия решава сам да премине в настъпление и да срещне атаката с атака. Поддржани от многочисленната си артилерия, полковете от 1-та линия, около 11 часа пред пладня, тръгват напред за да срещнат противника. Последния смутен, от това настъпление, се спира и преминава към отбрана. Но и нашите полкове съ принудени, поради силната турска позиция, да преминат към едно по-бавно и методично настъпление. Задържайки противника на неговия десен фланг около с. Юруш, нашия център постепенно напредва към с. Куюнлу, а десния ни фланг се стреми да обхване левия неприятелски.

След един упорен бой от около 6 часа, неприятеля не издържа нашия натиск и в безредие отстъпва към крепостта, като оставя в наши ръце около 200 пленника. На

полето на сражението били намерени повече от стотина убити и множество изоставени пушки. В артилерийския бой взема участие и една батарея от 9-та дивизия от левия бряг на р. Марица, която обстрелвала твърде сполучливо фланга и тила на противника. Нашите загуби възлизали на около 200 души убити и ранени.

Така се свърши този бой, който от страна на турците представляваше една несполучливо комбинирана демонстрация с цел да се отвлече вниманието от източния или по-правилно — с. източния фронт, където, през сжщия и на другия ден, беше насочен главния удар на турците.

Вечерта 8-та дивизия, заедно с напредването си, заела с 3-та си бригада линията Юруш—Куюнлу, като извадила аванпостното си охранение на изток от последния пункт. 30-й Шейновски полк с една батарея се разпопожил около с. Есаплий с фронт на юг. 10-ия Родопски, с две батареи — в с. Булдукрой. 2-та бригада била оставена целата в селата Каджхой и Карагач.

В това положение останала дивизията и през 10-то и 11-о число.

Резултата от боя на 8-а дивизия се отразил и на разположението на 9-а. Както помним, тя беше получила заповед да се спре на линията на селото чифлик Акча Ибрахим — Дуванджа — Юскюдар — Михалич — кота 61, южно от Фикел. В началото на боя срещу 8-а дивизия, командира на 2-та бригада от 9-а дивизия, полковник Попов, беше поискал разрешение да настъпи напред, та да може от левия бряг на Марица да сждействува с артилерията си на тунджанци. Такова му беше дадено и бригадата около 3 часа след пладня достига безпрепятствено до линията Кемал — Ахжрой. Наедно с това, настъпи на юг и 1-та бригада на полковник Евров, като вечерта заела линията Ахжрой — височините на север от развалините Кара булу и Акбунар. Настъпила малко и 1-та бригада от Балканската дивизия, като заела позиция на височините, които сж непосредствено до рекичката Бахча дере. 3-та бригада от 9-а дивизия на ген. майор Гржнчаров останала в маневрируещи войски на дивизията и се разположила до с. Хаской.

Според директивата № 4 по действующата армия, 2-та армия на 12-и октомврий трябаше да продължава да се утвърждава на заетата линия. На 8-та дивизия се предписваше да изпрати две бригади на десния бряг на р. Арда. От тях едната да образува чет де понен отряд и да се разположи в четиригжлника Кормут — Картал тепе — Саяпис татар — Сейменлий. Назначението му — да противодействува на възможните настъпления на противника от кжм Димотика. Другата бригада трябаше да заеме линията Кармут — Ениккой. Още в

същия ден командующия 2-та армия направи разпореждане за изпълнението на тази директива, но тъй като трябало за преминаването на реката да се направи предварително мост през Арда, то минаването на бригадата на десния бряг могло да се изпълни едва на 17-о число.

На 10-й октомврий, под Одрин пристигат двата ново-сформирувани полкове от опълченски и допълняющи дружини, които трябаше да образуват 11-а дивизия. Това бяха слаби несплотени единици с големи импровизации във всичко.

It is a very common mistake to suppose that the
 only way to get a good result is to use a large
 quantity of material. In fact, the best results are
 obtained by using a small quantity of material.

It is also a common mistake to suppose that the
 only way to get a good result is to use a large
 quantity of material. In fact, the best results are
 obtained by using a small quantity of material.

11-й октомврий.

Вземането на Лозенград.

Часа беше 5, когато сутринта на 11-о число ние вече бяхме готови за път. След като направихме някои разпореждания по снабдяването на армията и по евакуацията на ранените, ние към 6 часа тръгнахме със щаба си за позициите при Лозенград. Времето през този ден беше добро. Доста силния южен вятър изсушаваше бърже почвата, но пътя от предишния ден беше силно разкалян. Часа минаваше 6, а откъм Лозенград не се чуваше нищо. На много места пътя беше задръстен с колите на бойните обози и ние с голями усилия се промъквахме. Но часа вече беше 7 и ние все още не чуваме гърмежи. Слушам зад себе си веселите гласове на младите офицери, които се шегуват и изказват предположения, че турците сж избягали. Дано е тъй, си мисля аз, тогава ще спазим на България 5,000—6,000 синове, но възможно ли е да се допустне това, даже като мечта. Как така, турците ще оставят без борба една от своите твърдини на Тракийския театър? Но ето ни и на скалистите височини, от гдето вчера се спуснахме към Сарсуват дере. Далеч, нейде из дола, излиза артилерийска част, която видимо е закъсняла да си заеме позицията през нощта. С голям труд конете се спускат в Сарсуватския дол. Нейде в ляво над Каджкйой (западно) се мярка пехотна верига, която отива напред, вижда се, за да заеме по-добра позиция. Грозно се проектират на хоризонта, като две големи орлини гнезда, силуетите на редутите Скопо и Раклица. Те още дремят в едно непонятно за момента мълчание. Зад тях стърчат високи минарета и някои голями каменни здания. Часа беше около 9, когато ние се изкачихме на една от артилерийските позиции на Каракоч. Младия артилерийски офицер беше готов всяка минута да почне своето разрушително дяло. Като си оставихме конете, ние се изкачихме на скалистата висота, — наблюдателен пункт на командира на 2-й артилерийски полк Среща ни полковник Русчев с рапорт за благополучие и с доклад за разположението на батареите.

— А, какво става у противника, и защо още не почват, питаме ние полковника.

Той ни доложи, че полка цялата нощ работил и че орждията едва що били поставени на местата им. От страна на неприятеля не се забелязвало нищо. Чули преди малко само няколко единични пехотни изстрели. И ние почваме да вярваме, че противника е напустнал града.

— Но защо не почвате? — питаме ние вторично.

Оказа се, че чакали заповед от началника на участъка генерал-майор Христова. Пращаме да тръсат последния, за да узнаем причините на закъсняването. Него сутринта го видяли около Каджкйой, но сега незнаяха къде е. Едновременно с това изпращаме да попитат пехотата, която заемаше позиция от нас на 800—1000 крачки, защо не почват нистъплението. След половин час при нас се явява началник щаба на 5-та дивизия полковник Каварналиев и ни докладва, че той, по заповед на началника на дивизията, ходил да прави рекогносцировка и, че бил срещнат с пехотен огън от кжм редута Раклица. Кжм същото време се върна и офицера, когото бяхме пратили при пехотата и ни доложи, че частите още се установявали и, че още не получили заповед за настъпление.

— Дайте няколко изстрела по Раклишкия редут, полковник, заповядваме ние.

Екна командата на батареиния командир: „Мерник 30!“ и след минута изфуча дружния „възведен ред“. Снарядите се тръснаха над самия редут. Ние следяхме с напрегнато внимание от где ще ни се обади неприятеля, но той млчи. Съмнението ни, че тук съвсем няма противник, расте. При нас дотърчва един млад артилерийски офицер и с радост ни докладва, че той вижда през батареината тръба стадо овци, което се катери по бруствера на Раклица. Гледам в тръбата и действително ясно се вижда не само стадото, но и силуета на овчаря.

— Да не би това да е някоя восточна хитрост на турците с цел да ни привлекат по-близо до своите окопи? — чуваме ние да говори някой зад нас.

Но да се остава повече в такова очакване и неизвестност неможеше, и ние отделихме няколко души от нашия конвой, които с един офицер пратихме да се приближат кжм града и да видят какво става там. Бързо полетяха кавалеристите напред и ние видяхме, че никой не стреля по тях. След няколко минути още те се скриха зад крайните кжщя на града. Минаха се още няколко минути и ние виждаме в пжлен галоп, че се връща началника на този разезд. Махайки от далеч със шапка, той пжрв ни донесе известието, че града е напустнат от турците. Като се изкачи при нас на скалата офицера ни доложи, че той влязал до средата на града, че на западния край нямало никакъв противник, че турците напустнали града нощес, че в града нямало нищо компактно, но че вероятно сж останали още

единични войници или команди, защото се чували тук-там изстрели.

След получаването на това известие ние написаме на началника на 5-та дивизия записка да настъпи в боен ред към града, да го премине целия и да го очисти от отделните команди или хора, които би се още съпротивлявали. След това му се заповядваше да излезе с дивизията на 2—3 километра зад града за наблюдение на противника, до като не мине 6-та Бдинска дивизия, която ние изпращахме, като по-прясна част за близко преследване. На началника на 6-та дивизия се заповяда да мине през града в походен ред, а след това да насочи по един авангард по пътищата за Баба Ески, Асан бегли, Бунар Хисар и Малко Търново.

След тези разпореждания, ние с цялия щаб се отправихме за към града и равно в 11 и половина часа по пладня, бяхме при входа. Нас ни посрещна цяла тълпа най-разноородни жители, преимуществено жени и деца, които ни обсипаха с цветя и радостни викове. Старите хора със снети шапки се кръстяха и благославяха, мнозина плачеха от радост, църковните камбани приветливо звъняха.

Преди да влезем в града, аз счетох за дълг да зарадвам най-напред августейшия наш главнокомандующ, комуто отправих следующата телеграма:

До Н. Величество Главнокомандующия.

Щастлив съм да донеса на В. Величество, че Вашата III-та армия, след двудневни упорни боеве, днес зае укрепения лагер Лозенград. Противника е отстъпил в безредица, вероятно към Бунар Хисар. Трофеите, които до сега са приведени в известност съставляват една скорострелна батарея, 16 зарядни ракети и множество предмети по снаряжението и обмундированието. Нашите загуби са сравнително не големи. За тях ще донеса допълнително, когато получа по-подробни сведения. Таз минута се готвя да вляза в града, но преди да направя това, счетох за свещен дълг да повергна на Ваше Величество радостната вест за успеха на Вашата храбра армия. Войските са изморени, но бодри. Всички гледаме с вяра на бъдещето. № 800.

При входа в Лозенград. 11.X.912, 11 ч. 30 м. сутр.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев“.

Между туй, от града дойде една депутация, която, след като ни приветствува, помоли ни да им „направим честта“ и влезем в града, гдето населението ни очаквало с разжърнати обятия. През това време войниците от щаба и от конвоя ни бяха обсипани с цветя и чемширеви клончета. Улиците бяха

заприщени от народ, и ние едва можахме да пристъпваме. На площада сред града ни очакваше огромна тълпа от нотабелите на града в празнична премяна. Сред тях се издаваше красивата фигура на гръцкия митрополит, който вдигаше кржста да ни благослови. До владиката стоеше почетно един от нотабелите, който ни подаде металическа табла на която беше сложен хляб, сол и едно ключе, което символизирало ключа на крепостта.

След като целунахме ржката и кржста на митрополита и приехме благословиите му, ние разпоредихме да се вземат мерки за запазването на обществените учреждения, банки, тюрми, т. п. станция и да се организира вжобще охраната на жителите. Скоро се зачуха и звуковете на военна музика. Това беше Бдинската дивизия, която в стройни редове с музиките си на чело и с развжрнати знамена тжржествено преминаваше през турската крепост. Много от войниците бяха сварили да си украсят калпаците и пушките с чемшири и цветя, тжй редки в този кжсен сезон на годината. На лицата на всички блестеше радост и щастие то на победата. Забравени бяха в тези велики за войника минути и гладуването, и умората и безсжнните нощи и всички пренесени мжжи и страдания. Всеки беше горд от сжзнанието на изпжлнения джлг и всички бяха готови да изцедят и последните си сили, но да вжрвят напред. Часа вече беше около 3, а дружините и батареите се нижаха една зад друга. Звуковете на музиките се смесваха с тжржествените потресящи „ура“ на тези герои. С мощно ура отговаряха гжстите редове на бдинци на нашите поздравии с победата. Да, това бяха великаните герои, които бяха дошли от най-далечните краища на Бжлгария, за да развият тук, в сжрцето на тази турска твжрдина, своите победоносни знамена. Тук бяха козлодуйци — от бреговете на Дунава и Огоста; тук бяха вратчанци — от величавите страни на Стара Планина; тук бяха бдинци — синовете на славните бдинци от 1885 година: тук бяха и ломци от живописните жгли на Белградчик.

И ние лично в тези незабравими минути изпитвахме великото щастие, което ни дарува Бог, да стоим на чело на такъв юнаци. Помогни ни Боже и по-нататжк, шепнехме ние при вида на нашите славни знамена! . . .

Около 3 часа след пладня нам ни доложиха, че по пжтя от Одрин за Лозенград се движели някакви турски колони. Ние напустнахме площада без да дочакаме минаването на последните дружини и побжрзахме кжм южния край на града. На юг от станцията се сжбираше едва що дошлата от града 2-ра Бдинска бригада. Според по-точните сведения от нашите разезди, една неприятелска колона, в сжстав от 7—8 батальона, се движела от с. Енидже за Каваклий, а последния пункт бил зает от неприятеля и се пре-веждал в отбранително сжстояние.

Ние повикахме при себе си командира на бригадата полковника Пакова и му заповядахме: да поведе бригадата на юг веднага, да атакува и помете противника, като очисти с. Каваклий. Заедно с това, на н-к 4-та Преславска дивизия се изпрати заповед да заеме с една дружина редута Рақлица, а дивизията да се събере между с. Караагдар и града, като бже в пълна готовност да подържи Бдинската бригада, или да срещне противника на Одринския път. На 1-та Бдинска бригада се заповядва да тргне по пътя за Асанбеглий в обхват на Каваклий, като отдели, по една дружина на пътищата Лозенград—Бунар Хисар и Лозенград—М.Тжрново.

Тези разпореждания бяха предизвикани от сведенията, които ние до тази минута имахме за противника. Резюмирани, те се свеждаха към следующето: Само една незначителна част от противника е отстъпила към Бунар Хисар; главната маса на неприятеля избягала на юг към Каваклий и Асанбеглий и повидимому се събира в Баба Ески. Сжщо към този град отстъпват или отстъпили и ония турски части, които бяха разбити при Коюнгаур—Селиолу и Гечкенлий. Какво става на запад от последния пункт, в долината на Марица и около Одрин, ние не знаяхме. Ние няхахме една обща ориентировка от главната квартира за положението през този ден, за това, нам беше още неясно имахме ли против себе си само III-ия корпус, или пък цялата турска армия. В едно, обаче, ние бяхме уверени.—От донесенията на кавалерийската дивизия ние идвахме до заключение, че между нас и I-ва армия не се е врязвала никаква турска армия, за каквато ставаше дума вчера.

На южния край на града ние узнахме някои подробности за боевете на 4-та дивизия и за взетите от нея трофеи, та още тук продикувахме допълнително донесение до Н. В. Главнокомандующия. Към сжщото време ние получихме ред закжсняли донесения от н-ка на кавалерийската дивизия за боевете на 9-то и 10-то число при Гечкенлий и Селиолу, а сжщо и за действията на конницата на 11-то число сутринта.

Преследването от конницата, за жалост, не е било тжй енергично, както ние очаквахме. Причината на това трябва да се търси, преди всичко, в омази неопределеност на подчинението, в която се намираше кавалерийската дивизия. От момента на обявяването на войната тя няколко пъти влиза и излиза от състава на III-та армия, в резултат на което се получаваше една крайно вредна двойственост. Благодарение на последната, висшето кавалерийско начальство не всякога сжс сръчност изпълняваше нашите искания и инструкции. Като се подчиняваше на нас, н-ка на кавалерийската дивизия трябваше да чака, че ще получи всяка минута заповеди и от щаба на действующата армия, които сжвършено

да противоречат на нашите. Така беше сжс заповедта на 9-то число. Ние искахме да ни осветлят сектора между Ковчас—Кавакли—Енидже, а щаба заповядва на дивизията да разузнава само до Кавакли, като обжрне ядрото си на запад. Така беше и на 8-о число, когато конницата през нощта получава заповед да заmine право за Казл агач, но слава Богу — след малко тази заповед била отменена.

Втората причина се криеше в преувеличената оценка от страна на кавалерийското висше началство, силата на турската конница.

В мирно време, по книжни изчисления, ние бяхме навикнали да считаме, че ако не в друго, то поне в количеството на конницата турците ще ни надминават в няколко пжти. И хипнотизирано от тези сметки, нашето кавалерийско началство всичкото време вжрвеше с неуверена крачка, като се опасяваше да се не натжкне на превжзходен противник. На тези опаасения, да си признаем, не бяхме чужди до нейде и ние, но заедно с това, бяхме уверени, че подржжката на 2—3 облегчени дружини е сжвжршено достатжчна за да усили, както силата на сжпротивлението, тжй и на проникновението на нашата конница. Ние считахме, че, опирайки се на една мрежа от малки пехотни части, тя, при изкусно водене, можеше напжлно да импонира на турската конница.

Третята главна причина беше твжрде преждевременното изгощение силите на конете, което я беше довело до сжзнанието, че тя не е пригодна за сериозна кавалерийска работа и това—в моменти, когато ние най-много се нуждаехме от такава работа.

В резултат, ние получихме на 11-о число, кжсно вечерта, донесение, гдето ни се сжобщаваше, че конната дивизия имала някои малки сблжсквания с отстжпающи турски групи, че тя атакувала няколко от тях и исклала около 30 души и пр., но всичко това бяха действия слаби и нищожни за една смяла и предприемчива конница в такжв рядко благоприятен момент. Това донесение сжвршваше сжс следующия пасаж:

„Считам за нужно да донеса, че, като се почне от 20-й септемврий н. г. и до ден днешен, частите не сж имали нито един ден почивка (?). От начало те изпжлняваха наблюдателната служба по границата, а с обявяването на войната те се намират в постоянно движение. По тази причина, домакинските обози не сж били никога при частите. Според това, от обявяването на войната до сега, войниците не сж получавали никога гореща храна. Конете не сж имали почти никога пжлна дажба.

Според това, моля, ако е вжзможно, да се даде на дивизията няколко дена почивка в някой по-богато населен пункт, за да се пригответи за нови действия.

(подп.) Начал. кавал. дивизия,
Генерал майор Назлжмов.

Но да се дава почивка на конницата в такова време, ние считаме за немислимо. Колкото и да беше уморена, ние считаме, че тя ще трябва да използва момента, редкия благоприятен момент за работа. Ние бяхме убедени, че нашата блестяща конница ще намери у себе си достатъчно сили за да ни събере плодовете от победата и в отговор на горната просба, изпратихме рано сутринта на началника на дивизията следующата заповед:

Началнику Кавалерийската дивизия в Коюн гяур.
Лозенград, 12-й октомври 1912 г. 5 ч. 30 м. сутринта.

Карта триверстна.

Около с. Кавакли се разположил на позиция един турски отряд от около 5 полка пехота. аз реших да го атакувам днес и унищожа. По шосето Лозенград—Кавакли настъпва цялата 4-а дивизия с авангард една бригада от 6-а дивизия. Другата бригада на последната настъпва по пътя Лозенград—Асанбеглий. Настъпете най-енергично по направление Енидже—Енимал—Еникйой с цел да отрежете съобщенията на противника към Баба Ески. Начало на действията веднага. Почивка след тази операция. № 805, 12/X.

(подп.) Командующ 3-а армия

Генер. лейт. Димитриев.

От южния край на Лозенград, непосредствено след вземането на града, ние отправихме следующото официално донесение:

Ст.-Загора. Началнику Щаба Действ. Армия.

С две телеграми от днешна дата донесох на Н. Величество, за блестящата наша победа в двудневните боеве около Лозенградския укрепен лагер, която се завърши със завладяването на този пункт. Войските от непрекъснатите движения, твърде лошото време и пжтищата, а така също поради лошите бивачни условия, сж твърде изморени, но духа след тази победа е на недостигаема височина. Считам за необходимо да дам на по-голямата част от армията 2—3 дена почивка, през което време да попълним возимите и носими продоволствени и бойни припаси, ако обаче, общото стратегическо положение налага да действуваме, то моля, да ми се даде директива и ние сме готови веднага за работа. Добре би било да се предприше на бургазкия отряд да мине границата и да слезе към Малко Търново, като се свърже с нас. аз мога да го поддържа с 1—2 дружини в този район. Моля, дайте ми по-широки директиви, та в случай на съжс-

ване съобщенията да мога да действам по-самостоятелно. Вземах мерки за организацията на административното управление. Ще бъде добре да се изпратят няколко чиновници да вземат върху си тази грижа.

№ 803. гр. Лозенград 11/X 1912 г.

(подп.) Командующ III-та армия

Генерал лейт. Димитриев.

В отговор на тази ни телеграма, ние получихме директивата № 4, с която ни се заповядваше да се спрем около Лозенград, да се окопаем и да чакаме по-нататъшни заповеди. Очевидно беше, че и Щаба на Действуващата Армия не беше още достатъчно ориентиран в обстановката.

Вечерта нам ни доложиха, че в града сж намерени огромни запаси от обмундирование, снаряжение, бойни припаси, болнични принадлежности, аптечен склад, и главно — голямо количество продоволствие. Това известие снемаше от нас тежката грижа по прехранването, тъй като, въпреки нашите постоянни молби и искания, от България не идваха кола, нямаше и подвоз. Веднага се направи разпореждане да се приведе в известност всичко намерено и да се регулира ползуването от него, да се поправи парната мелница, която за щастие турците бяха само слабо повредили, да се построят 35 полски фурни, да се използват и всички воденици и пещи от града и околностите. Новоучредения градски съвет беше поканен да съдействува най-широко на военните власти по снабдението.

Нашите загуби в лозенградските боеве се виждат от следующата:

Таблица за загубите на 9, 10, 11 и 12 октомврий 1912 г.

Название на дивизии	Ранени		Убити		Изчезнали		Всичко	
	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.	Офиц.	Войн.
4-та Преславска	18	1020	2	243	—	196	20	1459
5-та Дунавска	10	293	2	61	—	—	12	354
6-та Блинска	4	68	2	23	—	26	6	91
Всичко. . .	32	1381	6	227	—	222	38	1904

От тази таблица се вижда, че най-много загуби имаше 4-та Преславска дивизия. Те надминаваха загубите на 5-та

дивизия в 4 пѣти, а на 6-та — в 15 пѣти. Следователно, главните усилия паднаха на славната Преславска дивизия.

Ранените, които можаха да се превозват ние евакуирахме веднага с празните продоволствени кола. Тежките се оставиха в Лозенград, за която цел биде открита неподвижна местна болница с 500 кревата, гдето наедно с нашите войници се ползуваха и около 200 турски болни и ранени.

Разхода на бойните ни припаси беше сравнително малък, а именно :

Наименование на дивизиите	Пехотни патрони	Патрони за картечи.	С. с. шрапн.	Бризант. гранати	Нес. с.
4-та дивизия	506,556	14,000	680	124	378
5-та „	198,361	8,005	808	57	85
6-та „	98,716	3,150	222	—	—
А всичко. . .	803,633	25,155	1710	181	463

Следователно, средно се падаше на пушка по 14 патрона, на картечница — 393, на скорострелно оръжие — 13·7 шрапнели и 1·8 бризантни гранати; на нескорострелно оръжие средно около 9 гранати и шрапнели. Пред вид на този малък разход на бойните припаси, не стана нужда и да се попълват. Ние обаче направихме разпореждане да се премести разходния огнестрелен склад от Стралджа в Алхатлий, а по-после и в Кайбилар, още до началото на тези боеве, тъй че, в случай на нужда, да ги имаме под ръка.

Отстъплението на турците на 11-й и 12-й октомврий,

Нощната паника, която произлезла у турците през нощта от 10-то срещу 11-то число при Гечкенли и в Лозенград, се разпространила бързо по цялата Източна армия. Всички сѣ впуснали да бягат в безредие. III-ия корпус на Махмуд Мухтар паша отстъпил само с една малка част от силите си — около $\frac{1}{3}$ към Бунар хисар и Виза. Всичко останало се проточило към Баба Ески и Люле Бургаз, като още сутринта на 11-то число преминало през Кавакли.

II-ия корпус сѣщо в безредица отстъпил от Енидже и Коюн-гаур към шосето Лозенград—Баба Ески, като се прикривал с пехотен флангард от 8—15 разстроени табура. Този флангард се беше и опитал да ни спре движението при Кавакли вечерта на 11-то число и сутринта на 12-то, но отхвърлен, той продължава отстъплението си в безпорядък към Баба Ески.

I-ия и IV-й корпуси, не обезпокоявани от никого, успяват във време на отстъплението си да се поустроят, като се насочват по пътищата Хавса—Баба Ески и по-на север до пътя Кюкюлер—Акар дере—Теке шелер—Карали—Баба Ески. Отстъплението на тези корпуси се продължавало през дните: 11-то, 12-то и 13-то число, и най-малкия натиск от I-ва армия е могъл да ги разстои окончателно.

На 11-то число енергичния Махмуд Мухтар паша се опитва да спре потска на тази отстъпваща тжлпа, като искал да използва срещнатите около Бунар Хисар два „пресни“ табура от редифската дивизия Кония, но те били също повлечени от бягащата обезумяла тжлпа. След това, на 12-то число той прави нов опит в това направление, като организира един ариергард от редифския полк Болу с две планински батареи, но и тези опити не достигат целта си. Само след пристигането във Виза, III-ия корпус, необезпокояван от нашето преследване, можал най-после да се спре и построи. Сутринта на 12-то число той броял само 10,000 души, но вече на 14-то достига 20,000. За да се усили числения му състав, заповядано било да се разформирува XVI-ия корпус, като табурите му се придадат на III-ия.

И тжй, резултата от лозенградската операция беше, че източната турска армия, след като изгубва около една трета от своята артилерия, силно разстроена отстъпва към линията Баба Ески — Люле Бургас, а с част от III-я корпус към Виза.

Нам тогава ни се представляваше работата тжй: Абдулах паша ще отстъпва зад Еркене и там, след като се достатъчно усили, ще се опита да ни даде ново сражение или на линията Сарай—Чорлу, или по-вероятно—нейде още по-на изток, пак може би и на Чаталджа. По нашето разбиране ние не трябаше да му позволим да се устройва, затова, щом на 12-то число сутринта ни се поразясни обстановката, ние почнахме да искаме от щаба на действующата армия най-настоятелно да ни позволи да преследваме най-енергично. Такова преследване, обаче, трябаше да бъде предприето не само от III-та армия, но и от I-та, като се регулира с директива от главното командване. Това не стана и нашето бездействие ни приведе при Люле Бургас — Бунар Хисар. . . .

12-й октомврий.

На 12-й октомврий рано сутринта ние получихме ред сведения, които ни разясняваха обстановката, които, изобщо, ни даваха основание да заключим, че сме имали работа не само с III-я, но и с I-й, II-й и IV-й низамски корпуси и освен това и с част от XVI-я. Ето бюлетина, който беше съставен на 12-то число сутринта на основание намерената в Лозенград архива на Махмуд Мухтар паша, от разпита на пленниците, жителите и от донесенията на конницата:

БЮЛЕТИН № 1.

От щаба на III-та армия
гр. Лозенград, 12 октомврий 1912 год.

От намерените в корпусното управление документи и от разпита на пленниците може да се дойде до следующите заключения:

В сраженията около Лозенградския укрепен лагер е взела участие цялата източна армия под началството на Абдуллах паша. Тази армия към 7-мо число е била разположена тъй: 1) III-я корпус в състав 7-а, 8-а и 9-а дивизии и част от XVI-я корпус е бил разположен между Куюн гяур и Лозенград; вероятно XVI-я корпус се състоял от редифски части, между които и дивизията Афион кара хисар. 2) I-ия корпус в състав 1-а, 2-а и 3-а низамски дивизии е бил съсредоточен около с. Енидже. 3) II-я корпус от 4-а и 5-а дивизии се е намирал в резерв около с. Кавакли. 4) IV-я корпус с една своя дивизия е охранявал левия фланг на армията, а другите две съ били съсредоточени като резерв на юг от Енидже. В диспозицията се говори: кавалерийските дивизии при среща с противника да се отеглят към Хавса и да охраняват левия фланг.

Непосредствено участие в боевете срещу нашата армия съ вземали части от I-и, II-и, III-и и XVI-и корпуси. Четвъртия корпус, вероятно, е бил притеглен към Одрин още до началото на сраженията. Някои от дивизиите съ се обжърнали в бягство на 10-то число преди да достигнат до Лозенград.

Дивизиите съ имали състав от 7—10 батальона с по 500—600 души във всяка. Всяка дивизия е имала от 4—8

картечници и 12—24 орждия. Попжлването сжс запасни все още се продължавало. То било малко забавено по причина на болести, недостатъци в продоволствието и по други причини.

Около една трета от войниците били облечени само с една риза и се разбягали още до боя. Храната била твърде оскъдна. Раздавали по един сухар на човек и то не всяки ден. Гореща храна давали рядко. Много войници заболявали и умирали от глад. Мнозина напускали редовете и се разбягвали до боя. Взаимните застрелвания поради лошата ориентировка още повече усилвала дезорганизацията и бягството. Вероятно е, че в бой сж вземали непосредствено участие 30—32 хиляди души. Повечето от дивизиите отстъпили към Люле Бургаз и само една малка част, вероятно — към Бунар Хисар.

(подп.) Н-к на разузнав. секция при щаба на III-та армия
Майор Гиргинов.

Този бюлетин беше протелеграфиран и в щаба на действующата армия на 12-то число.

И тъй, ние сме имали работа с цялата турска армия. Това не подлежеше вече на съмнение. Нямаше съмнение също, че турската армия е разбита и отстъпва в страшен безпорядък. При тези условия, да останем да почиваме, щеше да бъде непростителна грешка срещу най-елементарните правила на военното изкуство. Наистина, че и ние бяхме изморени, подвижното ни продоволствие беше на свършване, подвоза не вървеше, но нашия дух беше на недосегаема височина. И ние решихме да преследваме незабавно, та да не дадем на противника да се устрои.

Равно в 6 часа сутринта на 12-то число, освен гореприведената заповед до конницата, ние разпратихме още следующите полски записки: да чакаме директива — времето не позволяваше.

Началник 4-та дивизия — Лозенград.

Според сведенията, противника, в състав около 5 пехотни полка, заема с. Каваклий и върховете на юг от този пункт. Снощи по шосето за Баба Ески е изпратена 2-та бригада от 6-та Бдинска дивизия, която достигна на един километър на север от Каваклий. Аз реших днес да атакувам този противник, и ако може да се унищожи. За тази цел назначавам Вас да ръководите тази операция, като подържите бригадата от 6-та дивизия с цялата Ваша дивизия. В ляво по пътя Асанбеглий ще насоча другата бригада от 6-та дивизия. В дясно от Вас, по пътя Енидже—Докудзек—Енимал,

ще действува кавалерийската дивизия. Тржгнете веднага на разсмаване, за да изпълните тази задача. № 803.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал лейт. Димитриев.

Началник 6-та Дивизия, тук

Аз реших да атакувам противника, разположен около Каваклий, за която цел назначих да ръководи операцията генер.-майор Бояджиев. Той ще подържи Вашата бригада в този пункт с цялата си дивизия. Изпратете в негово разпореждане и другите две с. с. отделения от Вашата дивизия. Насочете бригадата на полковник Кантарджиев по пътя Лозенград—Асанбеглий, но без артилерия. Извършете горното веднага с получаването на настоящата заповед. № 804, 12 октомврий 6 ч. пр. пладня.

Командующий III-та армия
Генер.-лейтенант Димитриев.

№ 80 Началнику Авангарда у Каваклий

Продължавайте боя до пристигането на генер. майор Бояджиев, на когото Вие ще бъдете подчинени. Той ще подържи Вашите действия с целата 4-та дивизия, а с другата бригада от 6-та кавалерийска дивизия, ще действува на Вашия дясен фланг. № 809. 12 октомврий 6 ч. и 30 м. пр. плад.

(подп.) Командующий III-та армия
генерал лейтенант Димитриев.

До началника на 5-та дивизия

Вашата дивизия днес остава на почивка в Лозенград. Сбъерете я в казармите и я приведете в окончателен ред, за да бъде готова да действува в случай на нужда. Другите две дивизии се насочват да атакуват противника около с. Каваклий. Заемете редутите с по една дружина и сменете тия от другите дивизии. № 806. 12 октомврий 6 ч. пр. пладня.

(под.) Командующий III-та Армия
генер.-лейт. Димитриев

Да оставим 5-та дивизия в Лозенград ни заставляваше обстоятелството, че ние не знаехме положително какво става към Бунар Хисар и М.-Тжрново, та трябаше да си обезпе-

чим операциите от тази страна. Не знаехме точно какво става и по шосето Одрин—Лозенград.

В настиг генералу Бояджиеву биде изпратена, още следующата полска записка:

Началнику 4-та дивизия

Ако противника отстъпи, преследвайте го най-енергично до линията Карали—Енимал—Лефедже. Наблюдавайте одринското шосе по направление на Хаской. № 809. 12 октомврий 6 ч. и 30 м. преди пладня.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

След като разпратихме тези записки, съвкупността на които съставляваше оперативната заповед за преследването на 12-то число, ние счетохме за нужно да поискаме и одобриенето на щаба на Действующата армия, а така също и разрешение за по-далечно преследване. С тази цел ние изпратихме следующата телеграма:

Ст.-Загора—Началн. Щаба на Действ. Армия

Снощи имах сведения, че противника с 5 полка пехота се е спрял около Каваклий, за да ни прегради пътя за Баба Ески. По моята оценка, това бяха части от разбитите неприятелски войски при Кжркклисе и Петра, усилены може би с някои нови подкрепления от кжм Баба Ески и Чорлу. Още снощи насочих един силен авангард кжм Каваклий за преследване на противника. Тази сутрин го поддържах с цялата 4-та и 6-та дивизии с заповед да сметжат противника. Нощес е имало доста ожевен бой в с. Каваклий, в резултат на който противника е отстъпил няколко километра на юг. Аз заповядах да се преследва до линията Карали—Енимал—Лефедже. От всичко се вижда, че противника е страшно деморализиран и че той е вжвел в дело почти всички 5 корпуса, които сж претърпяли малко или много поражения. По нашите сведения никаква опасност от кжм Виза няма. Духа у противника е твърде паднал. На мнение сжм, поради това, при всичката умора на нашите войски, да не спираме и да не даваме на неприятеля да се устрои. Добре би било, като оставя една бригада с 1—2 полка кавалерия в Лозенград, с всички останали сили да настъпва компактно кжм Баба Ески да заема този пункт, а ако може и Люле Бургас и да сжсам железнопътните съобщения Одрин—Цариград. В успеха на този план не се сжмнявам. Моля да ми се подчини бе-

зусловно и напълно кавалерийската дивизия. Продоволствието ще си устрои, като се базира на запасите на Кжрк клисе. Разбира се, това неизключва нуждата да се изпращат такива и из Бжлгария. № 815. 12 октомврий 1912 г. г. Лозенград.

Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев.

В 9 часа и 30 м. сутринта, аз получих и директивата за 12-о число. Ето и нейното съдържание:

Директива по действующата армия № 4.

За днешното 12-то число Н. Величество Главнокомандующия заповяда:

1). Втора армия:

а) Две бригади от 8-а Тунджанска дивизия да минат на левия брег на Арда, от които едната ще образува тет де пон на линията Кармут — Картал тепе — Салпистатар — Сейменли, с фронт към Димотика. Другата бригада ще състави заслон срещу крепостта на линията Кармут — Еникйой. Третата бригада временно остава на укрепената позиция Юруш чифлик — Кочакли.

б) Конната бригада да мине на десния брег на Арда с цел да резузнава по направление на Димотика, като разруши железно-пътната линия между Ениоглу и Чанча.

в) Участжа Юруш — чифлик Кочакли да се усили със шестях допълняющи и опълченски дружини, които ще почнат да пристигат от 12-й того. Към този участж се придават също тежките обсадни оръдия на Шуменския и Софийски крепостни батальони.

2). Първа армия:

а) Трета дивизия остава на занимаемите места на линията Чемлекйой — височина 89,9 на север от селото Кара Юсуф.

б) 10-та дивизия да се предвигне напред и да се разположи в участжа Арлач — Мусуч, като се охранява от юг и запад.

в) 1-та дивизия да се предвигне и се разположи в участжа Теке шилар — Енидже, като се охранява от юг и изток.

г) 1 и конен полк да залови пътя Одрин — Хавса, като скъса телеграфното съобщение.

3). Трета армия:

Остава на занимаемите места в Лозенград и околностите му, а конната дивизия да настъпи по пътя Лозенград — Бу-

нар хисар—Виза и да освещава фронта Тюркбей—Караагач—Урум кйой, като изпрати самостоятелни разезди на Баба Ески—Люле Бургаз. Донесенията си, дивизията да изпраща направо във Щаба на Действующата армия по телефона.

Щаба на Действующата армия остава в Стара Загора.

(попд.) Нач. щаба на действующата армия
генерал-майор Фичев.

Опирайки се на нашата телеграма до щаба на действующата армия под № 815, която достатъчно ориентираше последния в обстановката и в необходимостта да се преследва, ние вече правяхме своите разпореждания за едно далечно преследване, когато ни се съобщи, че той, щаба не разделял нашето гледище и че заповядал вторично да спрем. Наред с това ни се правеше и бележка, че ние сме нарушавали общите комбинации и планове на Главното Командуване, като сме си позволили без разрешение да преследваме до линията Енимал—Лефедже. Ние ще приведем тук разговора по телеграфа между генерал Фичев и началник щаба на 3-я армия полковник Жостов.

Разговор между началник щаба на действующата армия и началник щаба на III-та армия, който е произлязал по телеграфа между 9—12 часа вечерта на 12-й октомври 1912 год.

Вжпрос на телеграфиста от Старо загорската станция. Господин генерал Фичев желае да получи сведения за днешния ден.

Полковник Жостов. Още вчера донесохме, че в околностите на Каваклий на юг от Лозенград се е появила неприятелска група в състав пет батальона (грешка вероятно на телеграфиста, трябва да се чете, според както сме донесли и официално—пет полка). Срещу тях беше изпратен незабавно един авангард, поддржан от цялата 4-та дивизия. Днес по обяд тези групи сж били разпръснати, при което ние сме взели 400 пленника, 12 орждия и множество други припаси. От страна на Бунар Хисар не сж забелязани никакви сили на противника. Ние даже можахме да превозим в Лозенград изоставените от турците около с. Яна 4 скорострелни орждия.

Днес към вечерта частите ношуват тжй: Авангардите на 4-та и 6-та дивизии на линията на селата: Карали—Енимал—Лефедже, като се охраняват с аванпости извадени на 3—4 километра напред. 5-та дивизия се разположи тук, като има по една дружина в авангарди при Курукйой, развалини Ускюп дере и пред Асан бегли. Освен това, 5-та дивизия заема двата редута в Лозенград. Кавалерийската дивизия с

главните си сили е разположена в Ени кйой, като има напред 3 разузнавателни ескадрона и три самостоятелни разезди към стинциите: Павлово, Баба Ески и Люле Бургас. На тези части е заповядано да разрушат железопътната линия.

Генерал Фишев. Днес е била забелязана неприятелска колона с дължина около 2 километра, която се движела от Одрин към Хаской. Това е вероятно авангард на едра част. Предупредете за това когото трябва. Изваждането така далеч напред 4-та и 6-та дивизии не влизаше в намеренията на главната квартира и не е съобразно с дадената Ви вчера директива. Поради това, свързката между III-та и I-ва армии е скъсана. Доложете на командующия армията, че в околностите на Баба Ески и Люле Бургас се събират значителни неприятелски сили, а движението ви на юг може да ви постави в необходимост да водите борба със значителни неприятелски сили, без възможността да получите поддръжка от I-ва армия, която се намира на 20 километра от вас. Първата дивизия от I-ва армия едва днес достига Селиолу (тя се сражава тук, както помним, на 9-то число), и утре не може да продължава марша поради умората на конете (?). Тя ще остане там и утре. Разделните действия на двете армии, при туй без директива от щаба на главнокомандующия, може да ви поставят само в затруднително положение. По сведенията на щаба на главнокомандующия, ако даже около Бунар Хисар няма нищо, то в околностите на Баба Ески—Люле Бургас трябва да има 71 батальон и 56 батареи. В щаба на главнокомандующия считат, че преди да се пристъпи към решителни действия, III-та армия трябва да се държи по-групирана и по-близо до Лозенград, като поддържа тясна връзка с I-ва армия.

Командующия III-та армия вчера донасяше, че войските са уморени и се нуждаят от 3—4 дня почивка, а сега приема настъпление на юг.

За да вземе решение за предстоящите действия щаба на армията трябва преди всичко да се ориентира в обстановката на противника. С тази цел и беше изпратена конницата, а между туй, без да се гледа на нееднократните ни напомняния, III-та армия все пак не донася своевременно в щаба на действующата армия. При сегашните условия, на телеграфната станция трябва да се намира постоянно офицер от генералния щаб, който да донася своевременно за всяка по-важна промяна в положението на III-та армия. Без това изчезва ръководящото значение на щаба на главнокомандующия, и свързката между армиите се нарушава. Пред вид близостта на противника, вие трябва да бъдете готови постоянно да посрещните възможните атаки на неприятеля. Колкото се отнася до бъдещите действия, то щаба на главнокомандую-

ция ще изпрати своевременно надлежащата директива. Имате ли да ми доложите още нещо?

Полковник Жостов. Донесения за действията на III-та армия сж се правили винаги навреме, но, благодарение на лошата служба на телеграфните ни съобщения, те често закъсняват. За това именно командующия III-а армия и молеше да му се дадат по-широки директиви. От заловената в Лозенград диспозиция на турците, се вижда, че на 8-мо число пред Лозенград сж били събрани 4 неприятелски корпуса, поменава се и за някакъв петий — шестнайсетий корпус, който е дошел в Лозенград от към Виза. Следователно, III-та армия е имала работа и е разбила много по-силен противник, отколкото ние предполагаме по-преди. Като се съди по бързото отстъпление на противника, по количеството на изоставените оръжия, бойни припаси, цели не снети лагери, които ние намерихме разпръснати навсякъде на юг и изток от Лозенград, може с положителност да се твърди, че отстъплението се е съпровождало от паника. Ние предполагаме, че причината на всичко това е нашето бързо и стремително настъпление. Духа на нашата армия е силно повдигнат и всички сж готови да пренесат още нови усилия, само да не дадем на противника да се опомни и да се събере сжс сили, което неминуемо ще стане, ако ние останем в Лозенград.

Командующия III-та армия, като взема в съображение всичко това, с донесение от днешно число молеше позволение да продължи настъплението до Баба Ески, с цел да разбие находящия се пред него противник, който по никой начин не може да ни превъзхожда по сили. С това той би съкжал железопътното съобщение между Одрин и Цариград. Директивата за днешния ден се получи късно, когато частите вече почти бяха достигнали до назначените им обективи. Моля вашите по-нататъшни заповеди.

Генерал Фичев. Сега се получи донесение, че освен неприятелската колона, която е била забелязана днес в движение от Хаской за Лозенград, друга една колона била забелязана да се движи от Мусалич към разв. Акар дере.

Но да се спрем по-подробно на боя около с. Каваклий, който беше последствие от нашето преследване на 12 число.

Втората бригада от 6-та дивизия, напътствувана от нашите лични благопожелания, тръгна от южния край на Лозенград в 4 часа и 30 м. след пладня, придружена и от едно скорострелно артилерийско отделение. Вечерта около 10 часа тя пристигнала до Кавакли, а след една незначителна престрелка, около 11 часа зела селото. Сутринта бригадата продължила пътя си на юг, но скоро станало ясно, че противника заема горичката и железопътната станция на юг от селото. Бригадата се развърнала бързо, като е имала 35-ия

Врачански полк в първа линия, а 36-ия Козлодуйски полк във втора. Противника посреща нашите със силен пехотен огън, както от станцията, така и от горичката. Вратчанци се спират и завързват доста оживен огън. Неприятеля, види се, ободрен от това спиране, предприема охват от към нашия леви фланг. За противодействие на този маневър, командира на бригадата полковник Паков заповядва на три дружини от Козлодуйския полк да удължат левия фланг на Вратчанци; с тях е била изпратена и артилерията. Четвърта дружина била изпратена да удължи десния фланг.

До где то се извършвали всичките тези предвижвания, противника, след като развил най-силен огън, преминава с малки части в настъпление от към станцията. Като забелязва това, командира на ближайшата рота, капитан Таушек, сам се хвърля с ротата си „на нож“. Слисания неприятел, въпреки голямото си численно превъзходство, повръща назад. Но той вече не може да се спре около станцията. В този момент от към запад се появили нови турски тълпи, които отстъпвали в безредица с ланика. Лошият пример на тази тълпа и нашият натиск от фронта принуждават защитниците и на станцията и на горичката да си напуснат позициите и да се пустнат в бягство.

Но бригадата не преследвала. Тя заела позициите на неприятеля и се спряла, като мотивирала това с крайната умора на хората и с необходимостта да се дочакат главните сили.

Около 10 и половина часа сутринта на 12-то число пристига на полето на сражението генер.-майор Бояджиев и се опитал да продължи преследването. Било му доложено обаче, че хората, от непрестанните движения и боеве през цялото денонощие, а така също от предидущите маршове били силно изморени; та помоли разрешение да се даде няколко часа почивка, за да могат през това време и да се нахранят с гореща храна. Нямащо що, требало да се даде тази минимална почивка.

След като починала, бригадата тръгнала на юг в часа 1 след пладня, като се движела право в боен ред. Неприятеля отстъпвал в безредице, без да прояви каквото и да било организирано съпротивление. Само отделни войници и малки групички сегис-тогис спирани, давали по няколко изстрела и после пак бягали. Тъй се продължило движението до 6 часа след пладня, когато при авангардите пристигнал началника на 6-а дивизия генер.-майор Тенев който е заповядал на бригадата да свърне в селото Енимал и да се разположи за нощуване.

През същия ден действията в другите дивизии се развили тъй: 4-та Преславска дивизия, както е известно, трябва да следва зад 2-та бригада на 6-та дивизия и да я поддържа, ако тя срещне сериозно съпротивление. За тази

цел, с заповед по дивизията, марша бил организиран в две колони!

Лявата колона състояла от 1-а дивизия и 3-а бригада, които бяха пренощували между Лозенград и с. Караагдир. Колоната тръгнала по шосето за Каваклий и пристигнала в този пункт едва около часа един след пладня, когато боя бил вече свършен. След една малка почивка 1-та бригада тръгнала след Бдинската и вечерта достигнала до Енимал, гдето и спрела за да пренощува. 3-та бригада получила заповед от н-ка на дивизията да остане в с. Каваклий.

Дясната колона състояла от 2-ра бригада с две скорострелни отделения. Тя получила заповед да следва по пътя Коюн гяур—Енидже—Докудзек на Енимал. Но и тук с тази бригада се случва някакво си неразяснено недоразумение. Вместо да тръгне по означения път, тя се насочила за Лозенград и късно вечерта дошла и се разположила да нощува в града. Очевидно е, че и службата на връзка и механизма на получаването на заповедите в щаба на тази бригада сж оставяли да се желае много, което при дадената обстановка можеше да поведе към фатални последствия. Трябва да припомним, че по имеющите се сведения разбитите 1-и и 4-и турски корпуси в това време сж изпжлнявали своя флангов марш от Хаскойй към Каваклий и Баба Ески. Сжс сжбирането си в Лозенград 2-та бригада оставяше западния фланг на ешалонираните по пътя Лозенград—Енимал части от 4-та и 6-та дивизия сжвършено открити. Ако неприятеля имаше някоя закъсняла колона в това направление, тя би могла през нощта на 12 срещу 13-то число да излезе на фланга и тила на нашите части и да им сжздаде цяла катастрофа. За щастие, турците се отбили значително по-на юг и ноща преминала благополучно.

6-та пехотна Бдинска дивизия, както видяхме, беше изпратила 2-та си бригада с всичката артилерия, без една само батарея, по шосето за Баба Ески, и тя остана да нощува в с. Енимал. 1-та бригада без една дружина достигнала Асан бегли и продължила настъплението си до Лефедже, където и останала да нощува. Една дружина от 15-й Ломски полк с една батарея останали като ляв авангард на дивизията при Ускюп дере на пътя Лозенград—Бунар Хисар.

Действията на конницата и през този ден не се отличаваха с особена енергия. Нашата заповед за настъпление беше изпратена от Лозенград в 5 и половина ч. сутринта. Разстоянието от града до Коюн гяур е 12 километра—пътят по-вечето шосе, следователно, ние имаме основание да се надеем, че записката ни ще се получи в 7—7 и половина часа, и че дивизията ще тръгне най-късно в 8 часа. Вместо това, тя тръгнала едва в 10 часа. В 11 часа и 20 м. тя излязла на шосето около Енидже, като е правила по-малко от 4 километра в час и едва в 2 часа и 30 м. до-

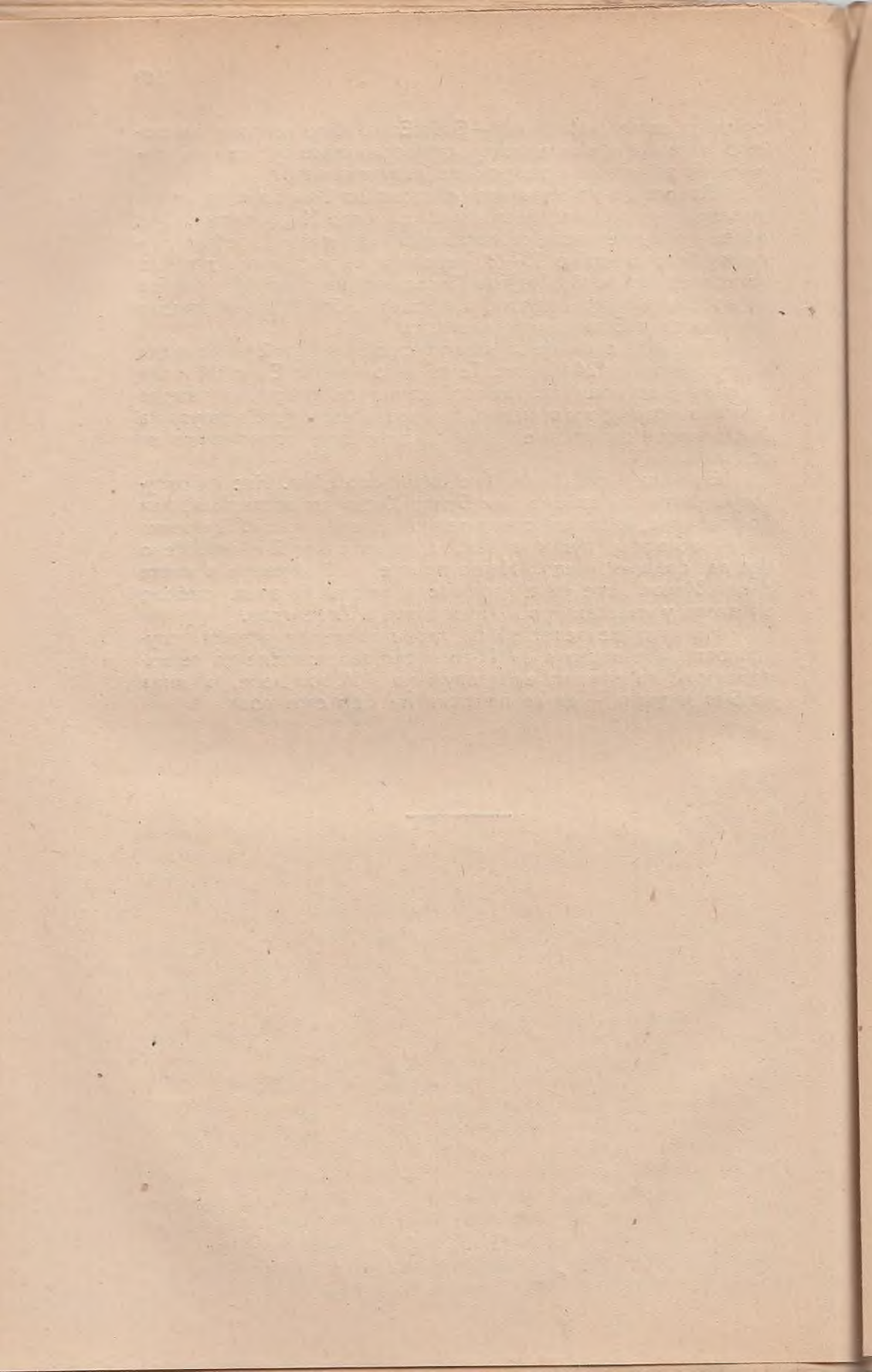
стигнала шосето Каваклий—Баба Ески. Като излязали на шосето и не срещнали никакво съпротивление тук сам началника на дивизията организира разузнаването.

Авангарда на дивизията състоял от 1-та бригада, която тръгна напред и достигнала до кжде Кара мѣсѣж. Тук, обаче предните части се натъкнали на някои дребни групички беглеци от по 15—20 човека, та се спрели и донесли на командира на бригадата. Последния не счел за нужно да си пробие път по нататък, а повърнал бригадата и отишел да ношува в Енимал при пехотата.

Главните сили на дивизията състояли от 2-та бригада с дружината от 24-и полк. Те се насочили за Еникѣй и там се спряли да ношуват. По този начин се получило твърде оригиналното разположение, при което авангарда ношува на 9 километра зад своите главни сили и под прикритието на пехотата.

За нашия ляв фланг ние бяхме спокойни. Ние си рисувахме картината тѣй, че кѣм Бунар Хисар сѣ отстъпили, или по-правилно, избягали сравнително нищожни части. Пратения кѣм последния пункт разезд достигнал до Яна или Иено без да срещне нищо. Нещо повече, той намерил в калта около Ускюп дере една изоставена турска батарея, събрал въпрягове у населението и ги докарал в Лозенград.

Но като желяхме да се гарантираме от всички случайности, ние вечерта на 12-то число заповядахме да се изпрати от 5-та дивизия една дружина в Ускюп дере, а оная от 6-та дивизия — да се присъедини кѣм своя полк.

13-й октомврий.

От процитирания по-горе разговор по телеграфа с началник щаба на Главнокомандующия вечерта от 12-то срещу 13-то число, се вижда, че между възгледите на генерал Фишева и командующия III-та армия по въпроса за преследването имаше коренна разлика. Директивата № 4 се разпореждаше сама и с действията на конницата, като предписваше на началника на последната да си изпраща сведенията направо в щаба на действующата армия. Това ни поставяше в твърде двусмислени и неопределени отношения с началника на конната дивизия, и несъмнено е отслабвало и авторитета и енергията на нашите заповеди до него.

В същия разговор, началник щаба ни предупреждаваше за движението пред фронта на I-ва армия на две турски колони: едната от Хаской за Лозенград, а другата от Мусуч към Акар дере. Какви са тези колони? Колко са силни? Защо не ги атакува I-та армия? Няма ли те да се обрушат на нас? — Ето ред въпроси, на които командующия III-та армия не можеше да си даде ясен отговор.

Съжвокупността на всички тези обстоятелства ни осъждаше на бездействие на 13-то число. Но като изпълнявахме заповедта да не предприемаме нищо без директива от щаба на Главнокомандующия, ние инстинктивно чувствахме, че пропускаме благоприятния случай да унищожим неприятеля, че той се изкопчава из ръцете ни и се устройва и че по-късно може да ни постави в мъчно положение.

Вечерта късно ние получихме ред донесения, от които между другото се виждаше, че откъм Одрин не се движи към Лозенград нищо. Също не се чуваше нищо и откъм Виза. Очевидно беше, че неприятеля се тълпи с главните си сили към Баба Ески и Люле Бургаз. Нам живо ни се рисуваше картината на оная безредица, която ставаше сега между тези два града. Ясно ни стана постепенно, че колоната, която така силно безпокоеше щаба на действующата армия откъм Одрин за Лозенград, беше бригадата на полковник Енчев, която слязла от Коюн гяур на шосето Одрин—Лозенград.

При тези условия ние считаме бездействието си през този ден за твърде неуместно и сутринта на 13-то число подадохме още следующата телеграма:

Стара Загора. Началнику Щаба Действующата Армия.

В допълнение на разговора, който сте имали вчера с началник щаба на поверената ми армия, считам за длъжност да добавя и следующето. Колкото повече се кристализира и усилюва положението, толкова повече идвам до заключението, че собствено мобилизираните тук 4—5 корпуса сж разбити и се намират в страшно разстройство. Възможно е турците да имат на линията Баба Ески—Люле Бургаз 70—80 табура и даже повече, но това сж полумобилизирани и не-сжмнено—деморализирани войски. На мнение сжм, поради това, че колкото и да сме уморени, все пак най-доброто е да вжрвим веднага решително напред и да не дадем на неприятеля да се сжвземе. Една армия, която е загубила 50 орджия, стотина ракли и амуниции, огромни складове, картечници, аероплани и пр. и пр., която има повече от 1000 души убити и толкова пленени, тя не е сжхранила своя морал. От друга страна, духа на нашия войник, след достигнатите успехи е на недосегаема височина и тази морална енергия трябва да се използва. Ако може, нека 1-ва дивизия сжспендира своята днешна почивка, да излезе на мястото си, а утре да ми се разреши да настжпя с III-та армия и завладее Баба Ески и Бунар Хисар, а ако може и Люле Бургаз. С това ние ще внесем в противника ново разстройство и паника, които ще бждат най-добрия залог за окончателното тжржество на нашата кауза. Да, аз сжзнавам, че сжобщенията ни не сж тжй добри, както трябва да бждат, но това се дължи на нашия военен телеграф, който, за жалост, се оказа недостатъчно подготвен за ролята си. Имаме положителни сведения, че вжв Бунар Хисар няма никакви неприятелски сили.

№ 835. 13-й Октомврий 1912 г., гр. Лазенград.

(под.) Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев.

Като пратихме тази телеграма, ние все пак не можяхме да се успокоим, та помолихме началник щаба си да отиде лично на аппарата, да преговаря с генерал Фичев по вжпроса. Между тях е произлязъл още и следующия разговор:

Генерал Фичев. Какви сведения е сжбрала конницата, где е сега тя и в каква връзка сте с нея?

Полковник Жостов. До сега конницата не ни е доставила никакви сведения. В направление на Хаскйой сжщо не е забелязан никакъв противник, макар, че ние сме вземали всички мерки за разузнаване в това направление. Вчера пристигнала тук от Селиолу 2-а бригада от 4-а дивизия; да

не би тя да е приета за неприятелска колона? Командующия 3-та армия току що пратил да ви се предаде следующата телеграма. (Следва телеграмата № 835).

Генерал Фичев. Щаба на Действующата армия разделя възгледа на Командующия 3-та армия, но за изпълнението на този план ще побърже несвоевременното пристигане на местата им на 1-а и 10-а дивизии, за да може в случай на нужда 1-а армия да поддържа 3-та. На тези дивизии е заповядано днес след пладня да се приближат по-тясно към фланга на 3-а армия. Довечера ще ви се изпрати директива за утрешните операции.

Предайте на кавалерийската дивизия, че тя влиза в разпореждането на командующия 3-та армия. Считаю чрезвычайно важно, да се обърне особено внимание на пътя Бунар Хисар — Виза. От чуждестранни източници узнаваме, че уж десния фланг на турската главна групировка бил в Сарай. Това — за ваше сведение. Бъдете бодри за да изпълните с успех предстоящата славна задача. Сбогом.

Полковник Жостов. Благодаря. Ние сме готови на всичко.

Слава Богу! На нашето бездействие, като че ли настъпва край. Нещо по-вече, — нас ни подбодряват да бъдем смели. Очевидно е, че в настроението на щаба песимизма се е заменил с оптимизъм. Дано само да е за дълго. Дано това настроение не се измени под влиянието пак на някои фантастични сведения от чуждестранни източници“. Ето где е всичкия въпрос. В 4 часа след пладня, на всеки случай, ние отправихме още следующата телеграма:

Стара-Загора. Началнику Действующата Армия.

Имаме нови сведения, че противника набързо се прибрал от Баба Ески към Люле Бургаз. Предполагам, че той отстъпва. Моля, да се побърже с настъплението за да не изгубим контакта и да можем да преследваме енергично.

№ 847. Лозенград, 13/X. 1912 г. 4 ч. сл. пл.

(подп.) Командующий III-та армия

Генерал-лейтенант Димитриев.

През деня на 13-о число, ние не използвахме заповяданото нам бездействие за почивка, но извършихме малки передвижения на частите с цел да се поддържа съприкосновението с противника и да се заеме едно по-изгодно изходно положение, а именно:

Кавалерията. Както видяхме по-горе, Главната Квартира с директива № 4 предписваше на кавалерийската дивизия да се насочи на 12-о число по пътя Лозенград — Бунар Хисар —

Виза и да разузнава на участъка Бунар Хисар — Тюрк бей, при което, по смисълта на тази директива, тя излизаше от нашето подчинение. Но при съществуващата обстановка не можеше да става и дума за изпълнението на това разпореждане. От нашия разказ се вижда, че на 12-о и 13-о числа противника извършваше флангов отстъпателен марш с корпусите си 1-и, 2-и и 4-и, като от линията Кавакли—Гебелер се събираше на линията Баба Ески — Люле Бургас. Само част от 3-ия корпус отстъпваше на изток към Виза. Неприятеля можеше да се спре всяка минута, за да се опита да им даде отпор с фронт на север. Да се изпраща при тези условия кавалерийската дивизия към Бунар Хисар — Тюрк бей беше повече от неуместно. Ние я използвахме за съвместни действия с пехотата към Баба Ески, като ѝ дадохме задача да заплашва левия фланг на противника.

В изпълнение на тази задача кавалерийската дивизия през деня на 13-то число е разузнавала в южно направление към линията Баба Ески—Алпалый, като е поддържала постоянен контакт с противника. Авангардната бригада вечерта се разположила за нощуване на 3 километра на изток от Уручлу. Главните сили се вжрнали за нощуване в Еникыйой. По този начин целата дивизия е нощувала на 6—8 километра на север от Баба-Ески, като се е охранявала със свое аванпостно охранение, разставено с фронт на юг и юго-изток.

4-та Преславска дивизия предишната вечер, както помним, беше разположена с една от бригадите си (1-та) в Енимал, 3-та в Каваклий и 2-та в Лозенград. Пред вид получените през нощта и рано сутринта от щаба на Действащата армия сведения, че противника се движел с някои колони по пътя Одрин—Лозенград, стана нужда да се вземат някои мерки, за да не би да бъдем изненадани от към западно направление.

Предупреден за тази последната евентуалност, началника на Преславската дивизия заповядал на своята 3-та бригада да тръгне от Каваклий и заеме гребена на 3 километра западно от това село, за да прегради пътя Енидже—Каваклий. На 1-та си бригада заповядал да остане в Енимали да бъде готова да поддържа 3-та. Ние лично заповядахме на 2-та бригада да тръгне рано сутринта към Каваклий и да настигне дивизията си. Последната през този ден достигнала на 5 километра на юг от Каваклий и там пренощувала, с готовност да поддържа другите свои две бригади, било с фронт на запад, било на юг.

На началника на *6-та Бдинска дивизия* беше заповядано за този ден да остане на занимаемите вчера места, но когато получил сведения, че противника отстъпвал към Люле Бургас, той, по собствена инициатива, заповядал на частите на дивизиите да се преместят по-на юг, и ако бъде възможно — да завладеят Баба Ески. В това време той получил и

нашата допълнителна заповед — да излезе до линията Уручлу — височината кота 683, която един вид санкционира неговата твърде разумна инициатива. Ние считаме за необходимо да заемем тези височини за в случай, че противника би се опитал да мине в настъпление от кжм Баба Ески.

Но изпълнението на всички горни разпореждания ставало твърде неенергично благодарение на джжда и разкаляните пжтища. 2-ра бригада на 6-та дивизия могла да мине за целия ден само 6 километра като се преместила от с. Енимал в Надзек; 1-та бригада прекарала нощта от 12-то на 13-то число в с. Лефедже. Но тжй като това село било разположено в една блатиста тясна долина, то рано сутринта командира на бригадата по своя инициатива се преместил на 3 километра по-на юг и заел командующите там височини. В това положение бригадата прекарала целия ден, но около 6 часа след пладня получила заповед от началника на дивизията да се премести още по-на юг до селото Еникйой, та да бжде готова да поддржи конната дивизия, ако стане нужда. Тази последната заповед, обаче, не могла да се изпълни поради лошото време и защото вече мржжвало. Командира на бригадата съвжвршенно правилно решава да пренощува на мястото си, а на другия ден да тржгне рано и заеме Еникйой.

Петата дивизия и на 13-то число имаше пжлна почивка. Тя изпрати само по една застава от по една дружина с една батарея за наблюдение пжтищата за Малко Тжрново и Бунар Хисар.

Заклучението за Лозенградската операция. По този начин, с последния бой около Каваклий на 12-й октомврий, се завжршва Лозенградската операция. Тези боеве, макар и не тжй кржвопролитни, имаха огромно значение. Тук, на Странджанските хжлмове ние, бжлгарите, след петстотин годишно робство, си примерихме за пжрви пжт самостоятелно силите с турската армия, като й нанесохме удар с решително влияние за всички по-нататжшен ход на войната. Прието е да се счита, че пжрвия удар е, който дава тон на войната. Лозенградската операция беше именно този тон. Крепостта, която трябаше да послужи като оплот на десния фланг на турската тракийска армия, която се считаше непревземаема с обикновените средства на полската война, падна, без да ни окаче каквото и да било съпротивление.

От нашето описание и от гореприведените документи се вижда, че поверената нам армия изпълни възложената й пжрва задача блестящо. Войната беше обявена на 5-о число, а вече на 11-о града беше в наши ржце, и разбитата източна турска армия отстъпваше в паническо бягство. По този начин, за 6 деня 3-а армия изжврши един марш маневр от 100—120 километра, при което, по заповед от горе, един ден

(7-мо число) почивка. Следователно, средната величина на преходите е била 25 километра и това наедно с боевете, по местност крайно пресечена, която съставлява най-трудно проходимата част на Странджа планина, без нито един шосеен път, при два дъждовни дни и есенно време, когато дните са тъй къси. Ние мислим, че няма да бъде нескромност, ако отнесем този марш маневър на българите към категория на най-знаменитите във военната история маршове. Автора счита себе си обязан да изтъкне това, за да отдаде нуждния дял на справедливост към българския войник, който, вземайки пример от руския си учител на Шипка и Шейново, прояви чудеса от износливост, търпение и доблест. Нека и нашите учители руси се гордеят от успехите на своето дете — българската армия, която тъй пълно оправда надеждите им. Нека и славяните, като забравят своите домашни разпри, да повярват в бъдещето. Техния най-млад брат — българина се сражава при Лозенград с ентузиазъм, който е в състояние да изкупи победата и из най-яките ръце. Но нека да оставим на безпристрастния читател и на историята да съдят за младата българска армия, а ние ще се спрем малко на нашите пробели.

Казват, че грешките на войната трябало да се замълчават до где са живи участниците и авторите им, за да не се наранява самолюбието им. Ние не споделяме този възглед, защото го намираме твърде тясно егоистичен. За безпристрастната история няма и не може да има неосъждими авторитети. Войната е такава реална школа, уроците на която трябва да се използват веднага. Нейните скъпи поуки трябва да се използват преди всичко от нас самите и от нашите деца, та в ближайшите възможни войни да се предпазим от повторението им. Но тъй като отрицателните примери биват често пъти по-поучителни от положителните, то ние ще се спрем и на тях.

Преди всичко, грешките на автора:

1) Аз не трябаше на 10-и вечерта, след свършването на боя да се връщам в щаба си в Ереклер, а трябаше да пренощувам на бойните линии. Тогава, заповедта ми да се почнат действията на другия ден на разсмяване щеше да се изпълни и града би бил в наши ръце или през нощта още, или на разсмяване на 11-й. Трофеите ни при тези условия несъмнено щяха да бъдат много по-големи, че и контакта с отстъпващия противник би бил по-плътен и паниката в неговите редове — по-широка.

2) Може би не трябаше да поменавам в своето донесение за умората на войските, а да се пустнях в енергично преследване, за да се създадеше свършен факт, който би бил най-добрият аргумент да се заповяда и на 1-а армия да върви напред. Впрочем, при онова състояние на противника, което за жалост ние узнахме на другия ден, твърде е веро-

ятно, че 3-а армия и само със своите сили би окончателно разстроила противника.

3) Може би трябваше аз да застана на чело на войските, които се пратиха за преследване на 12-о число. И разсъждавайки, че Главната квартира седи за работата от 300 километрово разстояние, да преследваме енергично—въпреки директивата и. Но нас ни удържаше и сплваше не сжвсем ясната още обстановка на запад от нас, около Одрин и пред фронта на 1-а армия. Сжщата неизвестност парализираше и действията на генерал Бояджиев на 12-о и 13-о число.

От грешките на частните началници, нашето внимание се спира преди всичко върху отсъствието на връзка между бригадите на 5-а дивизия. Благодарение на това 2-та бригада почти не взема участие в боевете. Между туй, повтаряме, ако тя беше действувала по-енергично и сжгласно, крепостта можеше да бжде взета още на 10-о число вечерта и десния фланг на противника щеше да бжде сжвсем унищожен. Не бяха достатъчно сжгласувани и действията на 1-а и 3-а бригади. Последната се яви кжсно на полето на сражението и на 9-о и особено на 10-то число. Беше момент на 10-то число, от 12 часа до 3 след пладня, когато 1-та бригада пренасяше на себе си сама всичката тежест на боя на нашия ляв фланг и само близостта на 6-та дивизия ни даде възможност да поддържим полковник Абаджиев, та да не намалим устрема напред.

Колкото за 4-та Пресл. дивизия, вниманието на читателя вероятно ще се спре преди всичко на недостатъчната връзка на командира на 2-ра бригада със щаба на дивизията си и сжседната ней бригада от 1-ва Софийска дивизия. Това приведе кжм неуместното отстъпление сутринта на 10-то число, което от своя страна даде възможност на 1-й и 11-й турски корпуси да отстъпят сравнително благополучно на юг. Ако, благодарение на доблестните действия на другите бригади от сжщата дивизия, неприятеля не беше смачкан при Ески Полос и Петра, то безпричинното отстъпление на 2-та бригада можеше да повлече след себе си неизчислими лоши последствия.

Но грешки биват навсякжде. Не грехи тоз, който не върши нищо, а на войната даже и това е голяма грешка. При всички обаче грешки, повтаряме, Лозенградската операция ще заеме едно от най-добрите места в нашата военна история, а в политическата — най-блестящата страница.

Ние изпитваме едно чувство на сжжаление кжм ония турски автори, които с разни извръщания не искат да отдадат на бжлгарската армия длжжната спаведливост в операциите около Лозенград, като оправдават своето поражение ту с лошото време, ту с отсъствие на продоволствие, ту с неразпоределността на своите началници. Ако времето е могло да упражни влияние на турските действия, то трябваше

да бжде много по-чувствително за българите, които 5 дена наред извършваха маршове по 20—25 километра в ден, по невъобразимо лоши пътища. Ако продоволствието е затруднявало турската армия, която разполагаше с богатите запаси на Лозенград и околностите му, която се комуникираше с железници до бойните линии включително, то какво да кажем за нас. Не, турците имаха запаси, и само благодарение на тях ние се устроихме след падането на Лозенград гъй, че живяхме на смятка на края в продължение на един и половина месеци. Подвоз през това време, както видяхме и ще видим от по-нататъшното ни изложение, ние няхаме.

Впрочем, толкова по-зле за турците, ако те не искат да погледнат на своите слаби страни право в очите.

Марш маневра на I-ва армия от 11-й до 14-й октомврий.

Сутринта на 11-то число обстановката на I-ва армия се представляваше в следущия вид: Неприятеля пред фронта на армията беше отстъпил и отстъпваше на всякъде. Факта, че той не е можал да си прибере хвърлената артилерия даже и след отстъплението на бригадите от 1-ва и 4-та дивизии, този факт беше най-доброто доказателство, че той се прибира с бързина близка на паническо бягство.

При тези условия, едно стремително напред, като че ли беше единственото правилно решение, което трябаше да се вземе, ако не от щаба на действащата армия, който беше далеч и не можеше да разбере обстановката, то поне от щаба на I-ва армия, който беше тук и трябаше да надникне във бойните линии. Такова настъпление на I-ва армия щеше да бжде и най-мощната поддръжка за III-та в случай, че последната срещнеше упорно съпротивление в самия Лозенград. Вместо това, I-ва армия губи контакта с противника и ней е предписано да остане неподвижна на занимаемите си обсервационни позиции и да продължава да ги усилва във фортификационно отношение.

С тази цел на 3-та дивизия се заповядва да заеме сектора между Чемлекой и кота 89,9, гдето и да се укрепи. Ней се придават 5 гаубични батареи от 15 сантиметров калибр. На 1-ва бригада от същата дивизия се заповядва да мине на левия бряг на р. Тунджа и да се присъедини към дивизията си в с. Праведия. След пристигането на тази бригада, 10-та дивизия трябало да се премести на юго-изток от с. Еджалия, а I-та дивизия да заеме участъка между Селиолу и Кереметлия. Целта на тези предвижвания била да се поддржат, ако станело нужда, операцияите на III-та армия под Лозенград.

Но щом станало известно за падането на града, то заповедта за горното преместване била отменена, и дивизиите

останали да ношуват тѣй: 1-ва Софийска дивизия—на старите си места; 1-ва бригада от 10-та дивизия се преместила по-на запад и спряла около Паша кѣй; 2-та бригада от същата дивизия—около развалини Кале и Тюлбе. По този начин и двете тези дивизии на 11-то число не напреднали на юг, а останали на 12 километра назад от онази линия, която според директивата е трябало да заемат.

За 12-й октомвйй главната квартира дава задача на I-ва армия да достигне до линията на селата Енидже—Мусуч. В изпълнение на това, командующия армията съж своя заповед наредил:

3-та дивизия, в състав вече на три бригади, да остане на занимаемите си позиции, като се разпространи в ляво до с. Караюсуф. 10-та дивизия — да достигне линията Мусуч—Арпай; 1-та Софийска дивизия — до линията Текешелер—Енидже. Среден преход 15—16 километра. Но и тази заповед не могла да се изпълни. 10-та дивизия, под предлог, че конете били уморени, направила само 5—6 километра и се спряла: с 1-та си бригада на запад от Селиолу, а 2-та — на юго-изток от с. Еджалия. Авангардите на дивизиите заели линията Самурджалий—Гечкенлий, гдето се и окопала. Марша на 1-ва дивизия съжщо бил забавен от крѣстосване в пѣтя с 10-та, и само вечерта кѣсно достигнала до с. Герделий. В резултат — армията през този ден минала само 7—8 километра.

10-я конен полк бил изпратен кѣм Хавса за да съжса телеграфните съобщения с Одрин, но неможал да изпълни това, тѣй като срещнал напреде си турската лека конна бригада.

За 13-то число, според заповедта по действующата армия, и I-ва и III та армии трябаше да останат на местата си, но тѣй като предидущия ден I-ва армия не можа да достигне определените ѣ обективи, то командующия последната, заповедал: 1-ва и 10-та дивизии да достигнат с главните си сили до линиите Мусуч—Енидже, а 10-я конен полк да разузнава по направление на Лефедже—Курапа—Демиранли. Но излязло тѣй, че 10-та дивизия получила тази заповед едва в 5 и половина часа след пладня, та затова през този ден не се мрѣднала от мястото си. 1-та дивизия съжщо трѣгнала много кѣсно и достигнала до линията Текешелер—Енидже едва кѣм 11 часа през нощта. При движението си, дивизията навсякѣже констатирала следи от паническо бягство. 3-та дивизия през този ден продължавала да стои на старите си места.

По този начин I-ва армия, от 10-то до 13-то число, т. е. за 4 дѣня, изминава само 12—15 километра и губи съвсем контакта с полската армия на противника. Последната извѣршва пред нейния фронт най-опасни отстъпателни флангови маршове, без да бѣде и най-малко обезпокоявана.

Турците заслоняват тези маршове с една само слаба кавалерийска завеса и никой не отива да я приповдигне и да види какво става зад нея.

Ние и тук ще се въздържим да осждаме когото и да било, защото целта ни не е да се занимаваме с личности, но, стремейки се да извадим поуки от горчивите опити, ние не можем да не направим следующите бележки по допустнатите грешки и във висшето командване.

1) Най-голямата от тях беше, че нямаше едно общо ръководство на операциите в оперативния район на изток от Одрин. Главнокомандующ на всичките ни сили беше Н. В. Държавния глава, който беше затрупан с хиляди главоболия в тези трудни времена. Може би щеше да бъде тежко рационално, следователно, щото неговия шаб да бъде не само в Стара Загора, но и в София. Но да се възлага наред с това нему да ръководи операциите не само на отделните операционни театри, но даже и в тясните граници на оперативните райони; това беше голяма грешка. Главната квартира трябаше да обедини командването в ръцете на толкова генерали, колкото оперативни райони имаше. Това се особено налагаше за района на изток от Тунджа, гдето оперираха две армии, преследвайки един общ обектив — полската тракийска армия на турците. Ако I-ва и III-та армии бяха обединени в една група от армии, подчинени на един общ началник, който да държи пулса на операциите на самото място, то нямаше да има оная разхвърляност в действията, която позволи на турците да се изскубят от ръцете ни, когато бяха почти сжиспани.

2) Стремлението, да се управляват групи от армии и даже армии с ежедневни директиви, е практика реализирана само от нас и тя даде най-печални резултати. При това положение директивите трябаше да се дават за една завършена операция, после което само да се дава следующата.

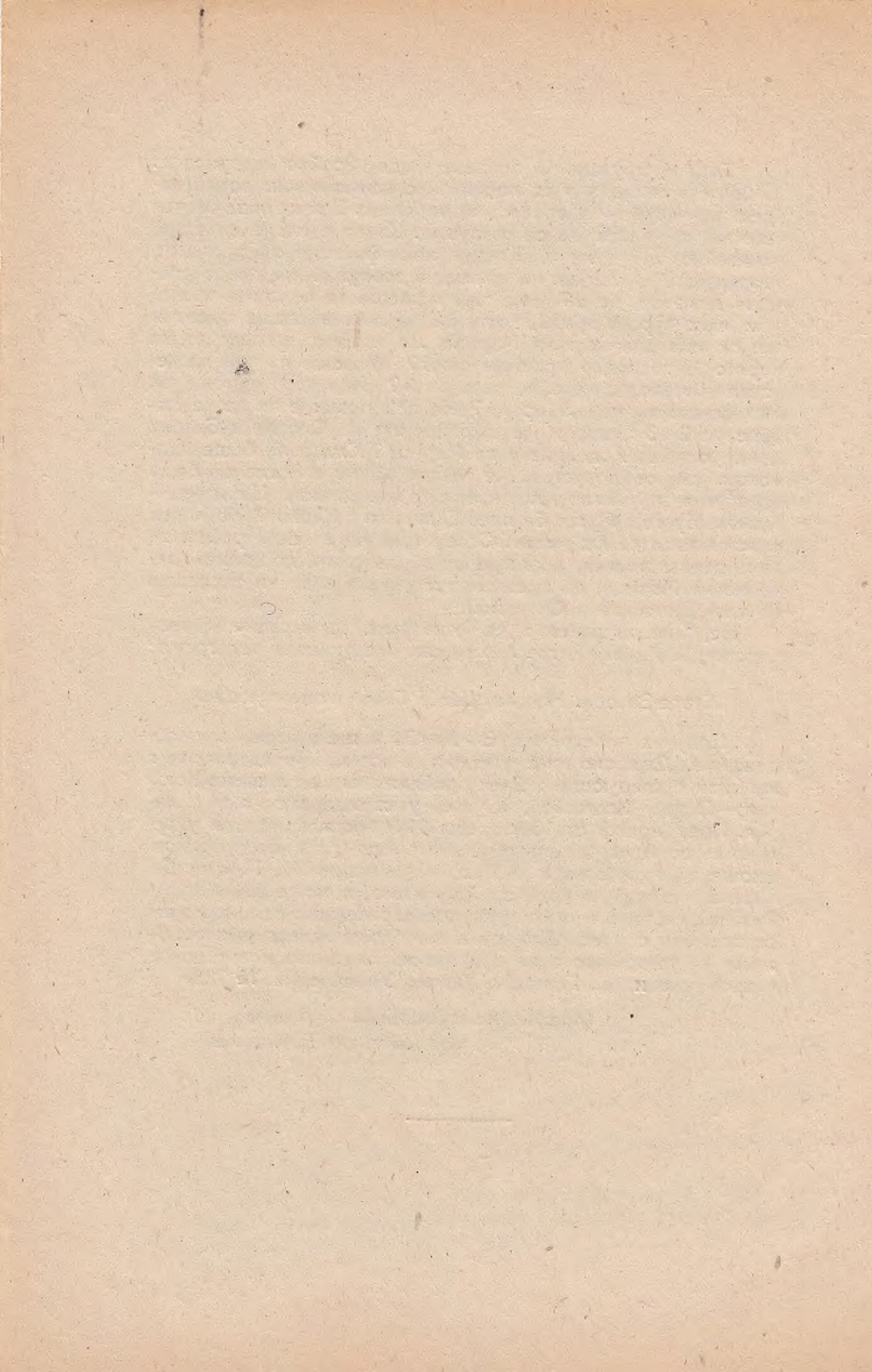
3) Вмиването в командването на отделните армии, за да им се определят по дневно едва ли не нощлезите на всяка отделна колона, също трябва да се избягва.

4) Практиката да се вярват всички слухове за противника също беше един от голямите недостатъци на нашия шаб на действующата армия. Този, например, слух за появяването на някаква турска армия в долното течение на Марица, който едва ли не ни доведе до катастрофа, трябаше да се провери по най-внимателен начин и само тогава да се реагира. Туй беше толкова повече наложително, че нито най-елементарните сметки, нито логиката, допускаха да се мисли, че това може да бъде вярно. Този слух, до колкото знаем, е бил пржснат от злонамерени чужденци, и нашия шаб е бил предупреден от респективния военен аташе, но шаба повярвал, види се, повече на чужденеца, отколкото на своя компетентен орган.

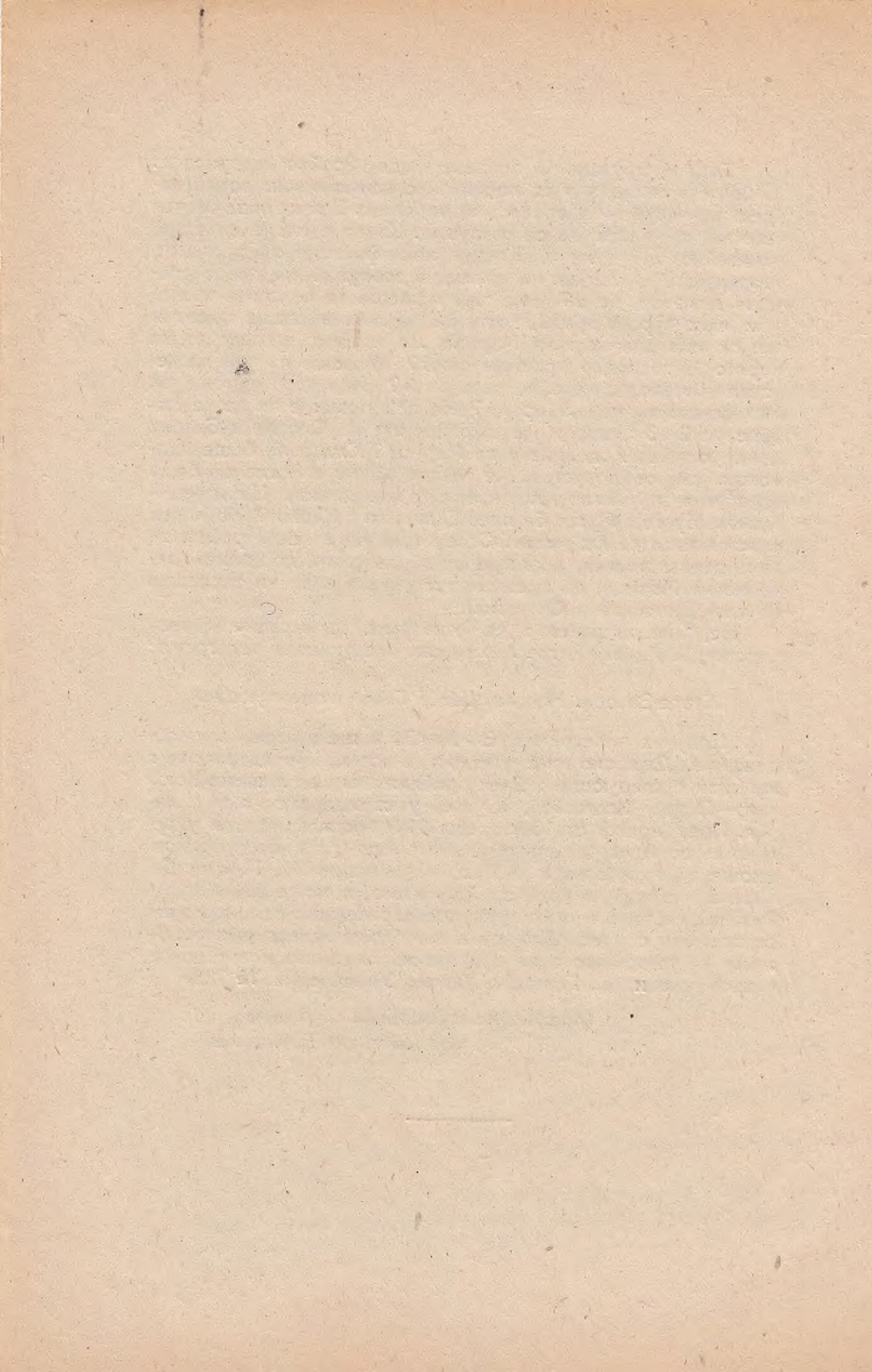
5) Временни и особено такива кратковременни съединения на едрите войскови единици трябва да се избягват във време на самите операции. Такова беше постоянното мотание на кавалерийската дивизия, такова беше особено кратковременното подчинение на I-ва армия на командующия III-та армия, което стана твърде късно, а се свърши твърде рано, преди логическото завършване на Бунар Хисар—Люле Бургазската операция.

6) Директивите трябва да се пращат своевременно и да състоят от 5—6 реда. Друг е въпроса ако българската армия е нямала генерали достойни за доверие. В такъв случай войната най-добре е да се не почваше.

В действията на I-ва армия ние ще се спрем преди всичко на отсъствието на инициатива във висшето командване. Щаба на армията се явява една проста предаточна инстанция. При по-голяма инициатива, при по-яко държание пулса на боя, нямаше да се допусне онова отстъпление на 9-й през нощта на I-ва бригада от I-ва дивизия; онова бездействие на 10-то число на левия фланг и в центра на армията; онези бавни движения от 10-й до 13-и октомврий; онази незаинтересуваност за онова, което става пред фронта на армията през тези 4 съдбоносни дни. . .

ЧАСТ II.

Бунар Хисар — Люле Бургазската операция.

(Гледай триверстната карта и приложения № 6, 7 и 8).

И тъй, благодарение, че не предприехме настойчиво, незабавно и далечно преследване, неприятеля сполучи да се изскубне сравнително благополучно и да се устрои. Поражението му под Лозенград, твърде важно в морално отношение, неможа да го отслаби достатъчно в материално. Загубите му в убити, ранени и пленници не надминаваха 3—4 хиляди души. При условие, че още продължаваше стратегическата концентрация, че тя даваше всеки ден по 7—8 хиляди души нови подкрепления; турската армия можеше да се свъземе бърже и вече след няколко дена да ни даде нов отпор. Нашите опасения се оправдаха напълно, и това именно се случи. Ние на 16-то число вече бяхме поставени лице с лице срещу една огромна турска армия от 6 корпуса, която зае твърде силната позиция на линията Бунар Хисар—Люле Бургаз. Ние пристъпваме към изложението на тази операция, която реши съдбата на войната.

Но предварително ще се спрем и ще кажем в няколко думи как нам ни се представляваше обстановката на 13-то число вечерта.

Третата армия, както видяхме, беше ешалонирана с двете си дивизии в четирирежгжника: Уручлу—Енидже—Каваклий—Еникйой.

Кавалерийската дивизия заемаше ивицата от терена пред южния фронт на армията, с предни части в с. Карамисъл и Чифлик Кумбарлар.

Петата дивизия заемаше Лозенград, като беше изпратила по една дружина на пжтищата за Малко Търново и Бунар Хисар.

Това разположение беше като резултат от сведенията, които ние имаме за противника. Нам беше известно, че главните сили на неприятеля сж се отеглили към линията Баба Ески—Люле Бургаз, и че само една малка част е отишла за Виза, където се и събирала сега. Нашите разезди до 13-то число постоянно ни донасяха, че към Бунар Хисар не се забелязва противник, но че по разхвърляните по пжтя военни материали може да се дойде до заключение, че и в това направление е отстъпило нещо. По сведенията, събрани от жителите, сжщо можеше да се заключи, че през

Бунар Хисар сж минали само малки пехотни разстроени части. От друга страна, според сведенията, които получавахме от щаба на главнокомандующия излизаше, че отстъпващата вълна от неприятелските корпуси не се е още изтекла всичката, и че ние можем да имаме още работа с някои закъсняли колони, които се движат от към Одрин и Хаской за Каваклий и Баба Ески. Трябаше, следователно, да бъдем готови да срещнем противника, и от към юг и от към запад. По-малко беше вероятно, че ще се покаже нещо сериозно от към изток.

Но вече през нощта от 13-то срещу 14-то число, по някои сведения можеше да се дойде до заключение, че противника напуска или е напустнал Баба Ески и се съсредоточва към Люле Бургаз и Тюркбей. В същото време ние получихме и твърде важното известие, че на 13-то число една наша дружина е имала доста оживен бой с 3—4 неприятелски табури, които сж се опитвали да заемат Бунар Хисар, настъпвайки от към Виза. Работата произлязла така:

Ако си припомним, преди още III-та армия да премине границата нейния район за охранение и наблюдение, на основание директивите по действующата армия, се определяше до пътя Белеврен—Ковчас. Моите разпореждания да наблюдавам и участва на изток до морето и да обединя и командването на Бургазския отряд, както помним, бяха отменени. Беше ми заповядано да считам, че този район до брега на морето не влиза в мое ведение. Вследствие на това, ние се ограничихме само с даването заповеди на лявофланговата си дивизия „да влезе в свръзка с Бургазския отряд“. Но това, за жалост, останали само мои добри пожелания. В действителност, такава връзка не била установена никога. И щаба на 5-та дивизия (фланговата), че и началника на Бургазския отряд, не потърсили достатъчно настойчиво за да се свържат. На това бъркали донейде недостатъчността на дивизионната кавалерия и силно пресечената местност.

Благодарение на всичко това, ние до 14-й октомврий сутринта не бяхме чували нищо за Бургазския отряд, а на 11-то число даже с телеграмата си до щаба на армията моляхме да му предпишат да мине границата в района Малко Търново. Щаба на действующата армия сжщо не счел за нужно да ни извести, че на Бургазския отряд е предписано да мине границата и да следва паралелно с левия фланг на III-та армия. По-късно, като не получавах никакви известия за положението на работите в района Малко Търново—Граматики—Иниада, аз бях извадил свои авангарди на пътищата Лозенград—Малко Търново и Лозенград—Скопие—Бунар Хисар. Поради същата неизвестност, аз мислях, като ми се разреши да преследвам, все пак да оставя в Лозенград една пехотна бригада с 1—2 полка кавалерия. Този

отряд трябаше да ни обезпечава и тила и левия фланг както от кѝм Бунар Хисар, тѝй и от Малко Тѝрново.

Между тѝй, ето какво ставало на изток от нас:

Десета погранична дружина на капитан Сотиров, усилена с доброволческата чета на войвода Герджиков, по заповед от Щаба на Главнокомандующия, минала границата още на 9-то число, а на 10-то заема М. Тѝрново. На 11-й тя получила заповед, без пак ние да знаем нещо, да се насочи на юг и да заеме Бунар Хисар. Вечерта на 11-то число тя нощувала в с. Паспала, гдето получила заповед на 12-то число да заеме Бунар Хисар. По страшно трудни пѝтища дружината изминала на 12-й 43 километра разстояние и кѝсно вечерта достигнала и заела височините кота 1924, непосредствено на север от Бунар Хисар, гдето е останала да пренощува. Изпратените напред и от страни патрули намерили Бунар Хисар не зает, но заедно с това по събраните от жителите сведения дошли до заключение, че между Соуджакдере и Виза имало събрана около една турска дивизия. С III-та армия, обаче, и през този ден дружината не влязла в свръзка.

Сутринта на 13-то число командира на дружината бил предизвестен, че неприятеля в състав на 3—4 дружини с артилерия настѝпвал по пѝтя от Виза за Бунар Хисар.

Смелия капитан Сотиров преценил важното значение на Бунар Хисар като пункт, който обезпечава тила и фланга на III-та армия и взема решение да се удържа упорно на позицията си, та да не допусне неприятеля да настѝпи кѝм Лозенград.

Турския отряд, според описанието на Махмуд Мухтар паша, е състоял от едва що пристигналия още пресен редифски полк Болу, сетне—две планински батареи и 15 конника. Той имал за задача да настѝпи кѝм Лозенград, да прибере оставената по пѝтѝ артилерия и вжобще—с някой малѝк частичен успех да повдигне духа на своите войски.

Часа около 11 преди пладня този турски отряд се разгѝнал в боен ред по левия бряг на Пурали дере, започнал да стреля, но настѝпвал извѝнредно острожно. Така се протакал боя до вечерта. Били направени няколко опитвания за да атакуват нашата дружина, но те биле тѝй не енергични, че нашите опѝлченци със своите бердановски пушки ги отбили всичките. Часа около 6 дружината сама минава в контр-атака и разпрѝсва неприятеля, като го отхвърлила кѝм Виза. На полето на сражението останали около 400 убити, ранени и пленени. Нашите загуби били 33 убити и 35 ранени.

Дружината се готвяла вече да преследва и по-нататѝк, но получила известие, че около Соуджакските лозя стояла цяла дивизия от 5000 души. Капитан Сотиров се опасявал за своя ляв фланг и тила си та рѝшил до вечерта да се при-

бере на по-удобна позиция око с. Яна. В Бунар Хисар той оставил само една слаба застава. Противника обаче на другия ден не минал вече в настъпление, та този последния пункт останал в наши ръце.

За всичките тия свои действия капитан Сотиров ни донесе само на 14-й сутринта, и сега за първи път узнах, че на нашия ляви фланг стои част от Бургаския отряд.

Марш маневра на III-та армия на 14-й октомври.

В 11 часа и 30 м. след пладня на 13-то число най-после ние получихме очакваната директива за настъпление, подадена от Стара Загора в 10 часа. Ето нейния текст :

Директива по Действуващата Армия № 5.

Стара-Загора

Карта триверстна.

Според имющите се сведения силите на противника се групират съгласно долуследующето.

В Бунар Хисар 24 батальона и 20 батареи; на линията Баба Ески—Люле Бургас—47 батал., и 34 батареи, Димотика—Узун Кюпрю — 18 батальона и 6 батареи; Одрин и околностите му—44 батареи и 24 ескад.; Хавса—24 ескадрона.

Нашите войски сж разположени тъй :

Втора армия : Чифлик Колакли—Юруш—Кемал—Бююк Смаилча—кота 61.

Първа армия : 3-та дивизия заема линията Чемлекой—Кара Юсуф; 10-та дивизия Гечкенлер; 1-ва дивизия — разв. Герделий.

Трета армия : линията Енидже—Каваклий—разв. Асанбейлий.

За утрешното число—14-й октомври, Н. В. Главнокомандующия заповядва :

1) *Първа армия* : 10-та дивизия ще следва по пътя Кюкюлер—Чифлик Коджа Адер—развалини Бостанлий—Курапа. На дивизията се вменява в обязаност да се обезпечи от кжм крепостта, като наблюдава и пътя Одрин—Хавса—Баба Ески. 1-та дивизия ще следва по пътя: върха Таушан тепе — и по-нататък Енидже—Каваклий—Лефедже. Авангардите на тези дивизии ще достигнат до линията Курапа—Лефедже. Целта на дивизиите е да тжрсят и атакуват неприятеля на линията Баба Ески—Айвалий.

Трета Балканска дивизия ще изпрати две дружини и една батарея на позиция около селото Демиранлий, а след като бжде усилена с бригадата от 9-та дивизия, тогава да се разположи с двете си бригади при с. Гебелер за да при-

крие марша на 10-та и 1-ва дивизия. Третата дивизия ще си постави за задача да осуети вилазките на противника в северно и особено — в източно направление което води към главните сили на 1-ва армия. От поведението на 3-та дивизия ще зависи успешното изпълнение на маневра на 1-ва армия, която ще трябва да нанесе решителния удар, като атакува неприятеля на линията Баба Ески—Люле Бургаз.

2) *Трета армия*: 6-та Бдинска дивизия ще настъпва като авангард и ще достигне до линията: чиф. Мандра—Кавак дере—Рая дере.

4-та и 5-та дивизии ще се сгрупират пред линията Асанбейли—разв. Ускюп дере. С отделен отряд да се заеме Бунар Хисар, сжс цел да се обезпечи направлението към Виза.

Конната дивизия освещава района Баба Ески—Люле Бургаз—Карагач.

Целта на трета армия е да атакува съвместно с 1-та неприятеля, като се старее да го отхвърли от Чорлу и Цариград.

3) Втората армия ще продължава да изпълнява задачата, която ѝ е дадена с директивата за днешно число (13-то), при което една бригада от 9-та дивизия ще мине на левия бряг на Тунджа и ще влезе временно в разпореждането на 3-та дивизия.

Единадесетата дивизия да усилва участъка на 9-та дивизия. Задачата на втора армия ще бъде — с действията си към Димотика да облекчи задачата на I-ва и III-та армии.

4) Командушия III-та армия да регулира своите движения с първата. Тази последната тръгва в 6 часа пр. пл.

(под.) Началник Щаба на Действ. Армия

генер. майор Фичев

При прочитането на тази директива ние пак се натъкнахме на цял ред неудобства и недосказаности. — Аз пак се явявах полуначалник на кавалерийската дивизия, която, според предишното разпореждане, като че ли напълно и безусловно ми се подчиняваше. На нея ѝ се предписваше да осветлява само района Баба Ески—Люле Бургаз—Карагач. На север от този пункт аз се осаждах да разузнавам с твърде оскъдните средства на дивизионната конница. 2) Мен ми навръзваха армейски авангард, който аз винаги съм считал за излишен и опасен, който в последно време е осъден от науката на всякъде. При туй авангарда ме обезпечаваше само от към Люле Бургаз и Карагач. Направлението на Бунар Хисар оставаше окрито. 3) Директивата изключваше да се ползуваме от единственото шосе Лозенград—Бунар Хисар. 4) Ако сведенията, че във Бунар Хисар има 24 батальона сж верни, то аз трябваше да се насочвам не на юг, а на изток. Но от где имаше щаба такива сведения, когато ние тук

знаехме, че Бунар Хисар не е зает и за това обстоятелство бяхме донасяли?

Като изхождах от сжображението, че директивата е писана далеч от театра на военните действия, без пжлно познаване на обстановката, аз взех на себе си отговорността да корегирам своя маневр и издадох следующата заповед:

Заповед по III-та Армия

№ 20

гр. Лозенград

14-й окт. 1912 г. 2 ч. 25 м. сл. пладня.

Карта триверстна.

Според сжбраните сведения противника отстъпва към Люле Бургаз и Чорлу. Нашата I-ва армия днес ще тръгне от линията Кюкюлер—разв. Гердели и ще достигне до линията Курапа—Енимал—Лефедже.

Поверената ми армия получава заповед да извърши флангов марш с цел да промени фронта си на юго-изток, като излезе на линията Кавак дере—Иванкой—Инджеклер—Бунар Хисар, за което:

1) Кавалерийската дивизия да се насочи с ядрото си в посока Ениккой—чиф. Кумбарлар—Айвали—Люле Бургаз—развалини Евреин сакжс. Да разузнава в пространството Баба Ески, Люле Бургаз, Ахмед бей, Виза, Евренджик.

2) 6-та пехотна Бдинска дивизия — да се насочи в зоната между пжтя Ениккой—Чифлик Мандра—Кавак дере—Иванкой и пжтя Уручлу—развалини Надзек—Кавак дере, включително.

3) 4-та пехотна Преславска дивизия ще използва пжтищата на север от зоната на 6-та дивизия до пжтищата Енидже—Кавакли—развал. Асанбейли, като достигне довечера до реката Ускюп дере.

4) 5-та пехотна Дунавска дивизия ще следва по пжтя Кжрк клисе—Ускюп дере—Иено—Бунар Хисар, като се разположи довечера в тригжлника Бунар Хисар—Инджеклер—Иено. Началника на тази дивизия да остави на мястото ѝ дружината с батареята и полузвод конница в Куруккой, и освен това една пехотна дружина и една нескорострелна батарея в Кжрк клисе.

5) В състав на Лозенградския гарнизон остават една дружина от 5-та дивизия с една с. с. батарея и освен това дружината от 24 п. Черноморски полк.

6) Административните обози на дивизиите да се ешалонират по пжтя Кавакли—Кжрк клисе—Известковия печи—разв. Ускюп дере—Иено, за което: Обоза на 5-та дивизия да се сжсредоточи на участжа Иено—Извест. печи, на 4-та дивизия на участжа от Извест. печи до Кжрк клисе, на 6-та дивизия от Кжрк клисе до Кавакли. Обоза обаче, след като се

изтегли на означените му участъци, ще слезе от него и ще го освободи сжвжршено за движението. Сжщо така се за-прещава спирането на каквито и да било обози в улиците на Кжри клисе.

7) Пред вид на обстоятелството, че движението ще се извжршва по много трудни пжтища, а на места и без таква, началниците на дивизията да разпоредат жото при всяка батарея да се назначи по една рота.

8) Тржгване за всички части в 6 часа преди пладня.

9) Довечера охранението да се разстави по линията Чифл. Мандра—Чифл. Ташли—Кулиби и по р. Карагач дере — Чифл. Теке — разв. Аврен, при което 6-а дивизия заема участжка Чифл. Мандра—Ташли включително, а 5-а от Ташли до разв. Аврен.

10) аз ще се намирам в Лозенград, гдето и да ми се изпращат по-често донесения за хода на движението.

(под.) Командующий III-та Армия
генер. лейтенант Димитриев.

Началник щаба, от генер. щаб
Полковник Жостов.

В изпълнение на тази заповед, кавалерийската дивизия тржгнала около 9 часа сутринта напред, като имала едната си бригада в авангард, а другата сжставяла главните сили. Нейното ядро вжрвяло по пжтя Еникжой — Чифл. Кумбарлар — Айвали — Люле Бургаз. Авангарда изпратил по един преден ескадрон кжм Алпалии, Люле Бургаз, Тюрк бей и Виза. Но преди да тржгне, началника на дивизията получил известие, че Баба Ески е очистен от турците и че както там, тжй и в Алпалии нашите разезди влезли безпрепятствено. На последната станция разезда заловил два трена натоварени с брашно и други продукти за ядене. Разездите на предните ескадрони достигнали този ден до линията на селата Айвали—Иванкжой—Пурлия и на всякжде констатирали присжтствието на пехота.

Авангарда и главните сили на конницата достигнали до с. Айвали, но понеже били посрещнати с огжн от височините гдето сж Люле Бургазките лозя, то дивизията се оттеглила на 2 километра на запад от това село и останала там до вечерта, като изпратила само разезди за разузнаване. Кжсно вечерта, дивизията се оттеглила за да ношува в назначеното на картата село Домуз Орман, което е на 6 километра на с.-запад от Айвали.

И тжй, от резултата на кавалерийската разведка ние можахме да заключим, че противника се е спрял на линията Люле Бургаз—Тюрк бей—Карагач. От донесенията на ка-

питан Сотиров, от друга страна, излизаше, че турците заемат силно и пжтя Бунар Хисар — Виза. Но где се намират главните сили на противника, нам още не беше ясно, а аз не исках да допусна, че четире слаби корпуса ще се разтеглят на една позиция от 50 километра — от Аврен или Соуджак до Люле Бургаз и до Еркене.

Шестата Бдинска дивизия тръгнала по два пжтя. — 1-ва бригада с придадената ѝ артилерия по пжтя: Еникйой — Чиф. Мандра — Кавак дере — Иванкйой. На бригадата е било назначено да достигне до това последното село, като извади аванпостно охранение от Чифл. Мандра до Ташли и се свърже в ляво с аванпостите на 5-а дивизия. Вследствие, обаче, на твърде трудните и разкаляни пжтища, главните сили на колоната достигнали едва до с. Мандра, гдето и се спряли за нощуване.

Втората бригада от същата дивизия следвала по пжтя Уручлу — Еникйой — развалините Надзек — Кавак дере и като недостигнала този последния пункт, останала да нощува в Деведжи чатала (селото го няма на триверстната карта, намира се на 4 километра на запад от Кавак дере в долината на рекичката Юскюп дере).

Настъплението на 4-а Преславска дивизия също станало по два пжтя: 1) Дясната колона, в състав 1-а бригада и два с. с. артилерийски отделения, тръгнали по пжтя Енимал — Лефедже — височината непосредствено на североизток от Кавак дере. 2) Лявата, в състав 2-а и 3-тя бригада, с всичката останала кавалерия следвала по пжтя Енидже — Кавакли — Асанбейли — височината на изток от надписа Саян дере. И тази дивизия е имала да се бори с голямите трудности на пжтищата, но все пак, вечерта достигнала до обозначените ѝ в заповедта пунктове. Тя се разположила за нощуване по бригадно, според както следва: 1-та бригада на височините с-източно от Кавак дере; 2-та на изток от надписа Саян дере, а 3-та при Асанбейлий.

Петата Дунавска дивизия трябаше да извърши марша си по единствения шосеен пжт Лозенград — Яна — Бунар Хисар. Макар пжтя и да се считаше за шосе, но в действителност, то беше завършено само на участъка Лозенград — разв. Ускюп дере. По-нататък пжтя само е бил разкопан и в постройка, но шосировка липсваше. Вследствие на това, и поради падналите на 10 и 13-и дждове, разкопания пжт се обжрнал в цяло блато от кал. Станало нужда да се върви от страна на пжтя, а на места и из нивите без пжтища, но дивизията беше твърде добре отпочинала, та могла да преодолее всички трудности и вечерта заела назначения ѝ район тжй: 1-ва бригада в 12 часа през нощта достигнала до с. Инджеклер, гдето и останала да нощува; 2-та се спряла в Бунар Хисар, а 3-та в с. Иено или Яна.

През нощта 1-та бригада извадила аванпостна верига от с. Ташли през с. Кулиба и по нататък на север по водораздела между реките Нено и Карагач дере. Всички усилия на командира на тази бригада да се свърже в дясно със 6-та дивизия, не сполучили.

Щабовете на дивизиите ношували тжй: кавалерийската в Домуз Орман, 4-та в с. Кованли, 5-та в с. Яна и 6-та в Кавак дере.

И тжй, след един извънредно мъжен марш, вечерта III-та армия се събира в четирежгълника Асанбейли—Бунар Хисар—Домуз Орман—Мандра (гледай триверстната карта). Тя беше готова по този начин, съобразно с обстановката, да атакува противника със фронт на юг, югоизток, или право на изток. Непосредствен контакт с неприятеля имаше само кавалерийската дивизия. От другите, шеста и 5-та дивизии, чувствуваха близостта на противника, но непосредствено съприкосновение още нямаша.

Вечерта на 14-то число в щаба на III-та армия имаме следующите сведения за противника:

От пограничната дружина на капитан Сотиров, че неприятеля отстъпил от Бунар Хисар към Виза, но че между този последния пункт и Соуджак дере имало събрана една маса, не по-малка от дивизия. По сведения от жителите станало известно, че в Мидия имало някакъв отряд, но в какъв състав и сили неизвестно.

Кавалерийската дивизия беше ни донесла, че с. Айвали и гребена непосредствено на изток от това село, били заети от отряд от трите рода оръжие, но в какви сили — не известно. Също забелязали на височините западно от Люле Бургаз няколко ескадрона конница.

Началника на 5-та Дунавска дивизия донасяше, че на хълмовете, източно от Карагачката рекичка, се виждали да кръжосват през целия ден слаби турски разезди, а на някои места се забелязвали и малки пехотни групи.

Сведенията на 6-та дивизия потвърждаваха ония на кавалерийската. Тя ни донасяше, че през деня, на изток от Алпалий заемал позиция турски ариергард, че по слухове, в Люле Бургаз се групирали около три пехотни дивизии и 8 полка кавалерия.

От персонала на железопътната станция Баба Ески ние узнахме, че по-голямата част от остатъците на армията на Абдуллах паша се събирали в Люле Бургаз и, че там трябало да има сега до 35,000 души, че беглеците постепенно се събирали там, че от към Родосто се очаквал цял корпус и, че от Цариград пристигали ежедневно 10—12 трена с войски. В турската столица няколко десетки хиляди редифи и ихтиати чакали тренове за да бждат и те превозени. Още същата вечер с телеграма № 840 всички тези сведения съобщихме в щаба на действующата армия.

Като преценявах тези сведения аз идвах до следующите заключения: неприятеля се събира в две групи; по-голямата е разположена в Люле Бургаз, по-малката в и около Виза. Оставаше още да се разясни съществуваше ли тактическа връзка между тези две групировки и каква. Ако тези наши предположения се оправдаяха, то само по себе си излизаше наложителен следущия план на действие: да се налегне и разкъса слабия център, след това да се остави една малка част от III-та армия, за да преследва или заслони северната група на противника. С главните си сили в това време III-та армия да налегне към Тюркбей — Карагач, да завие с лявото рамо напред и да скъса пътя Люле Бургаз—Чорлу като отхвърли Люлебургазката голяма неприятелска група на юг и открие по този начин пътя за Чатаалджа. I-та армия през всичкото това време трябва с решителните си действия от към линията Татарли—Люле Бургаз да приковава противника на мястото му. Ако ли противника се опиташе да се възползува от сравнителната числена слабост на I-ва армия и се опита да я атакува, то на III-та армия оставаше само да съкрати дълбочината на своя обход и да атакува като се насочва по двата бряга на Карагач дере.

Тези свои мисли аз съобщих на Началник Щаба на Действующата армия в разговора, който водихме вечерта на 14-о число.

Действията на III-а армия на 15-й октомврий.

Часа около 4 през нощта, ние получихме директивата № 6 за действията ни на 15-о число. Нейната същност беше следующата:

I-а армия, която нощува на линията Курапа—Енимал—Лефедже, трябаше на 15-о число да продължи марша и вечерта да достигне до линията Чифл. Софали—Чифл. Кумбарлар, като премине средно от 12—15 километра.

На 3-а армия се предписваше да достигне вечерта на линията: Чифл. Татаркойой—Тюрк бей—Караагач—Чонгора—разв. Пазарджик койой, като измине средно от 15—25 километра. Кавалерийската дивизия трябаше да разузнава между пътищата Бунар Хисар—Виза—Сарай и Тюрк бей—Месини — Чорлу.

Целта, която се даваше на двете армии през този ден, се определяше тъй: I-а армия съвместно с 6-а дивизия ще приковят противника на занимаемите от него позиции у Люле Бургаз, а в това време 3-та армия захожда с лявото рамо напред и ще се стреми да отреже пътя на отстъплението на противника от Чорлу.

В изпълнение на тази директива по 3-а армия, биде издадена следующата заповед:

Заповед по 3-а армия

№ 22.

Лозенград.

15-й окт. 1912 г. 7 ч. пр. пладня.

Карта триверстна.

По събраните сведения, противника, при отстъплението си, се групира в околностите на Люле Бургаз и Виза—Сарай.

Нашата 2-а армия с придадената ѝ дивизия от 1-а армия продължава да облага гр. Одрин, а 1-а армия с 1-а и 10-а дивизии настъпва в зоната между Курапа — Алпалий и Лефедже — Люле Бургас, като тази вечер достига линията Чифл. Софали—Чифл. Кумбарлар.

Поверената ми армия ще продължи марша със цел да пресече пътя на отстъплението на неприятелската група около Люле Бургас към Чорлу, за което:

1) Кавалерийската дивизия да настъпи с главните си сили в посока Чифл. Татаркойой — Тюрк бей — Татарлий, като разузнава в зоната между пътя Тюрк бей — Мисини—Чорлу и шосето Бунар Хисар — Виза — Сарай. Щаба на дивизията в Татарли.

2) 6-та пех. Бдинска дивизия да настъпи в 10 часа пр. пладня по двете страни на пътя Иванкойой — Люле Бургаз, като съобразява движенията си с ония на 1-а дивизия, която настъпва в дясно от нея. Да достигне линията чиф. Татаркойой—Тюрк бей, гдето и да спре за да дочака приближаването на 1-а дивизия, след което само може да се ангажира в бой с противника. Щаба на дивизията е Иванкойой.

3) 4-а пех. Преславска дивизия, днес, не по-късно от 5 часа след пладня да се съсредоточи в района Кара агач—Кулиба, като използва пътищата в зоната Кавак дере — Иванкойой и шосето Кърк клисе—Бунар Хисар изключително. Щаба на дивизията в с. Кулиби.

4) 5-та пехотна Дунавска дивизия днес, не по-късно от 5 часа след пладня, да се разположи между реките Соуджак дере и Карагач дере, южно от шосето Бунар Хисар—Виза, като има двете си бригади покрай пътя Татарли—Урум бейли и една бригада на два километра зад тях. Щаба на дивизията в Бунар Хисар. По шосето Бунар Хисар—Виза да се изпрати една дужина с една планинска батарея.

5) Линията на охранението за през нощта — от кръстопътя между Айвали и Татаркойой включително, кота 66 (на 3 километра юго-източно от Тюрк бей), с. Чонгора, по Соуджак дере, с. Соуджак. с. Урум бейли. Пунктове за свързка: между 6-та и 4-та дивизия — кота 66, и между 4-та и 5-та дивизии — 3 километра южно от с. Чонгора. Охранението на 6-та дивизия да се свърже с това на 1-та.

6) Днес до 5 часа след пладня щабове на дивизиите да се свържат с телеграф със с. Иено (Яна). До построява-

нето на тия линии и на всеки случай не по-рано от 7 часа пред пладня на утрешно число (16-й того), сегашната връзка на щабовете на дивизиите със щаба на армията да не се разваля.

7) Административните обози да не надминават линията Кавакли—разв. Ускюп дере, освен с очередните ешалони за попжлване.

8) Щаба на армията ще остане в Лозенград.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

Началник щаба, от генералния щаб
Полковник Жостов.

Но кавалерийската дивизия пак закжсняла да получи нашата заповед, която я достигнала едвам към 1 часа 15 м. след пладня. До това време тя оставала все на платото около Айвалий и се ограничавала да наблюдава за напред стоящия противник. До това време тя знаела, че 2—3 табура с няколко ескадрона заемат лозята при Люле Бургаз. Узнали сжщо че развалини Татаркойой и Иванкойой не били заети от противника. Видяли че от Люле Бургаз излязла една голяма колона и се насочила към Тюркбей. Чували и силна стрелба нейде на изток от Иванкойой, от което правили заключение, че там ставал оживен бой.

След като получил нашата заповед началника на кавалерийската дивизия изратил 2-та си бригада по пжтя чиф. Татаркойой—Тюркбей—Татарли, а предни ескадрони—по направление на Татарли, Ювали и Сарай (последните два трябало да минат през Кулиба и Карагач).

Часа около 5 след пладня авангарда на дивизията достигнал платото на запад от Тюрк бей, зад него следвала другата бригада като главни сили. На това място авангарда настигнал предния ескадрон, който поради забелязания на противоположния бряг противника, не можал да напредва. Когато след това ескадроните се появили на гребена до Султан чиф., те били срещнати с артилерийски огън от позицията на противника по левия бряг на Карагач дере. Началника на дивизията при тези условия счел своята роля за свършена, та за това се отеглил към Татаркойой кждето и пренощувал.

През този ден при все това кавалерията сполучила да събере доста ценни сведения. Те в резюме бяха следующите: Тези части на неприятеля, които през предишния ден заемаха Султан чифлик и лозята около Айвали, сж се отеглили към Люле Бургаз. Гребена, източно от Тюркбей, зает от два пехотни полка с артилерия; тези части продължавали да се окопават. Сжщия гребен бил сравнително по-силно зает около Сарайли и по-слабо около Тюркбей. Позицията на

противника достига на един километър на север от Тюркбей. Забелязани били и неприятелски части, които се окопавали в тригълника Чувенли—Татарли—Софулар.

За жалост, някои от донесенията на конницата се получавали твърде късно, при всичко, че бяхме направили разпореждане те да се насочават в щаба на 6-та дивизия, която беше свързана с мене телеграфически.

Като имах пред вид недостатъчността на нашето конно разузнаване, а също и лошото функциониране на нашите военни телеграфи, аз молих няколко пъти да ни изпратят военни аероплани, но се оказа, че и те закъсняли. Между туй, ако да разполагахме и с въздушно разузнаване, вероятно всичката тази операция би се сложила за нас много по-благоприятно.

Четвъртата пех. дивизия, както помним, ношува през нощта от 14-то срещу 15-то число в 3 групи по бригадно, а именно: 1-та на височините северо-източно от Кавак дере; 2-та на хълмовете източно от надписа Саян дере и най-после 3-та при с. Асанбейлий. Вследствие на късното получаване на заповедта тя тръгнала на 15-то число едва в 11 часа преди пладня, като се движела в две колони. Дясната от 1-ва бригада била насочена по пътя Иванкйой—Кулиба—Карагач; а лявата от 2-ра и 3-та бригада — по пътя Асанбейлий—Дулан—Карагач.

Пътищата били изключително мъчни. И хората и конете напънали страшни усилия за да прекарат артилерията. Благодарение на това дясната колона излязла на платото източно от Иванкйой едва към 5 часа след пладня. Тук 7-ия Преславски полк, който вървял в авангард бил посрещнат с артилерийски огън от височините източно от Карагач. И двата полка се построили в боен ред и бързо се спуснали в долината на Иено дере, минали през с. Кулиби и се спрели на позиция на 2 километра източно от това последно село. При туй, тъй като било вече почнало да се мръква, а селото Карагач било заето от неприятеля, то бригадата останала да ношува на позицията като извадила бойно охранение. Частите на тази бригада само се обменили с няколко изстрела с противника.

Лявата колона без да срещне препятствие се спуснала късно вечерта в долината на Иено дере и се разположила на ношване тъй: 8-ия п. Приморски полк — в с. Кулиба; 31-ия Варненски в Мандрица (около надписа Армянская на триверстната карта). 3-та бригада малко по-късно се събира цялата в Кулиба. През деня в лявата колона чували напредя си гърмеж, но кой е там и какво става не узнали.

И тъй, вечерта на 15-то число цялата дивизия пренощувала събрана в равностранныя тригълник Кулиба—Армянская — височината 2 километра източно от Кулиба. Тя беше готова да се нахвърли на противника с всичките си сили.

Марша и действията на 5-а дивизия. Петата дивизия тръгнала също в две колони. Дясната в състав 1-а бригада с две скорострелни артил. отделения получила заповед да следва по пътя Инжеклеръ—Карагачъ—Чочгора. Тряба да забележим, че щаба на дивизията при организацията на походните движения се е ръководил само от триверстната карта, и понеже по нея не намерил друг паралелен на шосето път, той решил да пустне колоната по кръжния път през Карагач, която по този начин нагазила в маршевата зона на 4-а дивизия и като се откъснала от своята лява колона. Между туй, пътища имаше множество, стига само да се бяха снабдили с проводници от жителите. Това ексцентрично движение на дясната колона я беше поставило в твърде трудно положение, и ако то нямало лоши последствия, това се дължи само на инертността на противника. Но да си продължим разказа.

Дясната колона тръгнала рано сутринта от Инжеклер като се насочила по пътя за Карагач. В това време на височините на изток от с. Армянская (Мандрица) се зачули гърмежи. Командира на бригадата полков. Абаджиев предположил, че това са дребни спречквания на предните части, та продължил движението в походен ред. Но часа около 10 преди пладня той получил донесение от началника на аванпостите, от което се виждало, че двете наши аванпостни дружини са атакувани на височините североизточно от с. Кулиба. Противника разполагал с превъзходни сили. Командира на бригадата взема решение да поддържа аванпостите си с цялата бригада и заповядва на полковете да се развърнат в боен ред. С това се почва боя при Кулиба.

Боя у Кулиба—Мандрица.

Този бой състави, ако можем да се изразим така, прелюдия или увертюра на великата драма — боя при Люле-Бургаз—Карагач—Бунар Хисар. Ако си припомним, вечерта вжсно, на 14-то число, 1-та бригада от 5-та дивизия беше извадила аванпостно охранение на линията Ташли—Кулиба, и по-насевер до пътя Бунар Хисар—Виза. Нощта на аванпостите преминали спокойно. Но сутринта рано по пътя Карагач—Кулиба забелязали, че се движи силна неприятелска колона. Началника на предните постове приближил поддръжките си, усилил постовете и заел позиция на гребена на два километра на североизток от Кулиба. Наедно с това той донесъл на бригадния си командир за положението и молил за поддръжането му.

Полковник Абаджиев със свойственото нему спокойствие и хладнокръвие не придал изпърво особено значение на това донесение и се ограничил само с изпращането на

една дружина, като продължавал походното си движение по пътя за Карагач. Но постепенно усиливащата се стрелба и двете нови донесения на началника на аванпостите трябало скоро да убедят бригадния командир, че неговите предни части сж атакувани от силен противник. Той взема решение от своя страна да се развжрне и атакува неприятеля с всичките си сили.

Часа около 11 пред пладня, под прикритието на Искърския полк, излизат на позиция и шестия батареи на колоната. Изпжрво противника се спира, но скоро се ползува от пресечената местност, почва да обхваща десния фланг на Искърци. Тогава командира на бригадата заповядва две дружини от 5-я Дунавски полк да уджлжат фланга на бойния ред в дясно. Другите две дружини от Дунавския полк сжставлявали по-преди авангард на колоната, та били изминали напред по пътя за Карагач. Сега им заповядали да се спрат, да свжрнат в дясно и да се разположат в отстъп, зад левия фланг на бойния ред.

В този ред, опирайки се на подржжката на своята многочислена артилерия, бригадата се опитва да премине сега в настжпление; но неприятеля успял да получи нови подкрепления, уджлжил десния фланг и почнал да проявява тенденцията да го загжне с дясното рамо напред, та да обхване нашия ляв. Тогава полков. Абаджиев заповядал на последните две дружини от Дунавския полк да уджлжат от своя страна левия му фланг. По този начин около 2' и пол. часа след пладня цялата бригада била в бойната линия и бавно напредвала в юго-източно направление.

Но това настжпление вжрвяло твжрде слабо, противника проявявал необикновенно упорство, а нашите загуби били вече твжрде чувствителни. Кжм това време, далеч нейде отзад, се показали нови колони. Това бил втория ешалон от дясната колона — 3-а дунавска бригада на полковник Иванов. Щом чула стрелбата, бригадата усилила крачката и около 3 и пол. часа вече била на полето на сражението. Бжрзо изкачат напред три дружини от тази бригада, насочват се кжм десния фланг на полков. Абаджиев и дават един енергичен импулс на доста уморените вече искърци и дунавци. Друга една дружина се насочва вляво и уджлжава още левия фланг. Останалите 4 дружини от бригадата се престрояват в боен ред отзад и сж готови сжщо да се нахвжрлят напред при пжрво поискване. Нашата артилерия през това време усилива огжня си до крайни предели и прави страшни опустошения в редовете на противника. Единствената неприятелска батарея била отдавна унищожена и мжлчала. Това беше кризиса на боя. Неприятеля повржща гжрб и в паника бяга. Нашите го преследват по пътните. Предните вериги вече достигнали до рекичката Карагач дере, останалите се движели зад тях.

Но неприятеля, след като дочакал да му се очисти фронта от отстъпващите части, изведнжж открива силен артилерийски огън до Карагачките височини по левия бряг на рекичката. Скоро към него се прибавя и пехотния огън. Неприятелската позиция била силна и укрепена, та да се овладее с нова атака било мъчно. Освен това, вече почвало да се мръква, а войските от осем-часовия бой били силно измърсени.

При тези условия, командира на бригаата полков. Абаджиев, след като донесъл за положението на работите на началника си, заповядал на бригадата да се разположи на позиция в Карагачките лозя, да се окопае и да се охранява с бойни вериги. По този начин бригадата била готова да посрещне всички нови атаки на противника, но последния не предприемал нищо.

Полковник Абаджиев с ред донесения постоянно ориентирал своя началник на дивизията за положението на дясната колона. Той се опитвал да се свърже и със съседите си в дясно и ляво, но не сполучил. Часа около 4 през нощта той получил първата за този ден заповед от началника на дивизията, с която му се предписвало да се оттегли към с. Инжеклер. Командира на бригадата не бил ориентиран в положението на работите, за това решил да изпълни заповедта и като използвал тъмнината, напуснал позицията си.

Загубите на бригадата в този ден били: 6 офицери и 185 долни чинове убити, и 19 офиц. и 1056 дол. чинове ранени. Освен това, имало изгубени 34 дол. чинове. А всичко загуби около 1300 дол. чин. и 25 офицера.

Този бой при Кулиба беше и първия акт от най-великото сражение на балканската война, — на тъй наречения от после „петдневен бой при Бунар Хисар — Люле Бургас“. Неговото значение беше твърде голямо, главно в нравствено отношение. Противника, когото ние изненадахме и разбихме при Лозенград, благодарение на нашето непреследване, сполучи да отстъпи, да се устрои и подбодри. Сега той вече сам преминаваше в настъпление и се готвеше да ни атакува. Той беше се почувствувал вече достатъчно силен за да се преобрази от наковалня в чук. Тази негова нравствена енергия трябваше да се подкопае още в самото начало. И сравнително не голямия бой при Кулиба на славните две дунавски бригади, под началството на храбрия полковник Абаджиев, достигна именно тази цел. Вечерта на 15-то число на един от най-важните участъци от неприятелското разположение — в центъра, ние наложихме волята си на противника, изтргнахме инициативата от ръцете му и го осъдихме на отбрана. От сега нататък ние бяхме вече атакуващи, с всичките присъщи на атаката преимущества. Противника пригърна отбраната с всичките слаби страни на този образ на действие.

Остава да се сжжялява само, че ние сжс своето безпричинно отстжпление кжм Инджеклер, след тази пжрва победа, не използвахме изгодите на сжздаденото положение, та като се нахжрлихме на 16-то число наедно с тези две бригади и трите бригади на 4-та дивизия, да пометем още сжщия ден турския центжр и да свжршихме цялата операция в два деня, с пжлно разкжсване на противника и с унищожението му по части.

Ог какво се е ржководил началника на 5-та дивизия като е заповядал оттегляването на двете си бригади победителки, ние не знаем; но несжмнено е едно, че това беше голяма грешка, за която трябаше да заплатим по-сетне скжпо. Това го почувствува най-пжрво 5-та дивизия.

Загубите на противника, трябва да предполагаме, сж били сжщо голями; тжй като по свидетелствуването на очевидци всичката равнина до карагачката река е била покрита с трупове.

Лявата колона. Сега да видим какво ставаше през това време в лявата колона на сжщата дивизия. Тя сжстоеше от 2-та бригада съ едно скорострелно полско отделение и две с. с. планински батареи. Колоната тржгнала от Бунар Хисар часа в 12 през деня и безпрепятствено достигнала около 3 часа след пладня до облата безименна височина, на 5 километра северозападно от с. Чонгора. Тукъ бригадата се разположила на бивак, като извадила аванпостно охранение по течението на р. Соуджак дере. Един флангов отряд, в сжстав на една дружина и една планинска батарея заел позиция в жгжла, който се образува между пресичането на Турали дере и шосето Бунар Хисар—Виза. Бригадният командир през деня пращал две свжрзвающи застави, за да се свжрже в дясно с 1-та бригада, но не сполучил. В такжв случай разезд от 5-6 конника би достигнал по-добре целта. В колоната не знаели и, което е чудното — не чули нищо за боя, който през целия ден ставаше около Кулиба.

Шестата пехотна дивизия тржгнала сжщо по два пжтя, а именно: *1-ва бригада* от чиф. Мандра на Кавак дере и понататжк през Деведжи чатал на Иванкой и чиф. Татаркой. Последният пункт тя достигнала часа около 5 след пладня. Тук тя извадила аванпостно охранение и останала да ношува на бивак.

Лявата колона на дивизията сжстояла от 2-та бригада с две артилерийски отделения и следвала по пжтя Деведжи чатал на Иванкой и Татарли, като използувала и пжтеките по левия бряг на Манастир дере. Като достигнал до селото Татаркой около 5 часа след пладня, авангарда на тази бригада забелязал отсреща по гребена около Тюркбей да се движат гжсти неприятелски колони. Очевидно станало че

неприятеля заема позиция. Бригадата спряла и останала да ношува на платото между селата Татаркой и чиф. Ташли, като извадила аванпостове с фронт на юго-изток. Последните се свързали с аванпостове на 1-ва бригада в дясно и на 4-та дивизия — в ляво.

Но при всички старания 6-та дивизия през този ден не е могла да добие връзка с 1-та Софийска дивизия.

И тъй, след като изпълни един неимоверно труден марш по лоши пътища, а понякога и съвсем без такива, движейки се през всичкото време през блатисти долища и стръмни баири, III-та армия на 13-то срещу 14-то число промени фронта си и на 15-то вечерта застава лице с лице срещу противника като заема линията Турали—Кулиба—Татаркой.

Всички признаци показваха, че неприятеля е направил едно захождане с дясното си рамо напред, или че е разпространил дясния си фланг на север като е заел височините източно от Карагач дере. Изглеждаше, че десния му фланг, сравнително по-слаб, заема Виза, центъра е нейде около Татарли, а левия му фланг в Люле Бургаз. На мен лично се представляваше, че в Люле Бургаз, Тюркбей, Карагач и Соуджак стоят само авангарди, а че главните му сили са по-назад.

През този ден щаба на III-та армия все още остана в Лозенград, с цел да поддържа по-действителна връзка както с маневрирующите свои дивизии, тъй и със щабовете на действащата армия и на I-та. Нови разпореждания през деня ние не получихме. Донесенията от дивизиите се получиха към вечерта.

Тъй като нас ни управляваха с директиви за всеки ден, а не за завършена операция, то опасвайки се да не получим директивата късно, както това ставаше почти постоянно, часа около 4 изпратихме следващата телеграма № 918 до щаба на действащата армия:

Ст.-Загора. Началнику Щаба Действ. Армия.

Този час се слушаха артилерийски изстрели в направление на с. Кулиба. Предполагам че това е дребно стълкновение на нашите предни части с някой неприятелски развездан отряд. Ако има нещо сериозно, ще донесе веднага. За утре ако не получа на време директива, ще продължа марша и ще достигна с дясния фланг на армията към Тюркбей, а с левия — към Виза. Ако в последния пункт не се окаже нещо сериозно, ще оставя там малък заслон, а с 4-а и 5-а дивизии ще направя захождане с лявото рамо напред, с цел да изляза на линията Тюркбей—Татарлар. Вжобще, — на мнение съм да действуваме най-енергично, за да не дадем на противника да се устроява и получава подкрепления.

С 1-та армия сме в свързка. Тя на 16-ти се движела много бавно, поради лошите пѣтища, но се надявали да достигнат довчера кѣсно дадената им линия. № 918.

15-й октомврий 1912 г. 4 ч. сл. пл. Лозенград.

(подп.) Командующий III-та армия
генерал-лейтенант Димитѣриев.

Вход. № 968.

16/X 1912 г.

Разговор между Командующия 3-а Армия и Началник Щаба на Действующата Армия на 15-й октомврий 1912 г. в 7 ч. 15 м. сл. пл.

Генерал Фичев: Какви сведения има?

Отговор: Пета дивизия имала малки престрелки между Кулиба и Карагач. Тя е била принудена да прави тази обиколка, по причина на лошите пѣтища. Сега дивизиите, почти без бой, сѣ на местата си. От кавалерийската дивизия, за жалост, и днес нямам абсолютно никакви сведения. От жители, избягали от Люле-Бургас и с. Айвали, се узнава че в Люле-Бургас имало 5—6000 души турци. По направление на Виза, повидимому няма нищо. Щаба на I-а армия е вече в Енидже, а самата I-а армия, макар и кѣсно, вярваме, че тази вечер ще достигне определената ѝ в директивата линия. Пѣтищата сѣ много лоши.

Генер. Фичев: Ще моля, щом като сѣберете сведения и от кавалерийската дивизия, незабавно да ми сѣобщите чрѣз вашия н-к щаба.

Отговор: От кавалерията аз тази вечер и не очаквам сведения, тѣй като тя е далеч и едва ли ще се получи нещо. Моето мнение е утре да продължим марша, като аз направя захождение с лявото рамо напред, с цел да изляза на линията Люле-Бургас—Татарли, като оставя временно една бригада заслон, която да отиде до Виза и заеме тоя пункт, като ни обезпечи левия фланг. Кавалерията ще пусна вѣв веера Алпали-ст. Люле-Бургас—Енилер—Синанлия—Ювалия—Чакла с далечни разезди кѣм Сарай и Чорлу.

Генер. Фичев: Ами вземате ли вѣв внимание, че според сведенията, който има щаба на армията, турците се сѣсредоточват на линията Сарай—Чорлу.

Отговор: Не зная до колко тия сведения сѣ вярни, но вѣпросната линия е почти на цял преход и повече от онази, която аз предполагам да заема. А там по-нататѣжк ще се ангажираме в бой, ще си уясним истинската обстановка и ще действуваме според обстоятелствата.

Генер. Фицев: Щаба на армията предполага, че ако турците не се удържат в Люле Бургас, то действително с голяма положителност може да се установи, че наистина турците предполагат да ни срещнат на линията Сарай—Чорлу, или по-наизток, както, според сведенията от Х...*) се твърди от У...**) военни кръгове. Тази евентуалност твърде много занимава щаба на армията. Вие какво мислите по този въпрос?

Отговор: Моего мнѣние е, че в Х... не могат да знаят истинското положение на работите и, във всеки случай, не по-добре от нас, които сме на мястото. Аз мисля, че за нас ще бжде едно щастие, ако турците се решат да ни дадат едно генерално сражение било около Люле-Бургаз, било на линията Чорлу—Сарай, било нейде по-наизток, но пред Чаталджа. На всички тия линии ние ще ги бием, и ще ги бием тѣж, че да не бждат в състояние да задържат джлгата но укрепена Чаталджанска линия.

Резюме: Напред, решително напред, до колкото допускат това продоволствените средства. Да смятаме напреде си всичко, да достигнем до Чаталджа, а там ще гледаме. Добре би било да се освободеше от под Одрин и 3-а дивизия, та да вземеше и тя участие в тая голяма операция, като ни обезпечава напр. дясния фланг от кѣм Родосто и Галиполи.

Генер. Фицев: Как сте с продоволствието сега?

Отговор: За сега живеем на местнитѣ средства, които тука намерихме. Заедно с това чакаме подвозване на брашно от България. Изобщо 3-а армия е в доста добро положение в това отношение и още, слава Богу, не гладуваме. Разбира се, продоволствието с движението напред е задача мъчна, но все пак се надея, че ние ще се справим с нея. Добрѣ би било, ако интенданството изпратеше малко пари, за да плащаме поне на гърците това което взимаме. Инак, ние почваме да ги озлобяваме и да ги правим враждебни нам.

Генер. Фицев: Ще получите директивата за утрешния ден. Затова заповядайте на вашия н-к щаба да бжде готов, когато бжде повикан. Сега ще докладвам на Негово Величество и след това ще получите директивата.

Верно. (подп.) Н-к на Оперативната Секция,
от генер. щаб майор Николов.

Приложение № 3.

Карта 3 верстна.

Кой? — 3-а армия.

До кого? — До командующия 1-а армия.

*) Една западно европейска столица.

**) Военните кръгове в тая столица.

От къде? — По шосето Лозенград—Бунар-Хисар.

1912 г. 16-й октомврий 9 ч. пр. пл.

Поверената ми армия се ангажира в бой с противника на линията Тюркбей—Караагач—Виза. В намерение съм да атакувам противника. Моля усилен марш на Вашата армия за да ме поддържите.

(под.) Командующий III-та Армия

генер.-лейт. Димитриев

Марш маневра на I-ва армия от 14-то до 16-то число.

Според приведената по-горе директива № 5, I-та армия на 14-то число трябваше да извърши настъпателен марш и да достигне до вечерта с авангардите си до линията на селата Курапа—Лефедже. Като цел на нейните действия беше поставена да намери противника и да го атакува на линията Баба Ески—Алпали. Наред с това на 10-та дивизия се предписваше да се обезпечава и от кжм Одрин и Хавса. Третата дивизия простира своя ляв фланг на юг и в едно с бригадата от 9-та дивизия обезпечават тила на I-ва и III-та армия от кжм Одрин.

Армията тръгнала рано сутринта и като се движила през целия ден по много трудни пътища, вечерта заела с главните си сили линията на селата Докудзек—Карали—Курапа, а с авангардите си — Енимал—Уручлу. Разузнаването на конния полк разяснило, че в Баба Ески няма противник.

На 15-й октомврий, съгласно директивата, армията продължила своя марш на изток. С заповед по I-ва армия № 30 се заповядало: 1-та дивизия да достигне с авангардите си до линията чиф. Софали—чиф. Кумбарлар. Авангардите на 10-та дивизия в същото време достигали до линията чиф. Софали—Баба Ески. Щаба на армията през този ден тръгвал от с. Татарли и достигнал до Енидже. На дивизиите се предписвало вечерта да се окопаят на заетите места.

Кжсно вечерта колоните заели определените им места и до кжсно през нощта се окопавали.

Марша на 16-то число и приближаването кжм бойното поле.

Часа в 7 вечерта на 15-то число командующия първата армия издал следующата заповед:

Заповед по I-ва Армия

Щаб Енидже

15. X. 1912 г. 7 ч. сл. пладня.

1) Днес пред фронта на армията не се забелязва противника. Вчера 2-та конна бригада заела Баба Ески.

2) 3-та Балканска дивизия сжс своя ляв фланг заела с. Оглу паша и достигнала до шосето Одрин—Хавса.

3) Утре 16-й октомврий армията ще тржгне в 7 часа утринта в юго-източно направление с цел да намери и атакува противника, за което:

а) 10-ия конен полк да изпрати разезди кжм станция Павлово, Айрабол и Люле Бургаз.

б) 10-та Сводна пехотна дивизия да достигне с авангардите си до линията Сараджали—Айвали изключително. Щаба на дивизията да премине в чифлик Крикйой.

в) 1-та пехотна Софийска дивизия с авангардите си да достигне линията Айвали—чиф. Татаркйой изключително. Щаба на дивизията да мине в с. Х. (не се чете ясно).

4) Щаба на армията остава в Енидже.

(подп.) Командующий I-ва армия

Генерал-лейтенант Кутинчев.

В часа 7 сутринта армията тржгнала напред. Около 9 ч. преди пладня почнали да се слушат напред артилерийски изстрели. Колоните, по инициативата на своите частни началници усилиха крачка. Командующия I-та армия като чул стрелбата, сжщо напустнал около 9 часа сутринта Енидже и се преместил в Еникйой. По пжтя той получил пжрвата покана от командующия III-та армия да атакуват наедно противника през този ден.

По пладня, както ще видим по-долу, III-та армия вече цялата беше в огъня. В това време щаба на I-ва армия пристигнал в Еникйой, гдето и получил моята втора вече мотивирана покана, да атакуват с I-ва армия веднага лявото крило на противника, та да го отхвърлят кжм Странджа.

Часа около 2 предните части на 1-ва дивизия достигнали до с. Айвали и кржстопжтя от Айвали в Татаркйой. Началника на 1-ва дивизия генерал-майор Тошев, като узнал за тежкото положение на 1-та Бдинска бригада, заповядал на своята 1-ва бригада да се развжрне на гребена южно от Люлебургазките лозя и на юг от Татаркйой за да поддържа бдинци. Но за това ще говорим по-подробно на друго място.

Отстъплението на турците до Люле Бургаз—Виза.

Но преди да продължим разказа си за нашите действия да се спрем малко и да видим, какво е ставало, по свидетелството на Махмуд Мухтар паша у турците.

След отстъплението от Лозенград III-ия турски корпус, като хвърлил около $\frac{1}{3}$ част от своята артилерия и половината от обозите си, отстъпил кжм Виза. По пжтя те се натжкват на пет „пресни“ батальона от XVI-ия корпус. С тях коман-

дира на корпуса се опитал да спре отсбяпващата вълна, но не сполучил. Тези батальони били сами повлечени в паническо бягство. На 12-то и 13-то число енергичния турски генерал се опитва да възкреси духа на своя корпус с премианаването в настъпление на току що пристигналия полк „Болу“, но както видяхме по-горе, и това не дало очакваните резултати. Полка при първия сериозен натиск на нашата погранична дружина обжрнал гръб и отстъпил към Виза в безредица.

След тези несполучливи опити, Махмуд Мухтар си туря за задача, като се откаже временно от всякакви активни действия, да си прибере корпуса около Виза и да го устрои. Пристигналите нови 5—8 батальона от XVI-и корпус той по-видимому е използвал за да попълни редовете на III-я. На 14-й вечерта корпуса, вече достатъчно устроен, се събрал в пространството между Соуджак дере и Виза, с авангарди — на височините на левия бряг на Пурали дере, по двете страни на шосето.

II-я турски корпус, като извършил едно малко движение на север се разположил около Караагач.

I-я корпус заел позиция на левия бряг на Караагач дере на юг от II-я.

Най-после, на височините около Люле Бургаз по двете страни на Караагач и Нено дере, се разположил IV-я корпус.

Кавалерийската дивизия на Салих паша заемала крайния ляв фланг до станцията Люле Бургаз.

Отзад се приближавали корпусите XVII-й и XVIII-й, които били още в поход и ешалонирани между линията Чонгора — Сатиккой и Сарай — Черкезкой.

Абдулах паша предполагал да се оттегли на линията Сарай — Чорлу и усилен с пресните корпуси да ни срещне там. Назим паша бил на противоположно мнение и заповядал да се мине в настъпление. Между Махмуд Мухтар и Абдулах паша от 12-то число не съществувала никаква връзка.

III-я корпус, усилен с XVIII-я трябало да образува северната група — нещо като малка армия. I, II, IV друга такава южна група. XVII-й корпус, като че ли се е предназначавал да състави стратегически, или общо армейски резерв.

Действията на турците на 15-то число.

До сутринта на 15-то число турската армия все още продължаваше да се устроява в новите си позиции на линията Соуджик — Караагач — Тюркбей — Люле Бургаз. Когато нашите части от 4-а и 5-а дивизии почнали да се появяват в долината на Нено дере, обозите на турския II-и корпус били още в с. Караагач. За да ги прикрие, командира на II-и

корпус, изпратил един пехотен полк (10-я низамски) да настъпи към Кулиба. С него имало и една полска батарея. Движенията на този полк били сметени отначалото за намерение да ни атакуват и нашите авангарди, както видяхме, се приготвили за отпор. Когато по-късно турците констатирали слабостта на силите, които имали пред себе си, то решили да преминат в сериозно настъпление, като изпратили още един полк.

В туй време, обаче, се появила нашата I-а бригада от 5-а дивизия и боя взел ония размери и вид, които ние описахме по-горе. Ние видяхме, обаче, че още в началото на боя, турската батарея е унищожена. По-нататък водил боя само пехотата, поддржана с твърде недействителния огън на онези турски батареи, които бяха разположени на височините по левия бряг на Караагач дере. При тези условия, турската пехота, която тук се сражаваше с едно похвално самоотвержение, почна постепенно да се оттегля, а по-късно отстъпи в безредици, преследвана на 1 и пол. километра до рекичката Караагач дере.

По другите части на позициите и деня 15-и октомврий и нощта срещу 16-й премина спокойно. Но на всякъде можа да се констатира, че турците се готвят за сериозен отпор.

16-й октомврий.

И тжй, великата драма приближаваше да се разиграе. Бурята, страшния ураган на тази война трябаше да се разрази всяка минута. Ние чувствувахме инстинктивно, че тук, на тези странджански хълмове ще се решава съдбата на България, и това чувство ни ободряваше, като ни тласкаше към велик подвиг. Духа на армията, който вжобще беше висок още от периода на мобилизацията, сега, след Лозенградските боеве, стоеше на недостижима височина. Сега в надвечерието на великата битка, той беше на апогея си. Всичи, от командующия до последния редник, съзнавахме, че ни предстои мъчна работа, че може би, много хиляди от нас ще легнат по тези грозни хълмове за винаги, но това, толкоз повече ни бодреше. Армията жаднееше за подвиг и случая беше много добър да го прояви.

В такова настроение ние чакахме до късно, твърде късно, пак да получим директивата на 16-о число. В щаба на III-а армия тя се получи едва в 4 часа сутринта. Съгласно тази директива № 7, на III-я армия беше поставена задача да се изнесе напред до линията Виза—Сатиской, като вземе всички мерки за да си обезпечи фланга от към Мидия — Пинекли — Аяна. На 10-а погранична дружина, усилена с една опълченска дружина, се заповядваше да заеме Айваджик със цел да охранява пътищата, които от този пункт водят в Самоков и Мидия.

I-а армия, сутринта на 16-о число трябаше да напредне до линията Бедеркой — Сатиской.

Но да пишем, преписваме, литографираме и изпращаме заповед по армията беше вече късно, и ние разпратихме на дивизиите следующите полски записки:

Заповед до конната дивизия.

16 октомври 1912 г.

гр. Лозенград

4 ч. 30 м. пр. пладня.

I-ва и III-та армии днес настъпват на изток в района Виза—Люле Бургаз.

Кавалерийската дивизия да настъпи с главните си сили през Люле Бургаз за Аладжалий, като испрати един силен

рекогносцировачен отряд към Айробол и завземе станция Муратли. За този рекогносцировачен отряд да се даде една дружина от 6-та дивизия. Дивизията да влезе в свръзка с I-ва армия, и за събраните сведения да донася както на мене в Кулиба, така и в щаба на действащата армия, чрез щаба на I-ва армия. При туй, щаба на действащата армия заповядва да употребите всички усилия за изпълнение на възложената Ви задача, от успешното изпълнение на която зависи участието на днешната операция. Тръгване непременно в 6 часа пред плавне. № 921.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

Бунар Хисар, началнику 5-та дивизия
Лозенград, 16/X 1912 г., 5 ч. пр. пладня.

I-ва и III-та армии днес в 7 часа пред пладня настъпват в източно направление, в района между Виза и Люле Бургаз. Кавалерийската дивизия ще настъпи с главните си сили през Люле Бургаз за Аладжалий. Армията днес да достигне линията Виза—Сатиккой.

Четвърта дивизия ще настъпи южно от зоната на поверената Ви дивизия.

Поверената Ви дивизия да настъпи в зоната между пжтищата Чонгора—Азбоа изключително, и Соуджак—Евренджик—Гез тепе. Да изпрати самостоятелен разезд в посока Пинекли—Мидия, защото се имат сведения, че в тая посока се групират неприятелски сили. Щаба на армията в Кулиба № 922. По заповед.

(под.) Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев.

Кулиба, началнику 4-а Преславска дивизия.

Лозенград, 18/X 1912 г. 5 ч. пр. пл.

1-а и 3-а армии днес в 10 ч. пр. пл. ще настъпят в източна посока в района между Люле-Бургас и Виза. Кавалерийската дивизия ще настъпи с главните си сили през Люле-Бургаз за Аладжалий. Армията днес ще достигне линията Сатиккой—Виза, за което 5-а дивизия ще настъпи в зоната между пжтищата Чонгора—Азбуа изключително и Соуджак—Евренджик—Гйоз тепе, а 4-а дивизия в зоната между Чонгора—Азбуа и Караагач—Татарлъж включително, като бжде

готова да действа и към север и към юг. Щаба на армията в Кулиба. Заповед № 922.

(под.) Началник щаба от генер. щаб
Полковник Жостов.

Иванкой, началнику 6-а Бдинска дивизия.

16/X 1912 г. 5 ч. пр. пл.

1-а и 3-а армия днес в 10 пр. пл. ще настъпят в източна посока в района между Люле-Бургас — Виза. Кавалерийската дивизия Люле-Бургаз—Аладжалии.

Армията днес ще достигне линията Сатикой—Виза, за което 4-а дивизия ще настъпи в зоната северно от линията Караагач—Татарлъж включително, а поверената Ви дивизия южно от тая зона между Караагач—Татарлъж изключително и Тюркбей—Сатикой включително. Щаба на армията в Кулиба. Заповед № 922.

Началник щаба от генералния щаб,
Полковник Жостов.

По такъв начин, съвкупността от тия частни заповеди, състави заповедта за действията на 16-й октомврий, която по-скоро носи характер на заповед за настъпателно движение, отколкото за атака. Нам още се представляваше, че непосредствено по левия бряг на Караагач дере ще имаме работа с малки рекогносцировачни отряди, или с неприятелските ариергарди, и че турската армия ще приеме боя някъде по-на изток. При все това, ние бяхме готови да завържем и голям бой, както се случи. Да направим един общ *обзор на полесражението*:

Обзор на полесражението.

От главния хребет на Странджанската планинска верига се спускат към юг и юго-запад ред контр-форси, между които протичат множество ручей—притоци на р. Еркене. Северно от пътя Бунар Хисар—Виза, дето тия контр-форси се разклоняват, последните носят характер на доста пресечени скалисти възвишения. Около самото шосе те стават по-отлоги и почвата от скалиста постепенно премива в пясъчно-глинена, а още по-на юг те се завършват с още по-отлоги скатове, които достигат до р. Еркене. Ширината на контр-форсите южно от шосето е средно от 3—6 к. м. Между последните се простират малки блатливи долини, които се сте-

снят северно от пътя Бунар-Хисар—Виза и се превръщат в тясни скалисти ратвини, доста трудно достъпни даже за отделни хора. Изобщо, с много малки изключения, почти всички долини и баири сж открити и не залесени, обаче, около всяко село има малки храсталаци и лозя, които представляват известно укрите. Долината на Нено дере и Караагач дере е широка 5—6 к. м. и само южно от с. Ташлж се стеснява до 3 к. м. Благодарение на това, нашата артилерия, принудена да търси позиции преимуществено на нашия бряг, бе стеснена в избора на последните. Промената пжк на позициите бе затруднена от откритата местност в долините.

Левия бряг на Караагач дере стржмно се спуща към реката и на места стржмнината достига до 40—50°.

Притежавайки отличен далечен обстрел, турската позиция не позволяваше ползуването от близкия такжв. Турците набжрзо успеха да се укрепят на високия бряг, и за унищожение на мжртвото пространство пред позицията, доста сполучливо расположиха няколко кинжални батареи.

През всичкото време на боевете времето бе добро. Денят 16 октомврий бе ясен и слжнчев и духаше слаб южен вятжр, който бжрзо изсушаваше почвата. Нашия фронт бе обжрнат на изток, вследствие на което до обед слжнцето доста силно пречеше за доброто наблюдение на артилерийската стрелба, а от друга страна, способствуваше на противника да може ясно да ни вижда и по-добре да корегира стрелбата си.

От горното описание се вижда, че атакующия ще трябва да се движи фронтално, понеже джлбокия обхват на дясния турски фланг се затрудняваше от джлбоко изрязаните сжс стржмни оврази Странжански ридове; обхода пжк на левия фланг се стесняваше от блатистата долина на Еркене, проходима само в известни места.

Начало на големите боеве.

■ На 16 сутринта напустнахме Лозенград движейки се по шосето за Бунар Хисар. Кжм „Извест. печи“ започнахме да чуваме доста силна артилерийска канонада. Звуковете на изстрелите идваха преимуществено от кжм Караагач и Люле Бургаз. Несжмнено е, че противника проявява сериозно сжпротивление в тая посока.

Кжм 9 ч. пр. пл. пристигнахме кжм разв. Скопо дере, и за да облекча положението на нашия центжр, изпратих следующата полева записка до началника на 5-а дивизия:

Началнику 5-а Дунавска дивизия

15/X 1912 год.

разв. Ускюп дере.

Разпоредете, щото бригадата Ви, която се намира на левия фланг по пътя Бунар Хисар—Виза, да настжпи по-

енергично напред по двете страни на шосето, като обжрне особено внимание на височините северно от пътя. Заповед. № 925.

Началник щаба, от генералния щаб
Полковник Жостов.

От тоя същия пункт изпратих генерал-лейтенанту Кутинчеву следующата покана:

Командующий I-ва армия

16/X.1912 г. 9. ч. пр. пл. По шосето Лозенград—Б. Хисар.

Поверената ми армия се ангажирва въ бой съ противника на линията Тюрк бей—Карагач—Виза. В намерение съм да атакувам противника — моля усилете марша на Вашата армия, за да ме поддържате.

Командующий III-та Армия
генер.-лейтенант Димитриев.

След като изпратих тия записки продължихме движението с променлив алюр по пътя за Османджик и Кулиба, и към 11 ч. пр. пл. пристигнахме на платото западно от последното село. Пред нас се представи величествена картина: артилерията на 4-а дивизия, събрана на една обща позиция на 1 и пол. км. източно от Кулиба, води интензивна стрелба; батареите съ успяли да се окопаят през нощта; гребеня непосредствено пред батареите маскираше последните. От противоположния гребен на Карагач дере святаха, като майски светулки, изстрелите на неприятелската артилерия. Нашите шрапнели се пръскаха във вид на верига от димки, обгръщайки в белите си пелени целия гребен на стръмния Карагачски брягъ. От друга страна, турските снаряди се пръскаха във вид на гъста маса над месторазположението на нашите 17 батареи. За наше щастие тия пръскания бяха повечето високи и повидимому малко вреда ни нанасяха.

Южно от нас по направление на с. Ташлъж се виждаха пръсканията на неприятелските снаряди, които идваха от с. Тюркбей. Нашата артилерия в тоя участък също отговаряше енергично. Далеч на юг и на сев.-изток също се чуваше стрелба.

И така, ставаше вече твърде ясно, че тук, в тая долина, на противоположните стръмни брегове на Карагач дере, ще решим съдбата на кампанията, а може би и на България.

Към 11 $\frac{1}{2}$ ч. пр. пл. от към Кулиба се показва наша кавалерия. Това бе кавалерийската дивизия на генерал Наз-

лжмова, която се оттегляваше назад, за да открие полето за действие на пехотата и артилерията. Указа се, че кавалерията е получила заповедта пак кжсно и че след една малка почивка се приготвяваше да настъпн на юг за изпълнение на възложената ѝ задача на нашия десен фланг. Доклада на началника на тая дивизия донейде потвърди предположението, че имаме работа с цялата турска армия.

Като вземах в съображение напредналото вече време, разстоянието, а така също и общото положение на работите, което даваше доста основания за употребяването на кавалерията и тук — заповядах дивизията да се разположи зад гребена между селата Кулиба и Иванкой, да отпочине и да бъде готова при първо повикване да излезе напред.

Действията на кавалерийската дивизия.

Както бе упоменато по-горе, на 16-й октомврий кавалерията трябваше да действа в направление на Люле Бургаз — Аладжали. Задачата ѝ бе упомената в записката ми № 921. Тая записка е предадена от щаба на армията поручику Ганчеву, който се е разписал за получаването ѝ в 4 ч. и 35 м. пр. пл. Обаче, според реляциите на началника на кавалерийската дивизия, последния е получил възпросната записка кжм 2 ч. сл. пл. Това обстоятелство показва до каква степен неизправно сж работили нашите телеграфи и колко много има още да се желае от службата за свръзките.

Така или иначе, не получавайки сутринта никаква заповед и не предприемайки нищо за предизвикване такава — началника на кавалерийската дивизия кжм 7 ч. пр. пл. настъпил кжм чиф. Ташлж, а после се насочил кжм Кулиба, около който пункт е стоял до 12 ч., когато навярно го е намерила моята записка.

Началника на дивизията веднага събира полковете си и кжм 12—12 и половина ч. сл. пл. се насочва на платото западно от Кулиба. Тук последния се среща с мен, както бе упоменато по-горе, и бе задържан зад центжра.

Защо тая записка е пътешествувала тжй дълго; защо моя щаб, който напуста Лозенград 2 и половина часа по кжсно и следвайки по пжтя почти ходом — бе едновременно с тая записка при кавалерията; защо, изобщо, едно голямо число от нашите взаимни записки с щаба на кавалерийската дивизия, така много закъсняваха, всичко това не бе разяснено и се опасявам, че ако тоя възпрос остане така затъмнен, той ще бъде един голям неджг в нашата конница. Заповедите и донесенията за такъв род войска, каквото е кавалерията, *имат смисла си само когато бъдат доставени на време*. В противен случай работата на кавалерията се превръща в безцелно скитане. Далеч сме от желанието да

обвиняваме, когото и да било, обаче бихме искали да привлечем вниманието на нашите кавалерийски началници върху този страшен пробел, за да се изкорени, а главното средство за това е рационалното обучение по ординарческата служба още в мирно време.

Към 3 часа сл. пл. се забеляза известен застой в боя на 4-а дивизия, вследствие на което заповядах кавалерията да бжде готова за в случай че се окаже, какво противника е доста силен — да повърне 4-а дивизия назад. Опасенията ми, като че ли почнаха да се превръщат в действителност. Бе момент, когато количеството на ранените от първите две бригади на 4-а дивизия бе тжй огромно, че отвеждането им назад приличаше на начало на безпорядочно отстъпление. Само своевременното вкарване в боя на 3-а бригада възстанови нашето положение. В този момент заповядах кавалерията да изпрати на помощ картечниците си, а така също и дружината от 35-й полк, която бе придадена към кавалерийската дивизия. Бързо и смяло се понесоха напред картечниците и в скоро време се смесиха в общия хаос на гигантската борба на 4-а дивизия, като ѝ принесоха доста голяма полза. Слава Богу, че не стана нужда от употребяването на кавалерията. Славната 3-а бригада от 4-а дивизия достойно изпълни длъг си, като отблъсна противника.

Към 5 часа сл. пл., след като се убедих, че през този ден кавалерията повече не ще бжде нужна, заповядах ѝ да се оттегли в селото Иванкой, дето да отпочине и се приготви за следущия ден.

Действията на 5-а Дунавска дивизия.

През нощта на 15-й срещу 16-й октомврий 5-а дивизия е съсредоточена в две групи: 1-а и 3-а бригада след боя у Колиба, по заповед на началника на дивизията, се оттегляват и нощуват около с. Мандрица (Армянская); 2-а бригада с едно полско и едно планинско с. с. артилерийски отделения — на висотата 6 клм. сев.-западно от с. Чонгора и точно от ненанесеното на картата с. Тузакли. Бригадата се разположила на бивак, като е поставила две дружини в стражево охранение.

В изпълнение на заповедта ми за 16-о число, началника на дивизията е заповядал 1-а бригада да следва по най-късия път за Соуджак, а след това по шосето за Виза. На 2-а бригада е било заповядано да настъпи северно от шосето към Соуджак — Евренджик и по-нататък към Гйоз тепе. 3-а бригада трябало да се движи към Бунар Хисар и по-нататък по шосето, като бжде готова да поддържа една от предните бригади. Както се вижда, тия разпореждания доста се различават от възприетата от мен идея — по-голя-

мата част от дивизията да бжде насочена южно от шосето. На 2-а бригада се назначава по-дълъг и планински път, от където тя с голями затруднения би поддржала 1-а бригада. А най-същественото е, че промежутъка между 4-та и 5-та дивизии силно се увеличава и свързката между тях коренно се нарушава. Но тая заповед, както ще видим по-нататък, не е била изпълнена.

Събитията се разиграха не съвсем така, както си предполагах аз и началника на 5-а дивизия. Вместо безпрепятственото, или почти безпрепятственото заемане на Виза, ние, напротив, бяхме атакувани от преминалия в настъпление противник и боя се разигра на височините при р. Соуджак-дере.

Преди да започна да излагам по-нататъшния ход на събитията, ще кажа няколко думи за пограничната дружина. На 14-й октомврий тя остава на висотите около с. Аврен. На 15-й ѝ е заповядано да настъпи по пътя за Евренджик, и ако е възможно да заеме последния пункт и наблюдава за пътищата, които водят за Самоков и Мидия. На същото число пристигна в Лозенград 18-а опълченска дружина и веднага ѝ се заповяда да смени дружината от 18-й полк в Курия, а последната да се присъедини към полка си.

И така, ни моите намерения, ни заповедта на началника на 5-а дивизия не можах да се изпълнят. В действителност, събитията се разиграха така:

1) Действията на 2-а и 3-а бригади сутринта на 16-й окт.

Рано сутринта командира на 2-а бригада от 5-а дивизия получил донесение от предните си части, че по пътя от Виза за Соуджак се движи неприятелска колона, състояща се от около три табура с няколко орджия. За да си разясни по-добре обстановката, полковник Софрониев изпратил една рекогносцировачна полурота към мястото, дето шосето пресича Соуджакдере. Обаче полуротата не е могла да достигне целта си, понеже е била спряна по пътя от превъзходни неприятелски сили. Това става към 6 ч. пр. пл. В същото време противника атакува и нашата флангова застава северно от шосето при Соуджакските лозя. Неприятелската пехота се поддржала и от артилерия. Нашите предни части се оттеглили назад и заели позиция по склона, който се спуска към Соуджакдере — на фронта от с. Дуванджа до с. Соуджак с протяжение от 3—4 к.м. На същото място заема позиция и планинското с. с. отделение, имайки 2 батареи около с. Дуванджа и една — на висотата северно от шосето. Що се касае до полското с. с. отделение, придадено към бригадата, то в стремлението си за твърдение на дълбоко дефилирана позиция — батареите се разположили твърде далеч от гребена, следствие на което последните не събили

в състояние да окажат една по-ефикасна поддржка на собствения пехота.

Считайки противника не повече от три табура — към 8 ч. пр. пл. полковник Софрониев решава да го атакува. За тая цел той заповядва на 20 Добруджански полк да настъпва напред. В бригадна поддржка сж оставени 3 дружини от 18-й полк. Пред вид на това настъпление, турците се спират на лявия бряг на Соуджакдере и откриват убийствен артилерийски огън. Особено чувствителен е бил огъня на неприятелската артилерия, *понеже от никого не обезпокоявана* тя е имала възможност да води една по-методична и точна стрелба. До 3 часа сл. пл. и двете страни се ограничават с водението само на огневи бой, а към 3½ ч. почват да се появяват нови неприятелски маси, движещи се в две посоки: едната от тях (около 5—6 табура) се е стремела повидимому да обходи нашия ляв фланг и е действувала по висотите северно от Соуджакдере; другата приблизително в същия състав, се е насочвала на Дуванджа. Настъплението на двете колони се поддржало от 9—10 батареи. Нашата полска артилерия, *продължавайки да стои на дълбоко дефилираните си позиции*, не е могла да импонира на неприятелската артилерия. Към 3 и половина ч. сл. пл. командира на бригадата вкарва в бойната част и трите дружини от бригадната поддржка, като ги изпраща за удължаване на дясния си фланг. Към 4 часа сл. пл. противника още повече усилва десния си фланг, като се е стремил да обходи нашия леви. В продължение на 10 часовия непрекъснат бой, 20-й полк претърпява чувствителни загуби, и започва да се колебае, но своевременно поддржан от 3 роты на 18-й полк успява да се задържи. По посока на с. Дуванджа нашето положение също започва да се влошава, понеже противника е спечелил доста терен. Още едно малко усилие от страна на противника и положението на бригадата би се компрометирало. Забелязват се вече признаци на колебание. Особено *силно се чувствува отсъствието на артилерия*. Противника с 40 оржедейната си артилерийска маса съвършено безнаказано продължава да разстрелва нашите храбри полкове. На тая артилерийска маса ние противопоставихме само 8 планински орждия, понеже една батарея действуваше с пехотата около разв. Черибаш против противника настъпващ към Чонгара. Полското с. с. отделение продължаваше да стои на закритите си позиции и почти някаква полза не принесе.

В тоя критически момент се появява 1-а бригада и тжко навреме успява да възстанови равновесието на боя.

1-а и 3-а бригади оставихме на 15 вечерта на позиция около с. Кулиба; от тука, както видяхме, те получават заповед от началника на дивизията да се върнат и след като пропжтешествуват цяла нощ, спират се около с. Инджеклер. Тук след 2—3 часа почивка, 1-ва бригада получава заповед

да настъпни към Соуджак дере. Първоначално бригадата се насочва в юго-източна посока към Чонгара, но към 11 часа преди пладня приближавайки се към р. Карагач, авангарда ѝ, състоящ се от 2 дружини от 5 Дунавски полк, бива срещнат с флангов артилерийски огън от към с. Карагач. Неприятелската артилерия е била разположена на един нос по левия бряг на Карагач дере. Началника на 5-а дивизия генерал-майор Христов решава да не забързва на това място бой и заповядва на главните сили от колоната да свърнат в северо-източна посока и продължават да се движат към Тузакли. В състава на бригадата влизали 1-о и 2-о отделения от 1-й артилерийски с. с. полк. На авангардните дружини също е заповядано да настъпят нагоре по левия бряг на Карагач дере, но те вече изпълняват ролята на флангард.

Бавно и изморително е било движението на бригадата, която в продължение на 3 денонощия не е имала по-сериозна почивка. При все това, храбрите полкове от тая бригада напънат и последните си усилия, за да поддържат другарите си от 2-а бригада. Повидимому, с това продължително движение, началника на дивизията е желаял да поддръжи 2-а бригада отзад, тогаз, когато при дадената обстановка тая цел би се достигнала и по-скоро и по-добре, атакувайки право по посока на Чонгара. Подобна атака, съединена с действията на 4-а дивизия, несъмнено би упражнила доста силно давление на противника, настъпващ откъм Соуджак и Дуванджа.

След преминаването на р. Карагач, едно от артилерийските отделения на бригадата, *неизвестно по чия заповед*, заема закрыта позиция на безименната височина. Разстоянието до противника е било доста голямо и стрелбата на артилерията от тая позиция не би принесла никакви резултати. В това време бригадата настъпила още напред и към 3 часа сл. пл. влиза в сферата на неприятелския огън. От донесенията на командира на бригадата, началника на дивизията идва до заключение, че положението на бригадата е твърде тежко по цялия фронт, но че то е особено сериозно към левия фланг.

а) Действията на 2-й пех. Искърски полк.

Желаяйки да поддръжи първата линия, началника на дивизията заповядал на 1-а бригада да изпрати 2-й Искърски полк към левия фланг, а двете дружини от 5-й полк, които са били в главните сили на колоната — да настъпят и поддържат десния фланг и центра на 2-а бригада. Останалото артилерийско отделение от колоната заема позиция, макар и доста напред, но повидимому пак несполучливо.

Забелязвайки частичното отстъпление на веригите от 20-й полк, — което би се обжрнало в безпорядъчно — доблестните искърци бързо настъпват напред и под град от куршуми се вливат в бойната част. Готов да празнува победата си — противника се спира и открива убийствен пехотен огън. Командира на Искърския полк, храбрият полковник Крунев, се опитва на няколко пъти да премине в настъпление, но не успява, и то благодарение на отсъствието на мощна артилерийска поддръжка. При все това, пристигането на полка доста сериозно обезпечва крайния наш лев фланг. С настъпването на нощта искърци се спират и окопават.

б) Действията на 5-й Дунавски полк.

По-горе бе указано, че две дружини от тоя полк съставляват авангард на колоната до Карагач дере, а после се обжрнаха във флангард. Началника на дивизията е бил с намерение да употреби тоя полк на крайния си ляв фланг, за да обхваща противника от към Дуванджа. Но към 3 ч. сл. пл., когато бригадата е настъпвала по безименната височина, получават се тревожни известия, че 2-а бригада е разколебана и ако не бжде подкрепена, то може би ще бжде отхвърлена. Понеже в главата на колоната сж се движили 2 Дунавски дружини, то началника на дивизията заповядал да се изпратят тия последните за подкрепление на 2-а бригада. Бързо и стремително настъпват двете дружини дунавци, вливат се във веригите на 20-й и 18-й полкове и ги задържат на позицията им. Размесени с частите на 2-а бригада — дружините остават тук и водят бой на 16-й и 17-й октомврий. Другите 2 дружини от същия полк, под началството на к-ра на полка полк. Петров — съставлявайки флангард — продължават да настъпват по хълмовете по-на юг. Заставени да се спрат, за да прикрият от към фланга движението и развърщането на главните сили от колоната — въпросните дружини пристигат на полесражението доста късно и се насочват на десния фланг на бойния порядък на дивизията към с. Дуванджа. Дружините, предводими от храбрият командир на полка, стремително се понасят напред, спускат се в долината на Соуджак, заемат селото и отблъскват противника на противоположния склон. Противника отстъпва в безпорядък, но дунавци попаднали под силен афиладен огън на незначителна турска част, разположена на висотата южно от Дуванджа — спират се и търсят закрите. Отстъпващия противник се спира и вечерта заношува на около 200 крачки от нашите вериги.

Частите от двете бригади сж доста размесени. Духа им е значително сломен; хората страшно изморени, а особено

1-а бригада, артилерията разхвърлена по целия район на действие от Бунар Хисар до Соуджак—Дуванджи разв. Пазаркьой, без общо ръководство и свързка.

Желаейки да възстанови щогоде порядъка — късно вечерта началника на дивизията разделил бойния порядък на два бригадни участъка, като поверил десния на полковник Софрониев, а левия — полковнику Абаджиеву. Във всеки участък полковете и ротите сж били силно размесени, но изобщо в десния участък сж влизали 5-й и 20-й полкове, а в левия — 2-й и 18-й.

Действията на 3-а бригада.

По заповедта на началника на дивизията тая бригада е настъпила от Инджеклер към Бунар Хисар. В състава на колоната сж влизали 4 не с. с. полски и 3 с. с. гаубични батареи — всичко 36 оръдия. Едва към 3 ч. сл. пл. бригадата е излязла на шосето. Тук командира на бригадата получава донесение, че противника е обходил левия фланг на дивизията и заел с. Пурлия. Бригадата свърнала от шосето и заела позиция на скалистите височини северно от пътя. Част от артилерията сжщо е била насочена към тия височини, а другата част заела позиция при могилата южно от пътя. При това, слуховете за обхода на левия фланг сж били особено тревожни. Говорело се е за някакви си 12 табура, които сж се спуснали вече в Пурали дере, че с. Пурали е заето и че намерените в него наши ранени сж изклани и пр. Командира на бригадата е нямал никакви сведения за онова що става напред; той решава с бригадата си да заслони Бунар Хисар и шосето от тоя последния за Виза, за което заповядва 5 роти от 46-й полк с част от артилерията да се разположат северно от шосето на височините; две дружини от 45-й полк да се развърнат по самото шосе срещу с. Пурали и 2 дружини в бригадна поддръжка — сжщо около самото шосе.

Противника, след като збил нашата флангова застава при Соуджакските лозя, действително успял да достигне до Пурали дере, но сжс слаби части, които не сж били в състояние да заплашват сериозно дивизията. Към 5 ч. сл. пл. една неприятелска планинска батарея, която придружавала този слаб обхват се опитва да открие огън, но веднага е била заставена от нашите не с. с. батареи да замлъчи.

Така се завършва боя на 5-а дивизия на 16-й октомврий.

От началото и до края, тоя бой се отличава с неяснотата действията на разните колони, отсъствие на общност в самите действия и стремление още в началото към отбрана; запълване на промежутъци, удължаване на фланговете, отблъскване на удари, но не и стремление за нанасяне на такива. Частите от славните 1-а и 3-а бригади, които

показаха чудеса от храброст, изразходват енергията си в напразни движения. Артилерията, състояща от 18 чудесни батареи, почти не поддържа собствената пехота. Достойно за подражание изключение прави само планинската артилерия, която всякога рамо до рамо се би заедно с пехотата и постоянно поддържа пулса ѝ. Ако 2-а бригада имаше 5—6 батареи, които да излезоха на по-близка до пехотата позиция и да се свържат по-тясно с нея, няма съмнение, че противника не така лесно би преминал Соуджак дере и бригадата отлично би се задържала на позицията си. Пример 1-а Соф. бригада при Гечкенли.

По думите на Махмуд Мухтар паша, в този ден, на тоя участък е действувала Сборната дивизия на Джемал бей, която е брояла не по-вече от 6000 човека и 9 батареи.

Така и ние оценявахме положението на левия фланг и от нашия наблюдателен пункт при Кулиба. Ние чувствувахме, че през тоя ден по направление на Соуджак, противника не е особено силен. От всички получени донесения ние знаехме, че по направление на Виза до 15-й октомврий вечерта не е имало особено силни неприятелски части. Ние считахме, че там се събират само остатките от деморализирания и разстроен под Лозенград 3-и корпус. Ако сж пристигали подкрепления, то те сж били далече и не сж могли да ни заплашват сериозно на 16-й октомврий.

От тези именно съображения сме се ръководили, когато към 5 ч. сл. пл. изпратихме ротмистър Стойчев до началника на 5-а дивизия със заповед — да действа с една бригада на участъка Евренджик — Соуджак, а с останалите две бригади — да атакува десния фланг на противника, разположен на висотите при Карагач. Аз си представлявах, че 1-а и 2-а бригади в компактна маса и с достатъчно силна артилерия се намират някъде към безименната височина. Ето самата заповед:

Началнику 5-а дивизия

с. Кулиба.

16-й окт. 1912 г. 5 ч. 20 м. сл. пладня.

Заповедта Ви № 11 от днешно число се получи. Командующий армията заповяда:

По посока на Соуджак — Евренджик да оставите една бригада. С останалите две бригади утре в 6 часа пр. пл. се насочете против десния фланг на неприятелската позиция, разположена по десния бряг на Карагач дере.

4-а дивизия води бой на висотите източно Кулиба. 6-а дивизия южно от 4-а. 1-а армия води бой против левия фланг на противника около Сатискйой. Щаба ще се намира в с. Иванкйой.

(под.) Началник Щаба

полковник Жестов.

За боя на 16-й октомври не получих от щаба на дивизията ни едно донесение. Само усиливащата се в сев.-изт. направление артилерийска канонада ми даваше основание да мисля, че нашата артилерия там добре работи, вследствие на което аз бях спокоен. Кжсно вечерта предали по телефона някакво си неясно донесение, според което 5-а дивизия се е ангажирала безвъзвратно цялата в бой и поради това не може да отдели нищо за действие кжм Чонгара. Обаче, имайки пред вид склонността на частните началници да преувеличават опасността пред себе си, аз настоявах за атаката кжм Чонгара и изпратих началнику 5-а дивизия още и следующата телеграма:

Началнику 5-а дивизия.

с. Иванкой

16/X.1912 г. 9 ч. сл. пл.

По заповед на командующия армията повтарям ви заповедта, изпратена с ротмистр Стойчева, а именно:

Утре сутринта оставете само една бригада на участжа Евренджик—Соуджак, а другите две бригади насочете в 6 ч. пр. пл. вжв фланг на неприятелската позиция, разположена по лавия бряг на Карагач дере.

Началник щаба, от генер. щаб

Полковник Жостов.

Боя в центра на 4-та Преславска дивизия.

Кжм 12 ч. по обед пристигнахме сжс щаба си на полесражението. Стана ни ясно, че имаме работа сжс сериозни неприятелски сили и при това по цялата линия, начиная от Люле Бургаз дори до Странжанския хребет. Завжрзва се типичен срещен бой и ние успяваме да захванем инициативата в свои ржце. Последната трябва да се запази, като не даваме противнику вжзможност да се опомни. Трябаше да не се губи време и да се атакува веднага. В такжв смисжл аз заповядах на началниците на 4-а и 6-а дивизии. Целите бяха ясни — подлежащия противник. Слѣд като направих разпорежданията си по армията и като узнах, че 1-а армия още не се е ангажирала — изпратих до командующия тая армия следующата записка:

Командующия 1-ва армия.

16/X.1912 г. 1. ч. 30 м. сл. пл.

с. Кулиба.

Трета армия е ангажирана цяла по фронта Тюрк бей—Кулиба—Бунар Хисар. Противника заема позиция по левия

бряг на р. Карагач дере. Аз ще го прикова с енергични действия по фронта. Моето мнение е, че Вие би трябало да го атакувате по направление на Люле Бургаз, след което да направите заходжение с дясното рамо напред към Сатиской, за да го притиснем към Странджа планина и да го отхвърлим от главния му път за Цариград. Тряба само да се бърза. Сжобщите ми какво е положението у Вас. Кавалерийската дивизия е при Кулиба.

(под.) Командующий III-та Армия
генер. лейтенант Димитриев.

И така, противника не е на линията Алаплий—Люле Бургаз с фронт на сев.-запад, както го считахме на 14-й, даже и на 15-й вечерта, а на фронта Соуджак—Карагач—Люле Бургаз.

При тая обстановка ролята на армиите се променяха: моя предполагаем обход се превръща във фронтална атака, а първа армия, според относителното си положение, трябва да вземе върху себе си ролята на обхождающа, и то на противоположния леви неприятелски фланг.

Изхождайки от тия сжображения написах горепоменатата записка, и за да се санкционира от Главнокомандующия новата оперативна идея — отправих на името на Негово Величество следующата телеграма:

Стара-Загора, Негово Величество Главнокомандующия,

с. Кулиба

16-й октом. 1912 г. 2 ч. сл. пл.

Снощи и нощес авангардите на 5-а дивизия сж имали доста оживен бой с част от силите на противника на с.-изт. от Кулиба. Противника е бил отбит и му е взета една батарея. Сражавал се е главно Искърския полк, който има стотина души убити и ранени. Днес при настъплението се ангажирахме в бой с цялата 3-та армия по десния бряг на Карагачдере. Първата армия още не се е появила на полесражението. До сега боя върви по цялата линия успешно. Поканих генерал Кутинчева като пристигне в Люле Бургаз, да загне дясното рамо напред, та да отхвърлим противника към Странджа планина.

(под.) Командующий III-а армия
генерал-л. Димитриев.

След протелеграфирването на тия записки, изпратих още и офицер от генералния щаб, да срещне командующий 1-а армия и да му обясни подробно положението. Между

туй, пред нас боя все по-вече и по-вече се усилваше. Славната Преславска дивизия, упоена от висок патриотизъм, напруга и последните си усилия за да спечели победата, която ще реши и участието на кампанията. Да проследим последователно боя на дивизията.

Както бе упоменато и по-горе, вечерта на 15-й октомври 4-а дивизия е групирана около с. Кулиба, с изключение на 31-й Варненски полк, който се бе разположил в с. Мандрица. 7-й Преславски полк е изпратен в стражево охранение на дивизията, заемайки с ядрото си гребена 1 и половина к. м. източно от Кулиба и със стражевата си верига — от чифл. Ташлъж до с. Мандрица. Нощта мина спокойно.

Съгласно заповедта по 3-а армия — 4 дивизия трябваше да настъпва напред и да достигне вечерта на 16-й окт. линията с. с. Чонгара — Азбуа. Но понеже противника заема левия бряг на Карагачдере, то целта можеше да се достигне само с бой. Според сведенията — противника около Карагач е бил с около една пех. дивизия и 30 орждия. От направената рекогносцировка се оказва, че неприятелската позиция е доста силна, а независимо от това противника е успял да я усили и с помощта на фортификацията. Местността пред неприятелската позиция представлява съвзршено открит и отлог скат, който се спуска гласисообразно към с. Карагач. Особено характерни местни предмети са само с. Карагач и малката горичка на около 500—600 кр. западно от селото. Обаче ни селото, ни горичката не представляват от себе си никакво укритие, понеже се обстрелвали с кржтосан пехотен и артилерийски огън. Само като се достигне на около 100—200 крачки от противника, настъпващия е можал да намери укритие в образуваното от стръмния бряг мъртво пространство. Местността пред неприятелската позиция се обстрелвала на 3 и по-вече к. м. По протяжението на неприятелската огнева линия можеше да се заключи, че позицията му продължава далеч на север и юг по самия гребен, и достига участците на нашите 5-а и 6-а дивизии.

Началника на 4-а Преславска дивизия, генерал-майор Бояджиев, решил да атакува противника фронтално, като съсредоточи усилията си главно към с. Карагач. В изпълнение на решението си началника на дивизията заповядва 1-а и 2-а бригади да се развърнат и настъпят: 1-а — в участъка южно от Кулиба—Карагач, а втора — северно от пжтя. Всичката артилерия, под началството на началника на артилерията на дивизията полковник Манов излиза на позиция на гребена, где тоношува Преславски полк. Разстоянието от нашата артилерийска позиция до неприятелската — бе средно от 3—4 и половина к. м.

7-и Преславски полк от 1-а бригада настъпил непосредствено южно от пжтя, а по-южно от него — 19-й Шуменски

полк. Северно от 1-а бригада се развжрнал 8-й Приморски полк, а още по-северно от него -- 31-й Варненски полк.

Към 10 ч. пр. пл. бригадите се опитват да се спуснат по посока към Карагач, обаче, срещнати със силен артилерийски огън спират се, *за да дадат възможност на собствения артилерия да подготви настъплението им.*

Нашата артилерия, отлично управлявана от прекрасния си командир, съсредоточила огъня си по неприятелската артилерия. Правяло впечатление, че ефекта от този масов огън е достатъчен, следствие на което пехотата подновява настъплението си; обаче противника съвършено игнорира артилерийското състезание и насочва огъня от всичката си артилерия изключително по нашата пехота и ѝ нанася значителни загуби. Особено силно се чувствувала анфиладната стрелба на турските батареи, разположени на 1—2 км. северно от с. Карагач на един издаден гребен и доста сполучливо маскирани. Нашата артилерия напруга всичките си усилия за да унищожи тия последните, и като че ли целта е била достигната—те замлъчват, и нашата пехота се опитва пак да настъпи; обаче на глед унищожените батареи отново се съживяват и с особена ярост се нахвърлят на нашата пехота, пронизвайки надлъж целия боен ред. Пехотата пак се спира и нашата артилерия отново заработва. В това положение заварихме 4-та дивизия, когато пристигнахме на полесражението.

След малка ориентировка изпратих майора от генералния щаб Николов, да предаде началнику 4-та дивизия да счита, че 3-та му бригада е мой резерв, който може да употреби без мое разрешение само в краен случай. Отговора на храбрия генерал бе: „Макар и противника да е доста силен, но ще го атакувам“. Така се продължава боя до 3 ч. сл. пл. Макар и бавно, но все пак нашата пехота успява да настъпи и достигне до горичката. Още едно малко усилие и тя ще успее да се добере най-после до спасителното мъртво пространство. Но разредените редове на храбрите полкове не били в състояние да проявят това усилие. Най-малкото размърдване и опитване за движение напред е било съпроводено с десетки убити и стотици ранени. Даже и стоенето на едно място е струвало големи жертви и ставало невъзможно. Стотици ранени започват да се движат назад. Забелязва се, че и някои от здравите не бидейки в състояние да напрегнат нервите си и под разни предлози, започват да отстъпват. За да даде известен тласък на бойната част, Началника на 4-а дивизия заповядал на 2 дружини от 3-а бригада да настъпят напред. Появяването на тая прясна част постига целта си. Равновесието на боя за време е било възстановено, но за дълго ли?

Необходима е била по-съществена поддръжка: излизането на артилерията на по-близки дистанции е било съпро-

водено с твърде голям риск, без да бжде тя в състояние да помогне на собствената пехота; отлично маскираната неприятелска артилерия могла за минута да игнорира нашата пехота и да се нахвърли върху нашите батареи, които биха се опитали да излязат на по-близки разстояния, като предостави на своята пехота и картечници да се разправят с нашата пехота.

За да поддържа по-ефикасно собствената пехота, началника на дивизията се опитал да употреби за тая цел не с. с. планинско отделение. Две батареи от това отделение сж били насочени към десния фланг, а една към левия. Но, както трябаше да се очаква, те почти не постигат целта си: деснофланговите батареи биват засипани с масов артилерийски огън, следствие на което се скриват в една низина, дето престояват до вечерта. Само батареята, изпратена на левия фланг, е могла да се добере по-близко до собствената пехота и ѝ принася неоценими услуги.

При това, пехотните редове продължават още по-силно да редят. Оттегляването на хората се започва пак и в по-големи размери. От нашия наблюдателен пункт се виждаше ясно как цели стрелкови вериги се движат назад. Настъпва кризис в боя. Изпратих заповед началнику дивизията — да употреби и последния армейски резерв — 3-та бригада. Обаче отличния началник на дивизия е оценил важноста на момента не по-лошо от мен и сам по своя инициатива се е разпоредил за това. Аз разпоредих да се пригответи и последното средство — кавалерийската дивизия. Разказвах ми, че кавалерийската младеж с възторг и ентузиазъм посрещнала това съобщение.

Като неудържим ураган настъпват напред храбрите полкове от славната 3-а бригада начело с храбрия си командир генерал Церковски; сж спокойствие свойствено на по-възрастни и с напреднала възраст хора, но с твърдост и с решителност да подкрепят младшите си другари — енергично настъпват и се показват на гребена храбрите „чичовци“ *).

Под прикритието на 84 орджия, които усилят дружната си стрелба до крайност, бързо настъпват напред по отлогия скат гжстите вериги, увеличайки сж себе си всичко онова, което се е готвело вече да отстъпва назад. Вжлните от гжсти вериги, не обръщайки внимание на загубите, бързо достигат горичката, подтикват преславци и приморци и с викове „ура“ се понасят като хала към с. Карагач. Още няколко крачки и те сж вече в мжртвото пространство.

Към 5 ч. сл. пл. като че ли кризиса бе преминал. Обаче не ще ли се повтори той? Да ли противника не ще събере

*) „Чичовци“ наричаха войниците от 3-етите бригади, които се формираха при мобилизация и се ползваха с хора с доста напреднала възраст, — от 32—40 години.

нови подкрепления и се спусне от обрива, за да смете сжбралите се там тжлпи наши храбреци? Не, не бива да се остава в такова положение и ще трябва да се използва тоя частичен успех. Огново се раздава като молния нашето „На нож, на нож!“ и се понисат напред отпочиналите герои преславци. Придържайки се за всеки шубрак, за всяко парче камжк, падайки, ставайки — най-после успяват те да се доберат до самия гребен, готови да пуснат в ход своя любим „нож“. Обаче противника не дочаква, а изоставя свои 36 орждия и в страшен безпоряджк бжрзо отстжпва назад. Но и преславци сж силно изморени. Хората сж размесени и някои полкове загубват половината от офицерския си сжстав. Храбрите полкове дават на родината си всичко що могли да дадат и да искат повече от тях би било невжзможно. Человеческите сили имат свой предел и той е бил вече достигнат. Спирането е било необходимо, понеже остжпающата неприятелска пехота се спира на около 800—1000 кр. от напустнатата позиция и открила убийствен огжн. Освен това и турските кинжални батареи пренасят огжня си тук. Да се увенчае заетата позиция с артилерия сжщо е било невжзможно, понеже и най-малкото раздвижване на батареите би било сжпроводено с пжлното им унищожение от турските фланкирующи батареи. Фланговете на дивизията все още не могат да достигнат реката.

При тия условия началника на дивизията заповядал, щото частите, които сж заели неприятелската позиция, да се спрат, да се окопаят и бжджт готови да отблжснат неприятелската контра атака, ако той се реши на такава. Енергично заработват лопатите и кжм полунощ нашите храбреци се чувствуват доста силни на неприятелската позиция.

До като траеше борбата през тоя ден в участжка на 4-а дивизия, нашата деятелност бе насочена в облегчаване операциите на дивизията посредством енергични действия на сжседните части по фланговете ѝ. За тая цел кжм 12 и пол. часа сл. пл. изпратихме майора от генералния щаб Николов сжс заповед до началника на 6-а дивизия — сжс сжседните си части по-енергично да наблегне кжм Тюрксей и северно от последното, за да прикове там противника. Сжщия офицер занесе и следующата писмена заповед:

Началнику 6-а Бдинска дивизия.

с. Кулиба.

16.X.1912 г. 2 ч. 10 м. сл. пл.

Командующия армията заповяда да действувате по енергично и с това да облегчите боя на 4-а дивизия. Обжрнете внимание на десния си фланг, особено ако 1-а армия не се е още приближила.

(подп.) Началник щаба на армията

Полковник Жостов.

Едновременно с това изпратихме подобна заповед и на началнику 5-а дивизия — с две бригади да свърне към Чонгара.

Когато бяха започнали да се появяват признаци на настъпващия кризис, изпратихме на командующия I-а армия следующата покана:

Командующи I-а армия.

с. Кулиба.

16.X.1912 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

Нашето положение става много тежко, побържайте за да ни помогнете.

(подп.) Командующий III-та армия

Генерал-лейтенант Димитриев.

Към 6 ч. сл. пл., когато пред нас кризиса на боя бе почти преминал, ние отидохме в участъка на 6-а дивизия при с. Ташлж. Отслабналата стрелба в тоя участък правеше впечатление, че тук настъплението се водеше не особено енергично. Противника можеше да прехвърли част от силите си от тоя участък и да се нахвърли върху изморената 4-а дивизия. За да предупредим тая опасност, ние искахме лично да се срещнем с началника на 6-а дивизия, за да го подбутнем да действа по-енергично. Последния намерихме при батареите на платото по десния бряг на р. Иено. Тук се водеше нерешителен бой: противника обсипва нашата артилерия с огъня си, и нашите батареи разбира се също отговарят на тоя огън, без обаче да се предприемат никакви по-енергични действия. С подобно водене на боя не само че не може да се збие противника, но и приковаването му на място е трудно да се очаква. Само едно по-енергично настъпление би могло да постигне тая цел. Повикахме началника на 6-а дивизия генерал майор Тенев запознахме го с обстановката и му дадохме приблизително следующата заповед:

„Застанете лично на чело на 2-а бригада и най-енергично атакувайте тези височини и се постарайте да ги заемете. Нощес елате и ми доложите за направеното“.

Със спокойствие изслуша мълчаливия и скромн, храбър генерал категоричната ми заповед. Също така флегматично той се качи на коня си и отиде на опасния подвиг. Но за това ще говорим по-долу.

Боя на десния фланг на III-а армия в 6-а Бдинска дивизия.

Нощта на 15-й срещу 16-й октомври 6-а дивизия прекара в околността на Татаркойой. Задачата ѝ за следующия ден се заключаваше в настъплението ѝ в зоната между пж-

тищата Карагач—Татарлъж и Тюркбей—Сатжкйой, като достигне линията на тия села. Пред вид възможността да срещне сериозно съпротивление на линията Люле Бургаз—Тюркбей, на дивизията бе заповедано да не се ангажира в сериозен бой с противника до пристигането в дясно на 1-а дивизия и 1-а армия. Но на 16-й сутринта 1-а дивизия още не се появява и повидимому е била още далеч, понеже пристигна на полесражението към 3 ч. сл. пл.

Обаче в ляво 4-а дивизия цяла се е ангажирала в бой—следователно, при такива условия да се остави цяла дивизия, която е рамо до рамо с 4-а, да бездействува, би било неуместно и нецелесъобразно. Ето защо, с пристигането ни на полесражението, заповядахме 6-а дивизия също да настъпва енергично. Но боя на тая дивизия се разигра в две отделни места по бригадно, без всяка по между им свързка, вследствие на което ще да ги разгледаме и по отделно.

Действията на 2-а бригада от 6-а дивизия — боя у Тюркбей.

В изпълнение заповедта по дивизията, рано сутринта командира на бригадата направил разпорежданията си за заемането на Тюркбей. Авангарда на бригадата, състоящ се от две дружини от 36-й полк се движел към източния край на платото, находящо се между Тюркбей—Ташлъж и Татаркйой—Иванкйой, но бил посрещнат с фронтален огън. Авангарда не се опитва да настъпва по-нататък, спира се и заема приготвените през нощта окопи. Излиза на позиция и с. с. артилерийско отделение, което започва да отговаря на неприятелския огън и по този начин се завързва бавен и нерешителен бой. Командира на бригадата считал, че действа напълно в духа на заповедта на своя началник, който му е заповядвал да съгласува действията си с 1-а бригада и да поддържа с нея тясна връзка. Но 1-а бригада още не се е появявала на полесражението, вследствие на което трябало да се чака нейното пристигане, през което време нашата артилерия трябало е да занимава противника със слаба и безцелна престрелка. Към 10 ч. пр. пл. Началника на дивизията заповядва и на второто артилерийско отделение да излезе на позиция, което също се ангажирало в бавно и нерешително артилерийско състезание.

Между туй, северно на 3—4 к. м., боя на 4-а дивизия вземал сериозни размери. Към 2 ч. сл. пл. началника на 6-а дивизия получил покана от началника на 4-а дивизия да натисне по-енергично противника. В това време бяхме дошли и ние на позицията и му изпратихме гореспоменатата заповед — да действа по-енергично. Обаче генерал-майор Тенев считал, че той не може да игнорира и първата ми за-

повед — да чака пристигането на полесражението на 1-а дивизия и за това е избрал средното решение: Той заповедал на трите дружини от 36-й полк да останат на позиция западно от чиф. Султан, а 35-й полк с една дружина от 36-й полк и едно с. с. артилерийско отделение — да атакуват Тюркбей от кжм страната на Ташлж. Частите настъпват и бързо заемат Ташлж, но срещнати със силен артилерийски огън — остават на десния бряг на Иено дере и се ограничават с водението на артилерийска престрелка. Естествено е, че подобен начин на действие не е можал да облекчи положението на 4-а дивизия; поради това, кжм 4 ч. сл. пл. изпратихме майор Николов със заповед до началника на дивизията да действа по-енергично. Тоя пжт полка, подържан от артилерията, настъпва напред, преминава р. Иено дере и под град от куршуми заема полегатия език, който се простира между Карагачдере и Иено дере. Но по-нататък полка не е можал да напредне. Артилерията не е могла да промени позицията. Частите се спират, окопават се набързо и откриват огън.

Всички наблюдаващи боя на 4-а дивизия чувствуваха, че помощта на 6-а дивизия можеше да се прояви по-осезателно. Ето защо кжм 5 и пол. ч. сл. пл., когато кризиса на боя в центра повидимому бе минал, ние прихпорихме конете и отидохме при генерал Тенев, за да му дадем гореизложената заповед.

Вечерната атака на генерал Тенев.

След като получи заповедта ми, генерал Тенев, заедно с адютанта си и с няколко конника, отиде кжм с. Ташлж и пристъпи кжм работа. Той решава да остане при лявата поголяма група от бригадата, а на дясната изпраща заповед да настъпи през чиф. Султан. В действителност, настъпила само лявата група, понеже в това време дясната е била атакувана от противника и била заставена да се отбранява.

Обсипван от град куршуми и шрапнели понася се напред началника на дивизията. Скоро бива ранен адютанта му на 6 места и един от долните чинове убит, а след няколко крачки пада убит и коня на генерала. Последния бързо сяда на коня на своя ординарец и продължава движението по-нататък. Присъствието на началника на дивизията в най-предните части на бойната линия произвело своя ефект. Хората се подбодряват и стават. Храбрите вратчанци бързо и стремително се втурват напред. Нито града от куршуми, нито трескотията от артилерията и картечните не са били в състояние да спрат тая стремителна атака. Огъня на противника става безпорядъчен и започва да отслабва. Веригите достигат Карагач дере. След малка почивка те стават отново и настъпват напред, но противника заема всичките

си окопи, които наместа сж били в три яруса, и фланговите му кинжални батареи откриват най-силен огън.

Веригите достигат до подножието на стръмния склон; отделни смелчащи достигат дори до окопите и много от тях остават там за винаги. Ползувайки се от тъмнината, отделни малки групи заемат даже част от неприятелските окопи, но, неподдржжани своевременно, отстъпват към подножието. В тая атака полка претърпява доста големи загуби. Мястото, дето залягат веригите е сжвършено открито и отлично се обстрелва, вследствие на което хората продължават силно да страдат от неприятелския огън. Всичко това убивало не-сжкрущимия дух на чудните храбреци. Само бързата и силна поддржка е могла да стабилизира това положение. Трябало е или през нощта да се атакува противника и след завзе-мането на позицията му да се закрепим здраво на нея, или пък да се отстъпи на укрепената вече позиция между Ка-рагач дере и Йено дере. Предприема се последното, и то без разрешение на началството. Изморените хора, не нами-райки абсолютно никакъв покой в подножието на ската, за-почват да отстъпват назад. Безсилните вече ротни и дру-жинни командири, не бидейки в сжстояние да спрат хората си, взимат решение да приведат поне в порядък това дви-жение назад, като сжбират постепенно хората си и ги спи-рат в окопите на гореупоменатата позиция. Началника на дивизията, считайки задачата си сжвършена, и буквално из-пълнявайки заповедта ми, да дойде в Иванкой и лично да ми доложи за извършеното, тжй че той напуска позицията още преди оттегляването на частите му.

Генерал Тенев се яви при мен към 12 ч. през нощта и ми доложи, че е изпълнил заповедта ми, и че частите сж заели противоположния бряг. Оказа се, че след неговото тржгване, вратчанци не сж се заддржжали и на промежуточ-ната позиция. Неизвестно кой и кому предали заповед, от името на командующия армията, за отстъпване назад. Без да се провери кой е предал и кой е получил тая заповед — всички започват да отстъпват. Сутринта полка е бил вече не при с. Ташпж, а на цяли 2 км. западно от последното в ни-зината. Артилерията останала на позицията си почти без прикритие. За наше щастие, противника не само че не пре-следвал, но и не тжрси сжприкосновение с нашите отстъ-пили части. Благодарение на това обстоятелство терена между двете реки остава незаает от никого.

До сутринта на 17-й октомврий нито ние, нито начал-ника на дивизията не знаехме за отстъплението на 35-й полк. Ние знаехме, че с. Тюркбей твжрдо е заето от нашите.

Другия полк от бригадата (3 дружини, от 36-й полк), заедно с едно артилерийско отделение, останали при чиф. Султан. Тоя полк сжщо получава заповед от началника на

дивизията да настъпи напред, обаче, в това време противника сам преминава в настъпление с около 4—6 табура, поддржани със силен артилерийски огън. Поради това, полка бил заставен да се отбранява пасивно.

Настъплението на противника е било доста стремително: до сферата на пехотния огън той идва почти безнаказано, понеже нашата артилерия е отстъпвала по количество пред тая на противника и често пъти е прекратявала огъня, за да избегне големите загуби. Противника скоро влиза в сферата на пехотния огън; нашата пехота и картечниците развиват най-силен огън, обаче неприятеля продължава настъплението си. Разстоянието между двете страни все повече и повече се намалява. Турците понасят страшни загуби, но въпреки това все продължават настъплението и достигат на около 400 кр. от нашите вериги. В този критически момент батареите от артилерийското отделение дотъркават орждията напред на самия гребен и с запалка на постоянно действие откриват най-интенсивен огън. Противника е разколебан. Той се спира, заляга и открива честа стелба. Обаче опасността не е още минала. Козлудуйци съ били изморени и още един натиск от страна на противника, особено през нощта—и те съ могли да отстъпят. Часа е вече 4 сл. пл. При подобно положение и нощта нищо добро не е обещавала. За наше щастие пристига 1-а дивизия. Бързо се развърща 38-й полк, влива се във веригите на козлудуйци и удължава десния им фланг. Противника изведнаж почувствувал пристигането на свежи сили, не издържа и започва да отстъпва.

Боя на 1-а бригада от 6-а дивизия се разиграва без всякаква връзка с другата бригада и във форма на отделен епизод.

През нощта 15-й срещу 16-й октомврий тая бригада прекарва на бивак южно от с. Татаркой и понеже, съгласно заповедта, тя трябало на 15-й да достигне линията на с. с. Татаркой—Тюркбей, то командира на бригадата, полковник Кантарджиев, предположил и не без основание, че на 16-й трябва да настъпи с фронт на юг, за да атакува Люле Бургаз. Изхождайки от тия съображения и като се помирива с невъзможността да заеме Тюркбей — командира на бригадата решава, че ще му заповядат на 16-й да атакува височините северно от Люле Бургаз. На 16-й сутринта той не получава никаква заповед и разпорежда да се настъпи на юг, с цел да се заемат тия височини.

В 7 ч. пр. пл. бригадата се изтегля в походна колона с авангард две дружини от Бдинския полк и една с. с. батарея. По такъв начин, тая бригада, вместо да се движи концентрически към Тюркбей, напротив—настъпва ексцентрически към Люле Бургаз. Към 9½ ч. пр. пл., приближавайки се към Люле Бургазките лозя, авангарда бил срещнат със силен

пехотен и картечен огън и се развърща в боеви порядък, обаче по-нататъшното му движение става невъзможно. Излиза на позиция авангардната батарея и поддържа настъплението на пехотата. Силите на противника се оценявали около 2—3 табура с няколко картечници. Виждайки бавното настъпление на авангарда, командира на бригаата го усилва с другите две дружини от Бдинския полк. Сега вече темпа на настъплението се усилва и противника, не дочаквайки атаката, бързо отстъпва към града, спира се на западната окрайнина на лозята и пак открива огън. От към града се показват свежи неприятелски части, които бързат да подкрепят своите към лозята. След като забелязва това полковник Кантарджиев заповядва и другите батареи да излязат на позиция. В същото време той усилва бойната част, като заповядва на две дружини от 15-й Ломски полк да се развърнат зад десния фланг на бдинци и заемат височините сев.-западно от Люле Бургаз. Благодарение на съвместните усилия на тия части, противника бива спрян и след това започва да отстъпва към града. Нашите полкове преследват неприятеля по петите и три дружини ломци влизат в града и бързо заемат източната му окрайнина.

Противника отстъпва по полегатите склонове по левия бряг на реката и заема окопите по височините между Синар дере и Карагач дере. Но към 3¹/₂ ч. сл. пл. противника получава подкрепления и преминава пак в контр-атака, обаче, срещнат със силен пехотен и артилерийски огън, той отново отстъпва назад. В отбиването на тая атака вземат участие и някои батареи от I-а дивизия, току що пристигнала на полесражението.

През време на тия действия, към 10 ч. пр. пл., командира на бригадата получава заповедта от своя началник на дивизията за действията през тоя ден. На бригадата се заповядвало да настъпи през Тюркбей за Сатжкйой и вземе кота 61. Изпълнението на тая заповед през това време е било вече невъзможно, понеже за тая цел е било необходимо изваждането из боя на Бдинския полк и при такива условия противника би висял на фланга ни, а пък командира на бригадата още не е имал сведения за местонахождението на I-а дивизия. Ето защо, последния решава да не изпълни заповедта по дивизията, а продължава започнатия бой. Към 4 ч. сл. пл. и след пристигането на I-а дивизия, командира на бригадата решава, че сега вече може да пристъпи към изпълнение на задачата, възложена му от дивизията. За тая цел той намира, че преди всичко трябва да събере бригадата си северно от лозята и да очисти фронта пред софийци.

Когато бригадата се е вече движела в походен ред, противника отново преминава в настъпление. Тоя път той насочва главния си удар между чифл. Султан и Люле Бургаз в междината между двете бригади от б-а дивизия. Движе-

нието на противника той път е било особено стремително. Той успял вече да обхване бригадата, но развжрналите се на изток бдинци и с фронт на север ломци го вземат под кржстосан огжн, та е заставен да се спре. В отбиването на тая атака взимат участие и пехотата и артилерията на току що пристигналата на полесражението 1-а дивизия.

Започва да се стжмнява и боя постепенно утихва и се прекратява. Бригадата остава да ношува на мястото си; 3-й п. полк се разполага по височините в лозята, а 15-й — на бивак зад Бдинския полк. По такжв начин фронта на Софийската дивизия бил очистен.

И така, благодарение на отсжтствието на общо ржководство от страна на щаба на Бдинската дивизия, последната на 16-й октомврий действува сжвжршено разединено и по инициативата на бригадните командири, рискувайки да бжде бита по части. Но, както частните началници, така и всички чиновове, изобщо, си дават точна сметка за важността на тяхната рол, проявяват невероятни усилия и не дават вжзможност на противника да добие известен успех на десния фланг на армията. Независимо от това, отбиването на атаките било сжпроводено с твжрде големи загуби, което повлияло твжрде много за отпадане на духа им.

Според думите на М. Мухтар паша, против нашия десен фланг сж действували през тоя ден 12-а Измидска и Ушак дивизии, от които последните две сж били редифски. Тук действувала сжщо и турската кавалерийска дивизия в сжстав около 600 коня и 12 конни орждия. Горните именно три дивизии се опитвали да настжпят. Освен това, останали сж като прости зрители и взимат участие в боя само с огжня си 1-а и 2-а дивизии от 1-й корпус и дивизията „Чанак кале“.

Общото положение на 16-й вечерта.

Давайки си отчет за положението на 16-й вечерта, последното ми се представляваше така: на крайния десен фланг противника атакува с около две — максимум три дивизии: ако считаме дивизията средно около 6—7,000 човека, то тук той е действувал с около 18—21,000 човека. Вземайки под внимание и моралната страна, ние намираме, че една или две наши бригади, поджржани рационално сжс силна артилерия, напжлно бяха достатжчни, за да заджржат настжплението на противника, да сжставят нашия заслон от ляво. Обаче затова не трябаше да се стои на едно място, а да се маневрира. Следователно, нам ни се представляваше, че началника на 5-а дивизия можеше да отдели макар поне една бригада за действие вжв фланг против противника в центра. В действителност, както видяхме по-горе, и което аз узнахжсно, 5-а дивизия се ангажирвала в боя по части и без се-

риозна артилерийска поддръжка, вследствие на което претърпява твърде големи загуби, бива полуразстроена и разхвърлена още на 16-й вечерта. Не така би действувала тая отлична дивизия при по-рационално управление: ако действията на 2-а бригада се поддържаха ефикасно от 3—4 полски артилерийски отделения; ако бяха вкарани в работа нашите отлични гаубици; ако командира на бригадата установеше по-тясна свръзка между пехотата и артилерията, като не позволява на частните артилерийски началници да мислят само за дълбоко закрити позиции, то несъмнено би било спряно колебливото турско настъпление. При едно по-правилно водене на боя, по всяка вероятност, турците не биха могли да издържат и би се повторила Лозенградската паника, понеже и при тия благоприятни за тях условия, те на няколко пъти повръщат назад и в доста голям безпорядък. За тяхно щастие, тук у нас отсъствуваше правилно ръководство и при тия условия нашите най-добри полкове не можах да направят нещо по-вече от това.

В центъра всичко е ангажирано в боя. Пресни части нямаме. 4-а дивизия сполучи да произведе прорив в неприятелския център, обаче не разполагахме вече с никакви сили, не смо за развиване на достигнатия успех, но и за отбиванена възможните по-сериозни контр атаки. Нощта бе използвана за усиление на заетата позиция и привеждане частите в порядък. Духа на преславци бе висок и ръководството им в такива надеждни ръце, че ние бяхме спокойни за отбраната, обаче нам бе необходимо не да се отбраняваме, да настъпим и развием успеха. Пред вид на това, ние заповядахме началнику 5-а дивизия да наблегне от към фланга ако не с две, то поне с една бригада. За същата цел безапоядано и началнику 6-а дивизия, ако може да отдели — 2 свежи дружини за усиляването десния фланг на 4-а дивизия. Мисляхме тогава, че 1-а бригада от 6-а дивизия се сражава около чифлика Султан и че е запазила някои свежи чети.

И двете бригади от 6-а дивизия бяха вече ангажирани, обаче до 4 ч. сл. пл. те водяха отбранително-демонстративен бой. Но при вечерната атака на Тюркбей е ангажирана 2-а бригада, то 1-а е била, мисляхме ние, прясна. Към десния фланг а последната от минута на минута се очакваше пристигането на 1-а армия. Следователно, за солидността на положението на десния си фланг не само че бяхме спокойни, но разчитах да въздействуваме на по-нататъшния ход на боя именно наблягане в това направление.

Така или иначе, цялата III-а армия е вкарана в бой. Несъмнено ще държи противника в желязни клещи, а ще го смаже с ежия юмрук, който ще удари в най-чувствителното място. По нашата оценка, тая роля трябваше да изиграе 1-а армия. В тоя дух, както видяхме и по-горе, ние

писахме до командующий I-а армия и донесохме в Стара Загора.

Със същата цел, вечерта на 16-й, изпратихме подполковника от генералния щаб Азманов да намери командующия I-а армия и лично да му обясни нашите по-нататъшни намерения, като го покани още веднаж да действа най-енергично и в посока на Люле Бургаз—Сатжккой. Неуморимият храбър офицер направил всичко, да изпълни задачата си, но едва към 5½ ч. сл. пл. успява да намери и то само началника на I-а дивизия генерал-майор Тошев. Последният е отивал към с. Айвали, дето се е разпореждал за заемане участъка предназначен на дивизията му. Генерала обещава, че на разсъмване на 17-й ще атакува височините северо-източно от Люле Бургаз. След това, подполковника продължава да търси командующия I-а армия, но не е можал да го намери. Лутайки се до 2 часа през нощта, той се завърта към 3 часа в с. Иванкой и ми доложи за извършеното. Нашето мнение е било съобщено на дивизиите от I-а армия — следователно, бяхме прави да се надяваме, че в желаното направление ще да се развие най-голямо усилие.

Действията на турската армия на 16-й октомври. II

На 16-й октомври сутринта турската армия, разделена на две групи частни армии, е била разположена така:

А. I-а армия — южната група, под началството на Абдулах паша, заемала участъка от с. Карагач до ст. Люле Бургаз, като се е разположила по следуюция начин:

а) II-и армейски корпус, състоящ се от две низаски и една редифска дивизии, заемал позиция северно и южно от с. Карагач.

б) I-и армейски корпус се разположил южно от II-я и достигал с левия си фланг 2 км. северно от чиф. аранли. Главните сили на корпуса, заедно с артилерията, заемали висотите непосредствено по левия бряг на Карагач дере; предните части съставлявали Тюркбей и езика, който залягала при сливането на р. р. Карагач дере и Йено дер.

в) IV-и армейски корпус заемал левия фланг от турското бойно разположение от чиф. Саранли до гр. Люле Бургаз включително. Два табура от този корпус заедно с 4 конни полка съставлявали на предна позиция по десния бряг на Карагач дере в Люле Бургазските лозя. Един редифски табур заемал станцията Люле Бургаз.

През нощта войските усилявали позицията си.

Б. II-а частна армия — северна група, под началството на командира на XVIII-и корпус Хамди паша, заемала следующите пунктове:

а) III-й корпус, усилен с хора от расформирания XVI-й корпус, и леката конна бригада — били събрани във Виза, с авангард при Соуджак и предни постове на гребена между Пурали дере и Соуджак дере.

б) XVIII-й корпус, в състав около 10 табура, на път от Сарай за Виза.

в) XVII-й корпус — в Азбуа, с авангард при Чонгора. Главнокомандующий е бил военния министър Назъм паша.

Съгласно директивата на турското главнокомандуване за действията на 16-й октомврий предполагало се е: опирайки се на укрепената си позиция да преминат в общо настъпление, при което южната група трябало да ни прикове на мястото ни, а северната — с решителното си настъпление напред — да отреже пътя ни на отстъпление за Лозенград и ни отхвърли на юг.

По теория тоя план е бил добър, обаче турските средства не съответствували на подобна смяла идея. Видяхме в какво жалко състояние отстъпиха след лозенградските боеве най-добрите 4 турски корпуса. Освен загубата на голяма част от артилерията си, те бяха още и силно деморализирани, следователно, би било не основателно да се считат годни за настъпателни действия.

Пристигащите от зад два корпуса (XVII-й и XVIII-й), също не трябало да дават основание на турското главнокомандуване да ги счита за особено боеспособни, и да възлага на тях сериозни надежди. Тия два корпуса не събили още попълнени и фактически не събили по-силни от две наши бригади, а независимо от това, състояли се изключително от редифи, лошо обучени, лошо екипирани и с ненадежден офицерски състав. При тая обстановка, най-правилното решение на въпроса би било — с малки ариергардни боеве да се отстъпва към Чаталджа; да се разрушава основателно ж. п. линия, да ни увлекат във вътрешността на страната, след това да се спрат, и след като се усилят с пристигащите нови части, — да преминат в решително настъпление и ни сметят. От подобен начин на действие се опасявахме ние, и заради това, в разговора ни на 15-й окт. с началник щаба на действующата армия генерал-майор Фичев, изказахме мнение, че за нас ще бъде истинско щастие ако турците се спрят на Карагач дере, или на линията Сарай — Чорлу, а даже някъде и по-наизток, но не и на Чаталджа. Щастието ни помогна: турците направиха най-лошото, което можаха да предприемат, като се спряха на линията Соуджак — Карагач — Тюркбей — Люле-Бургаз.

Описание на турската позиция.

Турската позиция начева от Странжанския хребет при с. Соуджак и продължава по висотите с. западно от Чонгора

и тия при с. с. Калайджикой, Карагач, Тюркбей, Люле-Бургаз. Общата дължина на позицията е около 45 к. м. Считайки турската армия около 140,000, то тая позиция за нея е била доста голяма, следствие на което прорива ѝ се облекчава. Бойната линия на турците се простираше по командующите висоти по лявия бряг на Карагачдере и Соуджакдере с отличен обзор и обстрел. Местността пред фронта е съвършено равна и открита, вследствие на което, атакуещия трудно можеше да намери известни закрития. Само възланистата местност около Соуджак и Чонгора е позволявала скритното приближаване. За това пак в тоя участък на турската позиция имаше няколко доста силни упорни пунктове, като напр., горичката на лявия бряг на Соуджакдере, селата Дуганджа, Чонгора и командующата скалиста височина на крайния десен фланг. Дясния фланг на позицията се опира на Странжанския хребет, който пречеше на обхода с значителни сили, а лявия — в труднопроходимата Еркене. Пред фронта на позицията протичат рекичките: Соуджак—на десния фланг, Карагач—в центъра и Йено—на лявия фланг. Макар тия рекички да сж проходими в брод, обаче представляват доста сериозно препятствие, което разстройва войските при преминаването им. Особено труднопроходими бяха р. р. Йенодере и Карагачдере — южно от чифл. Ташлж и Тюркбей. Пжтица за маневриране имаше твърде малко и всички сж грунтови. Шосето Бунар-Хисар—Виза бе в постройка. Движението на войските южно от шосето при сухо време е напълно възможно, обаче през тоя период на годината, когато изобилствуваха дждовете и почвата се разкалваше, движението на артилерията бе съпроводено с твърде големи трудности. Особени трудности се срещаха при изкачването на лявия бряг на Карагачдере. Но стржмния бряг около Карагачдере представляваше и известни удобства за атакуещия. Идвайки близо до гребена, последния идваше в безопасно мжртво пространство, което позволяваше на частите да се устроят, да си починат и след това с нови сили да е скаладират стржмния бряг. В тила на позицията се простира широко 5—6 к. м. плато, тук-там покрито с редки шубраци. Платото е изрязано с неджлбоки низини, които дават възможност на резервите и артилерията да се укриват. Зад това плато се простират ред полегати планински гребени, представляващи отлични тилни позиции. Обаче при условие, че защитающите главната позиция войски не сж сжвсем разстроени и че сж способни още за отбрана.

Действията на турския десен фланг се започва с настжплението на 3-й корпус. Под предлог на устройство—частите от корпуса тржгват по ешалонно. В 6 ч. пр. пл. настжпила 1-та Сборна дивизия от 3-й корпус, командувана от полковн. Джемал бей и сжстояща от 12 табура, 6 полски и 1 пл. батареи и 2 картечни роти. Колоната се движела по шосето,

сжс странично прикритие (1 табур и 1 пл. батарея) — в дясно по височините, за охранение от кжм страната на с. Урумкой.

2-а Сводна дивизия от 3-й корпус в сжстав: 8 табура, 2 пл. батареи и 2 картечни роти, под началството на Хасан Изет паша, сжставлява лявата колона. Тя тржгва малко по-късно от пжрвата и се е движела по грунтовия пжт Виза — развал. Пазаркойой, сжс задача да атакува по посока на Чонгора.

3-а Сборна дивизия в сжстав: 8 табура, 3 батареи и 1 картечна рота, под началството на полковник Фуад бей, тржгнала от Виза кжм 1^{1/2} ч. сл. пл. и се е движела по пжтя на 1-а дивизия.

Предните части от 1-а дивизия на Джемал бея достигнали Соуджакските висоти кжм 8 ч. пр. пл., но срещнати от огжня на нашите батареи — спират се. Главните сили се развжрнали северно от шосето. Турската артилерия излиза на позиция кжм 11 ч. пр. пл. и открива убийствен огжн по нашите части. От тоя момент нашата 2-а бригада от 5-а дивизия е осждена вече кжм отбрана. По такжв начин продължава боя до 2 ч. сл. пл., когато дивизията на Джемал бея, усилена с табурите на Фуад бея и поджржана от ляво от дивизията на Хасан Изет паша, преминава в решително настжпление. За наше щастие, напора на турците не бил още тжй стремителен, вследствие на което нашите успяват да се заджржат до 3 ч. сл. пл. Обаче, обстрелвани от фронта от неприятелската артилерия, и заплашвани от фланга, частите от бригадата почват да се поддават назад и отстжпват на главния гребен. Кжм 4 ч. сл. пл. пристига 1-а бригада от 5-а дивизия и успява да спре противника, но турската артилерия, от никого необезпокоявана, продължава разрушителното си действие, като нанася значителни загуби на нашите части.

Левия фланг на III-й корпус приближава кжм с. Дуганджа едва кжм 4 ч. сл. пл. Полка „Болу“, неуспял още да се развжрне и посрещнат от огжня на нашите 2 планински батареи, повржща назад в бягство. Успокоявани от офицерите, войниците отговаряли: „Не желаем да останем тук без артилерия“. Тоя епизод най-добре характеризира духа на частите от III-й корпус и ако ние тук разполагахме с 2 бригади и 10—15 батареи, то несжмнено противника би бил обжрнат в бягство още от самото начало на боя. Обаче ние видяхме как се вкараха в боя частите от 5-а Дунавска дивизия. 2-а бригада, почти без артилерия, трябало в продължение на целия ден да се противопоставя на един посилен противник и главно — да бжде изложена на огжня на 10 батареи. В резултат-бригадата се поддава назад и противика, подбодрен от тоя успех, с още по-голяма упоритос се сражава на 17-й, 18 и 19-й октомврий.

Настъпилата нощ туря край на боя през тоя ден. Тук турците се считат за победители и се готвят да ни нанесат решителен удар на следующия ден. В Цариград били изпратени телеграми за славните победи на Махмуд Мухтар паша. А пък нашата 5-а дивизия изморена, претърпяла значителни загуби, и през ноща даже не е била усилена посредством по-рационалното разпределение на артилерията.

Към вечерта леката конна бригада се преместила към Топчикийой, по-близо към III-й корпус. По пътя бригадата успява да събере и върне обратно в бойната линия разбягалите се хора от полка „Болу“. Вечерта към III-й корпус се присъединили 6 табура и 3 батареи от XVIII-й корпус. XVII-й корпус достига до с. Азуба и рано сутринта на 17-й окт. настъпва към Чонгора.

Боя на турците при Карагач. Сутринта на 16-й окт. турската позиция при Карагач се заемала от 4-а и 5-а низамски дивизии с 36 оръдия. Когато към обяд става ясно, че българите настъпват към Карагач със значителни сили, то и 3-а низамска дивизия от I-я корпус, е била насочена на север, обаче, успяла да пристигне източно от Карагач едва вечерта. Тоя участък от турската позиция се е поддържал доста надежно и от артилерията на I-й корпус — разположен на висотите северно от Тюркбей. Няколко батареи от десния фланг на тоя корпус фланкирали бойния порядък на 4-а дивизия и ѝ нанасяли значителни загуби. Още по-чувствителен е бил анфиладния огън на батареите, доста изкусно разположени на висотите северно от Карагач.

При движението напред на нашия боеви порядък, към 10 ч. пр. пл., турците откриват убийствен огън от 8 батареи на II-й корпус и 2 — на I-я. Нашия 5-й артилерийски с. с. и не с. с. полкове и 3 пл. не с. с. батареи отговарят доста сполучливо. Нашата артилерия под общото началство на командира на 5-й арт. полк доста сполучливо е инпонирвала на турските фронтални батареи, а фланговите такива събили почти неуязвими; последните съпрекратявали огъня, когато нашите батареи събги безпокояли и отново съб откривали огън след като е преминел нашия шрапнелен ураган. Тия кинжални батареи съб действували преимуществено по нашата пехота.

Силния неприятелски артилерийски огън и открития гласисообразен скат, по който трябаше да се настъпва — правяха движението на нашия боев порядък доста бавно. Спирането и в най-незначителни гънки на местността е било необходимо за отпочиване и съббирание нова енергия. Благодарение на това обстоятелство, едва към 1 ч. сл. пд. нашата пехота успява да достигне и заеме горичката западно от Карагач. Обаче тук нашите атакующи части влизат в сферата на пехотния огън, вследствие на което по-нататъшното на-

стѣпление е невѣзможно. Всичките полкови и бригадни поддрѣжки последователно сѣ усилили веригите. Опитѣ на нашата артилерия да се приближи, за да поддрѣжа и подтикне напред пехотата, сѣ биле напразни. Виждайки нашето трудно положение, турците вкарват в боя и дивизията „Кастамуни“ и откриват най-интенсивен огнѣ. Кѣм 3 ч. сл. пл. у нас настѣпва кризис в боя. Хиляди ранени се проточили назад и тяхното движение било взето за отстѣпление. Тогава именно е вкарана в боя 3-а бригада от 4-а Преславска дивизия, Движението на тия внушителни маси, поддрѣжано от огнѣ на 18 батареи, произвело на противника страшно впечатление. Огнѣ му започва да става безпорядѣчен и разсеян. Нашия боеен порядѣк, подтикнат от 3-а бригада, настѣпва стремително напред. Кѣм 4 ч. сл. пл. нашата пехота достига мѣртвото пространство и се покатерва по стрѣмния склон. Турците не дочакват удара с нож и бѣрзо отстѣпват в безпорядѣк като оставят на позицията 36 орѣдия. Наверно, в това именно време е вкарана в боя и 3-а Низамска дивизия, обаче тя успява да спре бегашите на следующия гребен. Опитѣ ѣ да премине в настѣпление и вземе обратно артилерията не сполучва. Въпреки усилията на офицерите, през нощта безпорядѣка се увеличава и турците отстѣпват по посока кѣм Толчикѣй и Чонгора. 1-а дивизия, която сравнително била по-запазена, останала на позиция на следующия гребен и образувала нещо като ариергард на II-я корпус. Загубите на турците сѣ били огромни.

Действията на II-я корпус.

Както е известно, тоя корпус се състоеше от 3 Низамски и 1 редифска дивизия „Ушак“. Обезпокоен за центра си сутринта командующия турските съединени армии Абдулах паша заповядва 3-а дивизия да настѣпѣ на север и поддрѣжа II-й корпус при Карагач. Останалие 3 дивизии се разположили на позиция южно от II-й корпус: 2-а дивизия на десния фланг, 1-а — в центра и дивизията „Ушак“ — на левия фланг.

Сутринта на 16-й окт., от висотите източно от Тюркбей, командира на I-й корпус вижда движението на една наша бригада от Татарѣй кѣм юг и след това забелязва, че на платото южно от чиф. Ташлѣ излизат други части, обаче турците се ограничават само с откриване артилерийски огнѣ. Така продължава боя до 2 ч. сл. пл., когато левия фланг на 6-а дивизия преминава в настѣпление. Деснофланговите батареи от артилерията на I-й корпус оставят в покой 4-а дивизия и се нахвърлят върху 6-а дивизия. Командира на корпуса, след като се е убедил, че 6-а дивизия настѣпва от кѣм Ташлѣ с част от силите си, заповядва на дивизията „Ушак“ да премине в настѣпление против десния фланг на 2-а бри-

гада към Тюркбей и чиф. Султан. Под прикритието на съсредоточения огън на 6 батареи, редиците „Ушак“ бързо настъпват. Нашите 3 батареи не събили в състояние да инпонират на неприятелската артилерия, вследствие на което неприятелската пехота бързо преминава долината и влиза в сферата на действителния пехотен огън; срещната със силен пехотен, картечен и артилерийски огън от нашите батареи, които съдържкатали оржията си на самия гребен, неприятелската пехота се спира на около 400—500 кр. от нашите окопи и по-нататък не е могла да настъпи. В това време, както видяхме и по-горе, пристига на полесражението 38-й полк. В 4 ч. сл. пл. нашите преминават в настъпление и редицката дивизия била принудена да отстъпи с голями загуби. Тук редиците се сражаваха със същия ентузиазъм, както и в Плевенските редути и на Шипченските височини. Вечерта 1-й корпус остава в същото положение, както и сутринта на 16-й октомврий, с тая само разлика, че и трите дивизии събили силно изморени, претърпяли големи загуби, истреляли почти всички си боен комплект и съ станали почти негодни за упорен бой за следующия ден.

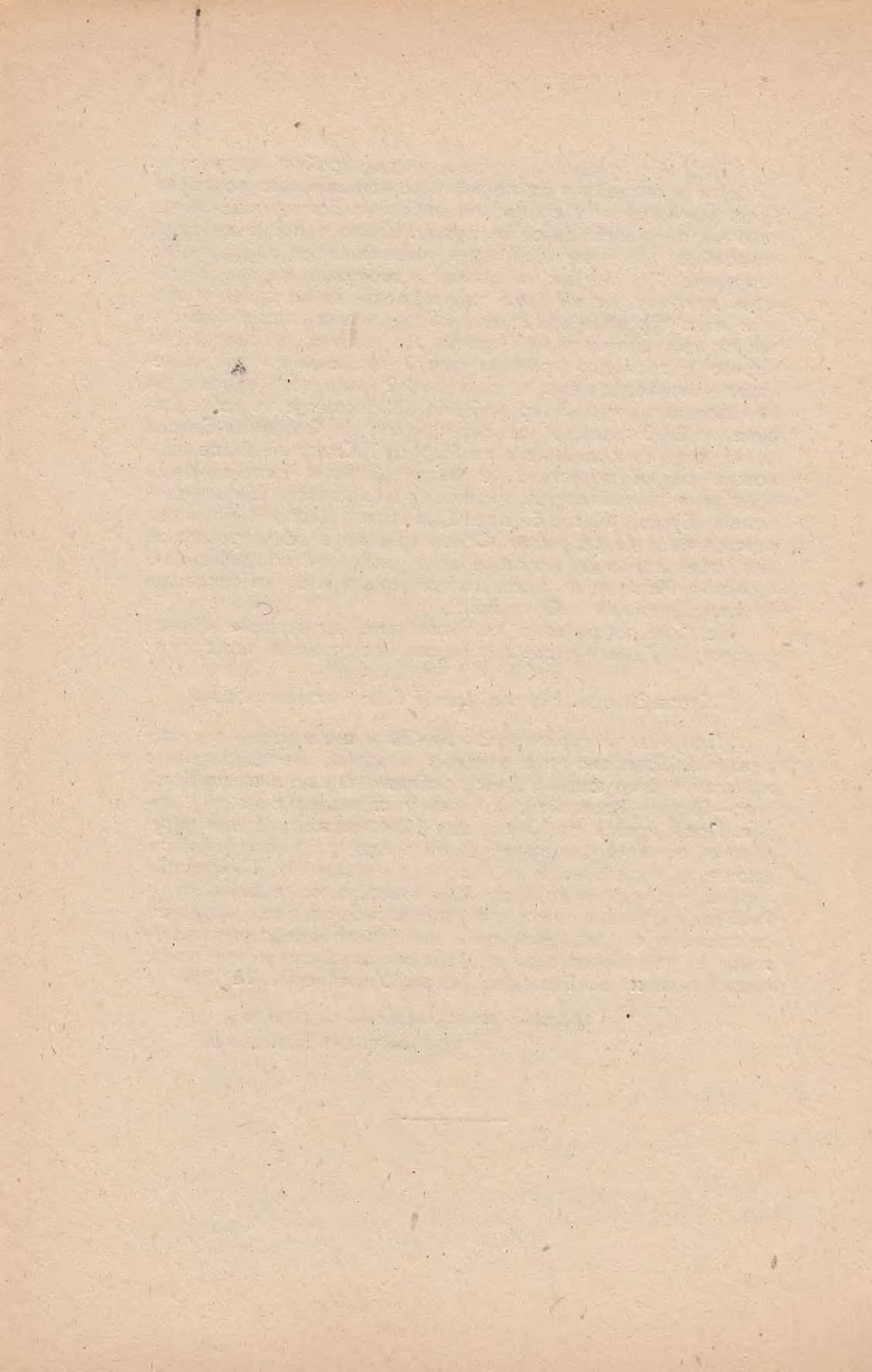
Боя на левия турски фланг. Както видяхме и по-горе, левия фланг се заемал от частите на 4-й армейски корпус. Той се състоял от 12-а низамска дивизия и редицката дивизия „Измит“. Заедно с корпуса е действувала и кавалерийската дивизия, командувана от Салих паша и състояща се от 2 бригади в състав около 1000 коня и 2 конни батареи.

Сутринта корпуса е бил разположен, както го оставихме в надвечерието срещу 16-й октомврий. Към 10 ч. пр. пл. се показала нашата 1-а бригада от 6-а дивизия. Предните части на корпуса, заедно с кавалерията, се опитали да задържат нашите части на десния бряг на реката, обаче, след кратка престрелка, която продължава до 1 ч. сл. пл., отстъпват на левия бряг на Карагач дере. Дивизията „Измит“ се разположила на позицията южно от дивизията „Ушак“—срещу чифл. Саранли. 12-а низамска дивизия се разположила на височините по левия бряг на Карагач дере, точно срещу Люле Бургаз. Града се заемал с 2 табура от тая дивизия. Конната бригада отстъпила към ст. Люле Бургаз, обаче към 3 ч. сл. пл. попада под артилерийския огън на батареите от 10-а дивизия, вследствие на което отстъпва към с. Уручлу, като оставя артилерията си в разпореждането на началника на 12-а дивизия.

Към 3 ч. сл. пл. дивизията „Измит“ преминава в решително настъпление, заплашвайки левия фланг на полковник Кантарджиев. В същото време настъпила и част от 12-а дивизия. Пред вид на тая контр атака, нашите части напуснали града и започнали да отстъпват назад. В това време пристига на полесражението 1-а Софийска дивизия и турците, силно разстроени, отстъпват и заемат главната си позиция.

И така, действията на турците на 16-й октомврий се завършват с: известен малък успех към Соуджак и Дуганджа; пълен неуспех при Карагач, който имаше за последствие прорива на центъра; задържане позициите си южно от Карагач, но със цената на пълно изтощение на частите в тоя участък.

Абдулах паша събра вечерта в Сатжккой на съвет командирите на 1-й и 2-й корпуси. И двамата корпусни командири докладвали, че частите им са негодни за бой и че отстъпват без заповед. При тия условия командующий армията решава да отстъпи на следующата позиция на линията Топчиккой—Татарли—Пашаккой. Обаче по-късно той получава известие за успехите на 3-й и XVII-й корпуси в преувеличен вид, вследствие на което отменява по-раншното си решение и изпраща нови заповеди за преминаване в настъпление. Такаъв обрат в решението се е налагал и от известни донесения относително наченатото наше отстъпление по цялата линия. Съгласно последната заповед—2-й корпус трябало да настъпи към Иванкой, 1-й — към Татарли, а 4-й към Айвали.

17-й октомврий.

Кжсно през нощта, около приветливото огнище в една стая на с. Иванкйой, чакахме директива от Стара Загора, обаче такава не получихме.

Още през дена на 16-й предупредихме с обща записка началниците на пехотните дивизии, че ако до вечерта не се достигнат решителни резултати, то да се окопаят и охраняват през нощта с бсьно стражево охранение и бждат крайно бдителни, за да не бждат сюрпризирани от противника. Не получавайки директива, направихме разпореждане рано сутринта частите да продължат действията. На началника на 6-а дивизия, който се намираше при нас, устно заповядахме да продължава действията енергично. Началнику 4-а дивизия бе изпратена следующата записка:

Началнику 4-а дивизия.

с. Иванкйой

17.X.1912 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Продължавайте енергично да преследвате противника като не му давате ни минута свободно време да се устрои. Всички части, в това число и 1-а армия, преминават в решително настъпление. Още едно усилие и успеха е обезпечен. По заповед.

(подп.) Началник щаба на III-а армия

Полковник Жостов.

Току що се приготвявахме за тръгване в 6 ч. 10 м. преди пладне получихме следующата директива № 8, подписана в Стара Загора в 3 ч. 4 м. пр. пл.:

Циркулярна директива по Действующата Армия.

Карта 1/126,000.

За действията на днешно число Негово Величество Главнокомандующия заповяда:

1) 1-а армия да остане в резерв на 3-а армия, като с една бригада заеме позиция при Люле Бургаз и се окопае.

2) III-а армия да обжрне особено внимание на левия си фланг, като го обезпечи от кжм страната на Урум Бегли и Айваджикой.

3) Бригадата от 3-а Балканска дивизия, която се намира в с. Османли да тржгне в 5 ч. пр. пл. в две колони:

а) лява—в състав полк пехота и едно артилерийско отделение, — по пжтя Османли—Ахжккой—Енидже—Лозенград и

б) дясна колона — полк пехота по пжтя чиф. Кестилер—Докудзек—Каваклий—разв. Хасанбейлий.

Бригадите да станат в разпореждането на командующия III-а армия.

4) Конната дивизия да охранява десния фланг на армията и наблюдава по направление на Айребол—Муратли.

5) Командующия III-а армия да се старее да отхвърли противника кжм изток.

6) II-а армия да продължава обложението на Одринската крепост.

(подп.) Началник Щаба на Действ. Армия,

Ген. майор Фичев.

Прочитането на тая директива ни наведе на ред въпроси. Преди всичко, общия ѝ дух бе пасивен: най-голямо внимание бе обжрнато на обезпечаване на фланговете, които съвсем не бяха застрашени; действително, в последния пункт бе казано да се отхвърли противника на изток, но това бе между другото, а главно се препоръчваше да не се дава възможност на противника да ни обходи. Особено странна роля се възлагаше на I-а армия: ние я очаквахме като чук, който ще нанесе решителния удар в най-чувствителното място на неприятелското разположение, обаче, директивата я обричаше почти на бездействие. Каква полза можеше да ни принесе „резерва“, който не ни беше подчинен. Даже ако допуснем, че командующия I-а армия — по-старши от нас, — доброволно ще се съгласи да даде в наше разпореждане тоя резерв, то де и кога можах да го употребя с полза по фронта на III-а армия. Нима при Тюркбей; но той би пристигнал там едва кжм 1 ч. сл. пл. При Карагач — за развиване успеха в центра? Обаче той би пристигнал при последното село едва кжсно през нощта на 17 срещу 18 октомврий. При Соуджак—Чонгора — за това и дума не можеше да става.

Ние си останяхме с убеждението, че единственото рационално употребление на I-а армия при дадената обстановка е, без да се губи време на облически движения за подпиране от зад, да настъпи право пред себе си по посока на Люле Бургаз—Сатжккой и отхвърли противника на север кжм Странджа планина.

В изпълнение на това и пред вид на безуспешното нощно тжрсене на командующия 1-а армия, ние решихме да предадем нашето мнение на 1-а армия посредством началника на 1-а дивизия, чието местопребивание ни бе добре известно.

Началнику 1-а дивизия изпратихме следующата записка:

Началнику 1-а Софийска дивизия

с. Иванкой

17-й октомврий, 6 ч. 30 м. пр. пл.

Днес 3-а армия ще атакува противника решително. Моля поддржете ни, като атакувате енергично противника, който се намира пред Вас. Моля поканете и 10-а дивизия да направи същото. Снощи имавме решителен успех в центъра, дето заловихме 12 орджия.

(подп.) Командующия III-та армия

Генерал лейт. Димитриев.

Да разгледаме как се разиграха действията през тоя решителен ден в така наречената Бунар Хисар — Люле Бургазка операция.

Действията на кавалерията.

Както видяхме и по-горе, по наша заповед кавалерийската дивизия нощува на 16-й срещу 17-й октомврий в с. Иванкой. Заедно със щаба на дивизията прекарахме нощта в една и съща къща и имавме възможност да разменим възгледи за по-нататъшната ни работа, а особено, върху работата на конницата. Висшето кавалерийско начальство има случая да чуе много справедливи съжаления за недоброто използване на кавалерията пред и след Лозенградския бой.

Сутринта се разделихме с началника на кавалерийската дивизия, като в присъствие на щаба си му казахме няколко подбодрителни благопожелания и уверения, че нашата блестяща кавалерия ще навакса загубеното, понеже според нашето убеждение, именно сега ще ѝ се представят случаи за работа със саблята при преследването. Ние подчеркахме също, че великите събития изискват и жертви, и че ние лично ще се помирим ако узнаем, че през време на славното преследване нашата кавалерия е загубила 500 коня и толкова всадници. На опасенията на началника на кавалерийската дивизия за липсата на конна артилерия, ние посочихме на калта като добавихме, че при подобни пътища и

такова време — добрата и юначна кавалерия трябва сама да се откаже от каквато и да е артилерия, понеже последната само ще да парализира бжрзите и внезапни появявания, които сж най-добрите спжтници на кавалерията.

Разделяйки се, ние останахме с убеждението, че този пжт нашата кавалерия ще си сжздаде велики традиции и ще напише няколко славни страници в нашата военна история. Дивизията тржгна без картечните си взводове и без придадената й по-рано дружина от 35-й полк.

В изпжлнение на горепоменатата заповед, кавалерийската дивизия тржгна в 7 ч. пр. пл. по пжтя за Люле-Бургаз имайки в авангард 2-а конна бригада. Последната получила заповед от началника на дивизията — с пристигането си в Люле-Бургаз да изпрати самостоятелен разезд кжм Айребол и разузнавателен ескадрон кжм Муратли.

Движението на дивизията било много бавно. Тя достига р. Еркене едва кжм 1 ч. сл. пл., като е правила средно по 4 к. м. в час. Действително, пжтя е бил доста кален, но все пак движението с променен алюр е било възможно. Кжм 2 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл. дивизията достига платото южно от с. Мюселим, от дето началника й наблюдава отстъплението на турците и ми изпраща следущето донесение:

Командующий 3-а Армия

17/X 1912 г. 2 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл.

Височ. южно от Мюселим.

Дивизията пристигна на височината на юг от Мюселим, от гдето се вижда вжтрешността на неприятелската позиция. Забелязва се отстъпление от страна на противника в сферата, която може да се наблюдава. Отстъпване по посока на изток. Виждат се много пржснати хора и отделни батареи. Изпратен е един самостоятелен разезд кжм Айребол и един разузнавателен ескадрон по посока на Муратли. Донесение още няма. Проджлжавам движението.

(подп.) Начал. кавал. дивизия,
Генерал майор Назлжмов.

Това донесение сжщо така е пжтешествувало доста бавно, понеже го получихме едва в 7 ч. сл. пл. От него се вижда какжв чуден случай, какво широко поприще за действия на кавалерията е имала тя, обаче и той бе пропуснат. Кавалерията проджлжава движението си на изток и едва кжм 7 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл. достига с предните си части с. Кумсар. Тя влязла в селото, но след това се вжрнала назад и ношувала в чифл. Караталишман. Явява се вжпрос — защо началника на дивизията не преминава през р. Еркене при Кумсар, Карамусул или около ст. Сейдлер и се не понесе като ураган в

неприятелската позиция, където е можал да внесе ужас и изстребление? Генерал Назлжмов ни отговаря, че няма артилерия и му пречела р. Еркене. Нашето мнение е, че ако имаше артилерия, то в случая трябваше да я остави. Огъня от карабините би бил достатъчен при тази обстановка, за да се всели още по-голям ужас в редовете на отстъпващите неприятелски части. По такъв начин би могла да се парализира тълпата и да се увеличи още повече паниката в тила на неприятелското разположение. Ето случай, когато биха могли да се жертвуват 400—500 човека, но да се изпълни славната задача. Конната артилерия само би превърнала кавалерията в прикритие, като я лиши от свободата на действия, а най-главното — би намалила бързината ѝ. Не сж материалните недочети в организацията на дивизията, които спъваха рационалното ѝ използване, а отсъствието на жажда към подвизи в щаба на сжщата, която можеше да даде велики резултати.

Кавалерията не разруши даже и ж. п. линия. Ескадрона изпратен към Муратли достига до последното, дето е забелязал отделни бягащи команди и тълпи от местното население, отстъпващи назад в голям безпорядък. Действувайки в твърде богат район, вечерта е дадено на конете нищожна фуражна дажба.

Действията на 5-а Дунавска дивизия.

И така, благодарение на разединените действия на 15-й и 16-й октомври, благодарение на разхвърлеността и нерационалното употребление на артилерията, 5-а дивизия, една от най-добрите в нашата армия, след като откри боевете с блестящия бой на 15-то число, от сутринта на 16-й е обречена на пасивна отбрана. Към обяд на това число, на крайния леви фланг на III-а армия мислят вече не за нанасяне удар със събрани сили, а за заемане на по-дълги отбранителни линии, за да не бъдем охванати. Пристигащите подкрепления се изпозуват за кърпеж. Пристигналата на полесражението артилерия, в стремлението си да търси закрити позиции, застава на 3 км. зад своята пехота. Изключение прави само планинското орделение. Обаче, що сж могли да направят 12 планински орджия, против 10 неприятелски полски батареи. И най-добрата пехота, предоставена при подобни условия на собствената си участ — естествено е, че ще се разколебае. Духа на пехотата силно отпаднал, вследствие на което и най-малкия натиск от страна на противника, би подкопал убеждението ѝ в опасността да се бори. Така и стана.

През цялата нощ влиянието на щаба на дивизията не се проявило почти в нищо. Било е направено разпореждане само за разделянето бойния порядък на два участъка: десен

— под началството на командира на 2-а бригада полковник Софрониев и леви — под началството на командира на 1-а бригада полковник Абаджиев. Обаче и в тоя опит, за вжвеждане порядък в боя, има елементи за разложение, понеже всеки от тия участъци съставлява известен конгломерат. В десния участък влизали две дружини от 5-й полк, 18-й Етърски полк и две планински орждия; в левия — 20-й Добруджански полк, 2-й Искърски полк, две дружини от 5-й полк и една планинска батарея. През нощта зад десния участък сж притеглени две дружини от 45-й полк. Другите дружини от 3-а бригада сж останали далеч по десния бряг на Пурали дере и сж заели висотите северно от шосето. Както видяхме и по-горе, артилерията е била разхвърляна и от 19 батареи на решителния пункт в решителната минута сж действували само 12 планински орждия.

Току що почва да се разсжмва и противника изведнаж открива силна артилерийска и пехотна сребла. Боя се започва.

а) *Боя на десния участък.* От никого не безпокоената неприятелска артилерия, сжс сжсредоточения си огън, изведнаж приковава на място нашия боеви порядък. Всичките опитвания на доблестния командир на 5-я полк, полковник Петров, да настъпи напред, се осуеияват. Сжстава на храбрите дунавци намалява; числото на ранените и убитите се увеличавало; те не сж могли да настъпят по-нататък от с. Дуганджа. Не могат да настъпят нито крачка напред и етърци. Ранените от 5-й полк се проточили вжв вид на дълга вжрволица, и заставени да се движат по открита местност, те се сжбирали в джното на уврага на Соуджаското дере при с. Дуганджа, дето намирали спасение от убийствения неприятелски огън. Така се продължава боя в продължение на цели два часа без всякаква надежда за подобряването му. Кжм 9 ч. пр. пл. противника успява да прехвърли около 50—60 стрелци на скатове в долината на Соуджак дере, южно от с. Дуганджа, от кждето фланкира цялата долина, в това число и нашите ранени. Това обстоятелство произвело ужас всред ранените, които в страшен безпорядък започват да отстъпват назад. Движението на ранените било взето за отстъпление на целния фланг. Напраздно доблестния полковник Петров лично е бягал по веригите и се е стараел да спре хората си, които започнали да отстъпват назад. Героя командир биде убит, пронизан с няколко куршума. Смъртта на любимия началник произвела своя ефект: хората се сепват и започват да отстъпват в безпорядък. Изпратената от резерва дружина от 45-й полк пристига кжсно и не е била в състояние да спре отстъпващите, като бива и сама увлечена в това отстъпление. Като забелязва бжрзото отстъпление на дружините от 5-й полк, не закъснява да стори това и

18-й Етжрски. В скоро време целия десен участък отстъпва в безредие. Артилерията, останала назад на закрити позиции, виждайки отстъплението на пехотата — бързо последва примера ѝ. В едно сравнително скоро време тук настъпва невероятен безпорядък: батареи, санитарни и патронни кола, хора, коне — всичко това, размесено, отстъпва. Усилията на храбрите офицери да задържат хората си при артилерийската позиция, сж били напраздни. Всичко отстъпва в паника и се насочва към Бунар Хисар. До тоя момент началника на дивизията сжс щаба си е бил около с. Тузаклий, обаче след това той преминава назад на десния бряг на реката и се опитва да спре бегашите на висотите южно от Текето и 2 км. източно от Бунар Хисар, но и в това не сполучва. Само шепа хора от две сборни роти сж били спрени и послужили като прикритие на артилерията. Всичко останало, във вид на безпорядъчни тълпи, е отстъпвало към Бунар Хиса—Иено.

б) Боя на левия участък. В тоя участък положението е било сравнително по-добро. Опити на противника да атакува в 9 ч. пр. пл. 20-й Добруджански полк несполучва, но сжс силната си артилерия не дава възможност на добруджанци да преминат в настъпление. След три часова престрелка—към 10 ч. пр. пл. стават пак храбрите искърци и се опитват да сбият противника, който заемал предлагащия шубрак на крайния наш ляв фланг, обаче, срещнати сжс силен пехотен и артилерийски огън, те се връщат обратно в окопите си. Ободрен от тоя малък успех, противника сам преминава в настъпление, обаче искърци стоят като гранитна скала и с дружните си залпове отбиват тая атака. Така продължава боя до 12 ч. по обяд, когато се забеляза гореописаното отстъпление на десния участък.

Настъпва критическия момент в боя. Виждайки отстъплението на сжседите си, десния фланг на добруджанци започнал сжщо да отстъпва, обаче, подбодрявани от доблестните си офицери и поддржани от артилерията на 3-а бригада, хората се повръщат и пак настъпват към противника. Последната полкова поддржка се вкарва вече в боя. Противника се спира, а на места започва да отстъпва в безпорядък; тук, обаче, отново оживява силната турска артилерия и дава възможност на собствената пехота да се схвземе и спре. Възползувани от отстъплението на частите на десния участък, турците започват да охващат десния фланг на 2-й полк. Тук вече храбрия полк не издържа и започва бързо да отстъпва към Бунар Хисар и се спира около последния.

2-й Искърски полк стои непоколебимо на позицията си. Виждайки отстъплението на 20-й полк, командира на бригадата вкарва в боя и посления си резерв (една дружина от 5-й полк), усилва искърци и ги използва като ариергард.

който трябва да прикрие отстъплението на 1-а и 2-а бригади. До 3 ч. сл. пл. противника на няколко пъти се опитва да смете искърци, но славния полк отбива всички атаки. Едва към 3½ ч. сл. пл., когато полка изпълнил задачата си като ариергард, и застрашаван да бъде обхванат и от двата фланга, получава заповед да отстъпи на десния бряг на реката и заеме висотите около с. Пурали. Обаче, в полка от 16 ротни командири, излязли от строя 11; останалите офицери също така намаляли. При такива условия, в началото на отстъплението се появил известен безпорядък, но храбрият командир, полковник Крунев, успява да събере около себе си по-голямата част от полка и отстъпва сравнително в порядък. Сжщият успява към 5 ч. сл. пл. да формира на бърза ръка две сборни дружини от всичките полкове, заема позиция по висотите южно от шосето между Бунар Хисар и Тузаклий, готов пак да срещне противника. Но за щастие, последния не ни преследва и в такова положение настъпва нощта.

в) Боя на 3-а бригада. Частите от 3-а бригада нощуваха на висотите северно от шосето, достигайки с десния си фланг последното. Собствено, през нощта тук сж останали 4 дружини: по две дружини от 45-й и 46-й полкове, понеже две дружини от 45-й полк били притеглени по заповедта на началника на дивизията за поддръжка на бойния участък към Соуджак дере, а другите две бяха оставени в Лозенград и Курия и пристигнаха на полесражението късно вечерта на 17-й октомврий.

Малките неприятелски партии, които на 16-й вечерта бяха се спускали в Пурали дере, отстъпили на стръмния ляв бряг на реката. Но на разсжмване на 17-й октомврий, въпросните партии, усилены и поддржжани от 3 планински батареи, отново започват да се спускат към реката, удължавайки десния си фланг. Очевидно е, че през нощта турците сж се усилили и сега се стремят да заплашат левия фланг на дивизията. Пред вид на това, командира на бригадата вкарва в боя няколко роти от частните поддржжки, и по такъв начин става с фронт към противника на северо-изток. Макар и доста силно да сж биле поддржжани от своята артилерия, турците не успяли да преминат Пурали дере, а отделните смелчаци, които сж се опитали да сторят това, заплащали сжс живота си. След това боя получава преимуществено огневи характер. Поради каменистата почва на нашата позиция, частите сж пострадали доста много от неприятелския артилерийски огън.

Към 3 ч. сл. пл., когато 1-а и 2-а бригади отстъпвали турците, усилены с нови части, откриват най-интенсивна стрелба по 3-а бригада; обаче не успяват да минат в настъпление. Точния огън на славните чичовци, разумното и спокойното им

ръководение от страна на бригадния командир, осуетили всички подобни опитвания на противника. Последния остава прикован на позицията си.

Към 7 ч. сл. пл. командира на бригадата получил заповед от началника на дивизията да отстъпи към Бунар Хисар, но неустрашимия полковник Иванов отговорил лаконично: „Нам и тук е добре“. По-късно, частите на полковник Иванова, по инициативата на частните началници, се свързали с Искърския полк и образували скелета на позицията, на която, както ще видим по-нататък, на 18-й окт. се даде сериозен отпор на противника.

Така се завърши боя на 5-а дивизия на 17-й окт. Началника на дивизията се считал за разбит и неспособен за бой. През тоя ден ние лично се намирахме при с. Ташлъж, от където ръководяхме боя на 4-а и 6-а дивизии. Оставането ми тук бе продиктувано от желанието да бъда поблизо до 1-а армия, за да съгласуваме действията си с нея на генерал лейтенант Кутинчев.

Сутринта ние бяхме спокойни за левия фланг. По нашите сметки, против генерал Христов се е сражавал силно пострадалия под Лозенград III-й корпус, който не е броял повече от 15—16,000 човека. Ние считахме, че някакви сериозни подкрепления той не е можал още да получи. Ако ли пък ги е получил, то все пак ние имаме на тоя си фланг 25,000 човека и то от най-добрите части. В 1 часа през нощта от 16-то срещу 17-то число получих донесение от началника на дивизията, което още повече ме беше успокоило, че ние там сме сравнително добре. Ето и текста на това донесение.

Командующий III-а армия.

16.X.1912 г. 8 ч. сл. пл.

с. Тузакли.

Ако и обхванат и на двата фланга с по един полк от I-а бригада, противника продължаваше да стои твърдо на позицията си. Към 3 ч. сл. пл. зад десния му фланг се показаха из гората големи тъмни маси, които се определиха до 12 табура и се насочиха видимо за Бунар Хисар. За париране на тоя маневър на противника се удължи бойния ред в ляво, като се въведе и 3-а бригада в бой. След дружния натиск и на трите бригади, противника се оттегли от позицията си, а по някои пунктове дочака и удара на нож.

Бригадите се спряха на заетата позиция за нощуване и сега се окопават. Преследване на отстъпващия не бе възможно, предвид на тъмнината и гористата местност. Впрочем, той не може да се счита и така разстроен, за да може да бъде оправдано едно нощно преследване.

Аз нощувам на позицията на източния край на с. Тузакли.

Телеграфната свръзка още не е установена. Числото на ранените и убитите е твърде значително, но още не приведено в точна известност.

(п) Началник на 5-а дивизия
генерал-майор Христов.

Тряба да забележим, че телеграфната ни свръзка с тая дивизия бе съвсем ненадеждна. Съществуваше телефонно съобщение между Кулиба и Йено. Всичката кореспонденция трябваше да се предава по телеграфа в тия два пункта, а от последните да се изпраща до частите със специални ординарци. Всичко това отнемаше около 3—4 часа и по такъв начин се силно затрудняваше ръководенето на тая дивизия.

До обяд на 17-й окт. ние нямахме други сведения за положението на дивизията. Обаче, към обяд съвсем случайно, от пристигналия в това време народен представител Теню Начев узнахме, че положението на последната не е особено добро, вследствие на което изпратихме началнику тая дивизия следующата заповед:

Началнику 5-а дивизия.

17/X 1912 г. 2 ч. 45 м. сл. пл.

Изд. от Бунар-Хисар.

Тук, в центра, работите вървят доста успешно. Чувам, че у Вас имало малко колебание. Дръжте се енергично; ако не можете да настъпвате, то окопайте се и се одържайте непременно. Нито крачка назад. Вие сте достатъчно силни, за да се удържите против 30—40 табура. Подкрепление можете да чакате не по-рано от утре вечер. Надея се на Вас. Донесете ми подробно какво е положението. № 332.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

Към 3 ч. сл. пл. получихме телеграма от началника на станцията в Кулиба, от която се виждаше, че 5-а дивизия се е подала назад и е вече на линията на Бунар-Хисар, гдето повидимому началника на дивизията се е надявал да се задържи, понеже е молил началника на 4-а дивизия да влезе в свръзка с 5-а дивизия около тоя пункт.

Това тревожно известие ни застави да направим последни усилия, за да заставим I-а армия да действа по-енергично. За тая цел ние изпратихме началника на артилерията в армията, полковник Тантилов, с поръчение — лично да се срещне с генерал Кутинчев и му обясни колко е важно, щото веднага да наблегне с всичките си сили на левия неприятелски фланг. Ние възложихме на същия полковник да

предаде генералу Кутинчеву, че нашия леви фланг се е поддал назад, и че ако той не ни поддржи, то може би ще бъдем принудени да отстъпим и тогава цялата операция ще бъде компрометирана.

Към 7 ч. сл. пл. получихме донесение от генерал майор Христов, в което ни пишеше следущето :

Командующий III-а армия

17/X 1912 г. 5 ч. 50 м. сл. пл. Позицията при Бунар-Хисар.

Както няколко пъти Ви докладвах по телефона, Вам и началнику 4-а дивизия, поверената ми дивизия се оттегли от позицията си и едвам можах да я спра на Бунар-Хисар. Сега заемам позицията при Бунар Хисар, а левия фланг води още ожесточен бой и отстъпва.

Оттеглянето се дължи на убийството на командира на 5-й полк — нещо, което причини паника и понеже по голямата част от офицерите сж вжн от строя, полка юрна назад, като увлече и другите части. Целия десен фланг и центра отстъпиха в безпорядък до Бунар Хисар. Задържа се само 2-й Искърски полк.

Утре е необходимо да се даде на дивизията почивка, за да се приведе в ред, защото частите сж се размесили силно. Това ще е възможно, защото 4-а дивизия имала пълнен успех и по мое настояване (?) направи заходжане с дясното рамо напред и спря противника, който ни преследваше. Трябало би 4-а дивизия още по-енергично да върви напред (!) за да застави противника, който преследва левия фланг, да спре преследването.

По-големи подробности ще донеса като установя връзка със щаба на армията. № 15.

(п.) Началник на дивизията

Генерал-майор Христов.

Към 9 ч. сл. пл. се завърнахме в с. Иванкйой, дето заварихме командира на 5-а пионерна дружина майор Цанев, изпратен от генерал Христов да ни доложи за положението и да получи заповед и указания — какво да се прави по-нататък. Майора ни рисувахе положението в най-мрачни краски. Той говореше шепнейки, като се стесняваше навярно от лошия ефект на доклада си над окръжаващите го. Според неговите думи, на позицията около Бунар Хисар се намирили всичко няколко роти. Невъзможно е спирането на хората, понеже сж обхванати от паника; артилерията, изтеглена в походна колона, сжщо отстъпва към Бунар Хисар и Лозенград. Задържането в Бунар Хисар е невъзможно. Началника на дивизията моли за указания — какво да се прави.

— Ето какво, майор, отговорих аз вече високо, — идете още сега и доложете генералу Христову, че за по-нататжшното му отстъпление не желая и да слушам. Той е достатъчно силен, за да се държи отбранително поне още един ден. Във всеки случай, до като той е още жив, аз не пускам нито крачка по-нататжшно отстъпление.

В същото време продиктувахме следующата заповед до генерал Христов:

Началнику 5-а Дунавска дивизия

17.X.1912 год.

с. Иванкой.

В допълнение на дадената Ви вече заповед Ви съобщавам, че аз съм назначен командующ на съединените две наши армии. Утре аз ще поведе лично I-а армия в решителна атака. Вие с дивизията си ще се удържате непременно на заетата позиция. Срещу Вас действа една дивизия. Вие ще я биете отлично. Умрете с дивизията на мястото. Нито крачка назад. На добър час.

Майор Цанев ще Ви осветли по-подробно.

(подп.) Командующий III-та армия

Генерал лейт. Димитриев.

След това заповедахме майору Цаневу да тръгне веднага без да жали коня си, а ние се заловихме за друга работа.

Ужасното положение на дивизията вечерта на 17 окт. се вижда, между другото, и от следующите две донесения на началник щаба на тая дивизия — храбрия полковник Каварналиев. Последния е бил изпратен от началника на дивизията в с. Йено, за да спира и събира отстъпващите в безпорядък части.

Началник щаба 3-а армия.

17.X.1912 г. 11 ч. 40 м. сл. пл.

с. Йено.

Днес 5-а дивизия след неуспешен бой отстъпи на височините северно от Бунар Хисар, като левия фланг се задържа на височината северно от чифлик Теке. Дивизията е разстроена и по-голямата част от офицерите са излязли от строя. За утре тя е неспособна да води бой. Необходимо е да ѝ се дадат най-малко два дена за устройството ѝ. Моля да ми се съобщи какво е положението на 4-а и 6-а дивизии.

(п.) Началник щаба на 5-а дивизия

Полковник Каварналиев.

Началник щаба на 3-а армия.

18 октомврий 1912 г. 6 ч. 10 м. пр. пл.

с. Иено.

Вчера 5-а дивизия след неуспешен бой на десния си фланг бе принудена да отстъпи с 1-а и 2-а бригади, с изключение на 2-й Искърски полк, на височините непосредствено на север от Бунар Хисар. Левия фланг на дивизията, който се заемаше от 3 дружини от 3-а бригада и 7 батареи, северно по височините на чифл. Теке и южно от тоя чифлик на протяжение 1 килом., се удържа на позицията си и сега стои на мястото си, като снощи му се изпрати за поддржка 1 дружина. Освен това, за охранение на дивизията се изпратиха още 2 дружини на гребена южно от Бунар Хисар. Загубите на дивизията сж грамадни, особено в офицери. Има полкове, които загубиха само ротни командири 11 души. Частите на дивизията от вчерашния бой сж размесени, твърде уморени и може да се каже — дезорганизирани. По недостатък на офицери частите на дивизията не могат се устрои за кжсо време. За днес дивизията е абсолютно негодна за бойни действия. Във вчерашния бой срещу фронта на дивизията действаха 6 турски пехотни полкове и 10 батареи.

(п.) Началник щаба на 5-а дивизия
полковник Каварналиев.

Тия телеграми, макар и препжлнени с песимизъм, не измениха нашето убеждение, че храбрите дунавци ще се задържат. Особено ни успокои последния пасаж от второто донесение, дето се говореше че на 17-о число против 5-а дивизия сж действували 6 полка (18 табура) и 10 батареи, против които ние имахме 24 дружини и 19 батареи.

Ние бяхме уверени, че чудната Дунавска дивизия, комплектувана от най-добрите части на България, не ще отстъпи. Необходимо бе само да се подбодри и чини ни се, че в това отношение не беше направено всичко. Необходимо е било по-рационалното употребление на артилерията, чието пасивно държане, бе причината за неуспеха на 17-й октомврий. През тоя най-тежък ден, 1-й с. с. артилерийски полк имал само 1 убит и 14 ранени.

Действията на 4-а Преславска дивизия.

Както видяхме по-горе, вечерта на 16-й срещу 17-й октомврий 4-а Преславска дивизия се вряза в центъра на неприятелското разположение при Карагач, като зае командующите височини по левия бряг на реката. На неприятелската позиция сж биле нашите 7-й, 8-й и част от 31-й и 43-й полкове, а 2 дружини от 44-й полк и целия 19-й полк сж оста-

нали на десния бряг на Карагач дере в отстъп зад десния фланг и с фронт на изток. Крайния десен фланг на последните части е бил загннат назад, обхващайки от север с. Помак Ташлж.

Отблъснатите от Карагач турски части отстъпили на около 800—1000 кр. и се спрели на следуюция гребен, продължавайки да се задържат. Фланговете на тия части се задържали на височините при Калайджикой и около Тюркбей, от където с фланговия си огън сж поражавали, както расположението на частите, които сж преминали реката, така и находящите се на десния бряг. През нощта противника продължавал усилено и безпорядъчно да стреля и на няколко пъти се е опитвал да премине в настъпление, но безуспешно. Преславци силно се утвърдили на неприятелската позиция.

За 17-й октомврий на дивизията бе заповядано да продължава енергично настъплението и да преследва противника като не му дава нито минутка почивка. При това, ние предупредихме началника на дивизията, че всички части от двете армии преминават в настъпление (гледай по горе).

За да се затвърди по-здраво на заетия участък от неприятелската позиция, а след това и за поддръжане на пехотата при настъплението, началника на 4-а дивизия заповядал на 17-й в 8 ч. пр. пл. две планински батареи да излязат на левия бряг на реката, обаче това не се изпълнило, понеже при тоя опит батареите биват засипани от масовия огън на неприятелската артилерия разположена на височините при с. Калайджикой, вследствие на което повръщат назад.

След това, началника на дивизията заповядал на 19-й полк да настъпи и атакува противника. Поддръжан от огъня на двете полски с. с. оделения, полка настъпва стремително напред на чело с отличния си командир. Обаче противника открива най-интенсивен пехотен, картечен и артилерийски огън, вследствие на което шуменци се спират и не могли да достигнат до неприятелската позиция. След тоя опит полка остава прикован на мястото си до вечерта.

При това, положението ставаше сериозно. Противника можеше да засили фронта и фланговете си около Калайджикой и Тюркбей, след което да настъпи и отреже изданието напред клин. Обаче, за да се въздействува върху фланговете, необходимо бе да се забие тоя клин още по-дълбоко в неприятелското разположение. За тая цел генерал Бояджиев повторно се опитва да увенчае с артилерията заетия участък от неприятелската позиция и успява да стори това. Изпратените две планински батареи, използвайки всички гънки на местността, и без загуби, най-после успяват да се разположат на левия бряг, и към 4 ч. сл. пл. откриват огън. Тия батареи биват поддръжани от полската артилерия, която от своята позиция пренася огъня си по

опасните пунктове от неприятелското расположение. Благодарение на това, пехотата настъпва напред „на нож“ и противника, не дочакал, щиковия бой, отстъпва — част към Чонгора и част към Топчикой. Нашата пехота преследвала противника по петите по посока на последното село. Настъпилата тъмнина туря край на преследването. Независимо от това, опасявайки се за фланговете на клина, и по распореджане на частните началници, късно през нощта частите се завръщат назад на основната си позиция, обаче не заварили тук планинските батареи. Командира на отделието не настъпил напред заедно с пехотата, а оставайки сам и опасявайки се от флангова атака, отстъпил на по-раншната си позиция по десния бряг на реката.

И така, вечерта на 17-й октомври 4-а дивизия останала почти в същото положение, както и на 16-й, с тая само разлика, че частите, заемайки неприятелската позиция силно се укрепяват на нея. Имало е доста основателни мотиви за солидното укрепяване на заетия участък и предполагаемата му упорна отбрана. Към 5 ч. сл. пл. началника на дивизията получил известие за неблагоприятен обрат на боя на левия фланг на армията; в същото време се забелязва и стремлението на противника да се вреже между 4-а и 5-а дивизия при Калайджикой. Опитът на 6-а дивизия да отбие противника при Тюркбей, също е несполучлив. При тия условия, дивизията трябало да се приготви за всяка евентуалност. За тая цел началника на 4-а дивизия разпорежда за усиляване фронта на цялата дивизия, като разпределил войските си по следующия начин:

Лев участък — Полковник Енчев — 11½ дружини — заемат позиция с фронт на сев.-изток от Карагачките лозя до висотата източно от с. Дуган.

Десен участък — Генерал-майор Церковски — 9½ дружини и 2 пл. батареи — заема неприятелската позиция, като е загнал назад десния си фланг към Карагачките лозя. На генерала било заповядано да вземе мерки за отбиване възможните неприятелски нощни атаки.

Артилерията, в състав 9 полски с. с., 4 полски не с. с. и 1 пл. батареи — остава на старата артилерийска позиция.

Маневрирующа войска — 6 дружини и картечните взводове на кавалерийската дивизия.

Към 5 ч. сл. пл. пристигнахме лично на артилерийската позиция на дивизията, където генерал майор Бояджиев ни докладва за положението и за гореупоменатите мероприятия, които аз напълно одобрих. Рекомандувахме на началника на дивизията да се задържа на заетата позиция, като му съобщихме, че на следующия ден ще се поведе решителен бой

на крайния десен фланг, за която цел ще бъде употребена още сравнително по-прясната, I-а армия. След като изслуша заповедта ни, генерала ни даде дума, че ще умре на тия позиции, обагрени в кръвта на няколко хиляди самоотвержени войници, но няма да отстъпи. И по тона на говора и по пламенния патриотизъм, който гореше в очите на генерала, ние виждахме, че това не сж празни думи, изказани за произвеждане минутен ефект, а твърдо и непоколебимо решение за изпълнение на войнишкия си дълг. След като стиснахме силно ръката на доблестния съратник, спокойно заминахме за с. Иванкйой.

Де се върнем сега малко назад и проследим *деятелността на нашия щаб в тоя знаменателен ден.*

В 7 ч. сутринта тръгнахме от с. Иванкйой за полесражението и към 8 ч. бяхме на наблюдателния си пункт при Кулиба, от дето се виждаше цялата картина на боя на 4-а и 6-а дивизии.

Желаяйки по-подробно да се ориентираме относително положението на 4-а дивизия, изпратихме майора от генералния щаб Николов при началника на последната, а ние тръгнахме към с. Ташлж в участъка на 6-а дивизия. Изпратения офицер скоро се завърна и ни доложи, че според оценката на началника на дивизията против него се намира само неприятелски арниергард, и че той счита положението си доста добро.

Към 9 ч. пр. пл. последния ни донесе:

Командующия 3-а армия

17/X 1912 г., 9 ч. 15 м. пр. пл.

Изт. от Кулиба.

Началника на 5-а дивизия ни известява, че не можал да свърне към левия ни фланг, както му бяхте заповядали. Ако 6-а пех. Бдинска дивизия настъпи по-скоро, може да отреже частите на противника, които се намират още пред мене.

Както Ви е известно, по-голямата част от позицията на противника е заета и само няколко негови малки части с 1—2 батареи се държат още.

Левия разезд, който се намира 3 к. м. източно от Кулиби, сега ми донася, че неприятеля, който беше на висотата с.-изт. от Карагач отстъпва в безпорядък. На мястото, дето е той, намерил 4 орждия и 5 ракли здрави на позицията, около 30 убити и много пушки с извадени затвори. № 152.

(п) Началник на 4-а Преславска дивизия
генерал-майор Бояджиев.

Към 8½ ч. пр. пл. стигнахме при с. Ташлж и с удивление видяхме, че участъка между десния фланг на 4-а дивизия

зия и с. Тюркбей от никоя наша част не е зает: 35-й полк не издържал тежкото положение, в което го оставихме вечерта на 16-й окт. и през нощта отстъпва вжн от сферата на пехотния и артилерийски огън, като поставя 4-а дивизия в твърде опасно положение. Зад нас на гребена се мяркаха само няколко човека. Изпратихме да повикат командира на полка. . . Скоро се яви полковник Бошнаков, обаче ние нямаше сили, за да направим какъвто и да е упрек на тоя храбър офицер, който при Лозенград, с такова самоотвержение, в критическия момент на боя, тжй неустрашимо поведе напред отличния си полк под град от куршуми и шрапнели. Ние бяхме свидетели, когато той в тоя тежкия момент, сам на чело на своя полк поведе напред храбрите вратчанци и даде могъществен импулс на Дунавската бригада и Преславския полк, после което заедно с тях достигна до сферата на пехотния огън на крепостта. Ние тогава се любувахме и бяхме вжв вжзторг от тоя свещен порив на полка. Ние бжрзо си припомнихме сега тая картина и се задоволихме само с изслушването краткия доклад на полковника.

Оказва се, че през нощта хората сами започнали да отстъпват и, благодарение на малкия процент на здрави офицери останали в строя, не е могло да се спре това отначалото почти незабелязано, движение. Кжм сутринта, целия полк е бил вече на гребена по дясния бряг на Йено дере, а след това, по заповедта на командира на полка, оттеглен още назад и вжн от сферата на артилерийския огън, за да се нахранят хората с топла храна.

Обаче ние нямаше време, за да изследваме причините на тоя прискжрбен инцидент. Противника, като забеляза нашата група, не закъсна да ни обсипе сжс шрапнели. Той можеше ежеминутно да разбере где е слабото ни място в тоя участък, да се вреже в него и произведе прорив между 4-а и 6-а дивизии. Следователно, трябаше да се бжрза с по-скоро то заемане на тоя опасен промеждутък, като се насжпи кжм с. Помак Ташлж. Заповядахме на полковника да поведе полка обратно на вчерашните позиции. Той отиде кжм сжбраната дружина, обаче там като че не бжрзаха. Изпратихме да им сжобщят да побжрзат. Ето дружината вече настжпва обаче тжвжрде вяло и се чувствува известна нравствена умора. Необходим бе импулс и то нравствен. Оценявайки важноста, на момента, ние застанахме лично во главе на храбреците, и и те се сжживиха. Те пак бяха сжщите вратчанци, както и под Лозенград. Започваме да се спускаме от обрива. Противника ни забеляза и усили артилерийския си огън до крайност. Град от шрапнели се пржскаха над главите ни, обаче, за щастие, разрывите бяха много високи и никакви загуби не понесохме. В долината се натжкнахме на воденична канава, джлбока няколко аршина, която представляваше доста сериозно препятствие. За известно време веригите се спират,

бързо построяват няколко моста от подръчен материал, преминават през вадата и продължават настъплението. Не разполагайки с резерв, за да укажем по съществено влияние на хода на боя, ние счетохме за дълг да останем за няколко часа под огъня и пред очите на полка, за да го подкрепим поне с това. Слязохме от конете и ги изпратихме назад, а ние със щаба си, в продължение на 3 часа, наблюдавахме за хода на боя, който трябаше да реши участието на цялата операция. От тук направихме ред разпореждания, които щяха да имат решаващо значение. Тук също получихме следующите телеграми от Щаба на Действуващата армия:

Командующий 3-а армия.

По заповедта на Негово Величество Главнокомандующия, генералу Кутинчеву е предписано, след като завърши разпорежданията си, да дойде лично при Вас, за да можете с общи усилия да водите операцията против неприятеля.

(Под.) Началник Щаба на действующата армия
Генерал-майор Фичев.

Командующий 3-а армия с. Чиф. Ташлж.

17.X.1912 г. 12 ч. 50 м. сл. пл. Стара Загора.

По заповед на Негово Величество Главнокомандующия, употребете всички усилия да спечелите боя. Всички възможни мерки ще бъдат взети да бъдете подкрепени утре със свежи части из под Одрин.

Тая победа нам е крайно необходима, за да може да се тури край на войната.

(п.) Генерал-лейтенант Савов.

Виждайки твърде не енергичното настъпление на I-а армия и като узнах, че там разбрали директивата си в смисъл само на едно пасивно обезпечение на моя десен фланг, аз изпратих генералу Кутинчеву следущата телеграма:

Командующий 1-а армия.

17.X.1912 г. 1 ч. 30 м. сл. пл. Вис. изт. от Ташлж.

Моля настъпете най-енергично против левия фланг на противника. Аз зная Вашата директива, но тя е дадена при непознаване действителното положение на боя. Тряба да вземем на себе си инициативата, която диктува обстанов-

ката, инжк—рисуваме да компрометираме цялата операция. Само ние, тук на мястото, сме в състояние да познаваме истинското положение на работите. Ако боя и днес се свърши нерешително, моля елате довечера в с. Иванкйой.

(подп.) Командующий III-та армия
Генерал-лейтенант Димитриев.

За да напишем горната телеграма бяхме заставени от следующите обстоятелства: виждайки медления характер на боя на фронта на 3-а армия, тежкото положение на 5-а дивизия, чувствайки слабостта на левия неприятелски фланг — ние още на 16-й окт. дойдохме до решението да притиснем противника към Странжанската планина и там да го унищожим. В тоя смисъл донесохме в щаба на армията и поканихме да действа в същия дух и генерал Кутинчев.

Сутринта на 17-й окт., не чувствайки енергичността на атаката на 1-а армия, изпратихме офицер от генералния щаб при генерал Тошев с молба да атакува по-енергично.

Той макар и да е обещал да стори това, обаче съобщил на изпратения офицер, че в действителност той не би трябало да атакува, понеже е имал заповед само да се отбранява и с това да обезпечава десния фланг на 3-а армия.

Оказва се, че на основание директивата № 6, командующия 1-а армия е заповядал и на двете си дивизии да оставят в бойната част по една бригада и по една да оттеглят назад в резерв около с. Айвалий. Началниците на 1-а и 10-а дивизии не сж могли да изпълнят тая заповед, понеже частите им сж били ангажирани целите в бой, но и не се решавали да настъпят и атакуват енергично, както настоявахме ние. За да се излезе от това положение, което е равносилно на бездействие, ние адресирахме до командующия 1-а армия гореупоменатата телеграма. В същото време изпратихме и следующите телеграми:

Стара Загора. Началнику Щаба Действующата Армия.

17. X. 1912 г. 2 ч. сл. пл.

Вис. зап. Чиф. Ташлж.

Командующий 1-а армия слабо ме поддържа; това навярно вследствие Вашата директива да действа отбранително. Моля да му дадете свобода на действие съобразно с обстановката. Аз днес, макар и бавно, но се приближих до противника по всичката линия, трябва само да се налегне силно на моя десен фланг от 1-а армия, на която до сега разчитах

(подп.) Командующий 3-а армия
Генер.-лейт. Димитриев.

Стара Загора,

Помощнику Главнокомандующий генерал Савов.

17. X. 1912 г. 2. ч. 30 м. сл. пл. Вис. зап. Чифл. Ташлж.

Телеграмата Ви получих. Успешното завършване на операцията, между другото, зависи от най-активните действия на 1-а армия. Моля телеграфирайте генералу Кутинчеву да ме поддържа най-енергично. До сега аз настъпвам по цялата линия, макар и бавно, но не чувствавам себе си достатъчно силен, за да нанеса само с 3-а армия последния решителен удар.

Командующий III-та армия
генер.-лейтенант Дмитриев.

Към 4 часа сл. пл. получихме следующата телеграма от генерал Савов:

Командующий 1-а армия

17/X. 1912 г. 3 ч. 35 м. сл. пл. Стара Загора.

Негово Величество заповяда: начиная от тоя момент 1-а армия постъпва във временното разпореждане на командующий 3-а армия, комуто ще окажете пълно съдействие.

(п.) Генерал-лейтенант Савов.

Това известие бе съобщено в дивизиите от армията, като решихме — да продължаваме енергично боя на фронта на 3-а армия, а на следующия ден сутринта със щаба си да отидем в Люле Бургаз, за да дадем по-голям импулс на 1-а армия.

В същото време изпратихме до командующий тая армия следующата телеграма:

Командующий 1-а армия.

17. X. 1912 г. 4. ч. 50 м. сл. пл. с. Кулиби.

По заповед на Негово Величество Главнокомандующия, аз съм назначен за командующий на 1-а и 3-а армии. Като Ви съобщавам това — предлагам Ви утре, 18 й того, в 6 ч. пр. пл. да атакувате най-енергично левия фланг на противника в посока (директриса на марша) Люле Бургаз — към височините западно от Чонгора.

(п.) Командующий III-а армия
Генерал-лейтенант Дмитриев.

След това, кжсно през нощта, отново повторихме тая заповед сжс следующата телеграма:

Командующий 1-а армия

18. X. 1912 г. 2 ч. 30 м. пр. пл.

с. Иванкйой.

По височайша заповед аз сжм назначен командующий 1-а и 3-а армии. Като Ви сжобщавам това, предлагам Ви днес в 6 ч. пр. пл. най-енергично да атакувате левия фланг на противника в направление (директриса на марша) Люле Бургаз — Сатжкйой — Висотите зап. от Чонгора. Кжм 9 ч. пр. пл. аз ще бжда при с. Айвали, от дето ще ржководя боя. Елате там за да се видим.

(п.) Командующий III-а армия
генерал-лейтенант Димитриев.

Вечерта, след завржщането ни в Иванкйой, дадохме кратжк отчет за сжбитията през тоя ден на името на Главнокомандующия сжс следующата телеграма:

Стара Загора.

До Н. Величество Главнокомандующия.

17. X. 1912 г. 8 ч. сл. пл.

с. Иванкйой.

Днес боя завжрши с променлив успех. 6-а пех. дивизия се уджржа на местата си. 4-а напредна и завзе част от турската позиция на височините източно от Карагач. Тук противника остави 16 орждия непожтнати, но понеже нашите не сж имали средства да ги изнесат, ограничили се да ги развалят. 5-а дивизия, за жалост се е поддала назад и сега е на височините непосредствено на изток от Бунар Хисар. Противника се опита да се врежс с част от силите си между 5-а и 4-а дивизии, но неуспешно. Началника на кавалерийската дивизия донесе от с. Мюселим, че противника отстжпвал с артилерията и обозите си по шосето Люле Бургаз — Чорлу. Утре ще продължа действията с двете армии. Убити и ранени имаме за сега не по-малко от 3,000 души

(п.) Командующий III-а армия
генерал-лейтенант Димитриев.

Боя на 6-а дивизия. Да се вжрнем на нашия разказ и продължим за действията на 6-а дивизия:

а) Действията на 2-а бригада. Както видяхме по-горе, тая бригада занощува — с 35-я полк около р. Карагач дере

източно от чифл. Ташлж, а 36-й—остана на гребена западно от Тюркбей на десния бряг на Йено дере. През нощта 35-й полк отстъпил на десния бряг на Йено дере към чифл. Ташлж.

Към 8 ч. пр. пл. и двата полка получават заповед да настъпят напред с цел да се приближат към неприятелската позиция по левия бряг на Карагач дере. Току що се показват полковете на ската по десния бряг на Йено дере и противника открива убийствен артилерийски огън от всичките си батареи. Нашата артилерия отговаря доста сполучливо и дала възможност на пехотата постепенно да настъпва напред. На места по един, на места по групички, веригите постепенно преодоляват всички местни препятствия и най-после към 12 ч. по обяд, достигат до гребена източно от Тюркбей и Помак Ташлж и влизат в сферата на пехотния огън. Нашите вериги попадат на открития скат по десния бряг на Карагач дере, особено силно обстрелван от неприятелската пехота. Ползувайки се от местните условия, противника е построил на стръмния скат 3 яруса окопи. Огъня на противника е бил особено интензивен. Нашите вериги, обстрелвани от пехотния и артилерийски кръстосан огън, можали да се движат само с помощта на лопатата, правейки прибежки с отделни малки групи на разстояние 20—30 кр., след което се спират и се окопават. При все това, нашите части продължават да настъпват напред и към 5 ч. сл. пл. целия скат е бил буквално обсеян със стрелкови трапчета; веригите достигат до руслото на Карагач дере, дето намират сравнително сносно укритие. Те сж на около 200—300 кр. от предните неприятелски окопи, обаче, били страшно изморени и не сж били в състояние да се нахвърлят на противника и го изгонят от окопите му. Трябало да се спржт и окопаят.

В това, именно време, заповядахме дивизията да не продължава настъплението, а да се спре и окопае. За да дадем подобна заповед, бяхме заставени от следующите съображения:

- 1) известието за погрома на 5-а дивизия и обхода, който угрожаваше левия фланг;
- 2) спирането на 4-а дивизия и известието за стремлението на противника да се вреже между 4-а и 5-а дивизии;
- 3) силата на неприятелската позиция на тоя участък, която не даваше възможност да се разчита на ескалацирането ѝ без сериозна артилерийска поддржка;
- 4) намерението ни на 18-й сутринта да преминем с 1-а армия в решително настъпление против левия фланг на противника.

Частите се окопават — някои в самото русло на реката, а други на ската по дясния бряг и занасуваха в пълна бойна готовност.

б) *Действията на I-а бригада.* Както помним, вечерта на 16-й срещу 17-й октомврий, тая бригада постепенно бе изтеглена от участъка на I-а дивизия и прекарва нощта зад височините, находящи се между Люле Бургаз и с. Айвали. За да се стесни фронта на 6-та дивизия, генерал Тенев заповядал на тая бригада — на следуюция ден сутринта да се премести в ляво и влезе в непосредствена свръзка с 2-а бригада.

Умората на хората от горещия бой на 16-й октомврий, необходимостта да се подкрепят с топла храна и приведат частите в порядък — не сж позволили полковнику Кантарджиеву да тръгне рано сутринта. Той тръгва с полковете си едва в 10 ч. пр. пл. В главата на колоната е вжрвял 3-й Бдински полк, а зад него 15-й Ломски. Това движение на бригадата е било доста бавно. Кжм 11¹/₂ ч. пр. пл. началника на дивизията отива да посрещне бригадата и й заповядва бжрзо да се развжрне на гребена по десния бряг на Иено дере и западно от Тюркбей.

Командира на бригадата назначил 3-й Бдински полк в бойна част, а 15-й Ломски — в маневрирующи войски. Артилерийското отделение заело доста сполучлива позиция непосредствено зад гребена. Току що се появили бдинци на ската и противника открива убийствен пехотен, картечен и артилерийски огжн. При все това, кжм 1 ч. сл. пл. бдинци поджржани от артилерията, успяват да се спуснат в долината и да залегнат по двата бряга на Иено дере. Част от полка е в Тюркбей и водила отчаяна борба за завладяване на селото. След доста сериозно сжпротивление, противника напуска селото, отстъпва на левия бряг на Карагач дере и там заема окопите си. Обаче и бдинци сж изморени и не сж били в сжстояние да настъпят по-нататжк. Особено опасен е бил фланговия огжн, насочен откжм височините юго-изт. от Тюркбей. За да даде известен импулс на движението, полковник Кантарджиев изпраща две дружини ломци да уджлжат в дясно бойния порядък на бдинци. Но и това мероприятие не е имало никакжв успех. Тогава полковника повиква останалите две роти от резерва си и им заповядва да настъпят право напред и подтикнат бойния порядък изотзад. В сжщото време артилерийското отделение променява позицията си и идва по-близко до пехотата. Под звуците на народния химн настъпват ротите и успяват да дадат нуждния импулс на спрелите се части. Всичко колебающе се става и изгонва противника от предната линия окопи, обаче, имало още няколко такива линии. Това става привечер. Кжм 5 ч. сл. пл. началника на дивизията заповядва бригадата да се спре и окопае за през нощта. С това се завжршава боя на I-а бригада. Резултата от тоя бой е, че бригадата успява да се вреже доста силно в неприятелското разположение, като завладява с. Тюркбей и по такжв начин си обезпечава добра позиция за през

нощта и изгодно изходно положение за действията на следущия ден.

Така се завършиха боевете на 3-а армия на 17-й октомврий. На сжщото число вечерта положението ни се представяше в следущия вид:

а) *III-а армия.* Под натиска на противника 5-а дивизия се поддала пак назад на около 6—7 к. м. и е била доста силно разстроена. По мнението на щаба на дивизията, тя е била негодна за действия най-малко за 1—2 дена. Ние не споделяхме тоя възглед и бяхме дълбоко убедени, че дивизията ще може да се държи отбранително 1—2 дена. В тоя именно дух изпратихме и заповед на началнику 5-а дивизия.

— След прорива на центра 4-а дивизия се опитва да развие достигнатия успех, но предвид на:

- 1) опасността, която висеше на фланговете й;
- 2) умората на хората и

3) невъзможността през деня да се гарнира с артилерия заетата позиция, — дивизията се ограничава само с разширяването на заетия плац-дарм, да се укрепи на него и бжде готова да се противопостави на опитванията на противника да заеме обратно позицията си и изоставената артилерия. За положението на тая дивизия ние бяхме спокойни.

6-а дивизия сжщо така се врязала доста дълбоко в неприятелското разположение, но още не е успяла да заеме гребена по левия бряг на Карагач дере. Тя успява да се закрепи доста силно на заетата позиция и ние не се страхувахме вече за нейното положение.

б) *I-а армия* развърнала едната си дивизия на височините сев.-западно от Люле Бургаз, чийто вериги сж били по десния бряг на Карагач дере, но по-нататък не е могла да настъпи, предвид откритата местност и силната неприятелска позиция. Дивизията е била още сравнително свежа и се сжстояла от едни от най-добрите полкове на нашата армия — следователно, имахме пълно основание да се надяваме, че при по-силен нравствен импулс, тя би била в сжстояние да отхвърли назад крайния леви неприятелски фланг.

Според нашите предположения 10-а дивизия се намисляше в отстъп зад десния фланг на 1-а дивизия около чиф. Сармусакли. Ние я считахме за сжвършено свежа и предполагаме да я насочим да обхване дълбоко левия фланг на неприятелското разположение. В действителност, тая дивизия е била по-напред и едната й бригада даже успява да заггне с дясното рамо напред и заеме шосето между града и ст. Люле Бургаз.

Действията на турците на 17-й октомврий.

Действията на дясния фланг. Рано сутринта дивизията на Джемал бея, усилена с 6-табура от дивизията на Фуад

бей и с 6—8 табура на XVIII-й корпус, настъпва напред по двете страни на шосето, с по-голямата част от силите си северно от последното, за да обхване нашия леви фланг. В същото време Изет паша с 10 табура настъпва към Чонгора, за да обхване десния фланг на 5-а дивизия. Поддржани от огъня на 12 батареи, турците постепенно настъпват напред. Влизайки в сферата на пехотния огън, те започват да понасят страшни загуби. Това обстоятелство намалява енергията на настъплението и даже някои от табурите на Джемал бея се повърнали назад в бягство. Благодарение на своєвременната поддржка на табурите от XVIII-й корпус, които сж биле последователно изпращани да подкрепят разколебалите се части, паниката бива навреме отстранена. От 10 до 12 ч. пр. пл. дивизията на Джемал бея претърпява 4 кризиса, 4 паники, но мощната поддржка на турската артилерия и разхвърлеността на нашите части, не сж дали възможност да се възползуваме от тия згодни моменти, за да преминем в настъпление и сметем противника. Само на нашия десен фланг някои наши части успяват да настъпят напред, обаче, заплашвани да бждат обхванати от турците, спират се. Кжм 11 ч. пр. пл. бива убит командира на 5-й Дунавски полк и полка, лишен от общо ръководство, отстъпва назад. Турците, които сж се приготвявали да отстъпват, ободрени от тоя успех, започват енергично да настъпват и силно да наблягат на нашия десен фланг. Примера на 5-й полк се последва и от 18-й полк. Това дава възможност на турците да заплашат 5-а дивизия с обход на десния ѝ фланг. Виждайки успеха на левия си фланг, и подкрепен с 9 табура от XVIII-й корпус — Джемал бей повежда енергично настъпление и против 20-й полк. Кжм 2 ч. сл. пл. цялата 5-а дивизия, с изключение на 2-й Искърски полк, отстъпва на десния бряг на Карагач дере. Тук противника е преследвал твърде вяло, понеже само Искърският полк, който е прикривал това отстъпление, е успял да задържи настъплението на турците. Кжм 3 ч. сл. пл., когато искърци изпълнили задачата си по прикриване на отстъплението и започнали да отстъпват, турците се опитват да наблегнат по-енергично на полка, но, срещнати от далечния артилерийски огън на батареите от 3-а бригада — спират се. Кжм 5 ч. сл. пл., когато искърци окончателно преминали на десния бряг на Карагач дере и заели позиция при чифл. Теке, турските предни части се показали на левия бряг на реката, но, срещнати от огъня на храбрият полк и дружините от 3-а бригада, разположени северно от последните — те се спират. Само отделни малки групи се спущат в с. Пурали, за да плякосват.

Колоната от XVII-й корпус се насочила от Чонгора — с една част за поддржка на дивизията на Хасан Изет паша, а по-голямата част прикривала отстъплението на дивизиите от II-й корпус.

Действията в центра. Тук, както помним, вечерта на 16-й октомврий четири турски дивизии бяха отблъзнати от главната им позиция, като оставиха по-голямата част от артилерията си. Сутринта те заемат гребена 3 клм. източно от Чонгора и се опитват да се устроят, обаче на лице сж останали твърде малко хора, а останалите, ползувайки се от нощната тъмнина, пржснали се по селата в тила. Мнозина хвърляли патроните и пушките си и отивали кжм Сарай и Чорлу. Обаче, поддржжани от частите на XVII-й корпус, тия остатки се сжбират и даже кжм 11 ч. пр. пл. се опитват да преминат в настжпление, но не успяват. Тая смес от хора отстжпва кжм Чонгора и там занощувала.

Действията на I-й корпус сжщо не се отличават с особена активност. Вместо да настжпят най-решително кжм Тюркбей, остатките от корпуса се ограничават сжс строга пасивност. Но понеже и нашата 6-а дивизия е била силно изморена и до обяд не е предприела решително настжпление, то частите от I-й корпус, поддржжани от огжня на няколко батареи, се заджржали на позицията си. Обаче кжм 4 ч. сл. пл., когато I-а бригада от 6-а дивизия преминала в настжпление, турците се опитват да прояват известна енергия около с. Тюркбей, но не успяват и след това окончателно отстжпват на левия бряг на Карагач дере.

IV-й корпус, благодарение на пасивното джржание на I-а армия, сжщо така останал на позицията си. През нощта на 16-й срещу 17-й октомврий корпуса получава няколко табура подкрепление, които сж биле превозени по железницата и сж уджлжили левия фланг, като сж се разположили на гребена непосредствено източно от шосето Люле Бургаз — станцията. Крайния леви фланг загхва назад и става с фронт кжм р. Еркене. Кжм 4 ч. сл. пл. нашата I-а дивизия се опитва да премине в настжпление, обаче, не поддржжана от 10-а дивизия, достига само до р. Карагач дере. В отбиването на тая атака взима участие дивизията „Измит“ и няколко баталйони на току що пристигналите свежи редифи. По думите на Джемал Мюнир бея, даже и това наше сравнително малко движение напред е сжждало цяла паника в някои части от корпуса.

Що се касае до кавалерийската дивизия, то до обяд, повидимому, тя се намирала в Уручлу. Когато нашия 48-й полк се появил на десния бряг на Еркене и е настжпил кжм с. Мюселим, дивизията е била вдигната по тревога и се е насочила кжм с. Бедеркйой. Мюнир бей пише за някаква си конна атака, дето турската кавалерия уж е порботила сжс саблите. В реляциите на 10-а дивизия нищо не се споменува за подобна атака. Ние знаехме от донесенията на нашите разезди, че там само се е появила турска кавалерия, но за конна атака никой нищо не е чувал. Ние си представявахме много по-просто това недоразумение: кавалерията

се насочила на юг към р. Еркене, за да срещне противника, но понеже нашия полк се спира, то, вероятно, кавалерийската дивизия, след като е престояла в наблюдателно положение до вечерта, предава артилерията си към редиците и се оттегля на бивака си в Омурча.

И така, 17-й октомврий турската армия прекарва, ако можем да се изразим тъй, в недоумение. Отслабнала и разстроена от боевете на 16-й октомврий, тя била вече готова за отстъпление, но преувеличените известия за успехите на 3-я корпус я задържат в това очаквателно положение. Само десния им фланг, благодарение енергията на Махмуд Мухтар паша, се поддава напред до Пурали дере, обаче не съмogli по-нататък да преследват, понеже съм били изморени и разстроени.

18-й октомврий.

На 17-й октомврий вечерта ние се вжрнахме в с. Иванкйой. Плана ни — да притиснем армията на Абдулах паша към Странжанския гребен, като че ли ще да се осъществи. Несъмнено е, че сравнително свежата 1-а армия ще изиграе ролята на тежкия чук. Трябаше само да се действува със всичката енергия, за да не се даде време на противника да се опомни. За тая цел ние решихме лично да отидем в района на 1-а армия и я подтикнем стремително напред. Обаче обхвата можеше да даде очакваните резултати, само при условие, че и 3-а армия не само ще се задържи на линията Карагач дере, но и не ще позволи на противника, който се намира пред нея, да отделя части и ги прехвърля за усиляването на крайния си леви фланг. Това можеше да се достигне само с водението на най-енергични действия по фронта. Това би било най-действителното и мощно съдействие, което можеше да получи 1-а армия от 3-та. Ръководими от тия съображения, ние изпратихме до началниците на дивизиите от 3-а армия следуюците заповеди, съвокупността на които съставляваше заповедта за боя на 18-й октомврий.

Началнику Кавалерийската дивизия в с. Мюселим.

17.X.1912 г. 8 ч. сл. пл.

с. Иванкйой.

По височайше съизволение аз съм назначен за командующий 1-а и 3-а армии. Поверената Ви дивизия остава в мое разпореждане. Утре ще се насочите с дивизията към ст. Сейдлер, разв. Каращаран и с. Енилер с цел да разрушите ж. п. линия и прекъснете шосейния път Люле Бургаз — Чорлу и да действувате на фланга и в тила на противника.

Първата армия ще атакува противника по направление на чифл. Саранлж — Сатжкйой и по-нататък на север към Чонгора. Целта ни е да притиснем противника към Странджа планина. Третата армия ще атакува фронтално от досегашните си позиции. *Действувайте най-енергично, защото утре се решава не само съдбата на цялата война, но и на*

България. Напълно разчитам на Вас и на Вашата храбра кавалерия. Продължавайте да наблюдавате кжм Айребол.

(п.) Командующий сжединените армии
Генерал-лейтенант Димитриев.

Началнику 6-а дивизия.

17.X.1912 г.

с. Иванкйой.

Утре аз предполагам да атакувам противника на линията чифл. Саранлж—Сатжкйой с 1-а армия; 3-а армия ще прикове сжс своите решителни действия противника на занимаемата му сега позиция и с това ще облекчи задачата на 1-а армия. Вашата дивизия ще служи за свжрзка между 4-а и 1-а и ще нятжпи най-енергично с цел да завладее височините на изток от Тюркбей. *Действавайте най-енергично. Утре е решителния ден.*

Началото на действията, ако противника не почне сам, в 7 ч. пр. пл.

(п.) Командующий Сжединените армии
генерал-лейтенант Димитриев.

Началнику 4-а дивизия

17/X 1912 8 ч. сл. пл.

с. Иванкйой.

Утре 1-а армия ще атакува противника от 6 ч. пр. пл. по направление на Саранлж—Сатжкйой с цел да го отхвърли от пжтя Люле Бургаз—Чорлу. Частите на 3-а армия ще действуват на линията Бунар Хисар—Кулиби—Тюркбей, като с енергичните си действия го приковат на занимаемата му сега позиция. Сжгласувайте своите действия с 6-а дивизия в дясно и с 5-а в ляво за достигането на тая цел. Начало на действията, ако противника не почне сам, в 7 ч. пр. пл. Аз ще се намирам на височините около с. Айвали. Вжв ваше разпореждане постжпват 4 дружини от 6-а дивизия, които тази вечер ще бждат сжбрани в с. Кулиби.

(п.) Командующий Сжединените армии
генерал-лейтенант Димитриев.

В сжщото време бе изпратена началнику 5-а дивизия по майор Цанева горепоменатвта телеграма, с която се искаше да умре на местото си, но да не отстжпва нито крачка назад. По-кжсно, кжм 2 ч. пр. пл. до сжщия бе изпратена телеграма сжс следующата заповед:

Началнику 5-а дивизи

18/X 1912 г. 2 ч. пр. пл.

с. Иванкйой.

В 4-а и 6-а дивизии работите сж добре: те не само че запазиха, но и придобиха терен. Крайно необходимо е щото дивизията да се устрои тази нощ, за да бжде в сжстояние да действува днес, а това е възможно. Утре пристига една бригада, която ще се употреби за запжлване междината между Вашата и 4-а дивизия.

(п.) Командующий сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Току що се приготвлявахме да тржнем и ни донесоха директивата по действующата армия за действията на 18-й октомврий. Ето текста ѝ.

Директива по действующата армия
№ 9.

Стара Загора.

Карта 1/126000.

За днешно число Негово Величество Главнокомандующия заповяда:

1) С подчинените Ви армии да продължите операцията, като се възползвате от положението на 5-а дивизия, за да отхвърлите окончателно кжм Странджа дясното неприятелско крило.

2) Кавалерийската дивизия окончателно постжпва в Ваше разпореждане, която да преследва отстжпающия противник.

3) След свжршването на боя заемете неприятелската позиция и *в никой случай не се увличайте в далечно преследване.*

4) Бригадата от 3-а дивизия, дадена вжв Вашето разпореждане, утре кжм 10 ч. пр. пл. ще бжде в Лозенград.

(под.) Началник Щаба на Действ. Армия
генер.-майор Фичев.

И тая директива ни натжкна на ред вжпроси, но понеже не сжзирахме в нея особена принципиална разлика с вжзприетото наше решение и направените вече разпореждания, то вземахме я само за сведение и с това завжршихме тоя памятен за нас и пжлен с тревоги ден.

Вжв 6¹/₂ ч. пр. пл. ние бяхме готови за пжт, качихме се на конете и се насочихме през Татаркйой за с. Лйвали.

Деня бе ясен и на изток се показваше слънцето. Дай Боже, щото за нашата армия това слънце да бжде Лустерлицкото...

Продължавайки движението с променен алюр, към 9 ч. пр. пл. стигнахме с Айвали, но за наше очудване не намерихме командующия 1-а армия. Пред нас на около няколко стотин крачки се виждаха батареите на 1-а дивизия и почти на една линия с тях в лозята бяха пехотните вериги. Боя носеше твърде вял характер. Продължаваше се редка артилерийска стрелба. Между туй (според нашите разпореждания), 1-а армия трябваше да започне действия в 6 ч. пр. пл. и да атакува най-енергично. За да се ориентираме по-добре в обстановката, изпратихме майора от генералния щаб Николов да потърси щаба на 1-а дивизия и узнае защо не настъпват. Изпратения офицер скоро се завърна заедно с началник щаба на 1-а дивизия подполковник Луков. По доклада на последния — 1-а дивизия се намирала в един вид „impass“. Долината на Карагач дере, която отделяше нашата позиция от неприятелската, е съвършено открита. Местността пред неприятелската позиция на разстояние около 2 км., а след това склона по десния бряг на реката, който се спуска от лозята — представлявали гласисообразен скат. Движението даже на отделни хора тъй добре се забелязвало и така силно се е обстрелвало, щото настъплението било почти невъзможно. По доклада на подполковник Луков, нашата артилерийска позиция отстояла на 6 км. от противника, а приближаването на батареите било невъзможно. В резултат, нашата пехота не поддържана от артилерията, не е могла да настъпи.

Що се касае до 10-а дивизия, то подполковник Луков ни доложи, че тя се намира между града и ст. Люле Бургаз и че десния си фланг е загърнала на сев.-изток. Противника удължил левия си фланг и го загърва назад, като става с фронт към р. Еркене. По такъв начин 10-а дивизия бива парализирана с водене на фронтален бой.

Явяваше се въпрос — какво да се предприеме? Ние решихме да се използва успеха на 1-а бригада от 6-а дивизия при Тюркбей, като усилим участъка ѝ с останалите и неизразходвани още резерви на 1-а армия; да се наблегне по посока Тюркбей — кота 66, та да се въздействува на лявото неприятелско крило, макар и от към тая страна, поне по такъв начин да излезем от това безизходно положение. Към 11 ч. пр. пл. дойде при нас командующия 1-а армия. След разговора с него аз узнах, че негде към чифл. Сармусакли стои непожътната още една бригада от 10-а дивизия. Ние бяхме наклонни да прехвърлим именно тая бригада зад лозята и да подкрепим полковник Кантарджиев. Командующия 1-а армия ни доказваше, че той не може да се лиши от последния си армейски резерв. В това време пристига и началника на 1-а дивизия. Той ни докладва за положението на дивизи-

зията си, и в неговия разказ не съществуваше разногласие с доклада на неговия началник щаба.

Готвяйки се да изпратим подкрепление на 1-а бригада от 6-а дивизия, ние изпратихме там подполковника от генералния щаб Азманов, който да узнае за положението на тази бригада. Към 12 ч. по обяд получихме неговото донесение, какво на платото по левия бряг на Карагач дере, дето сутринта бе разположен противника, сега се движат наши вериги, настъпвайки без всякаква стрелба и без задръжка. В заключение той предполагаше, че противника отстъпва.

Но да разгледаме по-подробно действията и на двете армии през този ден:

а) *Действията на кавалерията.* Нощта на 17-й срещу 18-й октомври, кавалерийската дивизия прекарва в с. Мюсел-лим. Не получавайки заповедта ми, началника на дивизията по своя инициатива, в 6 ч. пр. пл., настъпва по пътя за с. Кумсари и развал. Каращаран. През време на движението, към 8 ч. пр. пл., той получава и заповедта ми. Дивизията се движела в походен ред с 1-а бригада напред (2-й и 9-й к. полкове). Втората бригада съставлявала главните сили и се движела по същия път на известно разстояние назад. През този ден не успяват да се присъединят към дивизията ни картените взводове, нито дружината от 35-й полк, които бяха придадени към 4-а дивизия на 16-й окт. вечерта.

Движението на дивизията е било особено бавно. Без да срещне противник, тя едва към 9½ ч. пр. пл. се спуска в долината на Еркене между с. с. Кумсар и Кайбели, като разделя един ескадрон за заемането на ст. Сейдлер. Следователно, в продължение на 3½ часа кавалерията преминала всичко 7—8 клм.

Ескадрона, изпратен към ст. Сейдлер, намира станцията заета от един неприятелски ескадрон, вследствие на което се повръща назад, като развалил ж. п. линия между станцията и с. Кумсар, а след това се присъединява към дивизията си.

В 10 ч. пр. пл. дивизията преминава в брод р. Еркене при с. Карамусул и се насочила към север. В същото време се забелязват няколко турски колони да се движат по шосето Люле Бургаз—Каращаран, а така също и няколко сгъстени части, които настъпват от Чифликкой към Карамусул. В това време началника на дивизията получава донесение, че един неприятелски табур се движал от ст. Сейдлер към с. Кайбели. Авангарда на дивизията се спешва и завързва престрелка с настъпващата пехота. Главните сили получили заповед да преминат обратно през реката и се спрат в с. Кайбели, което началника на дивизията решава да отбранява. Обаче и последното решение не е могло да се из-

пжлни, понеже на височината сев.-източно от с. Кумсар се появява една неприятелска батарея, която открива огън по с. Кайбели. Като счел положението си за доста опасно, началника на дивизията изпраща заповед и на авангарда да прекрати боя и да отстъпи на левия бряг на Еркене, като се обръща в същото време с молба и кжм близкостоящата батарея от 10-й артилерийски полк—да го поддржи с огъня си. Кжм 3 ч. сл. пл. пристигат 2 орджия на височините южно от с. Кумсар и откриват огън по турския табур, който се движел от Сейдлер за Кайбели. Още след първите изстрели този табур се пръсва и в безпорядък отстъпва назад. Същото се случва и с турския табур и батарея, които били разположени на височините сев.-източно от с. Кумсар. И тук съж били достатъчни само няколко изстрела, от другите две орджия на същата батарея, за да бжде заставен противника да се разбяга в безпорядък. Всички отстъпвали на северо-изток.

До като се водила тая престрелка, началника на дивизията изтегля частите си назад и ги спира зад южния скат на платото, дето съж били закрити. Тук дивизията простоява до 4½ ч. сл. пл., а след това се насочила обратно кжм ст. Люле Бургаз и прекарва нощта в близкия чифлик.

Следователно, и в тоя решителен ден кавалерийската дивизия не можа да изпжлни възложената ѝ задача и не можа да използва благоприятната обстановка за енергични действия, които тжй настоятелно ѝ се рекомандуваха във всички наши заповеди, а особено в последната. Обаче, по нашите сведения, кавалерията е горяла от желанието да бжде пусната да сече. Даже и най младите офицери съж оценявали згодността на момента и от жажда за подвиг съж подтиквали началството кжм по-голяма решителност. Така напр. поручик Мусевич, изпратен за свръзка с I-а армия, виждайки отстъплението на противника, в 2 ч. 45 м. сл. пл. изпраща на началника на дивизията следующото донесение:

„Неприятеля отстъпва в пжлно безредие, необходимо е да се настъпи с цялата кавалерия, за да го обжрнем в паника“.

Малко по-късно началника на дивизията сам лично вижда безпорядъчното отстъпление на противника и, вместо да заобиколи и премине Еркене някъде източно от Сейдлер, той се задоволява с воденето на безцелна пристрелка в пеши строй, с малки неприятелски пехотни партии, а след това отстъпва кжм ст. Люле-Бургаз, от кждето ни сюрпризира съж следующия интересен пасаж от донесението му:

„При това намирам за нужно да донеса още веднаж, че по причина на непрекъснатото движение от 5/X до сега, конете съж извънредно изморени, още повече, че се хранят с трева и че дажбата от овес или ечмик не съж получавали

вчера и днес. Сжщо така и войниците не сж получавали топла храна от десетина дена, а сжщо и хляб от два дена. Сухарите сж изедени. При това положение, моля да се даде на дивизията 3 дни почивка, за да може да се уреди всичко, да се попжлни сухаря и да се приготви дивизията отново за действие. Дивизията занощува в чифлика до гарата Люле-Бургаз (в картата го няма).

(п) Началник на дивизията
генерал майор Назлжмов

С една дума, повтаря се сжщата история, както при Селиолу и Лозенград. Ясно е, че при подобни възгядове на висшето кавалерийско началство не ще се доберем до никакви решителни резултати и ние, по неволя трябаше да се откажем от кавалерийско преследване.

б) *Дѣйствиата на I-а армия.* По-горе видяхме в какво положение се намираще тая армия по обяд на 18-й окт. Нашето желание, да бжде атакуван левия фланг и да се отхвърли противника кжм сев.-изток, не бе осжществено. Главната причина за това бе колебливостта в щаба на I-а армия, която произтичаше от неопределеността на директивите, а особено на тая от 17-й окт. На 16-й окт. вечерта и на 17-й сутринта положението на 10-а дивизия е било до толкова благоприятно, щото при едно по-сериозно наблюдане на фланга на противника, тя можеше да изиграе решающа рол. За сжжаление, това положение не бе оценено ни от щаба на I-а армия, нито в особености от началника на 10-а дивизия. А като резултат от всичко това — спира се бойния поряджк на дивизията, и то толкова време, колкото е било нужно на противника, за да уджлжи и загжне назад левия си фланг и застане, по отношение на обходящия, вжв фронтално положение. Тук именно се сжздава оня „*impass*“, за който говорихме по-горе. По такжв начин действията на I-а армия на 18-й окт. се изразяват вжв воденето на фронтален бой; при това, I-а дивизия действувала от южната крайнина на града до височината 2 к. м. северно от чифл. Саранли, а 10-а дивизия се разположила на позиция на височините по десния бряг на Карагач дере и на 2 к.м. западно от пжтя града — ст. Люле Бургаз. Десния фланг с 2 дружини заемал гарата, а 48-й полк получил заповед да премине Еркене и охранява десния фланг на дививията от кжм страната на Мюселим и Бедеркйой.

1) *I-а пехотна дивизия.* Сутринта полесражението бе покрито с лека мжгла, която пречеше на артилерията да действува. Вследствие на това и, независимо от категоричната заповед да се започнат действията в 6 ч. пр. пл., до нашето пристигане на позицията се водеше само рядка артилерийска стрелба. Кжм 10¹/₂ ч. пр. пл. мжглата се вдигна и всички 12

батареи от дивизията откриват усилен стрелба. Противникът отговаряше с тѣжко въло, както и по-рано. Ползувайки се от превъзходството на своя артилерийски огън, пехотата се опитала да настѣпва, но отначало с твърде голяма осторожност. Настѣплението на пехотата било срещнато с твърде слаб пехотен огън и към 1 ч. сл. пл. нашите вериги успяват да вземат първата линия неприятелски окопи. По-късно пристигат и поддръжките и към 3 ч. сл. пл., почти без съпротивление, заемат неприятелската позиция. Тук дивизията получава заповед от командующия 1-а армия да преследва и вечерта тя достига гребена между рекичките Юрук дере Кавак дере и занощувала.

2) *10-а пехотна дивизия.* Към 6 ч. пр. пл. се започва рядката артилериска канонада. Една неприятелска батарея доста сполучливо е обстрелвала с флангов огън 1-а бригада, вследствие на което тя не е могла да се движи напред. Нашата артилерия се намирала на гребена източно от чиф. Сармусакли и не е могла да окаже по-сигурна поддръжка на своята пехота, понеже е била доста далеч от неприятелската позиция. Едва към 2 ч. пр. пл. се прави опит за приближаване на артилерията: 2 с. с. батареи настѣпили към ст. Люле Бургаз и излезли на позиция на гребена сев.-ист. от тоя пункт. От тук те скоро принудили неприятелската батарея да замлъкне. Едва към обяд всички 12 батареи от дивизията откриват огън по противника, обаче, очевидно било че противника заемал позицията само със слаби ариергарди. Скоро и последните отстъпват, дивизията продължава движението напред и почти без всякакво съпротивление заема гребена по десния бряг на р. Санар дере. Към 3 ч. сл. пл. тук дивизията получава заповед от командующия 1-а армия да се спре и занощува. Що се касае до 48-й полк от тая дивизия, то той достигал до гребена източно от Мюселим, дето и занощувал.

в) Действията на 3-а армия.

1) *6-а пехотна Бдинска дивизия.* След кървопролитния бой на 7-й окт. вечерта, 6-а дивизия успява да се вреже в неприятелското разположение и 1-а бригада на полковник Кантаржиев заела участъка от позицията по посоката на левия бряг на Карагач дере. Веригите на 2-а бригада достигат до същата река, но поддръжките ѝ остават малко назад и се закрепяват на гребена на язика, находящ се между Карагач дере и Йено дере — около с. Помак Ташла.

За 18-й октомври на дивизията се заповядваше на разсърбяване най-енергично да атакува противника. Обърнато бе вниманието на началника на дивизията, че тоя ден ще бъде

решителния. В тоя дух щаба на дивизията е направил разпорежданията си до бригадните командири. Действията на дивизията се развивали така:

1-а бригада на полковник Кантарджиев започва действията си със слаба пехотена стрелба, на която противника отговарял също слабо. Към 8 ч. пр. пл. една от батареите на бригадата открива огън, но за наше очудване противника не отговарял на стрелбата. Скоро станало ясно, че неприятеля тук няма артилерия. Това обстоятелство, в свръзка със сравнително слабия пехотен огън, дават основание да се мисли, че през нощта противника е отстъпил като е оставил само слаб арьергард. Пред вид на това бригадата настъпва напред с 3-й Бдински полк в първата линия и 15-й Ломски — във втората. Неприятеля среща това настъпление със слаб пехотен огън. Към 10 ч. пр. пл. бригадата излиза на платото и окончателно завладява турската тук позиция. Но понеже южно от Люле Бургаз се чувало още артилерийска стрелба, и повидомому там се е водял бой, командира на бригадата заповядва бойния порядък да загъне с лявото рамо напред и настъпи във фланг и тил на неприятелските части, които продължавали още да упорствуват против 1-а армия. Към 11½ ч. пр. пл. бригадата достига височината „кота 66“ и сериозно е застрашила турските части, които се задръжали още на гребена западно от с. Умурча и гробищата. Заплашвано от фланга от частите на 6-а дивизия, и от към фронта на 1-а и 10-а дивизии — лявото неприятелско крило бързо отстъпва по посока на Евреин Секиз. След това бригадата настъпва на изток и към 2 ч. сл. пл. заема с. Сатжкйой. Тук командира на бригадата получава заповед да се спре и зановува между р. р. Юрук дере и Кавак дере.

2-а бригада Към 8 ч. пр. пл. бригадата започна настъплението си, без да срещне никакво съпротивление. Към 10 ч. пр. пл. тя също заела гребена, от дето се откривала пълната картина на неприятелското бягство. Гъсти пехотни тълпи отстъпвали в пълнен безпорядък, обаче, отсъствието в тоя момент на артилерия, не дава възможност да се преследва с огън. Единствения път от чиф. Ташлъж за платото по левия бряг на Карагач дере е бил лош и излизането на артилерията било затруднено. Към 11 ч. пр. пл. част от батареите успяват да излязат на позиция на платото, а усроилата се вече бригада настъпила напред и към 1½ ч. сл. пл. стига с. Сатжкйой. Тук бригадата получава заповед от началника на дивизията да се спре на същия гребен, на който бе заповядано и на 1-а бригада да се спре и да се разположи северно от последната.

Началника на дивизията получил заповедта ми за преследване на противника до Соуджак дере едва към 3½ ч. сл. пл., когато бригадите окончателно се разположили на новите си места около Сатжкйой. От друга страна, последния

не е можал да определи в каква посока сж отстъпили главните сили на противника. При тия условия, а независимо и от това, желаяйки да даде известна малка почивка и на хората от дивизията, той решава да остане тук и да не продължава настъплението. Към вечерта на новата позиция била притеглена и всичката артилерия на дивизията. Тук се възползували от случая, за да попълнят бойните и продоволствени припаси.

2) *4-а пехотна дивизия.* Както видяхме и по-горе, за 18-й октомври на 4-а дивизия бе заповядано да атакува енергично противника, за да го прикове на мястото му и по такъв начин да облекчи задачата на 1-а армия. В изпълнение на тая ми заповед началника на дивизията си задава за цел — да използва нощта, за да изкачи част от с. с. полска артилерия на платото на левия бряг на Карагач дере. Това мероприятие е било крайно необходимо, понеже всички по-раншни опитвания на дивизията да настъпи, сж били парализирани от отсъствието на сериозна артилерийска поддръжка. Обаче изпълнението на тая задача се затруднявало до крайност, благодарение на отсъствието на щогоде сносни пътища за изкарването на артилерията на гребена. Осъществяването ѝ през нощта, като че е било невъзможно и сж били необходими свръчеловечески усилия. Тая трудна задача е била възложена на скромния в мирно време, но доблестен командир на отделение от 5-й арт. с. с. полк майор Друмев. След като рекогносцирал през време на нощната тъмнина, както пътя, така и околната местност, командира на отделението тръгва с батареите си в 2 ч. пр. пл. и в 4 ч. пр. пл. се присъединява към пехотата на заетата неприятелска позиция. От тоя момент 4-а дивизия стъпва здраво на левия бряг на Карагач дере.

След като артилерията преминава благополучно, в изпълнение на възложената му задача, началника на 4-а дивизия решава да настъпи с дивизията напред и да атакува противника. Начало на движението 7 ч. пр. пл.

Той организира настъплението в две колони:

а) Лява — под началството на командира на 5-й артилерийски не с. с. полк, полковник Кацаров, състояща от две дружини от 19-й п. полк и 2 не с. с. батареи — сжс задача — да настъпи по долината на Карагач дере към Калайджикийой — Тузакли и с атака във фланг да съдействува на 5-а дивизия да се задържи на заетата позиция. Ако се окаже, че противника не е преминал на десния бряг на р. Пурали, колоната трябало да премине на левия бряг и след това да се присъедини към дясната колона на генерал Церковски.

б) Дясната колона на генерал Церковски, състояла от 12 дружини, 3 с. с. батареи и $\frac{1}{2}$ ескадрон кавалерия. В колоната влизали 7-й, 8-й и 31-й полкове. Тя имала за задача да настъпи в източно направление, да вземе Безименната висо-

чина и с фланговата си атака да сждействува на операцията на 5-а дивизия.

Командира на 1-а бригада, полковник Тодоров, образувал трета група, сжстояща от 10 дружини и 13 батареи, с назначение да се възкачи на неприятелската позиция и да се устрои здраво на нея, като обезпечава марша на горните две колони от кжм страната на Топчикой — Чувенлий и да сждействува на операцията на 6-а Бдинска дивизия. Сутринта на 19-й окт. тая група трябало да се присжедини кжм дивизията при Чонгора.

Кжм изпжлнението на тая заповед било пристжпено едва около 11 ч. пр. пл. и действията на отделните колони се развили по следующия начин:

Колоната на полковник Кацаров настжпила право на север и кжм 12¹/₂ ч. по обяд заела височината юго-източно от с. Инджеклер. Появяването на тая колонa е било тжкмо на време, понеже в тоя момент левия фланг на III-й турски корпус, поджржан от силния артилерийски огжн на батареите, разположени на гребена източно от Тузакли, стремително атакувал десния фланг на 5-а дивизия и я застрашавал вече с обхвата си. Полковник Кацаров бжрзо развржца дружините си и ударил противника вжв фланг. Настжплението на пехотата се поджржало доста надеждно от огжня на нашите две батареи. Неприятелската артилерия започнала да обсипва отряда с град от шрапнели, а част от настжпващия турски боеви поряджк загжнал фронта си на юг и открива безпоряджчна пехотна стрелба. Шуменци, след като обсипват противника с няколко огневи урагана, хвжрлят се право „на нож“ и завжрзват ожесточен бой. След няколко минути, противника се повржца назад и в паническо бягство увлича зад себе си и пристигащите подкрепления. В сжщото това време преминава в настжпление и 1-а бригада от 5-а дивизия, която преследвала противника до Тузакли. След това, като считал задачата си за изпжлнена, неизвестно защо, полковник Кацаров се вржца обратно кжм Карагач. Бягащите турци в безпоряджк сж отстжпили кжм Безименната височина, обаче тук те попадат под артилерийския огжн на батареите от колоната на генерал Церковски и сжвршенно разстроени, отстжпват по посока на с. Дуванджа и шосето за Виза.

Благодарение на липсата на пжтища, пресечената местност и калната почва, *колоната на генерал Церковски* се движела доста бавно. Тя се насочила на Чонгора. Кжм 2 ч. сл. пл. тя пристига на около 3 клм. от Чонгора и забелязала неприятелски части, отстжпващи в голям безпоряджк от кжм Тузакли. Бжрзо излизат на позиция 3 батареи и откриват силен огжн по противника, вследствие на което безпоряджка и паниката се увеличават още повече и неприятеля се

пржсва в безпоряджк кжм Дуганджа и шосето. Пред вид, обаче, на напредналото време (5 часа сл. пл.), генерал Церковски решил да не преследва по-нататжк, а се спира на заетите места и занощувал с мерки за бойно охранение.

3) *5-а Дунавска дивизия.* През нощта на 17-й срещу 18-й октомврий дивизията е била сжвршено разстроена. По-голямата част от Дунавския полк и почти цялата 2-а бригада сж отстжпили зад Бунар Хисар кжм с. Яна. Артилерията с главната си маса, изтеглена в походна колона, сжщо отстжпвала от Бунар Хисар за Яна. На позицията по десния бряг на Пурали дере сж останали само 4 дружини от 3-а бригада, а южно около чиф. Теке и по двете страни на шосето, Искжрския полк заемал ариергардна позиция. Всички сж били под хипноза на страшното поражение. Началник щаба на дивизията, полковник Каварналиев бил изпратен в с. Яна да сжбира и привежда в поряджк отстжпващите размесени части и да избере позиция около тоя пункт, гдето дивизията би могла да се спре за отбрана. Началника на дивизията свикал сжвет на бригадните командири и началника на артилерията. На сжвета, всички, с изключение на полковник Абаджиев, сж изказали мнение, че дивизията не е годна повече за бой и че сж необходими поне 1—2 дена за устройването й. Особено силно е настоявал за отстжплението началника на артилерията полковник Парасков, като е мотивирал мнението си с липсата на добри артилерийски позиции източно от Бунар Хисар.

След като взема това решоние, началника на дивизията изпраща заповед командиру 3-а бригада, полковнику Иванову, да отсжпи назад. Обаче последния отговорил: „Нам и тук е добре“ и остава на мястото си. Кжм това време се завржща в щаба на дивизията и майор Цанев, който донася заповедта: „По никакжв начин да не се отстжпва, каквото и да стане“. Сжбрания на бжрза ржка сжвет отново обсждил положението и дошел до заключение, че дивизията може да се заджржи и на позициите източно от Бунар Хисар.

След като приел това решение, началника на дивизията разпраща всички началници и ординарци да спржт по-нататжшното отстжпление, като е назначил за сборен пункт Бунар Хисар. Рано сутринта, началника на дивизията получил и втората ни заповед, дето му се сжобщаваше за успеха в центжра и за необходимостта да използва нощта, за да приведе дивизията си в поряджк и се заджржи на заетите места. Независимо от това, рано сутринта, заминавайки за Люле Бургаз, изпратихме и майора от генералния щаб, Преславски, с поржчение да узнае за положението на 5-а дивизия и предаде генералу Христову увереността ми, че той ще се заджржи и днес, до като не свжршим работата си с противника на нашия десен фланг. В резултат на всичко това, на-

чалника на 5-а дивизия взима решение не само да се задържи пред Бунар Хисар, но и да настъпи към Соуджак дере. През нощта дивизията е била усилена с две свежи дружини от 3-а бригада, оставени в Лозенград и Курия и сменени от опжлченски части.

Към 7 ч. пр. пл. частите на дивизията настъпили от Бунар Хисар към Пурали дере, при което 1-а бригада се движела южно от шосето, а 5-й полк по самото шосе. Зад пехотата се изтеглила и артилерията. Щаба на дивизията останал при башните около Бунар Хисар.

Избраната позиция се намирала на височините непосредствено по десния бряг на Пурали дере и била разделена на 3 участъка:

Десните части — на височините срещу с. Тузакли, съставили 1-а бригада на полковник Абаджиев с придадените ѝ 6 с. с. и 2 не с. с. полски батареи — всичко 8 дружини и 36 орджия.

Централния участък — 2-а бригада на полковник Софрониев — в ложбината около чиф. Теке. Той състоял от 3 полски с. с., 2 полски не с. с. и 3 полски гаубични с. с. батареи, или всичко 8 дружини и 32 орджия.

Северния участък — 3-а бригада на полковник Иванов с 3 планински батареи, а всичко 8 дружини и 12 орджия.

За свързка с 4-а дивизия бил изпратен на юг 1 ескадрон от дивизионната кавалерия.

Към 8 ч. пр. пл. частите заемат позициите си и се окопават на бърза ръка. Само артилерията още не е успяла да се инсталира. Лошите пътища и задръстените улици на Бунар Хисар съз. пречили на своевременното излизане на артилерията на позиция. Обаче боя вече се наченал.

Към 9 ч. пр. пл. пехотата едва що заела позицията си и противника открива силен артилерийски огън. След това към 11 ч. пр. пл. забелязва се и настъплението на неприятелската пехота. Противника предприел едновременно атаки и на десния фланг и против центъра на дивизията. Против левия фланг, той се ограничил само с артилерийска стрелба.

Действията на десния участък на полковник Абаджиев. Боя при с. Тузакли. През тоя ден на тая бригада се пада най-трудната задача. Към 10 ч. пр. пл. неприятелските вериги се спускат в долината на Карагач, преминават реката и отиват в атака. Нашата пехота, лишена от по-ефикасната поддръжка на своята артилерия, напруга и последните си усилия, за да спре настъплението на турците. В това време противника удължава левия си фланг и започва да охваща нашия десен. Турците достигат на 400—500 кр. от нашите окопи. Към 11 ч. пр. пл., излиза на позиция нашата артилерия и открива бърза стрелба. Сега, благодарение на съгласуваните действия на нашата артилерия с пахотата, на-

време успеват да спржт противника, обаче пехотата и артилерията му сж продължавали да обстрелват нашия боеви поряджк с най-интенсивен огжн. Месторазположението на нашата пехота особено рязко се очертавало, понеже е стреляла с малодимен барут. Загубите все повече и повече се увеличават.

Кжм 2 ч. сл. пл. противника усилва боевия си поряджк с вливането на нови поддржки, и прекрасно маскираната му артилерия усилва огжня си до крайност. В нашите части започва да се забелязва нравствена умора. Отделни хора под разни претексти започват да отстъпват назад, примера им се последва от други и след това вече, цели групи напушат окопите си. В тоя критически момент се появява в пжрвата линия доблестния полковник Абаджиев и с личния си пример успява да заддржи отстъпващите. В сжщото време няколко наши орждия излизат на сжвжршено открита позиция и откриват най-силна стрелба. Противника не издржа и поврща назад. За достигането на тоя успех, както видяхме и по-горе, помогнаха и шуменци, които сжставляваха колоната на полковник Кацаров. Противника отстъпва в пжлен безпоряджк и не се опитва да се спре даже при Тузакли. Нашите преследвали противника до последното село, но, изморени нравствено и физически и предвид на напредналото време, командира на бригадата решава да се задоволи само с тоя пасивен успех и кжм 4 ч. сл. пл. оттегля бойния поряджк обратно на позицията.

Действията на средния участжк се развиват едновременно с тия в десния. — Против центра противника открива особено силен артилерийски огжн. Под прикритието на тая стрелба настжпва един пехотен полк, който бжрзо се спуща в Пурали дере, но кжм 10 ч. пр. пл., срещнат с масов огжн от нашата сжсредоточена артилерия, той спира и открива безцелен пехотен огжн. Кжм обяд турците усилват пехотата си с нови поддржки, но вжпреки тоя импулс, не успяват да преминат реката. В сжщото време се забелязва усиление на частите при Пурали, след което се опитват да настжпят от тоя пункт, но срещнати от убийственият огжн на 20-й полк, пак спират и откриват безпоряджчна пехотна стрелба. Тогава 18-й полк преминава в настжпление и принуждава противника да отстъпи бжрзо назад. Това става кжм 3 ч. сл. пл. За сжжаление, полковете и тук не преследвали, а се ограничили само с прогонването на противника до левия бряг на реката.

Действията на 3 а бригада през тоя ден се ограничават само с водене на доста оживена престрелка. Против нашия лев фланг, повидимому, турците сж маневрирали само сжс слаби сили, с цел да отвлекат вниманието ни в тая посока и по такжв начин, да облекчат настжплението на сж-

седите си, действующи южно от тях. Не енергичното опитване да се спуснат в Пурали дере, бива срещнато с задружния огън на пехотата и артилерията. Особена полза съпринесли тук нашите гаубични батареи.

Така се завършва боя на тая същата 5-а дивизия, чийто щаб, в навечерието на боя и сутринта на 18-й окт., я считаше негодна за бой. Ние бяхме уверени, че доблестната Дунавска дивизия, макар и изморена нравствено и физически, ще намери в себе си достатъчно сили, за да застане като гранитна скала и прегради пътя на настъплението на противника. Нашата вяра не ни излъга. Необходимо е било само да се поведе по-рационално ръководството на боя, а не както в миналите дни. Достатъчно е било да се сгруппират частите и се подкрепят с мощната и многочисленна артилерия. Несъмнено е, че дивизията в голяма степен дължи успеха си и на колоните от 4-а дивизия, които, със съвременно то си появяване във фланг на III-й турски корпус, намаляват енергията на настъплението на Махмуд Мухтар паша. Но това ни най-малко не намалява ценната стойност на храбрата дивизия. Остава само да се съжелява, че дивизията се ограничава само с отбиването на противника, без да премине сама в настъпление. Началника на дивизията мотивира тоя си осторожен начин на действие с обстоятелството, че не получил „обещаната“ му поддръжка от 4-а дивизия. Обаче, в действителност, тая поддръжка е била указана по най-ефикасен начин, само че тя не се изразява с подтикване изотзад, както повидимому е очаквал началника на 5-а дивизия, а посредством заплашване да бъде отрязан пътя на отстъплението на противника.

Действията на щаба на съединените армии (той щаб и на III армия) на 18-й октомврий сл. пл. И така, от доклада на началника на I-а Софийска дивизия и неговия началник щаба можеше да се заключава, че противника на крайния, си леви фланг е почти неуязвим. Обаче, от донесенията на кавалерията излизаше, като че ли още на 17-й окт. вечерта противника започва да отстъпва. Ние особено съжеляваме, че именно тук сега няхаме възможността да се възползуваме от услугите на въздушната рекогносцировка, която можеше да ни разясни много нещо. Чувахме, че при Одрин сме имали аероплани, поради това, реших още един път да помоля да ми изпратят такива. Нашето положение в тоя момент се характеризира в следующата телеграма:

Стара Загора, Началнику щаба Действующата Армия.

18.X.1912 г. 2 ч. сл. пл.

Вис. изт. от Айвали.

В местността, дето действуваме има много удобни места за издигане и слизане на аероплани. Те биха могли да ни

укажат голяма полза по разузнаване разположението на противника, който умело маневрира. Моля да се изпратят поне 1—2 аероплана. В тази минута завързахме бой по цялата линия. Първата армия играе ролята на маневрируещи войски на съединените армии и ще се старае да нанесе решителен удар на левия фланг на противника; тоя фланг се указва загннат назад с фронт на юг, паралелно на ж. п. линия, заедо с това и силно укрепен. Днешния бой ще уясни да ли ще ни се удаде да достигнем преследуемата цел. Изобщо, положението ни за сега е сносно.

(п) Командующий 3-а армия
генерал лейтенант Димитриев.

Току що изпратихме тая телеграма и бяхме започнали да обсъждаме въпроса за твърсенето решение на операцията в района на 6-а дивизия — началник щаба полковник Жостов ни прочете следущето донесение от подполковник Азманов.

Полковнику Жостову

18. X. 1912 г. 11 $\frac{1}{2}$ ч. пр. пл.

Моля доложете на командующий армията, че от туй що видях от първия гребен западно от чиф. Саранлж, излиза, че нашите, вероятно 1-а бригада от 6-а дивизия, бързо напредват към могилата 66 и южно от нея. Сега се води престрелка със слаби части, които бързо отстъпват на изток от чифл. Саранлж. Отивам да твърся командира на 1-а бригада (6-а дивизия). Противника е по моему в пълно отстъпление.

Подполковник Азманов.

След получаването на това важно известие, веднага изпратихме няколко офицери от нашия щаб да проверят тоя факт и в района на 1-а дивизия. Скоро ни донесоха, че пред фронта на тая дивизия противника е отслабил огъня си, и че последната също преминава в настъпление. След като се поздравихме един други с победа, заповядахме на командующий 1-а армия да продължава настъплението и преследва противника в дадената му посока, като се старае вечерта да достигне до с. Сатжкхой. Последния направи разпорежданията си тук пред мен. В същото време ние продиктувахме и следущата заповед до дивизиите от 3-а армия:

До началниците на 4-а, 5-а и 6-а дивизии.

18. X. 1912 г. 1 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл.

Вис. ист. от Айвали.

Противника е в пълно отстъпление. Дивизиите от поверената ми армия да го преследват до десния бряг на Соуд-

жак дере, а именно: 5-а дивизия по двете страни на шосето Бунар Хисар — Виза; 4-а дивизия по посока на с. Чонгора; 6-а дивизия в посока на с. Чувели.

Настъпване енергично, като фланговите дивизии охраняват външните си флангове.

(п.) Командующий 3-а армия
генерал лейтенант Димитриев.

До кавалерийската дивизия нова заповед не изпратихме, понеже тя имаше такава, дадена ѝ в навечерието на боя, в която, тъй да се каже, изливахме душата си (гледай по-горе заповедта до началника на кавал. дивизия от 17-й окт. в 8 ч. сл. пл.). Тя носеше и характер на инструкция за преследване.

След като направихме разпорежданията си по армията, ние продиктувахме следующата телеграма — донесение на името на Негово Величество.

Стара Загора

До Негово Величество Главнокомандующия

18. X. 1912 г., 2 ч. сл. пл.

Вис. сев. от Люле Бургаз.

Преизпълнен с щастие и национална гордост, донасям на Ваше Величество, че след тридневни извънредно упорити боеве, днес сж сжвместните усилия на двете сжединени армии ние обжрнахме противника в пжлно бягство. Недостъпната почти позиция Бунар Хисар — Люле Бургаз е предстъпите на Ваше Величество. До сега сж известни трофеи, взети още в първия ден на боя: 16 с. с. орждия и едно знаме. Вероятно е, че имаме и други трофеи, но още не сж приведени в известност. Армията ще преследва противника по стъпките и тази вечер ще достигне линията на Соуджак дере. Загубите за жалост сж доста големи, не по-малко от 3000 (в действителност се указаха 20000) убити и ранени. Храбрата армия на Ваше Величество приветствува своя Августейши Вожд с тая славна победа. № 951.

(п.) Командующий сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев

Тук, на полесражението, получихме и следующото, доста закъсняло, донесение от командующий 1-а армия:

Телеграма

„Командующия III-а армия.

Приета от ст. Кулиби 18/X 12 $\frac{1}{2}$ ч. по обяд.Подадена в Кулиби на 17/X в 11 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл.

Днес I-а армия след един ожесточен бой, който се продължи от 7 ч. пр. пл. до 7 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл., срещу две неприятелски дивизии, на мръжване атакува противника на позициите му по височините източно от Люле Бургаз и го отблъсна с големи загуби. Противника отстъпи в дясно и в безредие към изток. Армията ношува на линията Умурча — Кладбище — шосето. № 504.

(п.) Командующий I-а армия

генерал лейтенант Кутинчев.

Независимо от закъсняването на тая телеграма, но и нейните сведения далеч не се сходят с действителността. През тоя ден е атакувала енергично само I-а Софийска дивизия и то след 3 ч. сл. пл. При това, благодарение силната неприятелска позиция, тая дивизия е дошла само до Карагач дере. Както помним, на 18-й октомври сутринта ние заварихме дивизията в положението да не може да се движи напред и само благодарение натиска на 6-а дивизия в посока на могилата 66, към 11 ч. сл. пл., тя настъпва напред.

След като направихме разпорежданията си, ние отидохме със щаба си в Айвали. Тук ние обсъдихме с командующия I-а армия въпроса върху по-нататъшните мероприятия, относително преследването на противника. И двама бяхме съгласни, че въпреки умората на войските, трябва да се преследва енергично, като не даваме на неприятеля нито минута свободно време да се устрои. Обаче, късно вечерта ние получихме следущата телеграма:

Поверителна — бърза

Подадена в Стара Загора на 18-й октомври в 9 ч. сл. пл.

Получена в Айвали на 18/X 1912 г. в 3 ч. сл. пл.

До командующий съединените армии.

Преустановете настъплението и се утвърдете на линията Соуджак—Чонгора—Люле Бургаз, за да се приведат в ред армиите и да се приготвят за следущите операции. Насочени са за усиляването на всяка дивизия по една допълняюща дружина; освен това, отправи се 3-а Балканска дивизия към I-а армия, I-а бригада от 9-а Плевенска дивизия към

1-а пех. Софийска дивизия и 1-а бригада от 2-а п. Тракийска дивизия към 6-а п. Бдинска дивизия. Освен това, в Лозенград се изпраща една македонска бригада, която заповядайте да се вжоржжи с пушките останали от убитите и ранените. Тази опжлченска македонска бригада употребете да обезпечи крайния Ви леви фланг от към Иниада и Мидия и за охранение моркия бряг.

За угрешно число вземете нуждните мерки да се осветлите по всички посоки. Изпратете един рекогносцировачен отряд към Мидия; в тази посока оставете сериозно охранение и наблюдавайте към Муратли — Родосто. (?) Изпратете конната дивизия на разузнаване. Ще Ви се изпратят и аероплани. № 6088.

(п) Началник щаба на действующата армия
генерал-майор Фичев.

И така, вместо решително настжпление за преследване и довжршване на противника, като го притиснем към Странджа планина, заповядвахени се да се спрем, окопаем, отбраняваме и само да разузнаваме. Подобно мероприятие би имало своя смисл при условие, че се имат положителни сведения, какво противника настжпва със солидна свежа армия от към Мидия, Цариград или Родосто — Галиполи. По нашите сведения нищо подобно нямаше. Ние идвахме до заключение, че Щаба на Действующата армия, вероятно чрез своите многочислени информационни органи, разполага с такива несжмнени сведения.

Нямаше какво, ние трябаше да изпжлним тези два пжти повторени вече категорични заповеди да не преследваме

Действията на турците на 18-й октомврий.

Боя на десния фланг. Макар Махмуд Мухтар паша да бжрзаше да празнува победата, но тя струва много скжпо на корпуса му. Последния е бил страшно разстроен и едва ли е можал да служи като упора за по-нататашни активни операции на сжединените турски армии, както си е представлял сам Махмуд Мухтар, както е бил склонен да мисли и Абдулах паша, под влиянието на чрезмерно преувеличения оптимизм на пжрвия. В резултат, на 17 октомврий вечерта турците вземат решение: *с 1-а армия (южната група) да се заджржсат на заетите позиции, а 2-ата да продължава да настжпва към Бунар Хисар и по-нататжк към Лозенград.*

Оптимизма на командира на III-й корпус се основавал на погрешното предположение, че нашата 5-а дивизия е абсолютно негодна за бой и, че тя ще продължава да отстжпва

без да се сапротивлява. Обаче, славната тази дивизия успява да се постегне през нощта, и като използва по-рационално артилерията си, застава като гранитна скала на Бунар Хисарските височини. Благодарение на всичко това, тя не е могла да бъде сбита от жалките останки на турските табури, каквито те се претставляваха, по оценката на корпусния командир, на 18-й октомври сутринта.

Изхождайки от горепоменатата предвзетост, Махмуд Мухтар се възползва от току що пристигналите 6 редифски табура, за да ги пусне да преследват. За тая цел се формира авангард от 4 табура и 1 батарея и страничен отряд от 3 табура с 1 пл. батарея. Авангарда, предшествуван от леката конна бригада, трябало на 18-й сутринта да настъпи по шосето, да премине през реката Пурали и да заеме Бунар Хисар. Страничният отряд, също предшествуван от 1 ескадрон кавалерия, настъпва по височините северно от шосето и трябало да обходи левия фланг на 5-а дивизия. Всички останали части от корпуса получили заповед да побързат да се устроят и към обяд да настъпят напред, за да вземат линията Бунар Хисар — Инджеклер.

В 7 ч. пр. пл. кавалерията се събрала на линията на стражевото охранение и настъпва напред, но веднага бива свещната от огъня на нашите батареи, разположени северно от шосето. След като получил донесение от кавалерията, че българите заемат височините северно и южно от шосето около чифл. Теке, Махмуд Мухтар, в 9 ч. пр. пл. изменява първоначалните си распоредения и заповядва на авангарда да заеме позиция по левия бряг на Пурали дере, дето да се задържа до пристигането на главните сили на корпуса. Страхувайки се за левия си фланг, той заповядал на леката конна бригада да премине по-на юг за свързка с XVII-й корпус и да надблюдава долината на Пурали дере южно от Тузакли. В 20 ч. пр. пл. той изпраща записка до командира на този последния корпус, с която му известява, че българите не са отстъпили, а заемат силна позиция, като го моли да настъпи с XVII-й корпус паралелно на шосето към Тузакли, предупреждавайки го, че той не ще започне решителни действия до като съседния корпус не се подравни с него. Със същата записка той молил и II-й корпус да настъпи към Карагач. От тая записка се вижда, че във възгледовете на командира на III-й корпус произлиза коренна промяна. Вместо да даде тон на новото настъпление, както е предполагал по-рано, той вече поканва съседите си да настъпят, а сам ще настъпи, когато последните се подравнят с него.

Към 11 ч. пр. пл. авангарда, усилен с 3—4 сборни табура, настъпва напред в две колони: дясната около шосето, а лявата — около с. Тузакли. От начало табурите настъпвали доста бодро, но срещнати със силен пехотен и артилерийски огън, те почват да забавят движението си. Това

дава възможност на нашата артилерия окончателно да се инсталира и пригответи за стрелба. Към 2 ч. сл. пл. главните сили на корпуса, състоящи от 15 твърде слаби табури, настъпват напред и подтикват авангарда. Нашите ги посрещат с убийствен пехотен и артилерийски огън. Стотини убити и ранени напускат строя, но нови поддръжки запълнят местата им и движението, макар и бавно, все пак продължава. Към 4 ч. сл. пл. левия турски фланг при Тузакли се приближава до нашите окопи на 400 кр., но няма сила да се хвърли на атака. Нашата артилерия дотъркава няколко орджия на самия гребен, и стреля почти в упор. В това именно време се зачува и стрелбата на юг. Това е колоната на полковник Кацаров, която настъпвала във фланг на противника. От турска страна тук повидимому съществували и 3—4 табура от XVII-й корпус, настъпващи през Безименната височина и по всяка вероятност съставлявали авангарда на корпуса. Към 5 ч. сл. пл. турците не издържат по-вече и отстъпват в безпорядък. Нашите преследват само до Тузакли, а след това се връщат пак на позициите си.

Дясната турска колона в състав 4—5 табура успява да се спусне до с. Пурали, но също попада под силен пехотен и артилерийски огън и не е могла да настъпи по-нататък. Към 5 ч. сл. пл. нашия 18-й полк преминава в настъпление и заставил противника да отстъпи в безпорядък назад.

Що се касае до страничния отряд, то и той не е проявил особена активност. Тръгвайки от Соуджак в 1 ч. сл. пладния той пристигна на височините срещу позицията на нашата 3-а бригада едва към 3 ч. сл. пл. Обаче, срещнат от огъня на нашите гаубични батареи, отряда се спира, открива огън от двете си планински батареи и по-нататък не е можал да настъпи.

Във време на тия атаки войниците съвръжали крайно неохотно и на няколко пъти съвръжали назад. Само благодарение на особените усилия на офицерите, които съвръбгвали до най-енергичните мерки, корпуса е бил запазен от обща паника. С настъпването на нощта стотини и хиляди войници съврънали строя и съвръ пръсвали в тила, под предлог да търсят храна по селата. Турското Главно командване с особен труд е успяло да запази една малка част от табуриите, за да заеме позиция на левия бряг на Пурали дере.

XVII-й корпус и дивизията на Хасан Изет паша съвръствували от към страната на Чонгора. Виждайки бягството на II корпус, те не бързат с настъпването. Едва към обяд 3-4 табура настъпват и се появяват при Тузакли, дето взимат участие в боевете на III корпус. Всички останали сили, около 15 табура и 5—6 батареи, до обяд продължавали доста бавно да се устрояват, до като не се е появила колоната от 4-а

дивизия. Последното обстоятелство дава основание на командира на XVII-й корпус да забави още повече настъплението, и в резултат корпуса се спира на височините на Чонгора, дето завързва бой с колоната на генерал Церковски. В боевете около Тузакли взима, вероятно, участие само авангарда на корпуса, състоящ от 3—4 табура, който с появяването на колоната на полковник Кацаров повръща назад в бягство.

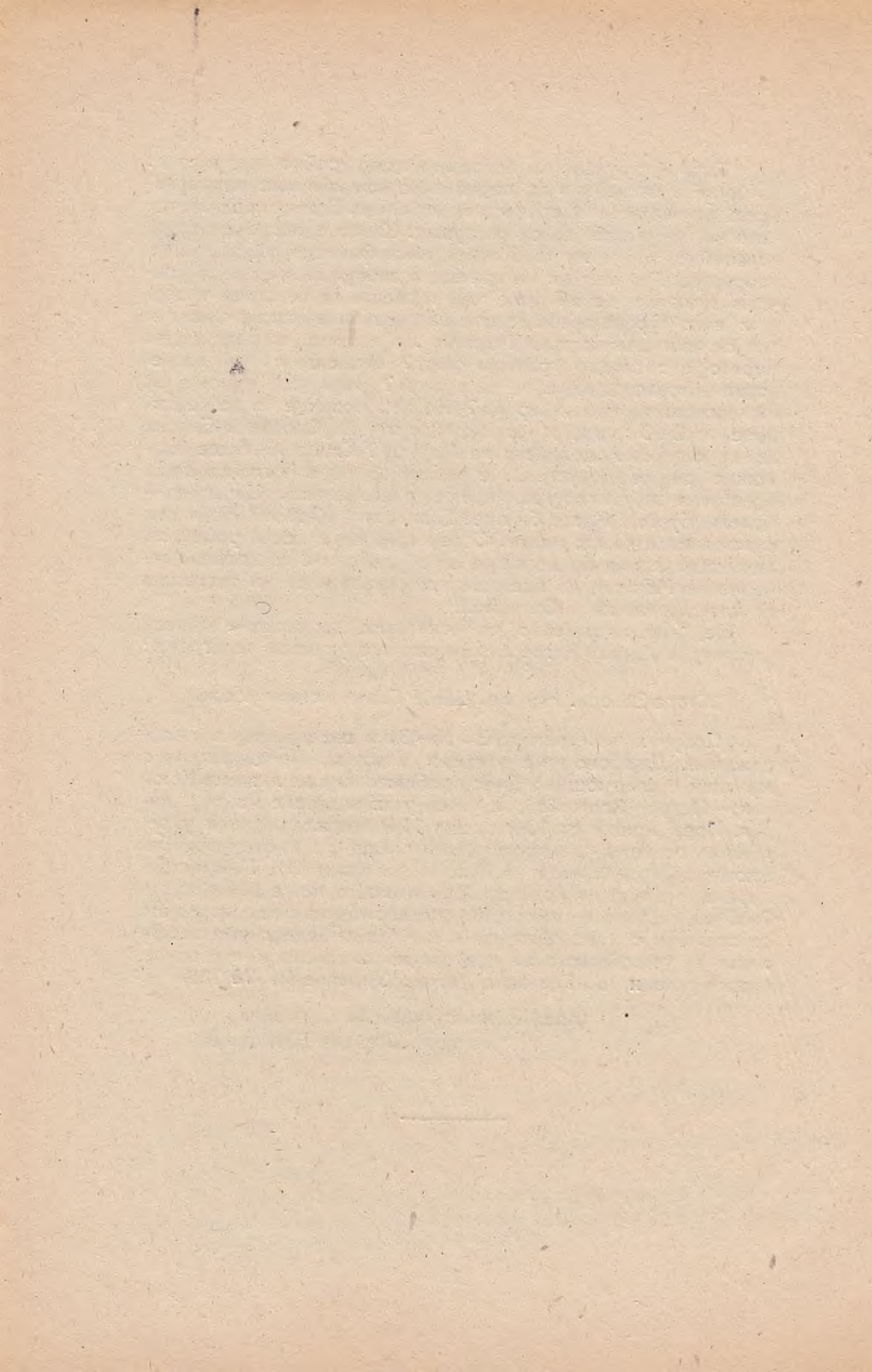
Действията в центъра. През нощта на 17-й срещу 18-й октомврий, частите на 2-й корпус, които отстъпили от кжм Карагач, представлявали размесени тълпи от разни дивизии, полкове, табури и роти. Под влиянието и на най-малкия неблагоприятен слух, паниката избухвала и хората сж обръщали гърб. Офицерите сж напъргали всичките си човешки усилия за да задържат войниците си, но всичко било напразно. Хиляди се пръснали назад и никой не е изпълнявал заповедта на началника си. Бягащите сж се насочвали кжм Чонгора и Топчикой. Онова, което е отстъпвало по посока на Чонгора спирало се е от частите на XVII-й корпус и сутринта пак взима участие в боевете при Чонгора, но по-голямата част сж избягали кжм Топчикой и без да се спират в последното село, продължавали движение си кжм Сарай и Черкезкой. В резултат—четиритях дивизии от тоя корпус не сж съществували вече и вечерта на 18-й октомврий в Топчилар едва се сжбират около 3000 човека, гладни, изтощени и деморализирани низами и редифи, негодни за никаква сериозна работа.

След упоритите боеве на 17-й окт., I-й корпус сжщо бил страшно разстроен и още през нощта на 17-й срещу 18-й октомврий започнал да отстъпва назад кжм Сатжкой и Ахмед бей. На позицията сж останали само слаби ариергарди от 5—6 табура, които на 18-й сутринта отстъпиха без особено съпротивление. При настъплението на нашата 6-а дивизия те откриват безпорядъчна пехотна стрелба, която до известна степен забавя нашето настъпление, но да ни спрат те не сж били в състояние. Кжм 11 ч. пр. пл. и тия части отстъпват в безпорядък и 6-а дивизия, както видяхме, заема позицията им.

Сравнително в по-добро положение се е намирал IV-й корпус. В надвечерието на боя, усилен с пристигналите по ж. п. линия 10—12 табура, командира на корпуса считал положението си за доста солидно. Настъплението на нашата I-а армия е било посрещнато с доста енергичен отпор. Отстъпилите назад части се връщат, преустрояват се и се приготвяват да ни дадат сериозен отпор. Но кжм 9 ч. пр. пл. командира на корпуса узнава, че съседния I-й корпус отстъпил. При тия условия, и опасявайки се за десния си фланг, командира на IV-й корпус заповядва сжщо, щото частите от

корпуса да отстъпят към Каращаран. Отстъплението се извършва в сравнителен порядък. Към 10 ч. пр. пл. на позицията остава само слаб ариергард, който, пред вид настъплението във фланг на нашата 6-а дивизия и от фронта на 1-а дивизия — също отстъпва.

Самостоятелната кавалерийска дивизия на Салих паша получила заповед да отстъпи по пътя за Каращаран—Чорлу. Когато пристига до с. Каращаран, началника на дивизията отново получава известие за успехите на северната турска група (II-а армия), вследствие на което по своя инициатива се повръща назад и възстановява отново съприкосновението с нашите части и в същото време прикрива отстъплението на своите обози и на местните жители. Късно вечерта дивизията се събира в Месими, дето и нощувала.

19-й октомврий.

И така, съгласно директива № 9, още до свършването на боя ни се заповядваше да не се увеличаваме в преследване. Обаче, виждайки резстройството на противника и въз основа на обстановката, ние намирахме за нужно да продължим преследването по петите му, за което донесохме с телеграма на Височайше име. Но след получаването на телеграмата № 6088, в която вторично ни се заповядваше да се спрем, трябваше да се откажем от нашите намерения и изпратихме до частите следующата заповед:

Заповед по сжединените 1-а и 3-а армии

№ 1.

19. X. 1912 г. 9 ч. 15 м. пр. пл.

с. Айвали.

Карта триверстна.

По събраните сведения, противника се отеглил на изток от Соуджак дере и разв. Карашаран. По слухове, които се нуждаят от проверка, една негова силна колона се движала от Родосто към ст. Муратли.

Поверената ми сжединена армия да се спре със цел да се устрои и попълни запасите си, на заетите сега позиции, както следва:

1) *Кавалерийската дивизия*, с едната си бригада, да се спре на ж. п. станция Люле Бургаз и да даде двудневна почивка на хората и конете си, а другата бригада, усилена с 2 дружини и 1 с. с. батарея от 1-а дивизия, да разузнава в района Айребол, ст. Муратли, Люле Бургаз, Чорлу и Айребол. Щаба на дивизията в Люле Бургаз.

2) *5-а пех. Дунавска дивизия* да се постарее днес да завладе височините между Соуджак дере и р. Андар, на които и да се разположи по двете страни на пътя Бунар-Хисар—Виза. Ако, обаче, противника се е укрепил и заема силно тази позиция, то дивизията да се спре и се укрепи на позицията източно от Бунар Хисар. Да изпрати една дру-

жина с една планинска батарея и 1 взвод кавалерия в с. Айваджикой, която да наблюдава пжтищата за Самоков, Вилика и Мидия. Към тази дружина да се присъедини и нахождащата се в Айваджикой Опълченска дружина. Щаба на дивизията в Бунар Хисар.

3) *4-а пех. Преславска дивизия* да се спре и укрепи на гребена между Соуджак дере и Карагач дере, по двете страни на облата височина, която се намира на 4 к.м. сев.-западно от с. Чонгора. Да влезе в тясна връзка с 5-а дивизия в ляво и с 6-а дивизия в дясно. Десния фланг на дивизията да стигне на 4 к. м. южно от облата височина. Щаба на дивизията в Карагач.

4) *6-а пех. Бдинска дивизия* да заеме пространството между десния фланг на 4-а дивизия и с. Сатжкой включително, като влезе в тясна връзка със съседните дивизии. Щаба на дивизията в Сатжкой.

5) *1-а армия* да заеме с едната си дивизия от с. Сатжкой изключително до разв. Бодерк (включително), като остави другата си дивизия в Люле Бургаз на мое разположение. Тази дивизия може да се разположи по квартири в Люле Бургаз. Щаба на армията в Люле Бургаз.

6) *Бригадата от 3-а пех. Балканска дивизия*, която днес пристига в с. Инджеклар, да се разположи в две групи: в Йено и Инджеклар и да почива. Тя също остава в мое разпореждане. Щаба на бригадата в Йено.

7) Всички дивизии от 1-а линия ще вземат мерки за близко разузнаване, като използват придадената им конница, поддржана от малки пехотни разузнавателни части.

8) Всички дивизии да се укрепят солидно на заетите позиции под ръководството на дивизионните инженери. Да се вземат мерки, за да се поправят пжтищата за съобщение по позициите, а в тила до шосетата Лозенград—Бунар-Хисар и Люле-Бургаз—Баба Ески, за по-лесен подвоз.

9) Аз ще се намирам в Люле Бургаз.

(п) Командующий съединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

В тая заповед се хвърля преди всичко в очи ограничената и чисто разузнавателна роля на кавалерията. Явява се въпрос, защо в такъв важен момент на операцията на кавалерията се възлага такава второстепенна роля? Защо последната не се пуща напред, за да произведе още по-голям безпорядък в неприятелските редове. Съображенията,

които ни принудиха да се откажем от кавалерийско преследване сж следующите:

Още от началото на Лозенградската операция ние постоянно слушахме от началника на кавалерийската дивизия, че последната е изморена и негодна за сериозни действия и той искаше продължителна почивка в някой добър населен пункт. В Лозенград ние не отдавахме никакво значения на тия оплаквания и както си спомняваме, на 12-й октомврий изпратихме дивизията към Баба Ески, за да сж действа на нашата пехота при преследването. В тая сжщата заповед, на молбите за почивка, ние отговаряхме, — „почивка след свършване на операцията“. Обаче в действителност такава не бе дадена, понеже хода на операциите изискваше най-сериозното участие на кавалерията в тях. Освен това, след Лозенградската операция, щаба на действующата армия продължаваше да се разпорежда с кавалерийската дивизия, като единица неподчинена мен. Последната не само че получаваше заповеди мимо нас, но и донесенията трябаше да изпраща наново в щаба на действующата армия.

Сжс започването Бунар Хисарската операция кавалерийската дивизия, бе дадена отново в наше разпореждане, и на 16 октомврий пр. пл. имахме случай да я видим цяла сжбрана при Кулиби. На нас тя не направи впечатление на изморена и негодна за бой. По нашите наблюдения, и долните чинове, а особено офицерите бяха готови да вжрват на подвиг. Обаче те трябаше да се поведат с беззаветното решение да умржт, или да изжршат велико дело. Тези си убеждения ние изказахме началнику дивизията още при първото ни срещане; по сжщия вжпрос говорихме и в Иванкой. На 17 октомврий сутринта, изпращайки дивизията на юг, ние още един път исказахме желанието и надеждата си, че тоя път дивизията няма да пропусне случаите, дето може да се поработи сжс сабите, без да се жалят ни хора ни коне. Ние завжршихме апела си с думите, че кавалерията, ако потряба, може да жертвува в славното преследване няколко стотин хора и коне. Тия думи бяха казани в присжтствието на целия щаб и ние останахме с убеждението, че нашето кавалерийско началство напълно се е проникнало от тях.

Но ние видяхме как действа кавалерийската дивизия на 18-й и 19-й октомврий. Независимо от това, донесението от 18-й октомврий се завжршваше с дълга мотивирана молба за почивка, „за да се пригответи за нови действия“. След получаване заповедта за спирането на армиите на заетата неприятелска позиция, ние намирахме, че кавалерийско преследване, което не се опира на движашката се зад кавалерията армия, е безцелно. Независимо от това, и от тона на самото донесение на н-ка кавал. дивизия се виждаше, че подобно преследване би носило само характер на безре-

зултатно скитане. След като вземахме в съображение всичко гореизложено, ние дадохме именно тая ограничена задача на дивизията, за която се говори в заповедта по съединените армии № 1.

За щастие, началника на дивизията получава тая заповед на 19-й октомврий в 4 ч. пр. пл. — следователно, той е имал възможност да работи през целия ден в духа на заповедта от 17-й октомврий (гледай стр. 153). Обаче за действията си на 19-й октомврий той пак завършва с думите:

*„На характера на нашите действия силно влияние указва умората на конете. От продължителната работа те не се движат освен ходом и с голямо усилие тржс. Дивизията се спре за нощуване в с. Каращаран. **Още веднаж моля да се даде почивка на дивизията, защото в противен случай след 1—2 дена подобна работа, конете ще станат съвсем негодни за работа.***

(п.) Началник на кавалерийската дивизия
генерал майор Назлжмов“.

Това донесение е подписано в 2 ч. и 40 м. сл. пл. Но да опишем по-подробно действията на армиите през тоя ден.

Действията на кавалерийската дивизия. Продължавайки да изпълнява задачата, възложена ѝ на 18-й октомврий, кавалерийската дивизия тржгва от ст. Люле Бургаз на 19-й октомврий в 7 ч. пр. пл. по посока на селата Кумсар—Карамусал—разв. Каращаран, като си поставя за задача да действа на съобщенията на противника. В авангард сж били назначени 1-й и 4-й конни полкове, под началството на командира на 3-а конна бригада полковник Данаилов. Останалите полкове се движели в главните сили на колоната. Тжкмо що авангарда започва да се спуща кжм с. Кумсар, и се получава донесение, че ст. Сейдлер е заета от неприятелска пехота. Авангарда се връща обратно и тржгва по платото кжм поменатата станция. Кжм 11 ч. пр. пл. той наближава станцията, спешва се и открива огжн. Противника бжрзо напуска позицията си, като се разбягва вжв всички посоки. Оказва се, че това е било малка неприятелска пехотна партия. Конницата преследва и унищожава сжпротивляющите се, като залавя няколко човека пленници.

След това пристигат главните сили, и дивизията в пжлния си състав се насочва кжм Каращаран. По пжтя тя забелязва джлга колона от турски обоз, движуш се сжс слабо прикритие кжм Каращаран. Дивизията се спуща да го преследва. Един наш ескадрон се спешва и открива огжн по прикритието, а други два в конен строй се насочват вжв фланг. Обаче, срещнати от огжня на прикритието, ескадроните успяват да отрежат само опашката на обоза и зало-

вили около 30 кола. След това дивизията се опитва да настъпи по-нататък, но бива срещната с картечен огън от височините 3 клм. сев.-изт. от Каращаран. На гребена около неприятелската артилерия, повидимому, имало и пехота. Скоро се показват около 5—6 турски ескадрона в конен строй. Благодарение на това, а също и на умората на конете, началника на дивизията заповядал частите да отстъпят и се скрият в складките на местността южно от Каращаран. В това време 2 ескадрона се насочили към Каращаран. Понеже селото е било пълно с беглеци, то ескадроните слизат от конете и в пеши строй прогонват противника, който се загнездил почти във всяка къща. Към 3 ч. сл. пл. селото било вече заето. Началника на дивизията решава да разположи дивизията за нощуване в това село, като ни изпратил и донесението, за което говорихме по-горе. В първата половина на донесението той ни донася за действията на кавалерията още от сутринта и че дивизията е загубила през целия ден *1 долен чин и 8 коня ранени.*

В 4 ч. 50 м. сл. пл. Началника на кавалерийската дивизия получил заповедта ни № 1, и неизвестно защо е решил да отстъпи назад в Люле-Бургаз, макар и да донасяше, че на ст. Сейдлер е заловил 100,000 к. гр. овес, и там прекрасно можеше да нахрани конете си. Късно вечерта дивизията започва движението си назад, и едва в 11 ч. сл. пл. пристига на ст. Люле Бургаз. По думите на началника на дивизията и хората и конете сж биле страшно изморени.*)

Действията на 1-а армия се ограничават с заемаването на назначената ѝ позиция и усиляването ѝ. Изпратените на-

*) В книгата си за действията на кавалерийската дивизия, генерал Назлжмов сжзнава тежката отговорност за непреследването на 19-й окт., и се извинява с обстоятелството, че не е получил заповед за това. Преди всичко, в такива случаи истинския кавалерийски началник никога не чака заповед, понеже последната винаги може да закъснее, а независимо от това и заповедта ни от 17-й окт. носеше характер на инструкция, която напълно развързваше ръцете на началника на дивизията да преследва безспирно. Там се говореше, че утре се решава съдбата на България, а в това решение кавалерията можеше да направи нещо по-крупно само с решително преследване. Ние останахме изумени, като прочетохме в тая книга оправданието, че кавалерията не преследвала след 19-й окт., понеже ѝ е заповядано с едната си бригада да се спре на почивка, а с другата да се ограничи само с разузнаване. Действително, генерал Назлжмов не отказва, че почивката му е дадена по негово настояване, но бяхме и не по-малко очудени като прочетохме, че неговата обязанност била да иска почивка и, че ние сме били длъжни да не му даваме такава. Излиза, че кавалерията не е била така изтощена и е могла още да преследва, но кой можеше по-добре да оцени това, ако не сам генерал Назлжмов и защо тогава той не ни е донасял за действителното положение на силите на своята кавалерия? Ние нямашме право да не вярваме на донесенията на такъв висш началник и не можахме да помислим, че той ни въвежда в заблуждение само и само да се отрже от трудната, но славна задача по преследването.

пред рекогносцировачни отряди нигде не видяли противника. Пет роти от 10-а дивизия с 1 с. с. батарея настъпили към Кумсар, но след като достигат до тоя пункт и узнават за заемаването на ст. Сейдлер от нашата кавалерия, те считат задачата си за завършена, връщат се обратно и се присъединяват към своите части.

Действията на 3-а армия.

а) *Шеста пех. Бдинска дивизия* получила заповедта по съединените армии № 1 едва към 2 ч. сл. пл. До това време дивизията действувала на основание на заповедта ни от 18-й октомврий, в която ѝ се заповядваше да преследва противника енергично по посока на Ахмед бей—Чуvenли. В изпълнение на тая заповед, на 19-й окт. в 7 ч. пр. пл. дивизията настъпва напред. Всичката артилерия била насочена по единствения път Сатжккой—Ахмед бей—Чуvenлий. Пехотата вървяла по страните на пътя; 1-а бригада в дясно, а 2-а — в ляво от пътя; Движението на пехотата е ставало без път и през полето. Маршевия фронт на дивизията бил равен на бойния. Движението се прикривало от общ авангард, който се движел по пътя пред артилерията. Благодарение на блатистите долини и пресечената местност, движението е било доста бавно и едва към 12 ч. по обяд частите достигат до Ахмед бей. Дивизията продължава по-нататък движението и в 2 ч. сл. пл. достига височините на 3 к. м. източно от с. Ахметбей. Тук тя получава заповедта ми № 1. Обаче, тук пред дивизията се открива, редката на война, благоприятна обстановка: пред очите на началника на дивизията се представила картината на пълния хаос на безпорядъчното отстъпление на турската армия. Големи безпорядъчни тълпи излизали от Виза и се насочвали част по пътя за Сарай и друга към с. Абцех. Авангарда на дивизията се развърща и артилерията открива огън по най-близките тълпи. Последните бързо се пръсват, и повличат зад себе си и всичко останало. Обстановката е била една от рядко благоприятните щото с енергичен натиск да се притисне противника към Странджа, да го разсеем и заловим всичката му артилерия, обози, а може би, и хиляди пленници. Началника на дивизията решил да изпълни заповедта ни буквално и заповядва частите да се спржт. След това той заповядва даже дивизията да се върне назад и късно вечерта заема назначения ми с заповед № 1 участък от позицията, като оставя само авангарда в Ахмед бей.

Тряба да се съжaliaва, че в дадения случай началника на 6-а дивизия не взема на себе си инициативата да продължава настъплението, като покани и съседните дивизии да направят същото и като ни донесеше за обстановката.

б) Действията на 4-а Преславска дивизия. В изпълнение на заповедта ни от 18-й октомврий — да се преследва енергично, за да се притисне противника към Странджа, началника на дивизията е разпоредил да се продължава операцията, започната в предишния ден и още до получаване новата ни заповед, насочил частите си. Отстъплението било организирано по следущия начин:

Колоната на генерал майор Церковски, в състав 8-й, 31-й и 43-й полкове, в едно с. с. артил. отделение настъпва напред и завладява с. Чонгора и гребена западно от последното.

Колоната на полковник Тодоров, в състав 7-й, 19-й и 44-й полкове, 2 с. с. и 2 не с. с. артил. отделения, която е ношувала около с. Карагач — да настъпи по посока на Чонгора и поддържа генерал Церковски.

От направената рекогносцировка се узнало, че противника се окопал на гребена източно от Чонгора, а самото село приспособил за отбрана.

За атаката на неприятеля, генерал Церковски разделил войските си на две колони: дясна — в състав 43-й п. и 1 с. с. батарея, с назначение да атакува селото; лява — в състав 8-й и 31-й полкове с 2 с. с. батареи, с назначение да атакува гребена източно от селото.

Към 10 ч. пр. пл. и двете колони се приближават към долината, в която е разположено с. Чонгора, и биват посрещнати от огъня на 5 турски батареи. Нашите също откриват артилерийски огън, който е бил до такава степен действителен, че противника започва да се колебае. Забелязвало се е как цели групи бързо отстъпват назад. Нашата пехота се възползвала от това обстоятелство и настъпва напред: дясната колона успява да заеме горичката, нахождаща се непосредствено южно от с. Чонгора, а лявата, имайки 8-й Приморски полк в 1-а линия, а 31-й във втората — също настъпва енергично и се приближава с веригите си до селото. Обаче последното било доста силно заето, и става необходимо да се води една по-методична атака. Частите откриват най-интензивен и съсредоточен пехотен и артилерийски огън по крайнината на селото. След това, към 11 ч. пр. пл. полка атакувал и успява да заеме само сев.-зап. крайнина на последното. 43-й полк се опитва да настъпи от юг, но бил спрял от убийствения огън на противника. В селото се започва ожесточена борба между Приморци и противника. На няколко пъти то преминава от едни ръце в други, но турците постоянно получават подкрепления от към Топчикийой и отбиват всичките ни атаки. Към 3 ч. сл. пл. неприятеля се опитва даже да охване левия фланг на лявата колона, но генерал Церковски изпраща от резерва си 31-й полк и сполучва да отблъсне противника с големи загуби. Обаче борбата на фронта вече получава характер на бавен и изнурителен бой,

и селото не могло да се завладее до вечерта. Колоната на генерал Церковски заново щувала в боен ред непосредствено пред самото село.

Началника на дивизията предполагал, че колоната на полковник Тодоров отначалото ще настъпва в северо изт. посока и ще удари във фланг на ония турски части, които сж действували против 5-а дивизия. Обаче, след като чува канонадата по посока на Чонгора, той заповядва полковнику Тодорову да побърза и отиде на помощ на генерал Церковски.

Но за сжжаление колоната настъпва много бавно. Последната тръгва в 7 ч. пр. пл. и едва към 4 ч. сл. пл. пристига към полесражението, като преминава 12 к. м. за 9 часа. Но все повече и повече усилващата се канонада в района на 5-а дивизия заставила началника на 4-а дивизия пак да се спре на решението да изпрати полковник Тодорова на север. След доста труден марш, към вечерта, колоната, която тръгнала пак на север, пристига на Кръглата височина и се разполага на нея с фронт на юг. 7-й Преславски полк, който вървял в главата на колоната, бил срещнат с артилерийски огън от неизвестна посока. Бригадата се разположила за нощуване на самата височина, с 7-й полк в бойната линия, а 19-й в отстъп зад левия фланг.

През всичкото време противника наблюдавал движението на колоната на полковник Тодоров, чието появяване несъмнено е указало парализирующе влияние на действията му против нашата 5-а дивизия.

И така, на 19-й октомврий дивизията не достига сжществени резултати: тя не успява да завладее ни с. Чонгора, ни гребена по левия бряг на Соуджак дере., а сжщо не могла да влезе в непосредствена връзка с 5-а дивизия. При все това, тя успява да привлече на себе си целия XVII-й турски корпус и част от XVIII-й, и с това оказва решающе влияние върху операциите на Махмуд Мухтар паша, който през тоя ден е предполагал да удари по посока на Тузакли и сжс силен напор към Пурали и чиф. Теке — да смете 5-а дивизия. На 19-й октомврий вечерта, 4-а дивизия успява да заеме цялия гребен между р. р. Карагач дере и Соуджак дере и по такъв начин, напълно достига възложената ѝ за през тоя ден задача.

в) *Действията на 5-а Дунавска дивизия.* Както помним, на 5-а дивизия бе заповядано на 19-й октомврий да отблъсне противника от позицията му, след което да настъпва по-нататък и да се закрепва на десния бряг на Соуджак дере. В случай на силно сжпротивление, на началника на дивизията се препоръчваше да се укрепи на позицията на десния бряг на Карагач дере и там да се задържи.

В изпълнение на заповедта ни, началника на 5-а дивизия генерал-майор Христов заповядал: 1-а и 2-а бригади да се удържат на позициите си по десния бряг на Карагач дере, а 3-а да настъпи и атакува крайния десен фланг на неприятеля, с цел да заеме височината на 3 клм. южно от с. Урум бегли. Генерал майор Христов се надявал, че през деня ще получи обещаната му поддръжка от 4-а дивизия, и само след това ще премине в настъпление с всичките си сили. На 19-й октомврий сутринта, началника на 4-а дивизия известил генералу Христову, че ще му съдействува, като настъпи към Кржглата (Безименната) височина. Но по независящи от него обстоятелства, генерал майор Бояджиев настъпил по-на изток и на Кржглата височина е можал да достигне едва късно вечерта, вследствие на което и началника на 5-а дивизия се опитва да настъпи само с 3-тата си бригада. В помощ на последната е изпратена 1-а бригада от 3-а Балканска дивизия, която току що бе пристигнала.

Действията на 5-а дивизия през тоя ден се развиха така :

Както помним, 4 полка от 1-а и II-а бригади заемаха в навечерието на 19-й октомврий позиция по десния бряг на Карагач дере, южно от шосето Бунар Хисар—Виза. При тях се намирала всичката полска и гаубична артилерия на дивизията. Сутринта на 19-й октомврий заварва бригадите в това положение. Нощта е била използвана за привеждане частите в порядък и укрепяване на позицията. Противника останал на позициите си по левия бряг на реката. Скоро се завързва пехотна и артилерийска пристрелка, от която могло да се заключи, че противника е разположен на позицията си само със слаби вериги. Обаче, артилерията му води най-интензивна стрелба и обсипва позицията ни със шрапнели. Нашата артилерия, макар и по-многочисленна, не е била в състояние да задуши неприятелската, понеже снарядите ѝ сж били на привършване и трябало да се икономисват. Така се продължава боя на десния фланг на 5-а дивизия до 5 ч. сл. пл. От наблюдателния пункт на командира на 1-а бригада много ясно се виждало как от към Виза пристигат свежи подкрепления, които се насочвали на юг към Кржглата височина и Чонгора. Очевидно било, че тия части отиват против 4-а дивизия. Противника, виждайки нашата пасивност, и ползувайки се от ослабналия огън на нашата артилерия, към 5 $\frac{1}{2}$ ч. сл. пл. се опитва пак да премине в настъпление, но, срещнат със силен пехотен и артилерийски огън, той настъпва твърде неенергично. Към 7 ч. сл. пл. 18-й Етърски полк преминава в контр-атака и отблъсква противника. Примера на Етърци бива последван и от полковете на 1-а бригада, обаче, всички идват само до реката и спират, а с настъпването на нощта се връщат обратно на старите си позиции.

3-а бригада с 3 планински батареи заемала длъга, около 4 км., позиция по десния бряг на Карагач дере, северно от шосето. Рано сутринта и тук се започва доста интензивна стрелба, която особено се усилва към 2 ч. пр. пл. Обсипвайки нашата позиция с град от шрапнели, противника се опитва да се спушне в долината на Пурали дере (тя е същата Карагач дере), но посрещнат със силен пехотен и артилерийски огън, спира, и след това повръща назад, като претърпява големи загуби.

Началника на 5-а дивизия решил да използва това обстоятелство, а също и пристигането към полесражението на бригадата от 3-а дивизия, и отново заповядва полковнику Иванову да премине в настъпление. В същото време последния е бил известен, че бригадата от Балканската дивизия ще го подкрепи.

Към 1 ч. сл. пл., когато към веригата се приближават бригадните поддръжки, цялата бригада става и настъпва напред, но противника усилва до крайност стрелбата си, вследствие на което частите се спират. При тия условия за масово движение и дума не могло да става. Необходимо станало да се прецежда бойния порядък по отделно и на малки групички. Това закъснява настъплението, и едва към 7 ч. сл. пл. частите успяват да се спуснат до рекичката и се прикрият в мъртвото пространство, образувано от левия бряг на същата. Движението се поддръжало доста добре от артилерийски орган на полските и планински батареи от централния и даже десния участък.

Когато се стъмнява, командира на бригадата заповяда частите да продължат настъплението и ескалират неприятелския бряг. Стрелците се покатерват нагоре по скалистия бряг, но, срещнати от силен пехотен огън, те залягат и повече не настъпват. Само дружината на храбрия подполковник Хаджиев успяла да излезе на гребена и след това „на нож“ заема височината 3 км. южно от с. Урумбегли. По-късно, след като командира на тая дружина пада тежко ранен и чувствувайки се съвършено изолирана, тя отстъпва назад и се разполага на левия бряг на реката.

Бригадата от 3-а Балканска дивизия, след като извършва страшно трудния марш, съпроводен с напрежението на свръхчовешки усилия, пристига из под Одрин на 18-й вечерта в с. Йено и получава заповед да продължава по-нататък и се разположи в Инджеклар и Бунар Хисар. И хората и конете са били страшно изморени. За усиляване на марша хората са били облекчени и частите са имали при себе си най-необходимия обоз и ограничено количество продоволствени запаси. Още от втория ден на похода хората започнали да гладуват. С пристигането на бригадата в Лозенград интендантството на III-а армия снабдило частите с продоволствие, но в твърде ограничено количество. И така, не спали, не

починали, почти гладни, на половина обути и облечени, пристигат на полесражението славните Сливенци. Те бяха веднага вкарани в бой и се показаха достойни потомци на сливенските легендарни герои.

Сутринта, началника на 5-а дивизия, не виждайки появяването на 4-а дивизия, решава да използва тая бригада, за усиление на фронта си. На 11-й Сливенски и 24-й Черноморски полкове било заповядано да настъпят по шосето и се развърнат зад центъра на бойния ред на дивизията и да атакуват противника по двете страни на шосето, като поддържат атаката на 3-а бригада. 24-й Черноморски полк заплъва пространството между 2-а и 3-а бригади и постепенно се подава напред, като насочва главните си усилия към с. Пурали. 11-й Сливенски полк вървял в резерв зад първия. След доста продължителна престрелка, Черноморци, поддържани от силния артилерийски огън, се спускат в долината, и „на нож“ завладяват с. Пурали, което било особено силно заето от противника. След продължителен бой „на нож“, неприятеля отстъпва в безпорядък. Храбрите черноморци преследват, заемат гребена и височината на 1 км. юго-изт. от селото. Сливенския полк, настъпвайки в резерв зад първия, бил готов да се хвърли напред и поддържи черноморските си другари. Вечерта сливенци се събират за нощуване на десния бряг на Карагач дере, а черноморци на левия бряг.

По такъв начин 5-а дивизия не достига поставената ѝ цел — да се утвърди на гребена между Андар дере и Соуджак дере. Късно през нощта началника на дивизията ни донесе за положението на последната, а също и за вкарването в боя на бригадата от 3-а дивизия. Последното обстоятелство съвсем не влизаше в нашите съображения. Ние още не губяхме надеждата, че ще ни разрешат да преследваме, за което не мисляхме да напираме особено силно на десния фланг на противника, а напротив — искахме да развием успеха на 4-а и 6-а дивизии. Ако противника започнеше да упорствуваше на десния си фланг, то толкова по-добре, понеже всичко, което останеше северно от Чонгора, щеше да бъде притиснато към планината и унищожено. Ако ли пак той атакува нашата 5-а дивизия, то ние я считаме още достатъчно силна, за да задържи напора на неприятеля. Ако допуснем и най-лошото, че 5-а дивизия не щеше да се задържи, а се поддадеше назад, то десния неприятелски фланг увеличайки се напред и при условие, че турския център и левия фланг са разбити, би попаднал в безизходно положение. Изхождайки от тия съображения веднага (през нощта на 19-й срещу 20-й октомври) ние телеграфирахме началнику 5-а дивизия да освободи бригадата и я остави в наше разпореждане. Отговорено ни бе, че бригадата безвъзвратно е ангажирана в бой, та да се върне е невъзможно. В същата телеграма

ние препоръчвахме началнику дивизията да не се увлича напред и ако турците заемат силно Соуджак, то да се разположи на позиция малко по-назад и се окопае.

г) *Деятелността на щаба на сжединените 1-а и 3-а армии.* След като направихме всички разпореждания и изпратихме заповедта по сжединените армии № 1, тръгнахме за Люле Бургаз, дето пристигнахме кжм обяд. Тук се срещнахме с командующия 1-а армия и отново обсъдихме въпроса за преследването. И двамата намирахме, че то е напълно логично и настоятелно необходимо. Единствения мотив, който можеше да ни спре, бе необезпечеността на комуникационната ни линия от кжм страната на Галиполи, но ние нямахме нито едно известие, което да ни даваше основание да се опасяваме от тая посока. Ние бяхме убедени, че всичко онова с което разполагаха турците, бе пред нас и претърпя поражение. Следователно, необходимо беше, след като се дадеше 1 ден почивка на войските, да се поведе най-енергично преследване и по петите на противника да достигнем до Чаталджа. Но през нощта получихме още следующата телеграма:

Командующия сжединените 1-а и 3-а армии
Генерал лейтенант Димитриев

Подадена в главната квартира на 19. X. 912 г. 11 ч. сл. пл.
Приета на 20 с. м. в 1 ч. 56 м. пр. пл.

От утре 20-й октомврий 1-а армия отново влиза в непосредствено подчинение на щаба на действ. армия. № 626.

(п.) генерал лейтенант Савов.

Става ни ясно, че в щаба на действующата армия окончателно сж се отказали от преследване.

Кжсно вечерта получихме ред донесения от дивизиите, от които можеше да се заключи, че пред 6-а дивизия няма противник, пред 4-та — съпротивлението е доста силно при Чонгора, но не внушаваше никаква опасност. Само началника на 5-а дивизия продължаваше да изпраща доста тревожни известия. Ето телеграмите на последния, получени през нощта на 19-й срещу 20-й окт.:

Командующия сжединените армии, копие

Началнику 4-а Преславска дивизия

Подадена на 19/X 1912 г. в 2 ч. сл. пл.

Получена на с. ч. в 12 ч. сл. пл.

Днес, до обед, престрелка по целия фронт на поверената ми дивизия. В някои участъци противника премина в

настъпление, но не сериозно. В 2 ч. сл. пл. атакувах Соуджак с 3-а бригада. В резултат противника се отегли зад с. Соуджак, като го запали. Но настъпилата нощ възпрепятствува да се видят точните резултати от жестокия бой. Ще донесе допълнително. Сжс започване атаката на Соуджак противника премина в яростна контр атака срещу 1-а и 2-а бригади, като разви небивал до сега артилерийски огън. Едновременно решително той водеше бой и с 4- дивизия, *която се отегли от кръглата височина към Чонгора*. 1-а и 2-а бригади отбиха контр атаките, но и сега, 2 ч. сл. пл., пристрелката все още продължава. *Изглежда, че противника постоянно се усилва и с пехота и с артилерия и вероятно от към Мидия*. А това твърде внушава брожение на левия ни фланг, защото нашите части силно отслабнаха вследствие на големите загуби. Офицерския състав напр. в някои части е намалял с 75 на сто. Необходимо е окомплектование на частите и с офицери и с долни чинове. Офицерските кандидати би трябало да се произведат безотлагателно. Утре боя трябва да се продължи, за да се заемат височините между Соуджак дере и Яндар дере. Началник щаба на 3-а бригада майор Николов е убит.

(п) Началник на 5-а Дунавска дивизия
генерал майор Христов.

Имайки пред вид склонността на началника на 5-а дивизия да преувеличава опасността и след като съпоставихме донесението му с това на генерал майор Бояджиев, ние не особено се тревожихме, а напротив—виждахме, че противника повидимому се увлича на десния си фланг, което е особено благоприятно за нас. Донесението на началника на 4-а дивизия за хода на боя на нашия десен фланг напротив се отличаваше сжс спокойствие, и с определеността си и отслабваше песимизма на генерал майор Христов. Ето съдържанието му:

Командующий III-а армия

Подадена в Карагач на 19/X в 8 ч. 55 м. сл. пл.

Приета от Карагач на 20/X в 2 ч. пр. пл.

Днес дивизията завърза бой с противника, който заемаше с. Чонгора и с негови части, които отстъпваха пред фронта на 5-а дивизия. Движението на поверената ми дивизия към с. Чонгора и височината на сев. запад от това село застави противника да остъпи постепенно пред фронта на 5-а дивизия. Дивизията постигна поставената ѝ цел, като зае означената ѝ от Вас позиция, дето тази нощ се укрепява.

(п) Началник на 4-а дивизия
генерал-майор Бояджиев

Действията на турците на 19-й октомврий.

Сутринта на 19-й октомврий, турската армия, като почнем от десния фланг, се намирала в следующето положение:

III-й армейски корпус бил разпределен на три групи:

а) Групата на полковник Джемал бей, в състав 21—23 слаби табура и 6—8 батареи, заема позиция по десния бряг на Пурали дере и достигала до с. Тузакли.

б) Групата на полковник Фуад бей, в състав 10—12 табура, заема безименната височина между с. с. Дуганджа и Тузакли с фронт на юго-запад. Артилерията ѝ се състояла от 5—6 полски батареи.

в) Групата на Изет Хасан паша, състояща от 8—10 табура и 3 батареи, заемала височината при Чонгора, дето се опирала към десния фланг на XVII-й корпус. Последния в състав 12—15 табура и 3—4 батареи заемал с. Чонгора и височините по левия бряг на Соуджак дере. Табуриите от III-й и бившия XVIII-й корпус се сливат заедно и образували сборни единици, без всякаква организациона спойка. Началствующите лица от дружинен командир нагоре съж били новоназначени и без всякакъв авторитет. Вследствие на голямите загуби и масовото мародерство, състава на табуриите е бил средно около 200—250 човека. Хората не съж получавали редовно храна от 4—5 дена, и се хранели с каквото намерят, или пък ако случайно им се изпрати, но в твърде ограничено количество. С тия сили Махмуд Мухтар още намирал за възможно не само да се задържи, но и да настъпи.

Обаче самоувереността му от веднаж се намалява, щом като най-после сполучва да бъде назначен за командующий на северната армия. След като се почувствувал отговорен началник за изхода на цялата операция, неговия тон силно намалява. Всичките му заповеди носят вече условен характер. Той поставя въпроса за своето настъпление в зависимост от настъплението на южната група. Но понеже последната не само че не е била в състояние да настъпва но даже и да се отбранява, което Махмуд Мухтар не знае, то всичките му разпореждания за настъпление извеждат впечатление на един фарс, с тенденция да се пишат само ефектни за историята документи. Обаче, безспорно умния генерал, не е могъл да не съзнава в дълбочината на душата си, че всичко е вече безвъзвратно изгубено, и че никакво настъпление е невъзможно, а ако ли бе възможно, то от това би се само влошило положението. Действително, ако допустнем, че групата на Джемал беа, заедно с тая на Фуад бей, биха успели да настъпят напред и преминат на десния бряг на Пурали дере, то това би било катастрофално за тях. Нашите 4-а, 6-а и 1-а дивизии, свободни от към фронта биха настъпили на северо-запад и III-й корпус би бил унищожен.

Ето защо, действията на северната турска група на 19-й октоморий носят чисто пасивен характер и се ограничават в стремлението да се задържи заетата позиция.

Групата на Джемал бей, под предлог на устройване на частите, се ограничава с воденето само на пристрелка, и когато към 4 ч. сл. пл. нашата I-а бригада от 3-а дивизия настъпва, то турците отстъпват без особено съпротивление и в бягство.

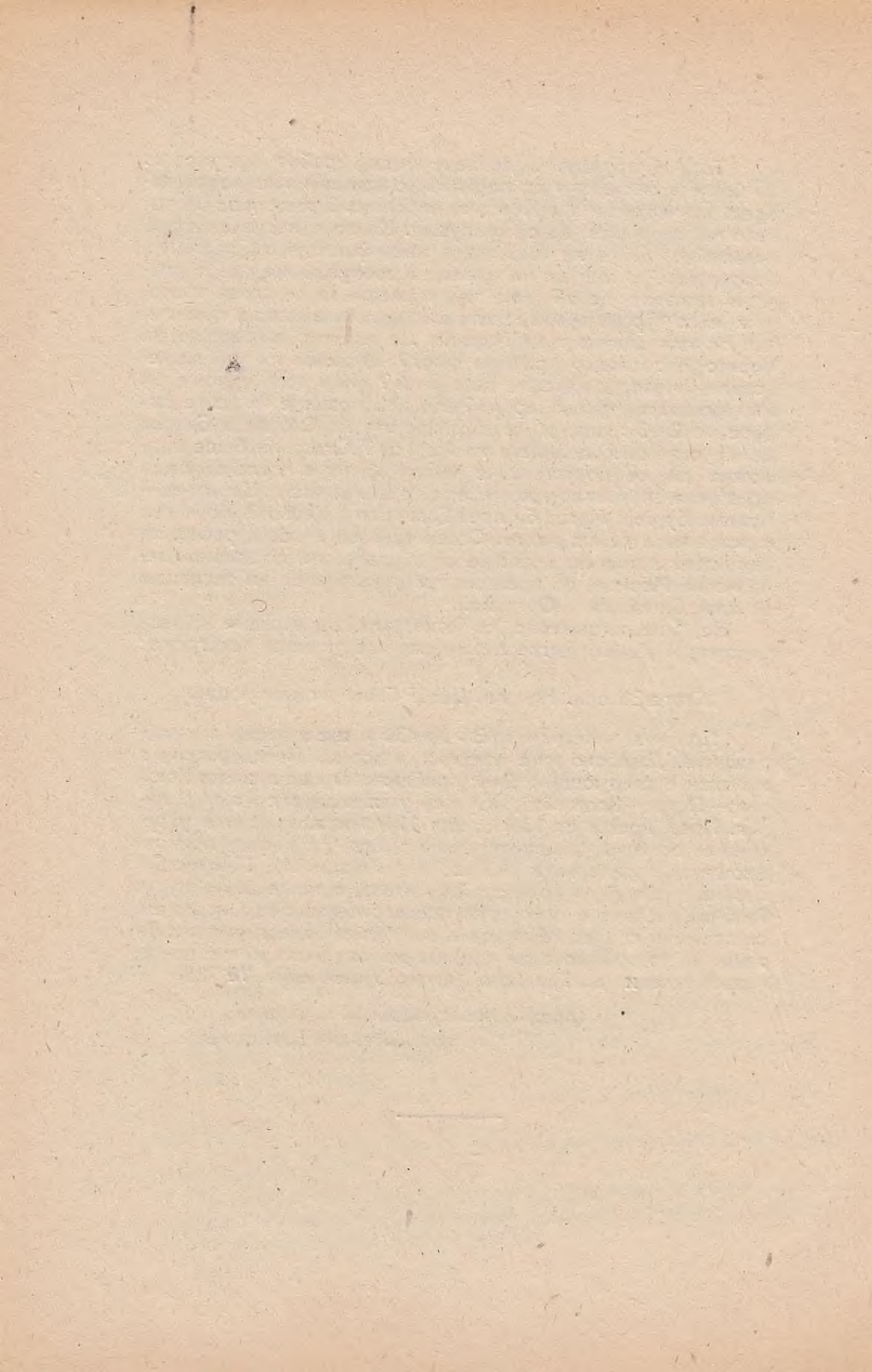
Групата на Фуад бей почти през целия ден бездейства, съзерцавайки боевете в дясно и в ляво при Пурали и Чонгора, а вечерта, когато към Безименната височина се насочват наши части, тя отстъпва без да се отбранява.

Сравнително по-голямо съпротивление проявява групата на Изет паша и XVII-й корпус, но вечерта и тя отстъпва от Чонгора към височините по левия брег на Соуджак дере, източно от поменатото село.

II-й корпус се опитва да поддържа XVII-й, като изпратил 3-а дивизия към Чонгора. Но със свършено слаб състав и окончателно деморализирана, тя не е била в състояние да окаже по-съществена поддръжка и още при първите изстрели се разбягала.

Колкото се отнася до дивизиите и корпусите от южната група, то те всички съ продължавали да отстъпват, като се стараяли през време на самото движение да приведат частите в порядък. Но и тая задача не била лека, понеже хората не съ получавали храна няколко дена. Всичките усилия на офицерите да съберят частите си съ били напразни. Хората отстъпвали назад без да слушат някого и невъзможно било да се спре това стихийно бягство.

Само сега упорития Назъм паша решава да санкционира свършилия се факт и отдава заповед за отстъпление към Чаталджа.

20-й Октомврий.

Сутринта на 20-й окт. нам все още ни се представляваше, че не е късно да се настъпи и преследва противника. За това решихме да останем в Люле Бургаз, и след като обсъдим положението с командующий 1-а армия, да преминем в настъпление. Несъмнено е, че благодарение на 5 дневните боеве армиите бяха силно изморени, но все пак можехме да напием още последните си усилия. Обаче, командующий 1-а армия настояваше да поискаме съгласието на щаба на действующата армия. Пред вид на това и на основание горепоменатото донесение на началника 5-а Дунавска дивизия, изпратихме следующата телеграма:

Стара Загора

Началнику щаба действующата армия.

20) X 1912 г. 3 ч. 30 м. сл. пл.

гр. Люле Бургаз.

В Мидия, по слухове, които се нуждаят от потвърждение, слезали значителни турски сили, които от 2 дена прииждат и стремително атакуват нашия леви фланг при с. Соуджак. В намерение сме с командующий 1-а армия утре да преминем в решително настъпление със захождане дясното рамо на 3-а армия, за да ги притиснем към Странжа и отхвърлим от Чорлу. Движението на опълченските дружини от Малко Търново ще бъде полезно. № 984.

(п) Командующий 3-а армия

генерал лейтенант Димитриев.

Но щаба на армията очевидно беше предрешил възпроса за преследването. Той не си даваше отчет за размераната победа, а към донесенията ни, види се, се отнасяше скептически. Навярно той се е намирал под влиянието на различни външни сведения и преимущественно от някои

западно-европейски столици. След испращането на горната телеграма ние получихме следующата :

Командующий 3-а армия

Люле Бургаз и следа.

Подадена на 20.X в 9 ч.38 м.пр.пл.Приета на 20.X в 5 ч.15 м.пр.пл.

Предвид на това че, според Вашето сведение, турците групират значителни сили срещу левия Ви фланг, вземете всички мерки да усилите войските на Вашия леви боен участък, като си послужите, преди всичко, с двете бригади от 3-а Балканска дивизия. Обжрнете особено внимание на височините северно от Иено, Бунар Хисар, а така също на тези на изток от Скопо. Най-важния пункт, според оценката на щаба на армията, е левия Ви фланг, затова вземете мерки за да го обезпечите от възможен обхват и обход. С щаба на поверената Ви 3-а армия заминете незабавно за Иено, защото от вчера няма никаква свързка със щаба на действующата армия, което вредно се отразява за воденето на операциите. № 648.

(Под.) Началник Щаба на действующата армия

Генерал майор Фичев.

В изпълнение на тия желания на щаба на действующата армия, ние молихме да оставят в наше назпореждане 3-а дивизия, като в замяна на нея вземат от състава на III-а армия 6-а дивизия. Ние предполагаме, че с 4-а, 5-а и 3-а дивизии все пак ще настъпим, макар и до Виза. Вечерта изпратихме и следующата телеграма :

Стара Загора

Началнику щаба на действующата армия

По всички до сега добити сведения изглежда, че турците концентрират главните си сили към Виза срещу нашия леви фланг. За това, моля разпоредването Ви в смисъл на телеграмата ми № 978*) от днес. № 979.

(п.) Командующ 3-а армия

генерал лейтенант Димитриев.

*) С тая телеграма моляхме да оставят в наше разпоредване пристигащата от Лозенград 3-а дивизия в замяна на 6-а.

След като поговорихме с генерал Кутинчев, условихме се, че рано сутринта ще отида в Иено, и ако обстановката благоприятствува, отново ще поискам разрешение да настъпим.

Да видим какво става през този ден на фронта на армията.

а) *Действията на кавалерийската дивизия.* През този ден началника на дивизията, като разширява разрешението ми да почива само с една бригада, ограничава се само с изпращане на слаби разезди за разузнаване по посока на Муратли, Чорлу и Айребол. На конно-пионерната команда от 2-й конни полк е заповядано да разруши ж. п. линия между станциите Сейдлер и Муратлж. В този ден също се върнали в дивизията картечните взводове, които бяха оставени на 16-й октомври в участъка на 4-а дивизия. За да даде по-големи удобства на дивизията и облекчи храненето на конете, началника ѝ разпоредил шото разквартированието да стане по полкове, като се използват близките чифлици Сармусакли, Мухтар, Караталишман и Мюселим.

б) *1-а армия, а също и 6-а дивизия от III-а армия* сж останали на заетите позиции, изпращайки напред слаби рекогносцировъчни отряди. Сжприкосновението с противника било прекъснато.

в) *През течение на деня 4-а Преславска дивизия* имала само слаби стълкновения с ариергардните части на противника около Чонгора. Задържалите се в този пункт неприятелски части биват атакувани от 8-й Приморски полк и отхвърлени част към Виза и част на юг. Предвид на силната умора на хората и силния дъжд, началника на дивизията заповядал да сменят частите от 1-та линия. На укрепената позиция около Чонгора сж останали вечерта 8-й, 31-й и 44-й пехотни полкове с две с. с. артилерийски отделения, а всички останали части се разположили на квартири в с. с. Карагач и Лаладжикой. Боевото охранение на дивизията било разположено на гребена източно от Чонгора. Щаба на дивизията се разположил в Карагач.

г) *Сутринта на 20-й октомври 5-а пех. дивизия* настъпва с левия си фланг, без да срещне никакво съпротивление. Противника използвал нощта и отстъпил. Впоследствие, когато настъпват напред към с. Соуджак частите от нашата 1-а бригада от 3-а дивизия и 3-а бригада от 5-а дивизия, противника открива слаба пехотна стрелба, но скоро отстъпва. 1-а и 2-а бригади от 5-а дивизия все още не преминават р. Пурали и продължават да стоят на позициите си. Настъпилите напред бригади достигат р. Андар дере, разполагат се на позиция между тая река и Соуджак дере и я усилят с фортификационни постройки. По-нататъшното настъпление на дивизията не влизаше в нашите намерения, за това, за-

повядахме на началника на дивизията, при първа възможност да прекрати боя и спре, като укрепи заетата позиция.

На крайния леви фланг опълченската дружина, усилена с една действующа дружина, и една планинска батарея, зела с. Сергин и наблюдавала пътищата, които водят за в Мидия и към Черноморския бряг.

Стия малки стълкновения на 20-й октомврий се завършва Бунар Хисар — Люле Бургашката операция. Ако считаме и боевете на 15-й и 20-й, то тя продължава 6 дена. Източната турска армия, състояща се от I, II, III, IV, XVI и XVIII корпуси бе съвършено разбита. Заловихме около 2000 пленници, 45 орджия, 80 зарядни кола, много бойни припаси, няколко разставени бивака и голямо количество други материали. Противника загуби не по-малко от 25—30000 ранени и убити. Разстройството на частите му е било до толкова голямо, че на 19-й вечерта II-й корпус имал всичко около 3000 човека, I-й корпус 2,500 човека, а сравнително по-запазения III-й корпус, заедно с частите от XVII-й корпус едва достигали до 10,000 човека. Пристигащите от зад редицки части се увеличат от потока на общото бягство и се спират едва в Черкезкой. Дисциплината била съвършено унищожена. Без-порядъка още повече се увеличава, когато заедно с отстъпващите войски се размесва и бягащото местно население. Войници, старци, жени, безпомощни деца, домашни животни, кола на местното население — всичко това се размесило в една страшна тълпа, която мислела само да бяга и бяга подалеч, за да се спаси от врага. Всичките усилия на началстващите лица да въведат порядък в частите си сж били напразни. На 18-й и 19-й октомврий турската армия представлявала рядко по своя трагизм зрелище. Преминаването ни в решително настъпление, несъмнено, би докарало пълното унищожение на тая тълпа, и тогава турската столица би останала съвършено открита, и за запазване на последната неприятеля би подписал на самото полесражение мир при каквито и да е условия. Но ние не преследвахме . . .

Победата ни този път биде спечелена не така лесно. Независимо от свръхчовешките усилия тя ни струва около 20000 души убити и ранени. Количеството на нашите загуби се вижда подробно от следующата таблица:

Загубите на I-ва армия от 16-й окт. до края на боя възлизат на 1288 души убити и ранени. Следователно, III-та армия даде равно в четирнайсет пъти повече жертви. Подробно загубите на I-ва дивизия се виждат от приложената таблица.

Загубите на III армия в боевете от 15-й до 20-й октомври 1912 година.

Наименование на частите	ОФИЦЕРИ				ДОЛНИ ЧИНОВЕ				Всичко	% на загуб. на долните чинове	% на загуб. на офицерите
	Убити	Ранени	Без вест пропаднали	Всичко	Убити	Ранени	Без вест пропаднали	Всичко			
Кавалер. дивизии.	2	2	2	2	3	2	2	3	3	3	3
4-а Преславска дивизия . . .	13	126	3	142	1083	5723	643	7449	7591	27.4	28.4
5-а Дунавска	26	81	—	107	1192	3466	1632	6290	6394	23.7	21.4
6-а Бдинска	4	60	—	64	366	2849	591	3806	3870	22.4	19.2
1-а Бригада от 3-а Балканска дивизия	—	3	—	3	62	235	92	389	392	4.7	2.7
Всичко . . .	43	270	3	316	2703	12273	2958	17934	18250	—	—

**Загуба на I-ва армия в боевете при Люле Бургаз на
16, 17 и 18 октомври 1912 год.**

	ОФИЦЕРИ			ДОЛНИ ЧИНОВЕ			ВСИЧКО	
	убити	ранени	безвест	убити	ранени	безвест	офицери	дол. чин.
1 п. Соф. дивиз.								
1 п. Соф. полк	2	5	—	12	167	?	7	179
6 п. Търн. полк	—	6	—	33	200	?	6	233
37 п. полк	2	5	—	23	115	?	7	138
38 п. „	—	—	—	—	—	—	—	—
4 арт. с/с полк	—	—	—	3	12	—	—	15
4 арт. не с/с полк	—	—	—	—	3	—	—	3
1-а пион. дружина	—	—	—	—	2	—	—	2
Всичко ..	4	16	—	119	678	—	24	797
10 п. Сбор. дивизия								
16 п. Лов. полк	—	1	—	27	178	24	1	229
25 п. Драг. полк	—	—	—	9	81	16	—	106
47 пех. полк	—	—	—	—	—	—	—	—
48 пех. полк	—	3	—	13	117	4	3	134
10 арт. полк	—	—	—	6	16	—	—	22
Всичко ..	—	4	—	55	392	44	4	491
А всичко ..	—	4	—	174	1070	44	28	1288

Действията на Турците на 20-й октомври.

На 18-й окт. сутринта десния турски фланг бил до такава степен деморализиран, че не представлявал вече никаква бойна стойност. Махмут Мухтар паша имал ред донесения, които сж потвърждавали това. Обаче, не считайки себе си за окончателно победен, той все още се опитва с групата си да даде известен отпор при Чонгора. За тая цел той заповядва на Хаки паша да вземе командуването на 3-й корпус, а сам отива в района на XVII-й корпус. Той се надявал, че войските от тоя корпус стоят още здраво на позициите

си около Чонгора и духа им не е още тжй силно разколебан. Обаче, Махмут Мухтар скоро получил твжрде тревожни известия за положението на крайния си десен фланг. Дивизията на Джемал бея, след заминаването на Махмуд Мухтар повржша и в безпорядак отстжпва. Нито заповедите на офицерите, нито по-енергичните мерки на някои от началствующите лица, сж били в сжстояние да спржт отстжпващите части. Хакж паша с твжрде голям труд успява да сжбере 2 сборни табура и с тех образува нещо като ариеград, с които се располага по десния бряг на Соудждак дере. Слуха за отстжплението на тая дивизия скоро идва и до групите на Фуад бея и Изет паша. Тук сжщо така се започва масово отстжпление. Виждайки това, командующия северната група заповядал на XVII-й корпус да отстжпи кжм Сарай. Командующия армията вечерта пристига вжв Виза и тук напжлно се убеждава в пжлния разгром на III-й корпус. Безпоряджчни тжлпи от войници бжрзо минавали край града и продължавали движението по-нататжк. Редифските части, сжставляющй гарнизон на тоя град, сжщо се разбягали, а някои започнали да мародерствуват и палят кжщите. Считайки положението и на своя щаб за не особено гарантирано, сам командущй армията заминал за Сарай.

Отстжплението на пжтя за Сарай представлявало страшно зрелище. Благодарение на джжда, който ваял през тоя ден, 20 километровия пжт от Виза в Сарай приличал на цяло блато. Реките придошли, мостовете се развалили, пжтищата се разкалват и движението е било сжпроводено с страшни усилия. Всеки бжрзал по-скоро да заmine по-нататжк. Строшени кола, коне, войници, местното население, старци, деца, стада от домашни животни — всичко това се размесило в една обща маса, общ хаос и движението страшно се затруднявало. На много места се срещали изоставени орждия, зарядни кола, автомобили, кола с офицерски багажи и др. п. Маса хора се тжркаляли из калта, дето и остават за винаги. Офицерите се опитвали да вжведат известен поряджк в частите си, обаче бивали оскжрбявани, а на места и заплашвани с юмрук и приклад. Минаващите началствующи лица постоянно слушали раздирающите гласове на затжналите из калта и отчаяните викове на хилядната тжлпа: „хляб, хляб“. Ето картината, която видял Махмуд Мухтар паша при бжрзото си заминаване през нощта за Сарай. Едва сега той разбира, че напразно забавял боя в участжка си, и по такжв начин окончателно деморализирал корпуса.

Кжсно през нощта Махмуд Мухтар получава в Сарай заповед от Назжм паша да отстжпи с армията си на линията Странджа—Черкезкой.

Отстжплението на турците се извжршва сравнително благополучно, понеже ние не преследвахме. На 21-й октом-

врий частите от II-а турска армия достигат линията Сарай-Черкезкой и успяли да се поустроят. III-й корпус, състоящ се от хора събрани от три низамски и 6 редифски дивизии, броял всичко около 18,000 човека. Той се съсредоточил в Сарай. XVII-й корпус се събрал в Ениккой и се състоял всичко от около 10,000 човека, 3-а низамска дивизия се събирала при ст. Черкезкой и брояла около 5,000 човека. Остановената в калта артилерия, по пътя Сарай-Виза била събрана от леката конна бригада, която оставала в ариергард, а ония орждия, които не съ могли да извадят от калта ги развалили.

В това време I-а турска армия командувана от Абдулах паша, отстъпила зад Чорлу дере и се разположила на линията Велимеше-Чорлу. Числеността на I-а армия сега не е надминавала цифрата 40,000 човека. Абдулах паша бил повикан в главната квартира в Хадемкой и повече не се върнал при армията си. Навярно той става жертва за поражението на армията, в което той е бил виноват най-малко.

На 22-й и 23-й октомврий турците организирали доста добре разузнавателната си служба и узнават за нашето бездействие, че вместо да преследваме ние сме се заели с укрепяването на позицията напусната от тях.

На 24-й турската армия имала дневка, а на 25-й продължава отстъплението, при което I-й корпус от източната армия достигнал линията Бейджицер-Чанта.

II-а армия отстъпвала с 3-й корпус към Белград и XVII-й корпус с 3-а дивизия—към Синекли.

Отстъплението се прикривало от леката конна бригада и кавалерийската дивизия, при което — първата действувала северно от ж. п. линия на фронта Сарай-Черкезкой, а втората—южно от същата линия.

На 26-й октомврий турците окончателно се прибират на Чаталджа, като оставят само слаби ариергарди на линията Караджаккой-Акалан-Субашкой и на височините западно от г. Чаталджа.

Махмуд Мухтар паша, след като разгледат позициите на Чаталджа, дошел до заключението, че те би трябало да се спржт за отбрана на линията на ариергардите, но Назъм паша твърде основателно отхвърлил това предложение, защото новата позиция представлява ред не удобства. Най-напред тя не е била още организирана във фортификационно отношение и сетне, зад гърба ѝ се простирала обширната блатиста долина на Бююк Чекмедже, която би могла да постави армията им в твърде трудно положение в случай на несполука.

След отеглянето си на Чаталджа турското правителство напрегнало всички усилия да приведе по-скоро армията си в ред, да попълни отслабените редове и да я снабди

с всичко необходимо. Пристигналите в Цариград запасни се изпращали набързо напред. Отстъпалите корпуси били реорганизирани сега; армията им състояла от три низамски и три резервни корпуса. Това бяха вече същински боеви единици

I-ия корпус, под началството на Явер паша, бил поставен на левия фланг, от Мраморно море до укреплението Махмудие. Той имал 2-та и 3-та дивизии в първа линия, а 1-ва—във втора. Зад него като участков резерв били поставени редифските дивизии: Фатих, Селимие и Афион Карахисар.

II-ия корпус — Хамди паша, заемал участъка северно от I-ия до с. Урджуню, при което 4-та и 5-та дивизия стоели в първа линия, а 12-та низамска съставила корпусен резерв. В участков резерв отзад се разположили редифските дивизии: Юзгат, Самсун и Амасия.

III-ия корпус на Махмуд Мухтар паша съставил северния участък и се разположил от Уржуню до Деркоското езеро около Лазаркойой. Като корпусен резерв оставала 29-тата низамска дивизия, която едва що беше пристигнала по море от Трапезунд. По-назад в участков резерв се разположили редифските дивизии: Кесария, Ерекли и Трапезунд.

От кавалерията придали на всеки корпус по 2—4 ескадрона. Останалата била сведена в една кавалерийска бригада от 12 ескадрона, която се и разположила около селото Чилингир.

Всичката артилерия състояла от 314 орджия, от които около 100 в северния участък. В това последното число съвлизали 12 не с. с. гаубици и 4 орджия от 15 с. м. калибър. В средния участък били поставени 112 орджия, от които 24 крепостни и гаубични. В южния 54 орджия, от които 6 не-скорострелни 15 с. м. гаубици. При втория и 3-ия резервни корпуси останали 54 с. с. полски орджия.

Дарданелската редифска дивизия била пренесена на параходи в Голиполи. Там се събират и някои от частите на 8-ия корпус. Всички тези войски трябало да съставят особна Галиполска армия, под началството на Шефкет Тургут паша.

За обезпечение на фланговете, освен това, бил съсредоточен и флота, който състоял от три броненосци, три крайсери и три броненосци от бреговата отбрана.

Общата численост на турската чатаалджанска армия достигала 120—130 хиляди души.

Храненето и снабдяването, поради близостта на Цариград и моретата, ставали сравнително по-редовно, но холерата, която се развила в турската армия, правила страшни опустошения. Според някои сведения, през ноември месец турците изгубили от холерата 20,000 души.

На 28-й октомврий турците, поради приближаването на българските авангарди, напуснали и последните си ариергардни позиции и се оттеглят зад главната Чаталджанска линия.

През това време те работят твърде енергично за усиляването на Чаталджанските укрепления във фортификационно отношение и към 4-то число сж успели да увенчаят всичките си стари редути с ред постройки от полски характер. На места техните окопи бяха разположени на няколко линии. Всички гжикн на местността биле използвани за скритото разположение на артилерията. Но да видим какво става през този период у нас.

21-й Октомврий

През този ден ние сжс щаба на III-та армия пжтувахме от Люле Бургаз за Иено. По пжтя ние се спряхме в с. Кулиба за да преговорим по телефона с началника на 6-та дивизия. Според неговия доклад пред фронта на дивизията било всичко тихо и с противника е било изгубено сжприкосновението. След като му заповядахме да побжрза с попжлването на запасите си и вжобще с подготовката си за война, ние телографирахме за сжщото и на началника на 4-та Преславска дивизия и заминахме.

По пжтя, от разпитването на срещнатите офицери и войници, от показанията на някои дезертйори и местни жители, ние все повече и повече идвахме до заключение, че противника отстжпва в паническо бягство. У нас пак вжскржсна надеждата вжв вжжможността да получим разрешение за преследване. Макар и малко кжсно, но все още имаше време да се внесе едно значително разстройство у неприятеля. Ето защо, веднага с пристигането ни в Иено, ние изпратихме още следующата телеграма под № 997.

Стара Загора

Началнику щаба действующата армия

Днес по пладня пристигнах в Иено. От сжбраните сведения се констатира следующото:

Тук на нашия леви фланг турците сж имали сжсредоточено едно значително ядро, не по-малко от 30—40000 души. Те сж напругали неимоверни усилия за да оттеснят нашия леви фланг с цел види се да бият на нашите сжобщения.

В петдневните боеве около този пункт Дунавската дивизия е изгубила убити и ранени около 5—6000 души. Ротите на 1-а и 2-а бригади сж останали с по 50 реда. Пристигането на бригадата от 3-а дивизия е дало един обрат на боя и противника снощи е напустнал силния гребен между Соуджак дере и Анаджр дере, като отсжпал кжм Виза. Отстжплението е носело характер на бягство, защото имаме взети, до сега известни, 1300 пленника, 5 офицери и една с.с. батарея. При туй положение на работите, колкото 5-а ди-

визия и да е изморена, колкото загубите и да сж големи, при всичките трудности, които представлява местността за движение подир изобилно навалялите дждове, все пак е необходимо едно незабавно преминаване в настъпление, та да не дадем възможност на противника да почине и да се устрои. За тази цел аз предполагам утре да настъпва с левия фланг на 3-а армия до линията Виза—Азбуа, като изпратя една колона от един полк пехота с планинска артилерия по пътя Евтенджик, Аяна, Пинекли, с цел да се заслоня от кжм Мидия. Необходимо е и поддржката на 1-а армия, затова, моля да ѝ се даде директива в тази смисъл. Ако не получа нощес отменение на този мой проект, аз ще считам, че той се одобрява и ще пристъпи кжм реализирането му още утре, като предупредя за това и командующий пжрва армия. Кавалерийската дивизия аз временно предадох на 1-а армия, тжй като на фронта и фланга на 3-а армия няма поле за действие за нея. № 997

(под.) Командующий 3-а армия

генерал лейтенант Димитриев

21/X Иено 3 ч. 20 м. сл. пл.

Отговор на тжзи своя телеграма ние получихме този път твърде бжрзо, само след един час. Той гласеше:

До командующия III-та армия

Приета от главната квартира на 21/X 1912 г.

997. Утре няма да предприемате никакво настъпление срещу неприятеля до гдето не получите подкрепленията, които сж насочени кжм поверената Ви армия. Окопайте се силно на заетата позиция и употребете всички мерки за гарантиране левия си фланг. Необходимо е да изпратите един малък отряд в Сергин, който да наблюдава за крайния Ви лев фланг. От Мал. Тжрново сж изпратени две опжлченски дружини кжм Мидия, а от Лозенград една опжлченска дружина за сжщия пункт. Влезте в свржзка с тях. 3-та бригада от 3-та Балканска дивизия ще Ви стигне в Лозенград утре 22-й октомврий. Там сж насочени и две бригади от 9-та пех. Плевенска дивизия. Освен това, ще Ви се пратят още допжлняющи дружини за усиление. Придаването на кавалерията кжм I-ва армия се одобрява. Щаба на армията не счита за възможно да се предприеме сега едно настъпателно действие, преди да се усилят войските от III-та и I-ва армии и поради лошото сжстояние на пжтищата.

(под.) Н-к щаба на действующата армия

генер. майор Фичев

И тъй няма изход. Ние оставаме в магйосания кръг на отбраната. Между туй противника си отиваше и си прибираше и устройваше силите. Ще бждем ли в състояние да се борим с него след няколко дена когато се съсредоточи на Чаталджа и се организира? Ето мислите, които ни занимаваха в тези часове. Ние решихме да преговорим по въпроса и лично по телеграфа. Като помолихме на апарата началник щаба на действующата армия, между нас се води следуюция.

Разговор по телеграфа.

Между началник щаба на действующата армия генерал майор Фичев и командующий 3-а армия генерал лейтенант Димитриев на 21-й октомврий в 10 ч. вечерта в с. Иено.

Генерал Фичев. Добър вечер. Какви сведения има при Васъ?

Генерал Димитриев. Противника при Гйоз Тепе отстъпи, сжщо и пред другите дивизии няма противник.

Генерал Фичев. Получихте ли директивата?

Генерал Димитриев. Получих и направих разпорежданията си.

Генерал Фичев. Предаде ли се тя на I-а армия?

Генерал Димитриев. И по конници и по апарата.

Генерал Фичев. Какво стана с турския десант в Мидия?

Генерал Димитриев. Нищо не се чува. Имахме сведения само, че дошел в Иниада-Мидия параход с храни, но след това се изгубил без да стовари нещо. Имам да направя тази просба: при даване директиви моля недейте ни стеснява свободата на действие, с обозначение коя дивизия где да отиде, защото често дивизиите и техните подкрепления не сж там гдето сж били преди извесно време, та да могат да стават големи недоразумения. Давайте ни само общата цел, а аз ще направя всичко възможно и ще подбера всички средства за нейното достигане.

Генерал Фичев. Това се прави не с цел да се стесни Вашата свобода на действие, а да се съгласуват действията на двете армии, командуванието на които не е обединено постоянно. Организацията на марша се базира на положението, което дадохте днес. Ако нещо не съответствува на обстановката в момента когато правите разпорежданията или в течението на операцията, Вие може да направите тези промени, които считате за целесъобразни. При всичко, че турците разгласяват, че отстъпват на Чаталджанската позиция, Вие при настъпването напред бждете предпазливи. Обърнете особено внимание на левия Ви фланг; гдето в миналите боеве турците насочвали главните си удари; не се увеличайте много напред до гдето не проверите положението на про-

тивника и сжзрее вжв Вас идеята за маневра. При движението напред взимайте в сжображение и службата в тила, за да не се постави армията в затруднително положение. По отношение подвоза на храни и бойни припаси по известни Вам причини, држжте непременно яка връзка с генерал Кутинчев и взаимно се подпомагайте. По сведения от кавалерийски офицер джното на реката Еркене било блатливо, а сама реката проходима само на няколко места; вжрху това обстоятелство привлечете вниманието; според сведения от сжщия офицер, неприятелски части днес били забелязани на левия бряг на р. Еркене. Кжм Лозенград сж насочени още двете бригади от 9-та дивизия, които сж дадени вжв Ваше разпореждане. Затова сжобщете на коменданта в Лозенград по кои пжтища и где да се насочат. Според сведения от София турското правителство се е обжрнало кжм Европейските сили за интервенция, за да спржт Балканските джржави. Австро-Унгария е предложила на турското правителство да направи официална постжпка. В Цариград имало голямо вжлнение и се боят от революция. Министра Сазонов е направил официално предложение на великите сили за намясата им. От Берлин имаме сериозна подкрепа и официалните германски кржгове сж заявили, че сж с победителите. Македония е почти цялата в ржцете на сжюзните армии, нашите отряди напредват кжм Демир Хисар, Серес, сжрбите кжм Битоля, а гжрците сж достигнали Караферия и се движат за Солун. Две наши дружини достигнаха Бук и водят борба за моста. Царвули сж пратени 49000 чифта; с обозите направих всички усилия за снабдяване с облекло; има поржчани много шинели и обувки, но кога ще стигнат—ето капиталния вжпрос. Аз не давам мира нито една минута на Министерството на Войната, но постоянно ми се отговаря че всичко е поржчано. Какво стана с турската артилерия и воените припаси, които се отнеха от неприятеля? Прибрани ли сж мжртвите. Сжрбите практикуват кремация с газ. По сведения от тила там не е всичко благополучно с обозите; не могат ли да се вземат мерки?

Генерал Димитриев. Ще Ви отговоря последователно; най-напред благодаря за новините. Интервенцията си е интервенция, но нам ни трябва още една решителна победа тук именно, на главния театър, за да направим турците окончателно сговорчиви. Мжртвите от полосражението се почти прибраха, ранените се евакуираха кжм Лозенград и по-нататжк, макар и не в такова удовлетворително сжстояние, в каквото е желателно. Устройството на тилвата служба е моя сжщински кошмар, аз губя за нея $\frac{3}{4}$ от енергията си и едвам-едвам сжществуваме удовлетворително. Какво ще правим при една комуникационна линия от 200 километра без пжтища при туй есенно джждовно време, без организиран

обоз, без организирана етапна служба, безъ подготвен персонал; ние живеем по едно чудо. Помогнаха ни много местните средства, но и те сж на привършване. Сега трябва подвоз и подвоз. Аз бих молил да възложите на Главното Тилово Управление да ми скъси комуникационната линия, като изнесе междинните си магазини на линията Умур Факи, Кжза Клисе, а собствено комуникационната линия на 3-та армия да почва от нашата граница. Тогава с 4—5000 кола, които ще циркулират от границата нататък, ние ще можем да си обезпечим подвоза до Чаталджа. Това е належаще необходимо. Инак хляба и фуража ще ни спрат.

Ето, утре ако мина линията Виза, ще пренеса вече разходните магазини към този пункт, а от Виза до нашата граница сж само 4 прехода и за подвоз на всичко туй разстояние ще ми трябват 5,000 кола, които да сж в постоянна циркуляция. Вжобще, трябват кола и кола. Моля по-скоро царвули, защото останахме боси. Турските орждия все още не можем да ги приберем по немане превозни средства, при все това лека по-лека се събират. За муницията, която е разхвърляна по пжтищата, сжщо трябват стотина кола, ако не хиляда. Колата ни трябват за по-важни цели, за превозване хляб, брашно, фураж, дърва за хлебопеченето и пр. Складовете с обуца, облекло и снаряжения в Лозен-град аз разреших да се използват от войските и те сж почти празни. Ще моля най-настойтелно Вашето сждействие по устройството на тиловата служба, защото с отдалечаването ни напред, аз нямам възможност да се занимавам с нея тжй широко, както до сега, още повече, че с идването на Балканската и Плевенската дивизии и оперативната работа ще се удвои. Друг един важен вжпрос: нашите военни телеграфи сж по-долу от всякаква критика; не се минава ден, а понякога и по 2—3 пжти на деня, за да не ни сюрпризират с стереотипното известие, че телеграфа не работел. По всичко се вижда, че тези хора не сж се готвили за война. Ето напр. утре трябва да се оджлжи линията от Иено до Виза, а те ни заявяват че нямали материали. Направете за Бога каквото може, за да им се дадат още материали и да се изпратят дейни чиновници от дирекцията на пощите и телеграфите, които да поемат това дело в ръцете си.—

(Вярно. Началник на Оперативната секция при щаба на 3-та армия, от генералния щаб

Майор Николов.)

След този разговор ние се убедихме окончателно, че в сметките на щаба на действующата армия не влиза за сега преследването, за това се заловихме с работата по устройството на армията в административно отношение. Ние наредихме да се даде на частите по-пжлна почивка, да се

постегнат обозите, да се използват по-рационално местните средства, да се устроят нови разходни складове и пр.

В този ден пристигна в Иено и щаба на 3-та Балканска дивизия. От доклада на н-ка на дивизията аз узнах с удоволствие, че у него редовете сж почти пълни. Заедно с това, обаче, той ми докладва, че от продължителния поход хората сж изморени и се нуждаят от 2—3 дена почивка, че тяхните обози останали назад и че продоволствието им е на привършване. При все това, генерал Сарафов беше уверен във високия дух на дивизията си, и ми искаха убеждението си, че в случай на нужда, Балканската дивизия ще сжмее да се покаже достойна другарка на дивизиите от III-та армия. Ние направихме разпореждане щото е интендантската на 5-та дивизия и на 3-та армия да даджт най-широкото си сждействие, за да се снабди до колкото бжде възможно и 3-та дивизия. Заповядано беше дивизията да се разположи по квартири в Иено и околните села и да се направи всичко възможно, за да се даде почивка както на войниците, така и на конете.

В сжщия ден ни се представиха и изпратените от главната квартира военни кореспонденти. Това бяха: русите В. И. Немирович-Данченко, полковник Дреер и капитан Мамонтов, и французите г. г. Пие, капитан Пененрюн и граф Кондезак. Ние ги приехме и приветствуваме като желани гости, и след като ги запознахме до колкото беше възможно с обстановката, обещахме им допустимото от условията на войната сждействие за облекчение на тяхната мисия. Те всички бяха твърде солидни и симпатични хора и повидимому питаяха голямо сжчувствие към нашата кауза. Нам ни беше особено приятно да се запознаем с стария ветеран и сподвижник на Скобелева—Василий Иванович Немирович-Данченко. Още в млади години ние бяхме чели неговите прекрасни и увлекателни сжчинения по войната 1877—78, за подвизите на Скобелева, за героическата борба на Кавказ, които разкази будяха у нас най-възвишени чувства. Ето защо, ние с удоволствие виждахме сега този благороден руски писател и другар на Скобелева в бжлгарската армия. Нека наблюдава и нека предаде сжс своето талантливо перо на потомството великата епическа борба на Давида с Голиата. Нека неговото перо отбележи за историята как помалкия брат, вжодушевен от славното минало на борбата на по-големия брат-русин, умее да страда и умира все за сжщата великославянска идея — да застане по близо до Цариград.

Дните 22-й и 23-й октомврий бяха прекарани в пълно бездействие. Войските уж почиваха, но това беше една относителна почивка, защото лошото разквартирование, лошото време, лошото облекло и обувки, недостига от палатки — влияяха твърде зле на войниците. Но при

все това ние сполучихме да попълним подвижните запаси и бяхме готови да тръгнем, но вече не да преследваме, защото неприятеля беше отстъпил благополучно. Ние отивахме отново да търсим контакт с противника. Ние бяхме подарили на неприятеля цели 6 дена, и несъмнено той беше ги използвал отлично.

Спомняйки великото дело, което беше извършила поверената ми армия от началото на войната и до сега, аз счетох за свещен дълг да адресирам към чиновите й следующата.

Заповед
по
3-та армия
№ 24

с. Иено

23 й октомврий 1912 год.

Славни г. г. офицери, войници от 3-та армия.

Вие оправдахте с досегашните си действия напълно надеждите на любимия ни Августейши Вожд и моят нежжрушима вяра във вас. Като буен планински поток се устремихте вие по склоновете на Странджа, и нищо не беше в състояние да спре вашия порив. Нито непрестанните дждове, нито непроходимо калните пътища, нито неизбежните лишения от облекло и обувки, храна и покрив; нищо не ви пречи, за да вжрвите напред и напред. Като орли след това, се нахвърляхте вие на вековния враг, и него не можа да спаси нищо. Грозната Лозенградска крепост, упората на Турция и юго-източна Тракия падна пред вас като библейския Иерихон. Многочислените защитници на тази твърдина потърсиха спасение в позорното бягство, като оставиха в наши ръце 50 топа и несметно количество бойни и други припаси. Вие видяхте, че всички пътища бяха затрупани от ваши трофеи. Нека това ви бъде най-добрата награда за всички трудове, лишения и жертви, които дадохте.

Юнаци!

За вас нямаше умора. При пръв знак вие пак се устремихте напред и се нахвърляхте на врага с още по-голяма ярост и самоотвержение. В класическите от сега петдневни боеве при Бунар Хисар, Карагач и Люле Бургаз вие покрихте с неуведаема слава Българското оръжие и възкресихте славните времена на Крума, Асена и Самуила. Нито недостъпната неприятелска позиция, нито неговите от

няколко линии укрепления, нито адския артилерийски и пехотен огън, нито яростните контр атаки на дивия азиатец; нищо не ви спря; вие вжрвахте напред, и замахте вашия нож в сърцето на живата сила на Турция. Врага биде сломен и ще помни той със столетия този удар, който му разстрои всички сили. По събраните сведения вие сте извадили от строя около 30,000 турци и сте им вземали нови 41 скорострелни оръдия.

Храбри войници!

Мнозина от вашите другари паднаха от славна геройска смърт в тези боеве, още по-много напуснаха редовете като ранени, но това сж неизбежни жертви на славното дело, на което ни е пратило Отецеството. Нека ние, здравите, се приготвим в следующите боеве да отмжстим жестоко за загиналите наши славни другари. Нека техните славни гробове тук, по пътя за Цариград свидетелствуват вечно за геройските подвизи на нашата армия, нека пролятата от тях кръв циментира обединеното Отечество.

Господа офицери и войници от 3-та армия.

Приемете от името на службата моята войнишка благодарност за вашите нечувани подвизи и нека Всевишния ви поживи за още нови такива. Нека тези, които останат живи след войната, да се гордеят справедливо с името бжлгари.

Да живее Бжлгария, да живее Неговото Величество нашия славен вече Главнокомандующ.

Настоящата ми заповед да се прочете вжв всички роти, ескадрони и батареи. —

(подп.) командующ 3 та армия
генерал лейтенант Дититриев.

Общ очерк на събитията от възобновяването на настжплението до Чаталджанските боеве.

На 23 октомврий вечерта нашите I-а и III-а армии получили директивата № 10, с която ни се предписваше да преминем в настжпление. Тя ни поставяше за цел „да търсим и атакуваме неприятелската армия“. Ржководството на операциите на двете армии вземаше на себе си пак щаба на действующата армия от Кжзжл-Агач.

Според тази директива на 24-то число армиите достигаха до линията Едрикой—Ювалия—Синанлия—Месими—Каржщаран. Директивата очевидно изхождаше от предвзетата идея, че ние ще се натжкнем на противника веднага след

заминаването ни в настъпление, че той се е спрял на линията Сарай-Чорлу и заема едно разтегнато разположение. По тези съображения на командующия III-та армия се предписваше „да ешалонира маневренните си войски в две линии, да атакува центра на противника и да произведе прорив“.

В действителност, ние не срещнахме никакъв противник и вечерта на 24-ти достигнахме безпрепятствено до определените ни линии. Кавалерийската дивизия беше оставена от щаба на Действующата армия на десния фланг на двете армии, със задача да разузнава в направление на Чорлу и Родосто, затова ние можахме да влезем в съприкосновение с противника само със слабите разезди на дивизионната ни конница.

На присъединение към III-та армия беше изпратена и 9-та пех. Плевненска дивизия, в състав на 1-ва и 2-ра бригади. Те бяха тръгнали от под Одрин на 23-то число.

Изпратените напред разезди от III-та армия достигнали вечерта до Виза и Сарай без да срещнат неприятел. По направление на Мидия бяха изпратени двете опълченски дружини на кипитан Сотирова и също не срещнали никого. Вечерта те достигнали до с. Аяна. По пътя на всякъде видяли доказателство на едно по-спешно отстъпление. Стотини убити и умрели се търкаляли из калта, маса изоставени кола, измрели коне, волове и биволи, голямо количество разхвърлени бойни припаси и други материали.

За 25-то число, с директивата № 11, нам ни се предписваше да достигнем: в III-та армия — до линията Кара тепе—Казан дюзю—Велимеше. I-ва армия трябаше да достигне до линията Велимеше—Юлафлия—Чорлу. Директивата предупреждаваше командующите армии, че за по-нататъшните си движения те трябва да чакат нова директива. Вечерта армиите достигнали само до линията Сарай—Велимеше—Чорлу и I-вата заела Чорлу след едно малко съпротивление. По другите пунктове нийде не се срещнал противник.

Директивата № 12 уреждаше движението за 26-то число. Вечерта III-та армия достигна до линията г. Странджа—Бейджилер. I-ва армия се движеше в района на юг от железопътната линия и достигна до линията Бейджилер—Кинекли Куртулмуш. На кавалерийската дивизия през този ден беше дадена задача да наблюдава пак на левия фланг на армиите линията Папазлии—Ерекли—Родосто. Пред вид на лошото състояние на пътищата и големите преходи много от частите през този ден не можаха да си достигнат нощлежите и изобщо войските бяха силно изморени.

На 27-мо число армиите трябаше да имат дневна, но тъй като много части бяха изостанали назад, то деня се използваше за подтягане и почивката беше незначителна. Щаба

на III-та армия пристигна на 26-то число вечерта в Сарай. Тъй като слуховете за някакъв голям десант в Мидия циркулираха твърде настойчиво, то ние сформирахме особен страничен отряд, в състав: 5-ий пех. Дунавски полк, две планински и една полска нескорострелна батарея и го насочихме през Султан бахче за Мидия.

Като взехме в съображение обстоятелството, че 5-та дивизия беше силно отслабена от предишните упорни боеве, ние решихме постепено в похода да се изпревари пряната сравнително Балканска дивизия. Щаба на III-та армия през този ден остана в Сарай и между другото се зае с по-рационалната организация на използването местните средства, понеже на подвоз от България ние мъчно можеше да разчитаме.

Вечерта на 27-мо число се получи директивата № 13, в която се предписваше щото на следуюция ден I-ва армия да достигне до линията Яладжа—Синекли, а III-та—Синекли—Куршум дермен—Карамендра. Шеста дивизия излизаше от състава на III-та армия и се придаваше на I-вата, ние се разделихме със славните Бдинци с едно чувство на съжаление. Нас ни свързваха с тази дивизия вече яки бойни връзки, които се бяха установили на Лозенградските и Люле-бургазките бойни полета. Кавалерийската дивизия, която беше зела предишния ден Родосто беше получила сега назначение да наблюдава с част от силите си брега на Мраморното море.

На 28-мо число армиите продължиха марша си, но поради силно пресечената местност и лошите лъжища можах да достигнат определената линия само с авангардите си. Главните сили на III-та армия късно вечерта достигнаха до линията Синекли—г. Странджа. Щаба на армията също премина в г. Странджа.

Вечерта старшият лекар на армията се яви и ни доложи със силно вълнение, че по някои признаци нас ни е посетила холерата. В 3-та Балканска дивизия били констатирани около 60 заболявания с всички симптоми на холера. Като не ни се искаше да вярваме на това ужасно известие, ние разпоредихме да се направят най-внимателни изследвания и сутринта да ни се доложи за резултатите. Изглежда че предположенията на лекарите бяха верни. Сутринта на 29-то число количеството на болните достигаше вече 400, при което нямаше вече никаква съмнение, че имаме работа с типична азиатска холера. Едновременно с това получихме известие, че холерата се е появила и се развива в твърде широки размери и в 2-та бригада от 4-та Преславска дивизия, която беше минала през станцията Черкезкой.

Само сега нашият медицински персонал си обясни факта, че пътя между Виза и Сарай беше усеян с трупове без да сме имали там сражения. Изпосле се разясни, че холерата била донесена от турската редифска дивизия Амасия, която

едва що била пристигнала във Виза. При отстъпването от този последния пункт турците повели със себе си и множество болни, от които една значителна част измряла и преимущественно при газенето на рекичките. Много трупове по този начин останали из водата. Нашите при настъплението без да подозират нещо пияли от тези реки вода и по този начин болестта се разпространява и в нашите редове. Четвъртата ни дивизия се заразила главно на станцията Черкезкой, дето една нейна бригада е нощувала в заразените помещения и се ползвала от нечистата вода.

Бяха приети веднага всички предпазителни мерки, които допускаше нашата походна обстановка, но лошото време, лошите бивачни условия, отсъствието на съответствующите лекарства, нямането удобни за болници помещения, всичко това допринесе твърде много за бързото увеличение на заболяемостта. С твърде малки изключения нашите лекари работиха със самоотвержение, достойно за всяка похвала за да се борят с злото, но при наличните условия и неуморната патриотическа деятелност на българския лекар не можеше да даде някои осъзаеми резултати.

Между туй, нашите движения сега ставаха твърде бавно. На изток от линията Синекли—г. Странджа ние встъпвахме в един планински мъчно проходим район на Акаланските и Карамандрийски височини. Артилерията и обозите ни можеха да се движат само по планинско-коларски пътеки: а) г. Странджа-Карамандере-Бялград-Софас-Тарфа, и б) Синекли-Тюркбей-Кабачка, а от там на Акалан-Ениккой или Гечкенлийско село-Субашкой-Езетин.

Странджа планина като върви паралелно на Черноморския бряг достига г. Странджа. Тук главния хребет се разклонява и завърща с един от главните си клонове право на юг, като достига до станцията Бююк хан и Синекли, дето се сжединява с разклоненията на Родоските височини. На юг от железницата височините заемат хълмист характер. На изток, обаче тази хълмиста местност се завършва с твърде възвишения голям Чаталджански масив. У източното подножие на този масив сж разположени гр. Чаталджа и Бююк Чекмедженското езеро. Чаталджанския масив се почва от брега на Мраморно море у с. Каликратия и върви на север до селата Миджас и Аврен. Тук той се спуща в долината на Делиджи дере и около станцията Кабачка се свързва с Акаланските височини, а по нататък, на север достига до брега на Черното море. По тези гребени на север от железницата, минава знаменитата Анастасиева стена, развалините от която се виждат и до сега. Тя е била построена в царуването на императора Анастасия 491—518 година, с цел да се защити от готските нашествия.

Местността на север от железницата е лесиста и много пресечена с множество твърде стръмни долища, много мъчно

проходими. Грунта беше глинест, песчлив и в лошо време пътищата ставаха непроходими. От ноемврий до април месец местните жители в този район се сжобщават преимуществено с товарни коне, тжй като кола мжчно могат да циркулират. Биват обаче дни когато и тез скромни сжобщения се прекратяват и жителите по цели недели не излизат от селата си.

Акаланския гребен се завжртва на изток сжс стржмни спускове жжм долината на Карасу и Странжа дере. Само между селата Чанакча и Калфакйой спуска е малко полегат и на това място гребена се сжединява с Деркоските планински разклонения.

На 29-й и 30-й октомврий, благодарение на сухото време пътищата бяха относително сносни, и ние с големи усилия сполучихме да излезем с авангардите си на линията Тафра - Калфакйой - Субашкйой - Ухлали - Езетин. Пжрвата армия жжм това време достигна до линията Чаталджа - Атанаскйой. Противника се ограничи само с наблюдение на нашите движения. С появяването на нашите предни части той почти без всяко сжпротивление се оттегляше назад. На 30-й октомврий един слаб ариергард беше се опитал да ни спре на височините непосредствено на запад от Чанакча и Кестеник, но с появяването на нашата артилерия източно от Акалан неприятеля отстъпи и се прибра на главната си позиция източно от Кара су.

На 30-й и 31-й октомврий нашите авангарди бяха на всякжде срещнати с артилерийски огжн. Не оставаше сжмнение, че неприятеля е решил да ни даде сериозен отпор на Чаталджанската позиция. На 30-то число щаба на III-та армия премина в с. Ерменикйой, следвайки по пътя: Странджа — Карамандра — Анастасиева стена — Ерменикйой.

Описание на Чаталджанската позиция.

Чаталджанската позиция вжрви по гребена, който обхваща левия брег на Кара су, като последната река остава пред фронта й. Десния й фланг се опира в Деркоското езеро около с. Лазаркйой; левия — в езерото Беюк-Чекмедже, около чифл. Ескидже. Проджлжението на позицията по права линия се равнява на 25 километра. В тила тя достига до линията на селата Кара бурун — Деркос — Турсункйой — Ташлжк. Джлбочината й, следователно, е около 6—7 километра. На тази ивица сж разположени три реда укрепления които сжстоят от 38 блиндирани редути — батареи от стара система и от временна полска профил. Тези укрепления сж били строени още вжв войната на 77—78 година и бяха силно запуснати. Сега, обаче, тях ги бяха привели в ред, а главно бяха ги увенчали с няколко реда окопи и полски батареи. През по-важните от тях бяха построени изкуствени заграж-

дения от телени мрежи, бяха ги съединили с ходове за съобщение.

През фронта на позицията минаваха рекичките Лазардере, Еникйойска и Кара су, които текат по една низка и благата местност. Но в това време на годишния сезон Кара су още беше проходима от железнопътния мост на север. Лазаркйойската долина беше покрита с дребен но гъст шубрак, които правеше местността проходима само по пътеките. Сравнително по-проходим беше участъкът от Еникйой до Кестеник и сетне на юг до Езетин.

Между Деркоското езеро и морето се простира тясна, пясъчна ивица, която е съвременно открита, но тя недопускаше движение с широк фронт. Тази ивица допускаше освен фронтална, но и флангова отбрана от флота.

По долу от ж. пътния мост реката Кара су е непроходима в брод. Между езерото Бююк-Чекмедже и Мраморното море също минава тясна пясъчна ивица, която представлява типично открито дефиле. По него минава пътят от Чорлу и Родосто за Цариград.

Местността на самата позиция беше силно вълниста, а на север от линията Чанакча-Кирджали — покрита с дребен шумак. Тя допускаше да се намерят в гънките на местността прекрасно маскирани, дефелирани позиции за артилерията. В тила на позицията минаваше великолепно шосе, което правеше надлъжните съобщения твърде удобни даже в лошо време. Отделните хълмове на позициите бяха силно укрепени и служеха като добри упорни пунктове. Тактическия ключ на позицията се намираше на височините около с. Айсорен. След завладяването им можеше да се анфилират участъците и на юг и на север до Деркоското езеро.

От с. Караджакйой през Тафра — Еникйой Чанакча — Кестеник и Уржунлу върви калдаръмен път, който сега беше в твърде развалено състояние. По относителното си положение, освен това, този път нямаше значение сега, защото не можеше да се използва нито от нас, нито от турците.

Начало на действията на Чаталджа.

На 1-й ноемврий ние получихме заповед от главната квартира да атакуваме Чаталджанските позиции веднага. Но тъй като към туй време ние още не бяхме си настанили артилерията, а 9-та дивизия едва само беше почнала да пристига, то ние молихме да се отмени атаката за да се приготвим, за което ни трябаха още 2—3 дена. При силната неприятелска позиция целия си успех ние основавахме на превъзходството на нашата артилерия; между туй, към 1-во число още много от батареите ни бяха назад. На 1-во число нам пак ни подчиниха „временно“ на I-а армия. Ние повикахме командующия I-а армия генерал лейтенанта Ку-

тинчева в Ерменикой и го посветихме подробно в нашия план за атаката. Ние му разяснихме, че главната роля на неговата армия ще бъде да обезпечи крайния десен фланг и да способствува с левия фланг на I-ва армия за атаката на турския център по направление на Санджак тепе като съсредоточи главните си сили между Езетин и ж. пътния мост. Колкото до участъка на юг от моста, ние го считаме за недостъпен и препоръчавме там да се установят най-необходимите само наблюдателни части.

На 2-ро число ние получихме известие, че на Чаталджа иде помощника на главнокомандующия — генерал лейтенант Савов, с цел да се запознае с положението на работите на мястото.

2-ро и 3-то числа бяха употребени за разставянето по позициите на артилерията, за доближаването на парковете за попълване на носимия запас от продоволствие, за усъвършенстване във фортификационно отношение на нашите позиции, като упора и изходна база на нашите предстоящи атаки. Ние искаме на всеки случай преди да се пустнем в атака, да се утвърдим яко на изходните си позиции, та да се гарантираме от всички случайности. Това беше наложително при *дадената обстановка*.

Тази последната ни се представляваше в следущия вид: неприятеля имаше време да се отегли благополучно и, несъмнено, той се е устроил. От 18-ий октомври до 4—5-ий ноември, когато ние можахме да почнем атаката, бяха се изминали 15—16 дена. За това време противника вероятно е притеглил значителни подкрепления, и той може да се окаже с численно превъзходство. Той още можеше да бъде по-слаб по количеството на артилерията си, но и това трябваше да се провери, тъй като от Цариград и Дарданелите могат да бъдат изпратени на Чаталджа значително количество леки брегови оръжия. Такива отчасти можеше да бъдат снети и от флота. До нас достигаха смъртни слухове, че между войниците на Чаталджа имало новодошли и лазове, та имаше до нейде основание да се мисли, че на театъра на войната са привлечени и части от IX-ия и X-ти турски корпуси.

До сега ние имаме надмощие над противника главно със своя устрем напред, със своето нравствено превъзходство, но холерата извърши своето дело. Вече на 2-ий ноември ние имаме само в III-та армия около 7000 известни болни, освен това, имало е още много такива, които са се крепили, но вече са зародиша на страшната болест. Смъртността достигаше до няколко десетки в ден и разпространението на епидемията не можеше да не се отрази на духа на войниците и на тяхната физическа енергия. При туй, благодарение на отсъствието на подвоз, запасите бяха се изтощили и много части получаваха вече намалени порции, както за

войниците, така и за конете. Недостига на хляб стана нужда, да заменяваме с увеличение на месото, но непривикналият към местна храна българин го ядеше неохотно, и в резултат се получаваше пак отслабване на организма, а следователно и готова почва за развитието на болестта.

От сведенията за противника обаче се явяваха и някои благоприятни обстоятелства: беглеци войници, преимуществено християни, разправяха, че в редовете на турската армия свирепствувала холерата в страшни размери; че всеки ден умирали по няколко стотин хора, които оставали непогребани поради отсъствие на средства; че хиляди болни излизали от редовете и се скитали не мили не драги по пътищата за Цариград и по селата отзад; че дезертьорството вземало грандиозни размери. Цели тълпи сядали на лодки в близките пристанища и бягали на малоазиатския бряг; че вследствие на всичко това, и на по-предишните поражения, духа в турските войски силно паднал; че никой почти не желаял сериозно да се сражава; че азиатските войници роптаели срещу началството си, което още ги принуждавало да се бият, тогаз, когато те имали достатъчно земя в Анадола за да живеят спокойно; че сред офицерите, разделени на младо и старо-турци, враждата се усилила до крайни предели, което още повече отслабвало бойната способност на армията им; че укрепленията на Чаталджа били запустнати и срутени; че сега ги поправяли, но че работата вървяла много бавно.

Турците, по видимо, много разчитаха на ефекта от артилерията на флота, но стрелбата на тази артилерия в предидущите 2—3 дена ни беше вече приучила да не обръщаме на нея особено внимание, тъй като материалният ѝ ефект беше нищожен. Тъй например, на 29-то число те изхвърлиха около 200 снаряда от големи калибри по частите от 1-вата армия, и едва сполучиха да ранят 2—3 войника.

Тъй се слагаше обстановката, когато на 3-ий ноемврий, по пладне, ни посети генерал лейтенант Савов. С пристигането си в Ермениккой генерала ни съобщи, че той дошел по поръчение на Н. В., за да се запознае с положението на самото място, и да ускори действията ни. Но предварително той искаше да изслуша моя доклад за обстановката. Аз му изложих подробно горенарисуваната обстановка, като му изтъкнах и нашите шансове за успех и нашите съмнения.

Нашите шансове бяха преди всичко в нашите 400 оръдия, с които ние трябваше да парализираме неприятелската, по нашите сметки, по-малочисленна артилерия. След това, надеждите ни бяха и в устрема на нашия войник. Методичната, постепенна атака беше невъзможна, преди всичко поради това, че войските от болестта се топяха не всеки ден, но всеки час. Числото на холерно болните само в III-та армия достига

ше вечертта на 3-ий ноемврий около 10,000 души, и това само известно болни. Всеки последующи ден, несъмнено, само би увеличавал количеството им, и ние след 5—6 деня можеше да се озовем в безисходно мъчно за действия положение. Бавната атака и даже тъй наречената ускорено-методична, беше невъзможна и за това, че ние нямахме никаква обсадна артилерия, а полските гаубици бяха твърде недостатъчни. Тя беше опасна и за това, че всеки изгубен ден, като изчерпваше нашите ресурси, увеличаваше ония на противника с пристигането на нови подкрепления от Азия.

В заключение, ние изказахме мнението си, че тук сж възможни две решения: 1) или да спрем действията сжвсем, като се възползуваме от готовността на турците да влязат в преговори за мир; или пак 2) — да атакуваме веднага, но с шанси за успех не тъй големи.

След като ни изслуша, генерала се сжгласи с нашите доводи, обаче, по неговото мнение, за примирие не могло да става и дума. И той и в Главната квартира били уверени, че турците лансират предложението за примирие само за да спечелят време. Че Турция никога няма да отстъпи доброволно нито Тракия, нито Македония, нито Одрин, нито Солун. Но тъй като без такива отстъпки у нас никой не може да сключи мир, то след една две недели на безплодни преговори военните действия пак ще се възобновят, но вече с много по-малки шанси за успех.

Аз неможах да се не сжглася с твърде основателните доводи на генерала, но пак привлякох вниманието му и на възможността на несполука.

— Какво да се прави, ще се опитаме пак та каквото даде Господ! Поне и Царя и Българския народ, че и ние с Вас ще останем с чиста съвест пред потомството и историята, че сме направили всичко, което беше в човешките сили. Няма такъв човек в България, който при дадената обстановка би се решил да поеме на себе си страшната отговорност да не атакува.

— Да, отговорих аз, историята и потомството вече хиляда години немогат да простят на Крума и Симеона, че, като дошли до Цариград, не го атакували и вземали. Няма съмнение, че и нам няма да простят, но Вие виждате обстановката, — решавайте!

— Ще се опитаме да атакуваме, сключи генерала, а там ще видим. Ако излезе, че противника е до толкова силен, че атаката бжде не по силите ни, — тогава вече ще говорим за примирие.

Аз помолих да ми се даде писмена директива, и генерала продикува на полковник Нерезова следующото:

Директива по Сжединените армии

№ 18

Обща главна квартира
Лозенград

3-й ноемврий 1912 г
5 часа след пладня.

Карта триверстна

За утрешно число 4-й ноемврий Негово Величество Главнокомандующия заповядва:

Сжединените армии да минат в настъпление и да атакуват противника на Чаталджанската позиция.

(под.) Помощник на Главнокомандующия
генерал лейтенант Савов

Аз веднага продиктувах следущата полска записка до командующия I-вата армия и до началниците на дивизите от III-та:

Утре на разсжмнувание сжединените армии ще атакуват неприятелската позиция. Предупредете частите да бждат готови за действие. През нощта артилерията ще трябва окончателно да заеме своите места. Заповед ще последва № 1279 3/X в 5 часа след пладня.

(подпис.) Командующия Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев

Кжм това време разположението на нашите войски на Чаталджанските позиции беше следущето:

От брега на Мраморно море (Арнауткой) до селото Езетин включително — I-вата армия в сжстав: 48 дружини, 120 орждия и 21 ескадрон. При това десния фланг до г. Чаталджа се заемаше от I-вата Софийска дивизия. От последния пункт до с. Езетин включително заемаше 6-та Бдинска дивизия; 10 дивизия беше разположена вжв втора линия в околностите на Албасан-Каджкой.

III-та армия. От Езетин до Ениккой беше разположена в пжрва линия 9-та пехотна Плевненска дивизия (1-ва и 2-ра бригади). В ляво от нея по гребена през Калфаккой до с. Тарфа заемаше позиции 3-та дивизия, в сжстав три бригади. Около Джелепкой и Орманли, на крайния леви фланг, се разположи 2-ия Искжрски полк с две планински батареи и една полска. В бойната линия на III-та армия зае позиции артилерията на 3-та, 4-та, 5-та и 9-та дивизии, при което кжм 9-та дивизия се присжедини артилерията на 4-та, а

кжм 3-та — оная на 5-та; една бригада от 4-та дивизия стоеше като ближайша поддржка на 9-та дивизия. Две бригади от 4-та и две от 5-та дивизия стояха във втора линия и се предполагаше да се употребят за артилерийски резерв на III-та армия. При туй, 4-та дивизия се групираше около Акалан, а петата около Софас. Общата численост на III-та армия по този начин достигаше: 84 дружини, 288 орждия (в това число 24 гаубици и 12 планински). Но сега числото на дружините не даваше вече вярна идея за силата на армията, тъй като средния състав на дружините беше 500—700 човека, а имаше полкове, като например ония от 2-та бригада на 4-та дивизия, където в строя се числяха на лице средно по 1500 пушки на полк, или 350 на дружина. Сравнително поплъни бяха дружините от 9-та дивизия, която едва що беше пристигнала от под Одрин.

Плана на атаката. Това предварително разпределение на силите беше в свързка с нашата идея за атаката, след произведените рекогносцировки. Нашият план състоеше в следното: *Да демонстрираме с по-голямата част от силите на I-ва армия от морето до Езетин. Да поведем вспомогателна атака с 9-та дивизия, поддржана от частите на 10-та и 4-та, на участъка Езетин—Чанжкча. В случай на успех, тази атака да се преобърне и в главна, но нейната цел е да прикове турския център на мястото му. След това, главния щурм да се води на участъка Чанжкча—Лазаркойой. Ако последния сполучи, да загнем тогава с лявото рамо напред и да се стремим да отхвърлим противника към Мраморното море.* При съществуващите местни условия ние не намирахме друга по-подходяща комбинация. Силите, които се предназначаваха да вземат участие в главната атака, състояха от: три бригади от 3-та Балканска дивизия, две от 5-та (2-ра и 3-та), една от 4-та (2-та) и една от 9-та (1-та). Всичко 56 дружини и 250 орждия. Към тях в случай на нужда можеше да се присъедини още и една бригада от 4-та дивизия.

Тъй като главната маса от артилерията на III-та армия беше разположена на гребена между Еникьой и Тарфа, на $4\frac{1}{2}$ — 6 километра от неприятелската главна позиция, то първоначалните действия тук имаха за цел да си завоюваме по-близки позиции за артилерията. Артилерията ни на юг от Ухлалли също се нуждаеше от такова приближаване. Само батареите от 4-та дивизия, които стояха на височините около Чанакча и Кестеник, имаха сравнително добра позиция, но и те стреляха с мерник 3—4 километра.

За времето от 31-ий октомврий до 3-ий ноемврий ние бяхме сполучили да се окопаем и да си създадем на позициите твърде яка упора. Окопите ни бяха от полски профил за стрелба от коляно. Пътищата в длъж на позицията и в тила бяха поправени. Началниците на дивизиите си свър-

заха наблюдателните пунктове с телефон, а с нас едновременно с телефон и телеграф.

В развитие на горнята директива аз, в качеството ми на командующий сжединените армии и едновременно командующ III-та, издадох следующата.

Заповед по сжединените армии.

№ 6.

Ермениккой

3-й ноемврий 1912 г. 7 ч. сл. пл.

Карта триверстна.

Сведенията за противника остават предишните с добавление, че сжсредоточената срещу нас артилерия била в твърде ограничено количество и от най-разнообразни калибри от стара и нова система.

Поверената ми сжединена армия да настъпи утре за да атакува неприятелската Чаталджанска позиция, за което:

1) Първа армия да атакува на пространството между Бакчеиш кйой и редута Санджак тепе включително, като се старее с левия си фланг да разкъса неприятелския център около Хадемкйой.

За постигане на последната цел 10-та дивизия да се насочи и употреби зад 6-та. В боя да вземе участие по възможност всичката артилерия на армията.

За обезпечение десния фланг от Бююк Чекмедже до Бакчеиш кйой, а така също и от кжм Мраморното море, да се остават само най-необходимите сили.

Кавалерийската дивизия с всичките си сили да се сжсредоточи около с. Аврен.

2) Третата армия да атакува от укреплението Курт дере включително до езерото Деркос, за което ще настъпи тжй:

а) 9-та Плевенска дивизия, с придадената ѝ бригада от 4-та и с артилерията на двете дивизии, да атакува от Курт дере до линията: укреплението VII — Яйсорен включително. За началник на това крило се назначава генерал майор Сираков.

б) 3-та пехотна Балканска дивизия, с придадената ѝ артилерия, от 5-та Дунавска дивизия, без една не с/с планинска батарея която остава в Софас, — да атакува участъка от горепоменатия за 9-та дивизия до езерото Деркос, като се постарее да завладее планинския масив юго-източно от Лазаркйой. След като си премести там артилерията, ще продължи настъплението до линията Яйсорен-укреп. Дели Юнус. За началник на това крило се назначава генерал майор Сарафов.

в) 5-та пехотна Дунавска дивизия ще остави 2-ия Искърски полк в Джелеп кийой - Ормали за наблюдение и охранение на крайния леви фланг. 2-ва и 3-та бригади от тази дивизия с една планинска нескорострелна батарея да се съсредоточат около Софас и да бъдат готови да подкрепят левия фланг на 1-та линия по мое разпореждане.

г) Останалите две бригади от 4-та Преславска дивизия да се съсредоточат на левия бряг на реката Арк, между Субашкйой и Акалан, с цел да подкрепят дясното крило на III-та армия по мое разпореждане.

3) С цел да се намалят загубите от артилерийския огън настъплението да се почне в 5 часа пред пладня.

4) Аз ще се намирам на височините на 3 километра на изток от Акалан. Щабовете на дивизиите от III-та армия и щаба на I-та армия да се свържат с моя наблюдателен пункт посредством телеграфа през Ерменикйой.

(п) Командующ съединените армии
генерал лейтенант Димитриев

Проект на тази наша заповед ние прочетохме генералу Савову, който я одобри напълно. Като имах пред вид неудобствата от командването едновременно и на съединените армии и на III-та, аз помолих генерала да вземе на себе си първата роля, като предостави да се заема изключително с ръководението боя на III-та. Но той отклони това, като го мотивираше с недостатъчното познание с условията на местността и с необходимостта още на другия ден да замине за Лозенград.

Атаката на 4-ий ноемврий.

Часа в 6 преди пладня на 4-ий ноемврий, ние с генерала Савова и в съпровождение на целия щаб вече отивахме за нашия наблюдателен пункт. Времето беше облачно; от към Черното море духаше студен пронизващ вятър. Из пътя на всяка крачка срещаме единични войници, болни, които се връщаха назад. При влизането в Акалан ние срещнахме вече цяли групички холерно болни. Мнозина бяха налягали до сградите по улицата, из които и чакаха медицинска помощ. По нататък, при движението ни към наблюдателния пункт, числото на болните още повече разтеше. Това бяха войници преимущественно от 4-ти п. Плевненски полк, бойния участък на който беше непосредствено пред нашия наблюдателен пункт.

Между туй гръмът от артилерийската стрелба все повече и повече се усиливаше. Часа е 7 1/2 и ние сме вече на наблюдателния си пункт над Чанакча. Пред нашите очи се

открива грандиозната картина на боя по всичката линия. От наша страна ревяха 400 орждия; от страната на противника, според направените наблюдения, не по-малко от 200. Към това се присъединяваше и артилерията от турския флот. Пет или шест турски военни кораби водяха твърде оживена стрелба на нашия десен фланг. Три също такива единици обстрелваха нашия ляв фланг по направление на Орманлий и Джелепкойой. Пред нас прашеше и оживената стрелба от десетки хиляди пушки и няколко десетки картечници. Стотини и хиляди облачета от шрапнелните пръскания блещукаха в пространството над линиите на нашето и неприятелско разположение. Батареите ни, които се виждаха на тарасита пред нашия наблюдателен пункт на 400—500 крачки от нас, буквално биваха потопени в шрапнелни пръскания. Неприятеля беше преценил тяхното важно значение и се мъчеше да ги задуши. Масата на нашата артилерия на Тарфенский гребен се обстрелваха сравнително слабо; но и нейната стрелба, виждаше се, че е малко действителна. Там стреляха с мерник 5—5 1/2 километра.

Но да проследим боя на III-та армия по подробно. Боя на приморския отряд. Този отряд, както помним, състоеше от 4 дружини на Искърския полк, две планински и една полска битареи. Той беше заел позиция на височините около Орманли и Джелепкойой, и имаше за задача да наблюдава и охранява както пясачната ивица между Деркоското езеро и морето, тъй и морската ивица от Ормали до Подима. Сутринта на 4-то число противника прояви тук стремление да настъпва. Неговото движение по ивицата се прикриваше от флота, който зае позиция на разстояние на 4—5 километра от брега и почна да обстрелва позицията на Искърци с анфиладен огън.

Изпърво впечатлението от тази стрелба види се беше твърде силно, тъй като аз получих ред оплаквания за тежкото положение на отряда. Началника на 5-та дивизия в донесенията си особено подчертаваше и настояваше, че неприятеля непременно ще произведе сериозен десант на фланга ни щом ние се ангажираме добре в Чаталджанския бой. Това обстоятелство ни принуди да държим 3-та бригада от тази дивизия при Софас, та в случай на нужда да може да се изпрати и към Джелепкойой и Ормали. Но след като се убедиха в безплодността на стрелбата от флота, и началството и войниците се поуспокоиха, песимистическите донесения престанаха, и навечер ние считахме нашето положение на този фланг доста обезпечено. Настъплението на неприятеля се завърши само с влизанieto му в сферата на артилерийския огън. Той спре по средата на пясачната ивица и се окопа.

Боя на 3-та Балканска Дивизия. Третатата Балканска Дивизия през последните 5—6 дена пострада най-много от

болестите. От строя, по официалните сведения, бяха излязли около 6,000 души. В действителност те се оказаха много повече. За боя дивизията се развжрна така :

I-та бригада с две скорострелни и две нескорострелни отделения, две гаубични не скорострелни батареи — на участжа от пресичането на пжтищата : Джелепкой-Тарфа сжс Сжрбезли-Тарфа, и до височината, която се немира на два километра на юго-изток от с. Тарфа. (Гледай трезверстната карта и приложения № 10 и № 11).

II-та бригада на юг от пжрвата и до Еникйойската речка. Тя се поджржаше от огжня на три скорострелни и две не скорострелни отделения.

III-та бригада сжставила дивизионен резерв и се разположила на два километра източно от Калфакйой.

На разсжмнувание на 4-то число предните бригади тржгнали напред без да срещнат в началото особно сжпротивление. Около 10 часа сутринта, пжрва бригада достигнала с Черноморския си полк до пжтя Лазаркйой-Чанакча, и с това дала вжжможност на една част от своята артилерия да се премести напред на цели два километра. 11-ия Сливенский полк, който действуваше по-на север, до брега на езерото, се движел по-бавно, тжй като нему предстояло да премине по твжрде пресечена и блатиста местност, обраснала и с гжст шубрак. Но часа кжм 11 и той сполучва да излезе на Лазаркйойския гребен. Тук противника среща нашите полкове сжс силен огжн. Но поджржани от нашата артилерия, виригите, макар и твжрде бавно, все пак продължавали да настжпват и часа около един след пладня завладяли селото Лазаркйой и двата окопа, които на плана сж обозначени с № 1 и 2. Тук обаче те сж срещнати с такжв силен пехотен и артилерийски огжн, че по-нататжк не могли да напредват, Особенно чувствителен бил фланговия огжн откжм окопа № 3. Станало нужда щото веригите да се спржт и окопаят, като изпитвали големи загуби. Числото на болните, което като че ли вчера проявяваше една тенденция за намаление, сега пак се увеличило. Стотици слаби войници се проточили назад, за да тжрсят медицинска помощ. Часа 1 след пладня ние дадохме в распореждането на началника на 3-та дивизия 2-та бригада отъ 5 дивизия, която е била насочена кжм Лазаркйой.

Втората бригада от третата дивизия пжрвоначално настжпвала доста сполучливо, но когато влязла в сферата на пехотния огжн, сжщо била срещната с такжв убийствен огжн, че била принудена да се спре и окопае. Промжквайки се крачка по крачка, и обстрелвана фронтално и флангово, тя вечерта сполучила да се приближи на 600 крачки до

окопа № 3, гдето и спряла и се окопала. За да я поддржат били вече испратени две дружини от третата бригада на същата дивизия. Бригадата е съпровождана от две скорострелни батареи, които сполучили също да напреднат на 1 $\frac{1}{2}$ —2 км.

Боя на 9-та пех. Плевенска дивизия. Сутринта на 4-ий ноемврий 9-та дивизия имаше на позициите от нейния участък 15 полски скорострелни батареи, три гаубични също скорострелни, плюс още 9 нескорострелни батареи, а всичко 126 оръдия. Своя участък дивизията заела по следущия начин:

От Еникьойската рекичка до височината над Кестеник включително, 1-та бригада — полковете 4-ий Плевенски и 17-ий Доростолски. От този последния пункт до височината непосредствено северно от Езетин—2-та бригада. Полковете от 3-та бригада на Плевенската дивизия били разположени във втора линия, като дивизионна поддржка, зад центра и десния фланг на Плевенската дивизия. 1-ва бригада от Преславската дивизия беше разположена между Кестеник и Акалан. Тя макар и да се считаше в мое разпореждане, но имаше назначение да поддржа в случай на нужда и 9-та дивизия, за което бяха известени и началниците на двете дивизии.

И тук, на разсжмване на 4-то число, двете плевенски бригади почват настъплението си безпрепятствено, и почти незабелезани се срещат в долината на Карасу. Щом обаче почнали да преминават рекичката, те били срещнати с убийствен фронтален и флангов пехотен и артилерийски огън. Загубите изведнаж взели твърде големи размери, та понататъшното настъпление отивало твърде бавно. Надвечер 4-ий Плевенски полк, поддржан в ляво от бригадата на 3-та дивизия, сполучва да се приближи до самото укрепление № 3, завладял стрелковите окопи пред него и се опитал да напредне още, но не можал.

Също се спрели и полковете, които действуваха по-вдясно. 17-й Доростолски полк достигнал до средата на височината, гдето е разположено укрепление № 7, но понататък не можал да напредне, макар че последователно към вечерта били въведени в бойните линии всички полкови поддржки.

Втората бригада на 9-та дивизия, в първия си устрем, около часа един след пладня, достигнала на 400 крачки от укрепление „Каракол нокта“, но тук тя била посрещната с такъв силен огън особено от фланга, че също не била в състояние повече да напредне. Вечерта към две батареи от 9-ия артилерийски полк се спуснали от гребена до самия бряг на рекичката Кара су и, като се снели на открита, едва само маскирана от върбалака позиция, били готови с най-

действителния си огън да поддржат бригадата. Това бяха батареите на храбрите капитани Филипов и Биачев. Един от полковете на 3-та бригада от 4-та дивизия следвал зад бригадата, но пред вид на твърде слабия си числен състав и благодарение на съвършено откритата местност, също не можал да напредне повече. Другия полк от тази бригада бил изпратен зад 17-ия полк и му послужил като поддръжка отзад.

По тоя начин, боя на 4-то число в района на III-та армия изобщо като че ли беше доста успешен. Почти цялата бойна линия се беше преместила доста много напред, а на места нащите вериги се бяха приближили на 300—400 крачки от главната позиция на противника. Но този успех беше купен твърде скъпо. Почти всичките части бяха влени в стрелковите вериги и все пак последните бяха твърде редки. Благодарение на неприятелския огън, а главно поради холерата, която достигна през тези два дена апогея си, от строя бяха излезли 15,000 души. Цели вжрволици войници, бледни, посинели, изнемощели едва си вдигаха краката и се прибираха назад. Чувствувахе се вече, че ние прекарваме страшен кризис, с който мъчно ще се справим. Заетите неприятелски окопи и укрепления съставляваха само първата предня линия от неговите позиции. Трябаше още да преодолеем втората — главната, и след това третата тилна позиция. Между туй, в резерв на армията оставаха само две бригади от Преславската дивизия с численост всичко около 6000 души и след това третата бригада от 5-та дивизия с численост около 4000 души.

Боя на I-ва армия на 4-то число.

В нашата заповед за боя, на I-ва армия беше дадена задача да атакува на участъка между Бакчеиш и редута Санджак тепе. В разговора, който имаме с командующия I-а армия на 1-й ноемврий в Ермениккой, ние бяхме му изложили подробно нашите съображения за действията на неговата армия. Ние особено привличахме вниманието му на непроходимостта на реката Кара су на юг от моста при Бакчеиш кйой и на труднопроходимостта между железопътния и шосеен мостове. В заключение ние препоръчахме на генерал лейтенанта Кутинчева да се ограничи само с наблюдението на участъка от брега на Мраморно море до Бакчеиш кйой и да насочи главните си усилия към с. Езетин, като поддържа по най-енергичен начин атаката на 9-та дивизия. Със същата цел ние и в разговора си и в гореприведената наша заповед искахме щото 10-та дивизия да се привлече и употреби зад 6-та Бдинска — на левия фланг на I-ва армия. За непроходимостта на реката Кара су на упоменатия

участък ние донасяхме и в щаба на действащата армия още на 29-й октомврий. Тогава I-ва армия още не ни беше подчинена и с риск да бъдем укорени, че се бъркаме в чужди работи, ние в донесението си от горното число, под № 1166 между другото пишехме: „Според добитите сведения долината на Карасу, на юг от Чаталджа била твърде бла-тиста и трудно проходима, за това ще бъде добре щото I-ва армия, при по-нататъшните си действия, да поема полуна-ляво, за да подържи моя десен фланг“. Когато след това генерал Кутинчев ни бе подчинен, ние го поканихме в Ер-мени кйой и там подробно му разправихме мисълта за необ-ходимостта да наблегне главно на своя ляв фланг.

В навечерието на боя, като желаях да подчертая важ-ността на действията от кжм Езетин, аз изпратих до гне-рала Кутинчева още и следующата телеграма:

Каджкйой, Командующий I-а армия *)

Сжединените армии утре на разсжмване ще атакуват неприятелската позиция. *Аз имам намерение да употреба 10-а дивизия зад 6-а, от кжм Езетин.* Разпоредете щото ар-тилерията да бъде окончателно установена на позициите и привлечете 10-а дивизия кжм Вашия десен фланг. Помощника на главнокомандующия генерал Савов е тук.

№ 1272. 3/XI 1912 г. Ерменикйой.

(под.) Командующий сжединените армии
гннерал лейтенант Димитриев.

Но да продължим своя разказ. В развитие на нашата заповед за боя командующия на I-вата армия издал следую-щата заповед.

Заповед по I-ва армия

№ 51

Карта 1:126,000 Шаб с. Каджкйой 3.XI 1912 г. 9 ч. 30 м. сл. пл.

1) Сведенията за противника остават сжщите, както и в заповедта по армията под № 49, с добавжк, че импровизи-

*) Мен беше странно след това да прочета в една статия на ге-нерала Фичева, печатана в един ежедневник, че аз сжм бил натжпкал I-ва армия в блатата на Карасу и че това било една от причините на на-шия неуспех. Такова натжпкване имаше, но то ни най-малко не се дължи на моите незнания на местността или разпореждания. Горепри-ведените три документа най-добре доказват нашата твърдост и опро-вергават голословните натяквания на генерала Фичева, писани не знаем с каква цел.

раната неприятелска армия състои от 80—100 хиляди души, и че неговата артилерия, в твърде ограничено количество, състои от най-разнообразни калибри.

2) Вляво от нас действа III-та армия, която утре ще атакува противника на линията: Форт Курт дере — Деркоско езеро. На десния фланг на III-та армия, северно от Езетин, действа 9-та пехотна Плевненска дивизия.

3) Утре в 5 ч. пр. пл. поверената ми армия ще атакува противника на укрепената му армия в участъка Гяур баир — Махмудие — Санджак тепе включително, за което:

а) Кавалерийската дивизия утре сл. пл. да се събере в с. Аврен.

б) 10-ия конен полк да се разпослочи при чифлика Чешликкой и да поддържа връзка между страничния отряд в Арнауткой и десния фланг на 1-та Софийска дивизия, като заедно с това наблюдава и брега на Мраморното море от Бююк Чекмедже до Силиврия включително.

в) 1-ва п. Софийска дивизия да настъпи и атакува на линията Гяур баир — Бакчеиш тепе включително.

г) 6-та п. Бдинска дивизия и придадените ней части от 10-та дивизия: 47 пех. полк (3 дружини), 1 с. с. и едно не с. с. артилерийски отделения: да настъпи и атакува противника на линията Ахмед Паша — Махмудия включително, като впоследствие разпространи своите действия до Санджак тепе.

д) 48-ия пех. полк с две батареи се назначава за действие у Арнауткой, с задача да охранява десния фланг на армията. При благоприятни условия той няма да пропусне да прояви активни действия в направление на Бююк Чекмедже.

е) I-та бригада от 10-та дивизия с две с. с. и две не с. с. батареи ще се събере на един километр източно от с. Албасан и ще остане в мое разпореждане.

4) Препоръчвам на началниците на дивизиите да запазят в свое разпореждане известна част маневрируещи войски, като имат пред вид, че те могат да се опират само на дадените тем сили.

5) Да се установи тясна връзка между I-ва и 6-та дивизии.

6) Вжв време на боя аз ще се намирам на височините на 1 $\frac{1}{2}$ километра западно от Чаталджа на възела на пътята.

(под.) Командующ I-ва армия

генерал лейтенант Кутинчев

Като сравняваме тази заповед по I-ва армия с нашата по съединените армии, ние виждаме, че между тях съществува принципална разлика. Аз имам пред вид да се игно-

тира учасжка Бакчеиш и на юг като блатист и недостъпен; командующия I-ва армия намерил за нужно да го атакува и за тази цел употребил най-силната си дивизия. Аз имах пред вид да налегнем главно северо-източно от Езетин, кжм Санджак тепе, за да се подържат най-енергично действията на 9-та дивизия; генерал лейтенант Кутинчев насочва тук само $\frac{1}{3}$ от силите си, и атаката на Санджак тепе обуславя от предишните си успехи. Ние и в разговора и в писмените си две заповеди искахме щото цялата 10-та дивизия с артилерията си да се притегли за благовременно зад левия фланг на армията, та там да се нанесе решителния удар; генерал Кутинчев изпраща там само три дружини от 47-ия полк (вместо 16). Ние препоръчваме да се изкара на позициите всичката артилерия; командующия I-ва армия остава цели 5 батареи в бездействие в Албасан. По всичко се вижда че между моето и на командующия I-та армия разбиране за относителната важност на разните пунктове на неприятелското разположение съществуваше огромна разлика. Тя беше види се още по-голяма и в разбиранията ни за воденето на боя, за употреблението на армейските резерви и прочие.

Но да пристъпим и кжм описанието на *действията на I-ва армия*. На десния фланг около Арнауткой турците се ограничили само с обстрелване на този район от флота си. С тази цел техни два крайсера влизали в залива Бююк Чекмедже и целия ден стреляли от най-големите си морски оръдия по направление на Папас тепе. Снарядите макар и да достигали, не нанасяли никаква вреда. Моралния ефект от тжзи стрелба бил сжщо нищожен. Войниците се бяха вече фамилиаризирали с тази шумна стрелба и приветствуваха всеки пролетял снаряд-гигант с обикновените войнишки шегѝ. Други шесть кораба, в това число и две канонирки се били приближили отпърво кжм западния бряг на Бююк чекмедженския залив, и сжщо открили огън по страничния наш отряд в Арнауткой, но обстреляни от нашите полски батареи, те скоро си прибрали котвите и се отдалечили кжм източния бряг на залива. Около пладня турците се опитвали да направят и десант около Кум Бургас, но, срещнати с огъня на артилерията, те повърнали своите лодки назад и повече не се опитвали.

I-ва пехотна Софийска дивизия се развърнала на учасжка от с. Папас Бургас и до чифлика Ескидже, като имала главните си сили между ж. пжтния мост и оня на шосето Чатааджа—Чифлик Груша. 6-та Бдинска дивизия настъпвала северно от Софийската до с. Езетин.

В 5 часа сутринта дивизията тржгнала напред и сравнително безпрепятствено дошла до реката Карасу. Тук вече неприятеля, който очевидно стреляше на отрано опреде-

лени дистанции, развива убийствен артилерийски огън. При все това, като използвала най-рационално всички гънки на местността и полутъмнината, тя достигнала до Карасу и тук залегнала. Сега обаче, положението на частите станало много мъчно. Огъня на противника вземал ужасяващи размери. Особено тежко било положението на десния фланг на I-ва дивизия, която имала пред себе си почти непроходима река с твърде блатисто дъно. Няколко десетки от ония смелчасти, които се опитваха да се спустнат в реката, се издавили. Станало нужда да се спрат, да се окопаят на бързо и да водят само огнев бой. В доста тежко положение попаднала и 6-та дивизия с тази само съществена разлика, че реката пред нейния фронт била по проходима и даже нейде дъното ѝ било използвано като прикритие.

Под защитата на излезлата напред пехота, няколко батареи както от 6-та, така и от 1-та дивизии се приближили на 1—1½ километр. Техния огън малко пооблегчил положението на пехотата. Веригите на 6-та дивизия почнали да излизат от руслото на реката и да се окопават на равнината по левия бряг. Но да напреднат повече, без сериозен импулс отзад, те не съмogli, та останали в тава положение до вечерта, търпейки чувствителни загуби. Особено бил чувствителен и пехотния и артилерийския огън от фортовете Махмудие и Хамидие.

По пладня, като ни донасяше за тежкото положение на 6-та дивизия, която била обстрелвана и от няколко орждия от едър калибр, командующия I-ва армия ме молеше да му дам едно гаубично отделение. Тази прозба, за жалост, аз не можах да удовлетвори, защото всички гаубици бяха настанени на позициите на III-та армия и работяха най-енергично. Но независимо от това, изпращането им би могло да стане само по кръжни и лоши пътища през Акалан и Кабачка, което в най-добрия случай можеше да се изпълни за два дена. В резултат, извадените от бойните линии гаубици рискуваха в най-решителния период на боя да се скитат нейде в тила. В този смисъл ние и отговорихме, но очевидно в щаба на I-ва армия сж предавали такова преувеличено значение на тези 12 гаубици, че отпосле исканието се повтаря още няколко пъти. Тези орждия, повтаряме, работиха у нас в III-та армия най-енергично, но в масовия артил. бой на 400 орждия тяхното значение се губеше. Няма съмнение, че и в I-ва армия те нямаше да упражнят някое особено влияние за хода на боя.

Бригадата от 10-та дивизия, която беше в резерв, както и петте батареи, останали в Албасан не взели участие в боя.

Заклучение за боя на 4-то число. И тъй, вечерта на 4-то число боя изобщо се свърши с нерешителни резултати.

Както III-та, тжй и I-ва армия сполучиха да преместят своите първи бойни линии доста близко — на места до 400—800 крачки. В боя бяха въведени целите 3-та, 9-та, 6-та и 1-ва дивизии, и освен това три полка от 5-та, два от 4-та и два от 10-та. В армейски резерв на III-та армия оставаха една бригада от 5-та и една от 4-та дивизии в твърде слаб състав. Нашата интензивна артилерийска стрелба не дава никакви резултати. Надвечер не беше мъчно да се констатира, че артилерията на противника беше останала почти неуязвена. Причини: 1) Големите дистанции, от които ние по условията на местността трябвахе да водим стрелбата; 2) Облачното време, което затрудняваше наблюденията и регулирането на стрелбата; в) недостатъчно изкусното комбинирание на действията на пехотата и артилерията на някои участъци; г) твърде пресечената местност на неприятелската позиция, която даваше възможност на турците да си маскират отлично както артилерията, така и окопите въобще.

Като резултат от слабия ефект на нашата артилерия се получи една голяма загуба на хора, излезли от строя от огъня на неприятелската артилерия. Освен това лошото време голямата влага, студ, нямането възможност да се нахранят войниците с гореща храна, подготвената почва за болестта; всички тия причини им искареха от строя два, а на места и три пжти повече хора. Вечерта целия ближайши тил беше пжлен с скитници болни войници. Чувствувахе се че ние преживяваме един от най-тежките кризи, който не обещавахе нищо добро.

С такива впечатления напустнахме около 6 часа вечерта наблюдателния пункт и се върнахме в щаба си в Ерменикийой.

За през нощта ние направихме разпореждане щото частите да се окопаят на заетите места, да се приближи гдето може артилерията, да се учреди най-голяма бдителност и да се напрегнат всички усилия за да се нахранят при най-малка възможност войниците с гореща храна. На нощна атака ние не се решихме ето по кои съображения: Недостатъчно знание на местността, духа на противника не беше още накърнен до толкова, че да имаме право да се надяваме на слабо съпротивление. И нашия дух, поради терора от болестта, беше не тжй висок, за да можем да се решим на една нощна атака. Ние препоръчяхме само, там гдето бжде възможно, да се излезе напред, та да се заловят и прикрийт по добри за артилерията ни позиции.

Ние се върнахме в Ерменикийой с впечатлението, че неприятеля, макар и да се е усилил, но все пак не до такава степен, че да не можем да продължим атаката. Нашите впечатления се разделяха напълно от генерал Савова, който през целия ден беше с нас на наблюдателния

пункт. Резюмето от тия впечатления аз предадох в щаба на армията със следующата телеграма.

Началник щаба Действуещата армия.

Днес към вечерта боя се завърши с задоволителни за нас резултати. Третата армия сполучи да заеме едно изгодно изходно положение за утрешните действия. Неприятеля се държи строго пасивно и не прояви нимакви активни намерения. Неговия флот през всичкото време обстрелваше и двата ни фланга, но безрезултатно. Боя ни потвърди, че неприятеля няма тежка артилерия. № 1305 4 XI 1912 г. 8 часа след пладня.

(п) Командующ съединените армии
генерал лейтенант Димитриев

Действията на Щаба на Съединените армии на 4-то число.

От нашия наблюдателен пункт ние виждахме ясно картината на боя на решителния участък. Часа до един след пладня боя се развиваше съвършено нормално. Бойните ни линии, макар и бавно, но все напредваха. Около часа един, в района на Плевненския полк до с. Чанакча, се разнесе особено оживена пушечна и оржейна стрелба. Скоро ние забелязахме значителни групи войници да се връщат назад. Нам ни донесоха, че полка попаднал под флангов огън от ляво, и че едва се удържал. Ние пращаме на началника на 3-та дивизия следующата заповед:

Началнику 3-та дивизия.

Необходимо е щото вашия боен ред да настъпва по-енергично за да даде възможност на 9-та дивизия да извади напред своята артилерия, а така също да даде един импулс и на пехотата ѝ. № 1295 4 XI 1 часа след пладня.

(п) Командующ 3-та армия
генерал лейтенант Димитриев

В същото време на началника на 9-та дивизия, който донасяше че не могли да настъпват по-нататък, беше отговорено:

Началнику 9-та дивизия

Предните части на дивизията да се окопаят на заетите места до като не се получи възможност пак да настъп-

пите. На 3-та дивизия е заповядано да настъпни по-енергично. № 1296 4 XI 18 часа след пладня.

(под.) Командующ III-та армия
генерал лейтенант Димитриев

До тези събития, още часа в 9 сутринта, ние отправихме следующите телеграми:

Началнику 5-та дивизия.

Следете за хода на боя в 3-та дивизия и съобразно с това предвижете Вашите две бригади. Бъдете готови да подържате 3-та дивизия с една бригада, но само при действителна необходимост. По заповед. № 1291 4 XI 9 часа 20 м. пред пладня.

(под.) Началник щаба на III-та армия
полковник Жостов

Началнику 3-та дивизия.

Направено е разпореждане, щото в случай на нужда 5-та дивизия да Ви поддържа с една бригада. Заповед 4 XI 9 ч. 30 м. пред пладня.

(под.) Началник щаба
полковник Жостов

Като виждах твърде бавното настъпление на 2-та бригада от 3-та дивизия пред Еникьой, и като имах пред вид да се заеме до вечерта по-изгодно положение на този участък, аз около 3 часа след пладня изпратих следующата телеграма.

Началника 3-та дивизия.

Подържете и подбутнете вашата втора бригада за да настъпни още напред и да заеме до вечерта язика, който се намира на 2 километра източно от Еникьой. Инак Вие ще бъдете поставени в трудни условия за ношуване на сегашната линия. Заповед № 1300.4. XI. 1612 г. 3 часа 40 м. след пладня.

(под.) За Началник щаба III-та армия
подполковник Азманов.

Началнику 5-та дивизия.

Приближете и двете си бригади към разположението на 3-та дивизия, но за сега без моя заповед не ги ангажирайте в боя. Заповед 1299. 4. XI. 1914 г. 3 часа 50 м. след пладня.

(под.) Началник щаба
полковник Жостов.

Около 6 часа вечерта, когато боя почна да утихва ние, преди да напуснем наблюдателния пункт, направихме още следующите разпореждания, които заедно с това характеризират и обстановката на 4-ти вечерта.

До началниците 3-та и 5-та дивизии.

Заповед. Тази вечер частите да се окопаят солидно на заетите места, за да прикрият излизанието на всичката Ваша артилерия напред. Утре на фронта на Вашата дивизия ние ще продължим нашите решителни действия. За същата цел тази нощ ще пристигне и една бригада от 4-та дивизия и ще застане зад Вашето разположение. Нахранете по възможност войниците си тази вечер с гореща храна. Щаба ще нощува в Ерменнкой. Пропуск „пушка“, отзив „Пирдоп“ № 1303. 4.XI 1912 г. 5 ч. 30 м. сл. пладня.

(под.) За начал. щаба на III-та армия
подп. Азманов.

Началнику 4-та Преславска дивизия.

Днешните рекогносцираващи боеве се завършиха с едно значително приближаване към предните упорни пунктове на противника. Нощес нашите предни части се окопават на заетите позиции. Изпратете по-здравата бригада в Калфакьой, от гдето предполагам утре да поведе решителната атака. Другата Ви бригада остава на занимаемите места и ще служи за поддръжка на 9-та дивизия. И двете тези бригади могат да бждат въведени в бой само по моя заповед. Пропуск „пушка“; отзив „Пирдоп“. № 4.XI.1912 г. в 4 часа след пладня.

(под.) За началник щаба на III-та армия
подполковник Азманов.

Началнику 9-та дивизия

Заповед. Щаба на армията ще нощува въ Ерменикой? Днешния рекогносцировачен бой се завърши с завладява-

нето на някои предни пунктове на неприятелската позиция, на които трябва да се утвърдим нощес; закрепете за себе си заетите места, като през нощта се окопаете солидно. Ако бъде възможно преместете през нощта артилерията си на по-решителни дистанции. Постарайте се да нахраните войниците довечера с гореща храна. Пропуск и пр. (сжщите) 4.XI 4 часа 25 м. сл. пладня.

(пол.) За началник щаба III-та армия
подполков. Азманов.

До началника на 3-та, 5-та, 4-та и 9-та дивизии и до командующия I-ва армия.

Разпоредете и проверете щото всички началствующи лица до бригадните командири включително да прекарат нощта на позициите при своите части. Бждете бдителни. № 1304 4.XI.

(под.) Командующия III-та армия
генер. лейт. Димитриев

Боя на 5-ий ноемврий

През нощта срещу 5-то число почна да роси. Пжтищата се разкаляха бжрзо. Гжста мжгла покриваше наоколо всичко. На времени на някои места не можеше да се види какво става на десет крачки. Лошото време най-напред се отрази на хода на болестта. Числото на заболелите от гастроинтерит и холера вземаше застрашителни размери. Артилерията през нощта напредна твжрде малко. Сжстоянието на времето, и огромната заболяемост се отрази силно на духа на войниците. Изтощените и изморени войници, след като прекараха нощта по студа и в окопите напжлнени с вода, станаха апатични и инертни.

При тези условия се явяваше вжпрос, какво до се прави. Да продължаваме ли атаката и през този ден, или да я отменим, за да дочакаме по-добро време. Надеждата за добро време беше твжрде ефимерна, тжй като ноемврийските дждове, веднжж почнали, се продължаваха в тия места цели недели. В действителност това се и случи: От този ден на сетне ние не видяхме добжр ден през целия ноемврий. При тези условия друг избор нямаше. Трябаше или да продължим операцията, като я свжршим в един два дена, или пжк сжвсем да се откажем от нея, да дочакаме паданието на Одрин и през пролетта с помощта на обсадната артилерия да поведем правилна бавна атака.

Тжй ни се представляваше положението на работите, когато сутринта получихме известието, че праз нощта частите

от 3-та дивизия сполучили да завладеят укреплението № 2, и в станалия там бой на ножове, нашите унищожили почти целия му гарнизон. В същото време получихме и известието, че и укреплението № 7 било взето от 9-та дивизия. У нас с генерал Савова отново възкръснаха надеждите. Повидимому — още едно усилие, и противника ще бъде сломен. Аз пак молих генерала да отидем напред, той да приеме командването на съединените армии, а аз да застана на чело на III-та и да водя по непосредствено нейните операции. Генерала обаче бързаше да се върне в Лозенград, гдето го чакали неотложими работи и ние се разделихме.

По пътя вчерашната картина се представляваше още в по-грозен вид. С пристигането ми на наблюдателния пункт, аз написах и разпратих следующата заповед:

До началниците на 3-та, 4-та 5-та и 9-та дивизия и командующия I-ва армия.

Нощес под защита на тъмнината нашите части сполучили да завладеят някои от упорните пунктове на противника и да се утвърдят на тях. Необходимо е да се развие достигнатия успех главно на десния фланг на противника. С тази цел 3-та дивизия да настъпва най-енергично, като използва мъглата, която парализира неприятелската артилерия. Началника на 5-та дивизия да предаде ближайшата, до бойната линия своя бригада в пълното разпореждане на началника на 3-та Балканска дивизия. Началниците на тези две дивизии да поддържат постоянна и най-тесна връзка както помежду си, тъй и с мене тук. Началника на 5-та дивизия да вземе в свое ведение пристигналата тази нощ в Калфакьой бригада от 4-та дивизия. № 1311. Наблюдателен пункт. 5-й ноември 1912 г. 8 ч. пр. пл.

(под.) Командующий III-а армия
генерал лейтенант Димитриев.

Между туй мъглата не се вдигаше. На около и напред не се виждаше буквално нищо. Дребен студен дъжд продължаваше да вали и пътищата ставаха трудно проходимы. Темпа на артилерийската стрелба постепенно слабееше. В замяна на това, в хаоса из непроницаемата мъгла се усиливаха пушечната стрелба и тряска на картечниците. Само периодически на кратки моменти се отваряха светли прозорчета сред мъглата и нашите артилериисти бързаха да ги използват, за да пратят на противника по 2—3 батареини реда. Но това беше, разбира се, стрелба без система и без особена тактическа връзка с действията на пехотата, която не можеше да има значение. Правилно взаимодействие, дър-

жания тъй да се каже пулса на пехотата от артилерията не можеше да има. Стрелбата на неприятелската артилерия също беше рядка, но понеже сега можеше да стреля съвсем необезпоквявана от артилерията ни, то и тя и пехотата и картечниците им насочиха своя съсредоточен огън по бойните линии на нашата пехота.

Донесенията на началниците на дивизиите и на командующия 1-та армия всички бяха идентични: „Неприятеля проявяванеобикновено упорство, обстрелват ни със силен кръстосан огън, загуби големи, не можем да напредваме без поддръжка на съседната дивизия“.

Часа около 11 тряска от стрелбата пред с. Еникьой се особено усили. Очевидно беше, че там става нещо решително. В открилия се на няколко минути сред мъглата просвет се виждаше как нашите вериги отстъпват. Скоро ние получихме цял ред донесения, от които можеше да се заключава, че е настъпил кризиса на боя, който се завършва с отбиването на нашите атаки по всичката линия.

Ето няколко от документите, които характеризират положението около пладня:

Генерал Сираков донася в 12 часа

Командира на 2-ра бригада ми донася тази минута, че неприятеля постоянно усилва войските си на юг от Еникьой. Аз пращам последните дружини от 41-й полк, които се намират в мое разпореждане, за да поддържа 2-ра бригада и ако бъде възможно да спре отстъплението на бригадата.

(под.) Началник дивизията
генерал майор Сираков.

Още в 8 часа сутринта ние получихме следующата, телеграма от генерал майор Христов:

2-ра бригада е цяла изразходвана, а 1-ва бригада от 3-та дивизия постоянно иска поддръжки. Тя е прибрала в своя район даже някои роти от Искърския полк, (от приморския отряд). Мога ли да им давам поддръжка от моята 3-та бригада, която се събира в Тарфа и се счита във Ваше разпореждане? № 516 5.XI в 8 часа сутринта.

(под.) Началник на 5-та дивизия
генерал майор Христов.

Беше му отговорено, че може, макар опасността от кжм черноморския бряг да не беше изчезнала.

Пратения от нас подполковник Азманов в района на 3-та дивизия, за да се запознае с положението там, ни донася с екстрена телеграма подадена в 11 часа и 40 минути пред пладня, от наблюдателния пункт на 3-та дивизия следующето:

Редута № 2 е отсжен от нашите вследствие силния натиск от страна на противника. Необходимо е да се наблегне от кжм 9-та дивизия и 1-ва армия. Генерал Сарафов взема в свое разпореждане и 2-ра бригада от 4-та дивизия (последния армейски резерв).

(под.) Подп. Азманов.

След няколко минути, пратения при 2-ра бригада 4-та дивизия от нас с цел да побърза излизанието ѝ, офицер от генералния щаб, донася:

Командующия III-та армия

Бригاداتа на полковник Енчева (2-ра бригада от 4-та дивизия, последния ми резерв) е отправена в 12 часа 45 м. след пладня кжм Ениккой. Ще остана при нея до вжвежданието ѝ в бой, ако кризиса още не е минал.

(под.) Ротмистр Жостов.

Ясно беше, че почти всичко от 3-та армия е вжведено в бой, и ние не само, че не настъпваме, но сме принудени да отстжим на неприятеля обратно взетите негови упорни пунктове. Числото на хората, които се насочваха в безредици назад постоянно се увеличаваше. В това време аз пращам на командующия I-ва армия още следующата заповед:

Мжгловото време твърде много помага за скрито приближаване. Неприятеля използва това обстоятелство и набляга силно на нашия ляв фланг, като си е отнел обратно някои от завладените пунктове. Атакувайте пред себе си най-енергично и се постарайте да вземете някои от неговите упорни пунктове. № 1313. Наблюдат. пункт 5.XI в 1 часа след пладня.

(под.) Командующ Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Часа около два след пладня при нас дотърча из мжглата ротмистр Жостов и ни доложи, че долу противника минал в настъпление и взел няколко от извадените напред наши батареи.

Аз още веднаж заповедвам да пуснат в контр атака последната „прясна“ бригада от 4-та дивизия (2-рата). В разговора, обаче, по телефона, командира на бригада полков. Енчев доложи, че бригадата му брой само 3000 души, *от които 1500 само могли да вървят*, а другите като слабо-силни могли да стрелят само от позициите.

С разбито сърдце изслушах аз доклада за ужасното положение на тази славна бригада. Това бяха доблестните полкове: Приморския и 31-я, които тжй славно се сражаваха при Селиоглу, Карагач и Чонгора. Тях не можеше да сжк-руши никакъв противник. Сега болестта ги унищожи...

Кжм сжщото време ние забелязваме отстъплението на цели големи групи от 4-ия Плевненски и 17-ия Доростолски полкове. Положението, очевидно, ставаше крайно критическо. Ние бяхме само на една крачка от масовото и общо отстъпление. Артилерията ни на Чанакчийските височини оставаше само сжс слабото прикритие на оная шепа хора от 1-та Плевненска бригада, които, по примера на своите храбри командири полковниците Кирков и Хаджиев, още се джржаха на десния бряг на Карасу. Не се виждаше и появляването на 1-та Преславска бригада, участжковия резерв на 9-та дивизия. Ние изпращаме около 2 1/2 часа следжущата телеграма:

Началнику 9-та дивизия.

Още веднаж Ви обржщам вниманието вжрху обстоятелството, че по всичко се види какво Вашия леви фланг е нравствено потресен. Вземете мерки да обезпечите артилерията на левия фланг, като за целта използжувате всички сили, които сж на разположението Ви. № 1327. 5.XI 1912 г.

(под.) Командующий III-та армия
генерал лейтенант Димитриев.

Положението на I-ва армия сжщо било незавидно. Според нашите сведения I-та Софийска дивизия попаднала в блатистата местност на юг от пжтя Чаталджа—Груша и не могла да напредва. Тя се тжлпяла около р. Карасу и имала големи загуби. 6-та Бдинска дивизия минала през нощта реката и достигнала до чиф. Ескидже, но тук била посрещната с убийствен кржстосан огжн, та сжщо не можала да настжпва. Неприятеля приспособил този чифлик за отбрана като го обжрнал в цяло силно укрепление. На вземанието на тези пунктове очевидно е бил изхарчен всичкия боен устрем на тази храбра дивизия. Сега и тя чакала вжздействието на своите сжседи. Долоприведената телеграма характеризира положението в I-ва армия:

Командующому Сжединените армии.

Първа армия днес в 5 часа сутринта почна боя с противника на линията Гяур баир-Бахчеиш табия-Хамидие-Махмудие. Като използва мъглата, артилерията на първа дивизия на разсжмнуване промени позицията си и се приближи. Сега, 10 часа сутринта, цялата армия е сериозно ангажирана в бой. Желателно е да се подбуди 9-та дивизия да облекчи нашето положение, като действа с гаубиците си, тъй като от кжм Каракол Нокта неприятеля най-много безпокои тила и фланга на 6-та дивизия. От кжм морето неприятелския флот развива усилена стрелба, като обстрелва нашия флангов отряд в Арнауткой и фланга на 1-ва дивизия. От 6½ часа падна силна мъгла, която покрива всичката местност. Сжобщете ми за положението на III-та армия.

(под.) Командующий I-ва армия
генерал* лейтенант Кутинчев.

Командующому Сжединените армии.¶

В 12 часа по пладня положението се представлява в следущия вид: 1-ва и 6-та дивизии водят ожесточен бой срещу дадените им обективи. Противника проявява необикновено силно сжпротивление; 2-ра бригада от 6-та дивизия сполучила да завладее пред себе си чиф. Ескидже, който според добитите турски кроки бил превжрнат в укрепление. № 110. 5/XI 1812 г.

Генерал лейтенант Кутинчев.

В това положение бяха работите около два часа след пладня. То можеше да се резюмира тъй: Нашите предни дивизии бяха претжрпели от огня, а главно от холерата, страшни загуби (както по-късно напр. 3-тата Балканка дивизия имала вжн от строя около 60% от своя сжстав). Бригадите, които бяха в резерв сж предадени всичките на началниците на бойните участжци, и при все това, те не само че не сж в сжстояние да настжпват, но на места сж се подали назад, при туй—в безредица. Действието на нашата артилерия е парализирано от мъглата. Всички чакат вжздействие то на своите сжседи и никой не е в сжстояние самостоятелно да напредне. Неприятеля почна да проявява активност, с преминаване в настжпление; а нашето упорство не е вече твжрде достатжчно за да го спре. Всичката ни артилерия е разположена тжй, че в случай на несполука ще трябва да се хвжрли, понеже движението ѝ по развалените вече от джда пжтища е немислимо, особено в кратжк срок.

Според сведенията от някои избягали дезертьори-християни, неприятеля получил две пресни дивизии от Трапезунд. Това се потвърждаваше и по количеството на противопоставената ни артилерия. От Лозенград в 10 часа и 50 м. получихме и следующата още телеграма:

В щаба на Сжединените армии.

Според сведения от Цариград турците сж сесредоточили главните си сили на десния фланг на Чатаалджанската позиция № 908.

(под.) Начал. щаба действующата армия

генер. майор Фичев.

При тези именно тежки условия, аз взех решението да се откажа от продължаването на атаките; да прекратя постепенно боя, и с това да спася армията от неименуема, по моята оценка, катастрофа. С това свое решение аз в същност само санкционирах създаденото фактическо положение. Да настъпваме повече с каква-годе надежда да достигнем някой решителен успех, ние не можехме. Това се чувствуваше и разбираше сега от всички. В най-добрия случай някои части, може би с цената на големи жертви, би могли да се преместят още няколко стотин крачки напред и да си повърнат утрешните позиции, но оставането на тези позиции, под силния кръстосан огън на неприятеля, неминуемо щеше да ги доведе до пълно, окончателно изтощение и пак отстъпление. При такова положение един нищожен напор с пресни сили от страна на неприятеля би ни създал катастрофа. Три четвърти от нашата артилерия, поради невъзможността да отстъпи, би останала в ръцете на противника.

Тежко, болно, обидно беше за нас да вземем решението за прекратяване на боя, но реалността беше по-силна от нашите чувства, и аз в 2 часа 30 м. след пладня взех това решение.

Разпорежданieto за прекратяване на атаката.

Но да се върнем веднага на своите основни позиции, ние не считахме за невъзможно. Отегляването ни деня щеше да повлече още по-големи загуби. Неприятеля, който би забелязал нашето отстъпване, можеше да премине в настъпление, за да ни преследва по петите и да завладее позициите ни преди ние да сме се свестили и организирали отново на тях. Такова прекратяване на боя при един малко-много бдителен противник, както е известно, е една от

най-мжчните тактически задачи. Тя можеше да се разреши с успех само нощя.

Имайки пред вид горните съображения, ние направихме следните разпореждания:

Началнику 3-та дивизия.

Пред вид на упорното съпротивление на противника на цялата линия, и пред вид на нашите значителни загуби, спрете временно настъплението, нощес усъвършенствайте вашите вчерашни окопи, окопайте се и на заетите позиции ще се удържате до крайност. Нощес оттеглете главната маса на Вашата артилерия на вчерашните ѝ позиции, като оставите само лявото отделение на Чобанова и всичката планинска артилерия на сегашните им позиции. Постарайте се да съберете и приведете в ред вашите части, като прибегнете в резерв поне две бригади, които да се разположат между Калфакьой и Софас. Това могат да бждат бригадата от 4-та дивизия и по-здравата бригада от 5-та. Никакви болни в тила да се не пропускат, освен несъмнено ранените. Попълнете през нощта вашите бойни припаси и бждете готови за упорит отбранителен бой. Свържете се по-тясно с мене и със съседната 9-та дивизия. № 1318. Наблюдателен пункт 5.XI 1912 г. 2 часа 40 м. след пладня.

(под.) Командующий Соединенные армии
генерал лейтенант Димитриев.

Началнику 9-та дивизия.

Пред вид на проявеното от противника упорно съпротивление по цялата линия, армията временно преминава към отбрана на занимаемите позиции. Усилете фортификационно Вашите пехотни прикривающа артилерията позиции по дясния бряг на Еникьойската рекичка. Нощес усъвършенствайте своите вчерашни окопи и бждете готови да срещнете противника в каквито и да било сили. Нощес незабелязано оттеглете гаубичните батареи назад, на укрепената позиция около моя наблюдателен пункт. През нощта съберете и приведете в ред частите си, които съвжв втора линия и си образувайте участков дивизионен резерв от една бригада. При това, обаче, в никой случай да не отслабвате Вашата първа линия до степен да бжде изложена на разбиране, защото с това Вие ще си изложите артилерията. Ако намерите, че артилерията на полковника Каданова е твърде много издадена напред, то оттеглете заплашваните от противника батареи на вчерашните им позиции. Нощес бждете бодри и се пригответе да срещните всички опити на про-

тивника да Ви атакува. Вземете мерки сжщо да се не пуца назад никой освен тежко ранените. Аз ще се намирам в Акалан. Всички офицери да бждат при частите си. № 1319 5 XI 1912 г. 3 часа след пладня.

(под.) Командующий Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Началнику 3-та дивизия.

Бригадите, за които сфава дума в телеграмата ми под № 1318, и които трябва да се сжберат вжв вид на резерв на лявото крило между Калфакьой и Софас, постжпват вжв ведение на началника на 5-та Дунавска дивизия генерал майор Христов, за което той е известен. Аз ще ношувам в Акалан. Пропуск „затвор“, отзив „Загора“. Вие и всички началствующи лица бждете нощес особено бдителни и ношувайте на позициите си при своите части. № 1324 5.XI 1912 г. 3 часа 5 м. след пладня.

(под.) Командующий Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Софасу Началнику 5-та дивизия.

Пред вид на несполучливите наши атаки по всичката линия ние сме принудени временно да преминем кжм отбрана. На частите от 1-та линия е заповядано да се окопаят на сега заетите позиции. Една Ваша бригада с една бригада от 4-та дивизия образуват армейски резерв под Ваше началство. Сжберете тези части, приведете ги в ред, за да бждат готови да послужат като упора на цялата III-та армия, в случай че противника премине в настжпление. Поджржайте с мене най-тясна вржзка. Аз ще се намирам в Акалан. Пропуск „затвор“, отзив „Загора“. № 1321. 5. XI 1912 г. 2 часа 50 м. след пладня.

(под.) Командующий Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Началнику 4-та Преславска дивизия.

Пред вид на това, че нашите атаки сж отбити по цялата линия, ние преминаваме временно кжм отбрана на заемаемите сега позиции. Тжй като по-голямата част на Вашата позиция се е сляла с 9-та, то вземете началствуванието на десния фланг на участжка на генерала Сиракова и влезте

в негово разпореждане. Той ще ви даде необходимите инструкции. Аз ношувам в Акалан. Пропуск и пр. № 1322 5.XI 1912 г. 2 часа след пладня.

(под.) Командующий Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

Командующий I-ва армия.

Пред вид на това, че нашите атаки сж отбити по цялата линия, ние сме принудени временно да преминем към отбрана. Трета армия се окопава на сега заемаемите позиции. Желателно е и Вие да останете на Вашите, но ако някоя Ваша част твърде силно страда от огъня и не може да се удържи, то отеглете я малко назад, но с условие да подържате най-тясна връзка с 9-та дивизия. Използвайте нощта за да се окопаете солидно та да бъдете готови да посрещнете всички случайности. Приберете в резерва на Вашата армия макар една бригада, която и държете зад Вашия ляв фланг. Аз ще бъда нощес в Акалан. Пропуск и пр. № 1320.5.XI 1912 г. 3 часа 20 м. след пладня.

(под.) Командующий Сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

След като свършихме с разпорежданията по спирането на атака, ние изпратихме следующето донесение в щаба на действующата армия:

Началнику щаба действующата армия.

Днес нашите атаки сж отбити по цялата линия. Заетите от нас през миналата нощ упорни пунктове подир жесток бой попаднаха отново в ръцете на противника. Полковете от бойните линии сж силно разстроени. Пред вид на всичко това, взех решение да премина към отбрана на нашите вчерашни позиции, които през нощта ние още ще усилим във фортификационно отношение. В моето разположение останаха само две бригади, които аз ще държа като последня упора. Силите на противника и неговите позиции се оказаха до такава степен неуязвими, че за атака с разполагаемите сега средства не може да става и дума. Ще се удържаме пасивно до най-последня крайност. Моля да ми се съобщи мога ли да разчитам на подкрепления, кога и от где. № 1325. 5.XI 1917 г. 3 час 35 м. след. пл.

(под.) Командующий сжединените армии
генерал лейтенант Димитриев.

След това ние направихме още ред разпореждания за реда на отеглюванието на войските на нашите основни позиции, като я разделихме на участъци за отбрана. Заповядахме да се усили от частните поддръжки участъка около Чанакча и Кестеник, който по своето издадено положение, се заплашваше най-много от една нощна атака.

Вечерта около 6 часа боя почна постепенно да отслабва. Край нас продължаваха да дефилират сжщите вжрвулици от ранени и особено много болни, които заминаваха за тила. Редовете на бойците се силно разрешиха. Имаше опасност да не би противника с едно по-сериозно минаване в настъпление да сломи нощес, или на следующата сутрина, изтощените от гладуване, безсжница и лошите бивачни условия наши гери. Аз лично реших сжщо да прекарам нощта в Акалан. След като оставихме необходимото число дежурни офицери на наблюдателния си пункт, ние с останалите тржгнахме за Акалан. Тук, обаче, се оказа, че буквално всички помещения сж препълнени с ранени и болни. Нямаше какво, продължихме пжтя до Ермениккой, гдето беше Главната квартира на Сжединените армии, като за промяната сжобщихме допълнително на началниците на дивизиите.

Нощта от 5-то срещу 6-то число беше една от най-тежките. Ние я прекарахме в боджрствуване, като всяка минута се опасявахме от една малка нощна атака на противника. За щастие неприятеля не предприе нищо, а нощта мина сравнително тихо. Турците, очевидно незабелязали нашето отеглюване. То се извжрши в относителен ред и нашите през нощта сполучиха да се организират и укрепят поздравно на позициите си.

По-подробно действията в дивизиите през този ден сж се развили тжй:

В левия участък. През нощта срещу 5-то число, Ямболския полк, увлечен от своя доблестен командир полковник Златарев, се приближил незабелязано до укреплението № 2 и го заел. Турския табур, който бил в укреплението спял. Предната дружина се нахвжрлила неочаквано, измушкала ония от неприятелския табур, които сж се опитали да се сжпротивляват и заела пункта. Остатжците от неприятеля избягали в безредие, като се пржснали вжв всички направления. За жалост, полка, поради предишните боеве и загуби, бил слаб и неможал да преследва. Той не бил поддржан и отзад. Сам полка и не е можл да се пжхне в самата джлбочина на неприятелската позиция, без поддржка от сжседите си от ляво и дясно и особено без сериозен импулс отзад. Ямболци, поради това, се ограничили с достигнатия успех и се заловили да приспособяват укреплението за отбрана с фронт на изток. В това положение

те останали до сутринта. Противника не направил през нощта никакви опитвания, за да си повърне този упорен пункт.

На разсжмване из мжглата почнали да се мяркат отделни групи на неприятелски рекогносцери. Нашите ги посрещнали с огжн и ги пропждили. Една от тези групи, както отпосле стана ясно, сжстояла от щаба на III-ия корпус на чело с Махмуд Мухтар паша, който бил тук опасно ранен. Часа около 10¹/₂ турците преминават в настжпление, при което, благодарение на мжглата, се приближили до заетото укрепление без изстрел на няколко само крачки. Нашите ги посрещнали с огжня и на пехотата и на картечниците, но турците засипали заетия от нас пункт с убийствен огжн. След една кратка, но усилена стрелба, в която бил ранен тежко полковник Златарев, турците се хвжрили на нож и изтласкали нашите. Неподжржани и сега отзад, тази шпеа герои е трябало да се отеглят. Но те продали сжс сжжа цена на това си отстжпление.

1-та бригада от 3-та дивизия прекарала целия ден в безплодни усилия да напредне. Неприятеля сжсредоточил по нея убийствен огжн, главно от кжм десния ѝ фланг, и тя чакала да се задуши този огжн от действията на сжседните в дясно бригади, че тогава да напредне. Полковник Паскалев всичкото време искал подкрепления. Била му изпратена на помощ цяла бригада от Дунавската дивизи и няколко дружини от 3-та бригада на 3-та дивизия, но нищо не помогнало. Този фланг бил прикован на мястото си и в туй положение останал до вечерта. Числото на болните в тази бригада достигнало до невероятни размери.

В 9-та Плевенска дивизия се повторило почти сжщото, както и в 3-та. Предидущия ден полковете на тази дивизия в пжрвия си устрем достигнали почти безпрепятствено до Карасу. От тук нататжк обаче те били посрещнати с убийствен огжн от фронта и в фланг, та напредването ставало твжрде бавно и с големи загуби. Само 4-ия Плевенски полк сполучил, след като премине Карасу, да се доближи до укреплението № 3; тук той се опитал да завладее този пункт, но убийствения огжн на противника не позволил по-нататжшно движение напред. Привечер на 4-то число полка вжвел в бойните линии всичките си поджржки. През нощта полковник Киряков се опитал да произведе нощна атака, но сполучил да завладее само един от предните неприятелски окопи. Неподжржан от никого, полка остава в това положение. От рано сутринта на 5-то число неприятеля развива още по-силен огжн. Загубите станали твжрде чувствителни и Плевенци почват да се колебаят. Цели роти се подават назад. Едва сега им била изпратена поджржка от 3-та бригада на 4-та дивизия, но било вече късно. Появилите се подкрепления дали вжзможност на силно разстроения полк

само да се спре на десния бряг на Кара су, дето той се окопава през нощта на 5-то срещу 6-то число и послужи като упора на нашия центр, при всичките неблагоприятни условия, в които беше поставен.

17-ия Доростолски полк, както и полковете: Свищовски и Троянски, настъпвали както видяхме по-горе, от фронта южно от Кестеник до височината непосредствено северно от Езетин. Тези полкове сжщо изпърво достигнали без особено съпротивление до Карасу, а една част даже още на разсжмнуване на 4-то число сполучила да премине дола на реката и да се окопае около воденичната вада. Щом обаче се разсжмнува, турците развили такъв силен огън, че частите буквално били приковани към местата си, и останали в това положение през целия ден. През нощта срещу 5-то число полковете се опитали да настъпят напред, но неприятеля не преставал да развива през цялата нощ най-силен огън и в резултат сполучили да напреднат до средата на стръмните склонове само някои роти, пред които подстъпите били по-добри. Тези слаби части, обаче, не сж могли да имат решаващо значение, и те били скоро спряни. Понеже през нощта те бяха успяли да се окопаят, то това им позволило да останат на заетите места през цялото 5-то число. В помощ на пехотата сполучили да се спуснат и двете батареи, за които поменахме по-горе. Но тези батареи сж били буквално обсипани сжс снаряди, между които много и от едър калибър. Тук пада убит един от героите батареини командири — капитан Филипов.

Към пладня на 5-то число 17-ий полк, силно пострадал, почва да се отегля назад. Само една неголяма част останала до вечерта на твърде изложените си позиции; като се стъмнило, по заповед се отегля на десния бряг на Карасу. Отеглили се през нощта с големи мъжки сжщо двете доблестни батареи.

Частите от първата армия сжщо напредвали твърде бавно. Подир страшни усилия и жертви те сполучили да се приближат до укрепленията „Томаш“ и „Ахмед паша“, на разстояние 400—500 крачки, но по-нататък не могли да настъпват. Пагубния флангов огън от „Каракол нокта“ и „Бахчеиш табия“ изважда от строя стотици хора. Станало нужда да се углжбяват направените през нощта окопи и да стоят в тях без да могат да напредват на 5-то число. От сутринта на 5-й ноември 1-а армия е поставена в условия да се надее на въздействие от 9-та дивизия; а последната от своя страна чака сжщо такава въздействие от сжседите си в дясно и ляво. Аз сам се надеях на това последното сждействие на 1-ва армия, тъй като, според моята заповед, от към Езетин в направление на „Санджак тепе“ трябаше да дейст-

вува компактната маса от 6-та и 10-та дивизии т. е. 32 дружини. Вместо това тук се сражавали само 19 дружини.

След като простояли в това почти неподвижно положение през целия ден на 5-то число, командующия I-вата армия, на основание моята заповед, заповядал вечерта частите, пред прикритието на тѣмнината, да се отеглят на основните си позиции.

Сутринта на 6-то число по този начин ние се отзовахме на същите си позиции, на които бяхме на 3-то число вечерта.

Ние няма да се спираме на подробностите в действията на по-дребните единици, т. к. нямаме на разположение режущите им. По същите причини сега е още рано да се сжди коя дивизия, кой полк, дружина и рота какви грешки сж правили. Такива грешки, обаче, при тактическото водене на боя от страна на частните началници има и вероятно не сжвсем дребни. Но от друга страна няма сжмнение сжщо, че и без тези грешки нашите шанси на успех не сж били твѣрде големи.

Сжществената и главна причина на нашите неуспехи беше, че ние пуснахме неприятеля да се отегли почти в пълнен ред на Чаталджа. Ние му подарихме при това цели 16 дѣня, а времето всецяло беше в полза на противника, защото той имаше неизчерпаеми ресурси, а ние бяхме напрегнали всичко. Това, което ние предвиждахме в гореприведените наши разговори с генерала Фичева на 15-й и на 21-й октомврий—се случи. Неприятеля успя да се усили с 30—40 хиляди пресни войски и около 100 орждия, а ние с движението напред, с уджлжаването на комуникационната ни линия, само отслабнахме.

След това, нашите шанси на успех се намалиха на половина, благодарение на две сжвжршено непредвидени случайности, от които, уви! — никакво изкуство не може да се огради: 1) холерата, която извади от строя 15—20% болни и парализира волята и устрема на грамадното болшинство от армията; 2) мжглата на 5-то число, която сжвжршено парализира нашето главно преимущество — многочислената артилерия.

Дѣйствиията на турците на 4 и 5 Ноемврий.

При почването на нашето настѣпление, сутринта на 4-то число, турците го забелязаха твѣрде кжсно, та ни посрещнаха изпжрво само с пехотен огжн. Но щом се разсжмнало турците сжсредоточават по нашите настѣпающи части убийствен артилерийски огжн и ги спират. Всички усилия на бжлгарската артилерия да задуши огжня на турската, не приведоха кжм желания резултат. Тѣй успешно почнатото бжлгарско настѣпление се превжрна скоро в един бой за

измора, но все пак, постепенно настъпвайки, ние сме произвели доста сериозно смущение в редовете на противника. По свидетелството на Махмуд Мухтар паша, турските офицери трябало да направят големи усилия, за да удържат на позициите разколебаните от първия наш напор турски низами, а особено редиците. Станало нужда да се усилят от резерва на няколко пъти предните линии, та да могат да се задържат на местата си.

Около пладня, при все това, българите заемат някои от турските укрепления. Тук обаче, изпратените нови турски подкрепления, съвместно с прекрасното действие на турските батареи, сполучват да отбият нашите части в центра и да ги повърнат даже малко назад. На другите пунктове турците също успяват да спрят настъпленията ни.

През нощта, като използват тъмнината, българите изненадват турците и заемат укрепленията № III и VII, но като не били поддржани своевременно, те останали тук до сутринта само. Към разсъзване на 5-то число ободрените турци притеглили нови подкрепления и се приготвили да ни дадат най-енергичен отпор. Благодарение на знанието на местността, на измерените от по-рано разстояния, тяхната артилерия продължава да стреля почти в упор и ни нанася страшни загуби. Българската артилерия в същото време е парализирана от мъглата и не може да се бори с турската. При такива условия за турците не е било особено мъчно да отхвърлят с частни контр-атаки нашите изморени и отслабнали части, като си повърнат заетите от нас упорни пунктове. При една таква контр атака е бил ранен и Махмуд Мухтар паша, който рискувал без малко да падне в плен.

Но при всичките си частични успехи, турците все пак не се решават да преминат в общо настъпление и да създадат на нашата болна и отслабнала армия може би цял погром.

От 6-ий до 14-й Ноемврий те се ограничават с проста артилерийска престрелка, в която изхвърлят десетки хиляди снаряди, но без да ни нанесат някоя особена вреда. Едно-временно с това те работят усилено и за усъвършенстването на своите укрепления.

Последующите след атаката действия.

Сутринта на 6-то число, неприятеля, като забелязал нашето отстъпление, открива артилерийски огън почти от всичката си артилерия; но нашите части стояха вече в солидните си окопи, та ефекта на тази стрелба беше нищожен. Двете бригади в резерв също бяха сполучили да се устроят и застанат зад бойните линии на нашия леви фланг, тъй, че ние бяхме готови да срещнем всички опити на неприятеля да мине в

настъпление. Действително, около 10 часа сутринта неприятеля се опита да настъпи от към укрепленията № № II, III и VII, но срещнат със силен артилерийски огън, той спря, а после повърна назад и се укри в гърбите на местността. Само артилерията му продължаваше да стреля тръгнато енергично, като не се спираше по такива даже нищожни цели като единични хора или всадници.

Положението на III-та армия сутринта на 6-то число се характеризира доста нагледно от следующето наше донесение:

Лозенград. Началнику щаба действующата армия.

На основание получените донесения сега се разяснява че двете бригади от Балканската дивизия, сж изгубили около 60% от своя състав, при което, по-голямата част от загубите се дължи на холерата. Загубите на Плевенската дивизия вероятно не сж по-малки. Сравнително по-малки сж загубите на 4-та и 5-та дивизии, но и те сж силно отслабени. Според добитите чрез бой сведения констатира се, че някои от неприятелските укрепления били усиления и с разни изкуствени препятствия и сж доведени до силна временна профил. За атаката им, следователно, само с наличните полски средства, не може да става вече дума, още повече като се вземе в съображение, че фланговете на позициите сж недостъпни и се поддържат от флота. Аз заповядах да се продължава усиляването на нашата първоначална позиция, която минава през линията: Тарфа и на юг през Ениккой-Езетин-станция Чаталджа-Папас Бургаз. Пред вид, обаче, на твърде слабия числен състав на частите и силното изтощение на войниците, опасявам се да не би противника, ако той разполага с пресни сили, да ни прекъсна някъде. За отстъпление също не трябва да става дума, тъй като позицията в тила сж до толкова разкаляни, че при много малко сериозен натиск от страна на неприятеля, то може да се превърне в катастрофа. Ще се удържаме тук до последния крайност, но заедно с това, моля да се вземат мерки за да бъдем или поддържани солидно и в най-скоро време, или пак да се излезе от сегашното положение по дипломатически път. Ако настъпят големи студове, при сегашната наша болезненост частите могат съвсем да се разложат. № 1341. 6.XI 1912 г. Ерменикой.

(под.) Командующий Сединените армии
генер. лейт. Димитриев.

На 7-ий и 8-ий неприятеля се ограничи само с усилен артилерийска стрелба, с която се мъчеше да бърка на нашите фортификационни работи. Едновременно с това

той направи сериозни опитвания да настъпи от пясъчната деркоска ивица, но не можа да достигне сериозни резултати. Искърци стояха тук твърдо и нанесоха на неприятеля жестоки загуби. Към туй време приморския одряд биде усилен с 2 дружини от 5-ий Дунавски полк, които пристигнаха от Мидия, с две планински скорострелни и една полска скорострелна батарея. Това усиление напълно стабилизира положението ни на този лев фланг.

На 8-мо число в Ерменкйой пристигна в качество на представител на руския Червен кръст известния руски обществен и политически деятел Александр Иванович Гучков. Ние с удоволствие се запознахме с този бележит руски мъж, който беше дошел да облекчи страданията на болните и да раздели опасностите с нас. Още първия ден той ни помоли да му разрешим да посети позициите ни и аз гледах с безпокойство на неговите желания да влезе непосредствено в сферата на неприятелския огън. Не бих си простил никога, ако благодарение на някоя случайно летяща граната или куршум ние лишиме Русия от този неин талантлив държавен мъж, та бях принуден да наредя един негласен надзор, за да не го пушат да минава линиите на предельния огън.

През нощта от 8-ий срещу 9-ий турците направиха опит да разузнаят по-сериозно за нашето разположение. След една твърде усилена борба по цялата линия през деня, турците изпращат от към укреплението Хамидие един отряд доброволци от 400—500 души, които се промъкнали тихо в земнината до бойната линия на Бдинския полк при Езетин и се нахвърлят на нож. След като помитат първата наша верига, те се насочили на вътре в позицията. Но по тревога командира на полка събира ближайшите около си частни поддръжки, и от своя страна се нахвърля стремително „на нож“. След едно минутно сцепкване неприятеля бил наполовина унищожен и избягал. Но този успех биде купен с твърде скъпа цена. Освен няколко десетки убити и ранени, тук почина доблесния командир на Бдинци—полковник Тенев. Полковника го заварил мобилизацията болен на легло. При все това, с последни сили той можал да присъства при изпращането на полка в поход. С жълзи на очи се разделил той със своите Бдинци, като обещал, че щом малко се поправи, той ще ги настигне за да умре наедно с тях на полето на честта. И героя-командир изпълни своето обещание.

Както изпосле се разясни, тези доброволци били избрани между най-храбрите войници на турската армия. Преди да тръгнат на това опасно дяло те било дали клетва, или да умрят, или да отидат в София. На ръжавите им били превързани особни превръзки, на които било написано „Смърт или София“. Зад линията на доброволците

били приготвени по-едри части, които трябало да настъпят за да развият успеха, но след първата несполука, види се, сж се отказали от този план. Този факт, макар сам по себе си и нищожеи, все пак показваше, че неприятеля се е подобрил и се готви да пристъпи към активни действия.

А ние се топяхме не по дни, а по часове. Числото на болните, макар да изглеждаше, че се намалява, но това беше самоизмама. В стремлението си да запазят колко годее бойната физиономия не частите, нашите лекари, по настояванието не строевото началство, изписваха от лазаретите всички ония от заболелите, които малко много се поправлявали. Но подобни войници след връщането им в частите далеч още не можеха да се считат за бойци. Изтощени и слаби, те обикновено се числяха в ротите си в домашен отпуск, или на почивка. Но това беше ужасна „почивка“ — лежание в калта, често без палатка, изложени на всички неблагоприятности на есенното студено и влажно време. По този начин именно се получаваха факти, като описания погоре с 2-та бригада на 4-та дивизия. На лице се числяли в бригадата 3000 души, но когато трябва да се пустнат в бой излизат само на половина.

Приложената в края таблица показва хода на болестта гастроинтерит и холера от 29-ий октомврий до 11 декемврий. От тази таблица се вижда, че най-силно развитие болестта е достигнала в периода от 29-ий октомврий до 5 ноемврий. За тези 8 дена сж заболяли в III-та армия 23,390 чело века. Истина, че една голяма част от тях — 14,417 сж показани за оздравявали, но това бяха войници, които преди 2—3 дена едва що сж прекарвали болестта. Такива хора не можеха да вземат полезно участие в боя, а сжс своя болезнен и апатичен вид влияяха зле на здравите си другари.

От приведените цифри се вижда, че ние няма да направим грешка ако считаме, че във време на атаката само в III-та армия е имало около 20,000 болни. Ако сметем числения състав на армията в 80,000 души, то болните сж съставлявали средно около 25%. В дните на боевете този процент се увеличи още на 10—15%. Тъй че общия процент на хората, които не вземаха, или почти не вземаха участие в боевете, възлизал до страшната цифра 40%. Ето де трябва да тжрсим една от причините на нашите несполучливи атаки. И при това, армията стоя като скала на позициите и за отстъпление и не мислеше. В тази износливост, в тази упоритост, в този висок патриотизм, в това силно развито чувство за самопожертвование — е силата на Бжлгария и нейната бждешност. Нека само офицерския ни корпус да култивира тези качества, нека поработи над тях и скромния труженик народен учител, и бжлгарския народ ще може да гледа с вяра на бждещето. Но нека вземем урок, та и да не злоупотребяваме с тези качества.

Числото на убитите и ранените в двете армии нам не ни е още известно, но те достигаха вероятно грамадната цифра 8—9 хиляди души. Общата цифра на заболялите от 29-ий октомврий до 11-ий декемврий в III армия достигна 30,035. Умрели от холера 2264.

Като вземем всички загуби наедно, можем да считаме, че в края на ноемврий бойния състав на армията беше се намалил на 40—45%, а заедно с предишните загуби достигаше до 55%.

Първото премирие.

На 7-ий ноемврий нашето правителство се съгласи да влезе в преговори с Кямил паша за заключването на премирие, което трябаше да поведе и към окончателен мир. На 11-ий Ноемврий на Чаталджанските позиции, близо при Хадемкой се събраха нашите и турски делегати да преговарят за мир. Още от първата среща станало ясно, че турците имат намерение да протакат преговорите до безконечност; за това, отпърво бил поставен въпроса само за едно временно премирие, или армистия. Имаше опасност, и можеше да се подозира, че турците просто ще искат да спечелят известно време, за да се подготвят, и после пак да възобновят военните действия. На 14-то число се спряха военните действия за два деня; тези срокове се продължиха няколко пъти, и най-после на 21-во число се сключи армистия с неопределен срок.

Било решено, че двете воюващи страни ще изпратят своите делегати в Лондон, гдето се събира конференцията за мира. Наред с това, обаче, и двете страни си запазвали правото да възобновят военните действия когато намерят за добре, с условие, че страната, която денонсира премирието, ще предупреди другата за 4 деня по-рано. Благодарение на това последното условие, ние не можахме да получим пълна почивка. Ние стояхме един срещу други на разстояние на артилерийски изстрел, та трябаше да спазим пълна бойна готовност.

Бедствията ни на Чаталджа. Между туй, към досегашните ни бедствия се прибавиха и нови, не по-малко пагубни. Това беше глада и лошото време.

Джждовете, които се почнаха на 5-й сутринта, вече почти че не престанаха. Птищата ставаха съвсем непроходими и съобщенията ни с тила извънредно мъчни. Като се почне от средата на ноемврий, по много от гореописаните птища не можаха да се движат вече даже празни кола, а там гдето още беше възможно движението, то полезния товар не надминаваше 150—200 килограма на кола. Местните средства, които ни позволиха да проживеем за сметка

на страната повече от месец, сега се свършваха. От първите числа на ноемврий, в района на разположението на III-та армия, който се отличаваше вжобще със своята нищожна производителност, фуража се свършес свърши. Стана нужда да се подвозва такъв от района, който е на запад от линията г. Странджа—Синекли. Но в скоро време и от там се прибра всичкия жрнен фураж. Оставаше още известен запас сено и слама, но превозванието се затрудняваше както от самото естество на тези предмети, така особено от лошите пжтища и от слабостта на впрегатния добитък.

Кжм 20 й ноемврий артилерийските коне на 5-та и 3-та дивизия, гдето сжобщенията поради разлива на Караман дере бяха особено лоши, бяха до такава степен отслабнали, че едва се джржаха на краката си. За запрягането им в орждията нemoжеше вече да става и дума. Нашата Главна квартира и Главно Тилово Управление, които ние още от Бжлгария всеки ден засипвахме с телеграфически прозби да ни се притекат на помощ с бжрз подвоз сега от Лозенград и Кулели Бургаз по железница—или ни даваха само обещания, или свършес не ни отговаряха, или ни даваха сжвети да сме използвали местните средства. Още една две недели такова положение, и ние рискувахме да изгубим буквално всичкия си добитък. Тогава ние се решихме на отчаяна мярка: Оставихме орждията и материалната част на позициите им, а конете запоядахме, до гдето още бяха в сжстояние да вжрвят, да се отведат на 40—60 километра назад, гдето още се намираще какъв годе фураж. Сжщото стана нужда да се направи по-кжсно и с конете на 4-та и 9-та дивизии.

Наред с това, ние не преставахме да молим щаба на действующата армия да ни организира подвоза, но вместо облекчение ние получихме нови спжнки. Главното Тилово Управление, ржководено от чисто геометрически сжображения, направи разпределение на продоволствения район в тила на двете армии, като прекарал граница по железопжтната линия. Между туй, района, който се падаше на III-та армия, беше вече буквално една пустиня. Поради гористия характер той вжобще беше твжрде беден; през него минаха в края на октомврий и двете армии, които обраха почти всичко. Независимо от това III-та армия храняше почти в два пжти повече хора и коне.

Нашето бедствено положение, обаче, не се свърши с това. Отсжтствието на работен добитък и лошото сжстояние на пжтищата се отрази чувствително и на правилното хранене на войниците. От 10-й ноемврий на сетне железопжтното сжобщение беше установено до станция Кабачка. С големи мжки ние бяхме се добили вече да получаваме малко-много храната си до тази станция, но по-нататжшното й пренасяне до бойните линии срещаше необикновени затруднения. Сформиравали бяхме товарни транспорти от по-здравите

коне на пехотните полкове, дивизионните транспорти и планинската артилерия; но те едва сварваха да вдигнат едnodневна дажба, а често и половин дневна само. Всеки нов ден намаляваше количеството на здравите коне, та се явяваше опасност, че не ще бждем в състояние да си храним и войниците. Изхода беше само един — да намалим количеството на гжрлата в този район, като отеглим по-голямата част от армията към линията Сарай-Чорлу, дето снабдяването и прехранването можеше да става по-леко. Вжпроса беше как да се отеглим когато артилерията ни нямаше коне.

Отеглюването армиите назад. Тогава ние подадохме записка до помощника на главнокомандующия, в която излагахме следуюците съображения:

Да стоим на сегашните си позиции, в сферата на артилерийския огън на укрепената турска линия и флота, имаше смисъл само до тогава до гдето ние мислехме да форсираме неприятелските чаталджански позиции. Боевете на 4-й и 5-й ноемврий ни показаха, че ние не сме в състояние да направим това с наличните наши средства. На нова атака ние ще можем да се решим само след падането на Одрин, когато ще можем да привлечем и достатъчно могъществена артилерия. Ако ние, в очаквание на това, останем на сегашните си позиции, то рискуваме окончателно да си унищожим частите, както от огъня на противника, ако действията се възобновят, тъй и особено от болестите и от глада.

Изхода от това положение е да се отеглим с главните си сили на линията Сарай—Черкезкой за III-а армия и Черкезкой—Кинекли за I-а. На сегашните си позиции да оставим само слаби авангарди с планинска артилерия.

Това разположение, освен че ни спасяваше от непреодолимите затруднения по храненето, но и ни възвръщаше маневрената свобода. На новата си линия ние също тъй държахме турската чаталджанска армия блокирана от към сушата, но имахме преимущество, че излизахме от сферата на артилерийския огън. Ако, в случай на възобновяване на военните действия, неприятеля се реши да излезе от чаталджанското си убежище, то той можеше да се яви пред нашата нова укрепена линия Сарай—Черкезкой—Кинекли само с планинска артилерия и с твърде изморени войски. Той ще бжде поставен в положение сам да преживее тези трудности по снабдяването, които изпитваме сега ние.

След като го откъснем от Чаталджа и го отслабим с трудния поход до нашата нова линия, ние посрещаме неговите атаки със съдействието на цялата наша артилерия, преминаваме след това в решително настъпление и ще си поставяме за задача да го притиснем към Странджа и Акаланските височини и да го унищожим.

Ако ли противника излезе от Чаталджа само с авангардите си, то ние ще го спрем с нашите авангарди на линията на Анастасиевата стена.

Продоволствието ще си устроим: една част от местните средства, които зад тази линия не бяха още съвсем изчерпани, особено на юг от железницата; а главно — с подвоз от Димотика, Деде Агач, Гюмурджина, а ако бжде възможно и от България. На новата линия ние имахме възможност да разквартируваме по-голямата част от армията по многочислените тук населени пунктове и с това да я оздравим и в санитарно отношение.

С тази записка ние изпратихме одного от най-добрите наши офицери от генералния щаб майор К. Николова, комуто поръчахме да доложи и лично на помощника на главнокомандующия всичките згоди на такова решение. В заключение ние молихме да ни се разреши още сега гдето бжде възможно да извлечем артилерията назад.

Генерал Савов се съгласил с нас на половина. Той допускаше отеглюването само като средство да се спасим от глада, но с условие, че ако се възобновят военните действия, да се бием на старите си чаталджански позиции. Според неговото мнение нашата артилерия трябало да остане на сега занимаемите си позиции, а да се отведе назад само пехотата, която да остави при артилерията само слабо прикритие.

В тази смисъл ние и получихме заповед от главната квартира на 25-й ноемврий. Към това време вече беше разединено и командването на армиите. По нашите разпореждания III-та армия оставаше на линията Ормали—Тарфа—Еникйой—Чанакча—Кестеник—Ухлали—Езетин само 4-та Преславска дивизия и една бригада от 5-та Дунавска. Всичката 9-та дивизия се отегляше в района Синекли—Аврен—Кабачка и се разполагаше на квартиро-биваци около ж. пжтната линия, с цел да си облекчи храненето. Две бригади от 5-та Дунавска дивизия се отегляха в района Странджа—Сарай—Черкезкой. Третата Балканска дивизия излизаше от състава на III-а армия и се предаваше на I-та, която се отегляше в района Чорлу—Велимеше.

Слабата страна на това разположение все пак беше, че нашата полска артилерия беше оставена, тъй да се каже, на произвола на съдбата.

Ако противника узнаеше това наше безпомощно състояние, за положението на нашите коне, за неприхитимостта на пжтищата, за нашето в същност само аванпостно охранение — то за него би се явила голяма съблазън да денонсира премирието, да ни атакува и да ни отнеме цялата артилерия. Това би значело да ни създаде цяла катастрофа. Той можеше да направи това толкова лесно, че нашата артилерия отстоеше от неговите бойни линии едва на 2—5

километра, нашите главни сили се бяха отеглили на 15—40 километра. При туй нас ни деляха от предните ни части Акаланските и Карамандеренски почти непроходими планински гребени. Истина, че според условието на примирието ние можехме да разполагаме с 4 дневен срок, но нима беше невъзможно за турците да създадат някакъв претекст, за да не ни дадат тези 4 дена? Но даже да допуснем, че ние бяхме разполагали с този срок, какво можехме да направим? Да повърнем войниците на старите линии? Но тях ги считаха за гробници и в какъв вид, пита се, ние бихме отишли пак там? Без продоволствие, полубоси, почти без палатки и в добавък—почти без превързочни средства; тъй като нито състоянието на конете нито онова на пжтищата допускаха колко годе правилно циркулиране на нашите обози. Не, то беше немислимо. На старите позиции ни чакаше глад, студ, мизерия, болести и окончателно разложение даже без бой.

И ние пак почнахме ходатайствата си в смисъл на гореприведената наша записка. Най-после генерал Савов се съгласи на следующата полумярка: Да се отеглим с артилерията си зад Анастасиевата стена. Да изберем нова позиция за III-та армия на линията Соук-Бунар—Странджа—Синекли, а за I-та — на линията Синекли-Чанта. Тук ние трябваше да се укрепим основателно и да бъдем готови да посрещнем цялата турска армия, за в случай ако тя се реши да ни атакува. След това да минем сами в решително настъпление и да го притиснем към Акаланските височини.

Но сега трябваше да се разреши *най-мъжния от мъжните въпроси*: *Отеглянето на артилерията*. Как да се изтегли от онова кално блато, където тя стоеше? С големи усилия ние можахме да отеглим сравнително благополучно артилерията на 4-та и 9-та дивизии, но какво да се прави с оная на 3-та и 5-та, която стоеше на позициите при Еникьой и северно от морето. Назад тя абсолютно неможеше да се отегли, защото единствения сносен коларски път през Карамандере сега беше се обжрнал в блато от разливането на реката и от дъждовете. Освен това, и конете — скелети, които едва що бяхме отвели към Черкезкьой, за да не измржт от глад, и те неможеха да се запргат. Някои енергични батерейни командири се бяха опитвали с по-здравите си коне да изтеглят орждията си поне до шосето Караджа-кьой—Еникьой на 700—800 крачки, но и тук уморили няколко десетки коне и немогли да сторят нищо.

Като търсахме изход от видимо безизходното положение, нам ни се усмихна съдбата. От описанието на чаталдженската позиция ние видяхме, че в целия район съществуваше само един път в подобие на шосе. Това беше пътят Караджа-кьой — Софас — Калфакьой — Еникьой — Чанакча — Кестеник — Уклали — Чаталджа. Този път някога бил пра-

вен като калджржм и сега, макар и силно развален, все пак, след известни поправки, допускаше движение на кола. На участжка Софас — Калфакйой калджржма минаваше зад гребена, гдето беше разположена нашата артилерия, и напжлно се маскираше от погледите на противника. Батарейте на 1-ий и 6-ий артилерийски полкове, след като се снемат от позициите си, излизаха на този калджржм, но затрудненията бяха по-нататжк. Пжтя вжрвеше всичкото време паралелно на неприятелската позиция. На участжка от Еникйой до Уклали на някои места той минаваше на 200—300 крачки от турските постове и от демаркационната линия. Движението не само на кола, но и на отделни хора, се виждаше сжвжршенно ясно.

Ние решихме да използваме този единствен пжт и да изкараме артилерията до Уклали. От този последния пункт ние трябаше да се ползуваме от обикновен не шосиран пжт, но равната местност, и сравнително твжрдия грунт на този участжк, ни даваха основание да се надяваме, че макар и с мжки, все ще можем да достигнем до ст. Кабачка. След достигането на последния пункт ние считахме, че артилерията е вече вжн от опасност. Тук постепенно можахме да я пренесем по железницата до станцията Синекли, а от там да я настаним по новите позиции. Сега всичкия вжпрос беше, как да минем участжка на калдаржма от Еникйой до Уклали. Това масово движение на нашата артилерия няма ли да отвори очите на противника за да разбере нашето истинско ужасно положение. Няма ли това да му послужи като сжблазн за да наруши премирието? Нема ли той да се нахвжрли под някакжв предлог на нашето слабо аванпостно охранение и да ни завладее цялата артилерия? Всичките тези сжображения ни налагаха да използваме и този единствен пжт с голяма предпазливост.

След като сжбрахме няколко десетки чифта волове и биволи, ние направихме пжрвия опит за такова движение на артилерията през нощта от 27-ий срещу 28-ий ноемврий. Още през деня беше направено разпореждане, щото няколко орждия да се снемат от позициите им около Тарфа и да се преведжт на шосето. Воловете бяха сжбрани в с. Акалан тайно и вечерта незабелязано се прекараха кжм Калфакйой. Предидущите дни от 22-ро число най-сетне ние бяхме заповядали да се усили обикновеното движение на домакинските ни обози и санитарни кола по пжтя. Еникйой — Чанжкча — Кестеник — Уклали кжм Гечкенлийското село, с цел да приучим турците да гледат на тия движения като на нещо нормално.

Вечерта на 27-мо число няколко срдия и зарядни ракли били запрегнати, част с коне, а главно с волове, и тржгнаха за Еникйой смесени с други домакински кола. След една гигантска работа през цялата нощ, на разсжмване

6 орджия и 2 ракли достигнали до с. Уклали. Там те били спрени и замаскирани зад кжщата на селото. През деня постепенно ги отдръпнали и към станцията Кабачка.

Сполуката на първия опит ни насърдчи. През следующата нощ беха събрани воловете и бивоите от всички болници и от населението и се заповяда да се прекарат колкото се може повече орджия. Беше установен ред да се прекарат най-напред орджия с по една ракла на всяко, а после вече другите ракли. Заедно с това, за да се недаде на противника да разкрие характера на тези наши нощни движения, беше заповядано да се усилят и дневните движения, на разни кола от административните обози. През втората нощ, по същия начин ние сполучихме да прекараме цяло артилерийско отделение. Истина, че някои от орджията могли да достигнат само до Чанакча и Кестеник, но там те били маскирани зад кжщата, а през следующата нощ продължили движението. У нас се яви надежда, че по този начин ние ще можем да си прекараме целата артилерия, но сега пак се яви друго затруднение: добитъка, който впрегнахме, от тежката и непрекъснатата работа, се беше изтощил до такава степен, че можеше да се праща на работа само през ден, и то с риск да се съсипе в края съвсем. Това продължаваше нашата работа на 10—15 деня. Но нямаше какво да се прави.

Между туй, времето от ден на ден ставаше по-лошо. Дждовете, които по-преди превалиаха с някои прекъсвания, сега станаха вече постоянни. И коне, и волове и войници тгнаха постоянно в кал и вода. Това ни отслаби до крайност. Пжтищата се превърнаха в цели безгранични блата. Имаше случаи, че воловете потъваха в ямите около пжтя и се удавяха в калта без да могат да бъдат извлечени. Числото на болните пак почна да се увеличава, особено сред коларите и артилеристите. При все това, артилерията трябваше да се спасява, и нашата работа, макар и бавно, все вървеше. Най-после, на 8-й декември през нощта, минаха опасния пояс и последните наши ракли и артилерията беше спасена.

Едновременно с това вървеше гигантската работа по натоварването на артилерията на станцията Кабачка и по разтоварването ѝ на следующата станция Синекли. На тези малки станции нямаше платформи за товарене на такива тяжести, та стана нужда да се импровизират такива от подръчни материали. И всичко това — за да се превозваме на едно разстояние от 15—20 километра! Но друг изход нямаше, защото пжтищата от Кабачка до Синекли бяха в буквалната смисъл на думата непроходими, особено при условие, че конете на 3-та и 5-та дивизия бяха съвсем негодни за запръгане.

Артилерията на 4-та и 9-та дивизия се намираше в по-благоприятни условия и нейни коне бяха още съхранили известна маневрена способност. Тя също се премести в Странджа и Синекли, при което една част можа да мине по пътя на Акалан—Анастасиева стена—Гюмюш бунар.

Към 20-й декемврий, после страшни усилия, най-подир артилерията ни можа да се настани на новите си позиции: Соук Бунар — г. Странджа—Домуз дамлар—Синекли. Едновременно с това работеше твърде усилено и пехотата по укрепяването на позицията. Към 1-й януарий ние се укрепихме тук тъй силно, че можахме да дочакаме врага с пълна вяра в успеха.

Ако противника излезеше с всичките си сили, той несъмнено щеше да стесни нашите авангарди, но достигнал до нашите новоорганизиранни позиции, без артилерия, без най-необходимите обози, той неминуемо щеше да бъде унищожен в оня хаос от гъст непроходим шубрак и кал, какъвто представляваше местността от Анастасиевата стена до нашите нови позиции. Това го съзнаваше и последния наш войник, и ние сега погледнахме всички пак с вяра в бъдещето.

През това време най-после нашата главна квартира успя да ни осигури и продоволствието. Нашата база беше пренесена в Дедеагач. Там ежедневно пристигаха цели параклади с разни продукти, които после ни се доставляваха по железницата до станцията Черкезкой. Бююк хан, Синекли, Кабачка и Гечкенлийско село. От там, макар и с големи мъки, се разнасяха по позициите и местата гдето квартируваха войски. Конската дажба биде увеличена на $1\frac{1}{2}$ пжт; конете се разместиха под сушина по селата и след един месец се бяха вече значително подбодрили. По-лошо беше положението на конете в обозите, защото постоянно работяха, и те бяха в сносно състояние, благодарение на усиленото хранене.

Между туй, в Лондон вжрвяха нескончаеми преговори за мир. Те се продължиха, както е известно до 20-то число на януарий. В Цариград през това време стана известната революция, която доведе на власт младотурците.

Новия турски кабинет не прие почти готовите вече условия за мир, и на 21-й януарий военните действия се възобновиха.

Кратък очерк на събитията от възобновлението на военните действия до заключаването на Лондонския мир.

Към 20-й януарий нашата армия беше разположена тъй:

1-ва армия, — генерал лейтенант Кутинчев, в състав: 1-ва, 6-та и 10-та дивизии в района Чаталджа—Велимеше—Чанта. Авангардите й стояха на линията Арнауткой—Чаталджа—Езе-

тин, а главните сили — по квартири между тази линия и Чорлу.

III-та армия, — генерал лейтенант Димитриев: 4-та, 5-та и 9-та дивизии, с авангарди на линията Софас-Калфакхой-Акаланските височини — Субашкой-Сиври тепе-Гечкенлийско село. Главните сили — на квартиро-биваци по селата в района г. Странджа — Синекли-Черкезкой-Сарай.

II-ра армия, — генерал лейтенант Иванов, — обсаждаше Одрин и състоеше от: 8-ма и 11-та бълг. дивизии, една бригада от 2-та наша дивизия, Тимошката и Дунавска сръбски дивизии и около 150 обсадни оръдия.

Новосформираната IV-та армия на генерал майор Ковачев състоеше от: 7-та Рилска дивизия в състав пет полка, две бригади от 2-та Тракийска дивизия и 12 дружини от Македоно-Одринското опълчение. Тази армия беше съсредоточена в района Шаркой-Урша-Кешан-Малгара и имаше задача да се противопостави на турската галиполска армия, като ѝ възпрепятствува да заплашва блокадата на Одрин или фланга и тила на нашите Чаталджански армии.

Третията Балканска дивизия беше ешалонирана от Чорлу до Одрин, и като оставаше в разпореждането на главнокомандующия, имаше за цел да послужи като стратегически резерв на четирите отделни армии.

Към това време болестите намаляха: холерата се изроди в прост гастроинтерит в лека форма, войниците се подбодриха, армиите пооздравяха. Армията ни, благодарение на доброто хранение на конете и отличното гледане, си повърна до известна степен маневрената способност. Хората в дружините, благодарение на пристигналите запаси, се увеличиха, и те сега брояха около 700 души в дружина. В 5-та Дунавска дивизия, гдето пристигнаха запасните от Америка и от странство, дружините достигнаха даже до 900—950 човека. Новопристигналите кола за интендантски транспорти ни позволиха да даваме периодическа почивка на конете от полковите и дивизионни обози, и те също се подбодриха.

Поради невъзможно лошото състояние на пътищата, комуникациите от Бургаз, Странджа и Ямбол за Одрин и Лозенград, бяха сега съвсем изоставени. За главна комуникационна линия ни служеше сега железницата Деде Агач-Кулели-Чаталджа. Като второстепенна комуникация за евакуация ни служеше освен това пътят Димотика-Ортакой-Сейменли-станция Карагач, а по-нататък железницата Мустафа-Паша — Пловдив. Този път, обаче, на участъка Сейменли — ст. Карагач, беше много лош, та съобщенията биваха често прекъсвани. Стана нужда, на про-

дължение 18 километра, да се постила пътя с фашины. През р. Арда около с. Кумарлий беше направен солиден мост на сваи и освен това — два понтонни моста.

Бойните припаси също бяха попълнени. За тази цел в Лозенград беше открит голям разходен артилерийски склад и при него — артилерийска работилница за поправяне оръжието и материалната част на артилерията.

Също в Лозенград бидоха отворени няколко постоянни болници, където се изпращаха ония болни и ранени, които не можеха да пренасят превозване. В числото на болниците функционираха и няколко руски, които бяха изпратени от разни болнични общини. Те бяха организирани и снабдени великолепно, а в някои отношения даже разкошно. Болниците, които попадаха в тях се считаха за щастливци, тъй като там те намираха освен умело лекуване, но и правилно гледание и главно — братско отношение. Нам се случваше да срещаме оздравявали офицери и войници, които с чувство на искрена благодарност разказваха за добрите отношения към тях на болничния персонал.

Частно в III-та армия се беше явил като ангел спасител санитарния руски транспорт на д-р Гинтило. Вжв времето когато дъждовете, снега и бурите бяха отрязали нашите части в долината на Кара су и Деркоското езеро, само благодарение на усилията и самоотвержението на д-р Гинтило, с неговите храбри другари санитарни чинове, бяха спасени от вярна смърт няколко стотин войници. Яките, леки и повратливи санитарни колца на този транспорт проникваха на всекъде. На места, даже без пътища, те правеха постоянно рейси до железопътните станции и превозваха болните. Българския войник ще спази най-добри възпоминания за дейността на руските санитарни отряди.

Благодарение на благосклонното отношение на Русия, ние през войната сполучихме значително да подобрим и нашето обмундирование. В по-лоши условия се намираше въпроса за обувките. Ние получихме в разнo време няколко десетки хиляди чифта царвули и ботуши, но лошите пътища и неспособните атмосферни условия бързо ги унищожаваха и хората бяха винаги полубоси.

Положението на Турската армия. За положението на турците нам ни беше известно, че тяхната Чаталджанска армия състои от пет попълнени корпуси с обща численост от 150—180 хиляди души; че войските им сж починали и сж се подбодрили; че те сж получили през Румъния от Германия няколко десетки нови оръдия и много бойни припаси; че продоволствието било наредено удовлетворително; че и санитарното състояние също било добро.

Нам също беше известно, че освен Чаталджанската армия турците сж съсредоточили и друга една по-малка в

количество от 20—40 хиляди, на Галиполския полуостров; че тази армия се предназначавала за деблокирането на Одрин и за действие на нашите съобщения.

За Одринския гарнизон ние имаме най-неопределени сведения. Знаехме че там, под началството на Шукри паша има около 50,000 души, че това били повечето редици, че гарнизона привършил някой от най-важните жизненни предмети, като сол, газ и дърва, но че други запаси все още имат в достатъчно количество. Нашата главна квартира се затрудняваше даже приблизително да определи, за колко време още гарнизона има запаси.

За главнокомандующ на турската армия бил назначен Изет паша—един от най-видните и дейни турски генерали. На Галиполи командующ на армията бил Тургут паша. Но душата на турската армия сега беше младия и енергичен полковник Енвер бей, който, като заемеше номинално скромната длъжност началник щаба на 10-я корпус, беше фактическия воджновител на операциите.

Възобновяването на военните действия.

На 21-й януарий военните действия се почнаха с една канонада по цялата чаталджанска линия и под Одрин, но понеже на Чаталджа ние почти не отговаряхме, а нашата пехота на повечето места беше на твърде големи дистанции от турската артилерия, то скоро и турците преминаха към твърде рядка стрелба. В замена на това, обсадната ни артилерия бомбардираше Одрин твърде енергично.

На 23-ий януарий няколко турски табура се опитаха да преминат в настъпление срещу нашите предни позиции около Чанакча и Кестеник. Тъй като там стояха само слаби аванпостни части, то те се отеглиха на авангардната ни позиция около с. Акалан.

На следующия ден турците предприемат друго частично настъпление срещу I-ва армия и като изтласкват аванпостите ѝ, заемат Чаталджа и височините около Арнауткой и Албосан. На 26-ти и 27-и неприятеля преминава в настъпление с по-сериозни сили и сполучва да заеме височините Сиврикая непосредствено на запад от Езетин, а така също и Инкеджекли-Албас и Кум Бургаз. Нашите се отеглиха до гребена у станцията Кабачка и до Каджкой. Централен и левия фланг на III-та армия имаше авангардите си на старите свои позиции при Акалан-Калфаккой-Орманли. При отеглянето си нашия и зетински авангард хвърли на въздуха железопътния мост у Геченлийското село.

Два дни след това, Свищовския и Троянски полкове контр атакват турската колона, която се движеше около железницата и я отхвърлят с големи загуби до Сиври те-

пе. Това частично настъпление, видимо, внесе пак смущение и сжмнение в турските редове, и те дълго време след него оставаха в бездействие.

Срещу Калфакьой турците също се опитаха да настъпят с по-големи сили. Но Преславския полк, който заемаше тези височини подпомогнат от 17-ия Доростолски, даде такъв енергичен отпор, че неприятеля и тук се отказа да действа сериозно.

Булаир и Шаркьой. Още преди почването на военните действия беше известно, че турците се съсредоточват и на Булаир. Ние получавахме постоянни сведения, че от Чаталджа и Измит се пренасяли значителни сили в Галиполи. Турците очевидно бяха изгубили надеждата да направят нещо сериозно на Чаталджа, за това, насочиха всички свои усилия в онова направление, по което те оперираха в XIV столетие, когато станаха господари на цялата югоизточна Европа.

На 26-ий януарий 6 турски дивизии, в състав около 40,000 души се нахвърлиха неочаквано на нашата IV-та армия, и в началото я бяха поставили в доста трудно положение. Полковете от нашата първа линия се бяха вече разколебали и поотеглили назад. В това време 22-ия Тракийски полк, който беше поставен в отстъп зад левия фланг на армията, бил изпратен в поддръжка и благодарение на пресечената местност сполучил да излезе на десния фланг на противника в тил. Предвождани от своя храбър командир, Тракийци се нахвърлили стремително на врага и сполучили да внесат едно смущение на десния турски фланг. Тяхното енергично настъпление спира. Другите полкове от 7-та дивизия, подбодрени от този частен успех на Тракийци, също преминават в настъпление, и обръщат неприятеля в паническо бягство. Нашата артилерия преследва с най-губителен огън и внася в редовете на турската армия страшно разрушение. Цялата турска армия е сметена обратно зад Булаирските укрепления. Според донесенията на командующия IV-та армия, турците сж изгубили само убити около 5—6 хиляди души. По сведения от турски източници тяхните загуби не надминавали 1500 души. Но независимо от материалните загуби, това поражение беше до такава степен решително, че след него те се примириха сж скромната роля само да отбраняват Дарданелите от кжм суша и не се осмелиха ни веднаж вече да настъпват. Нашата IV армия също се превърна след това в чисто обсервационна, като запущваше дебушетото от Галиполския полуостров.

Десанта у Шаркьой беше в тясна свръзка с операциите на галиполската армия на Тургут паша. Енвер бей настоявал, щото едновременно с настъпването от кжм Галиполи, да се произведе голям десант и при Шаркьой, та да се удари и на левия фланг на IV-та армия. За тази цел бил

назначен 10-ия низамски корпус, под фактическото начало на полковник Енвер бей. Корпуса заедно с артилерията си бил качен на около 40 транспортни кораба и, конвоиран от флота, се появил на 26-то число срещу Шаркйой.

С появяването си, турските военни кораби откриват убийствен огън срещу нашите две македоно-одрински дружини, и ги принуждават да очистят крайбрежната ивица, като се оттеглят на ближайшите височини. През нощта срещу 27-мо число, неприятеля, почти необезпокояван от никого, сполучва да сваля 8—10 хил. души с един взвод конница. Артилерийска поддръжка той е имал от флота.

Между туй, като узнал за десанта, командующия IV-та армия заповядал на генерал майор Генева да приближи своите три македоно-одрински бригади и да възпрепятствува на неприятелското масово слизание на суша. В изпълнение на тази заповед по-голямата част от опълчението към пладня на 27-мо число заело шаркйойските височини, а две планински скорострелни батареи открили огън по противника. Неприятелският флот буквално обсипвал със снаряди нашите скромни батареи, но, изкусно дифилирани, те продължавали да стрелят, без да понесат каквито и да било загуби. При туй, като не били в състояние да се борят с морската артилерия на противника, те насочват всичкия си огън срещу слязлата на брега турска пехота. Загубите на турците били твърде чувствителни. Операцията на самия десант трябало на време да се прекъсне.

Надвечер нашите дружини минават в настъпление и завързват твърде оживен бой, но настъпилата тъмнина принудила генерал Генева да спре преследването само на няколко стотин крачки от Шаркйой, като заповядал за през нощта да се окопаят.

През нощта турците се прибират на бързо на корабите си и очистват брега. Тяхните загуби възлизат на около 400—500 души. Нашите също — на около 400 души.

По думите на майор Мумтас бей, турското оттегляне от Шаркйой се дължало само на несполуката им при Булаир. След като била разбита армията на Тургут паща, за което Енвер бей узнал по безжичния телеграф, по нататъжния десант уж се явявал безцелен, та за това те се оттеглили. Колкото това обяснение и да е правдоподобно, ние мислим, че ако корпуса на Енвер бей не беше срещнал отпора на юнаците македоно-одринци, той щеше да се устрои поне на водораздела на Текирдагската планина, та с това да заплашва фланга и тила поне на IV-та армия.

Този бой при Шаркйой покри със слава младото опълчение, което състоеше преимуществено от синовете на българска Македония. Тези момци бяха се заловили за оръжиято доброволно и без всякакво принуждение. Те искаха да разделят опасностите и славата за освобождението на

своето отечество. Факта, че те станаха доброволци именно в българската армия, е най-красноречивия аргумент какви считат себе си македонците.

В Прилепската дружина бил съставен един взвод изключително от руски доброволци, който и носял названието руския взвод. Тази шепа хора съж се сражавали с доблест достойна за великия братски народ. Те съж били любимите и галени деца на цялото опълчение и почти всички съж наградени с ордена за храброст.

Периода на мълчаливото примирие. В първите числа на февруарий се почнаха непрекъснати дждове, смесени съж сняг. Пътищата се съжвжршено развалиха, и на някои участъци ставаха буквално непроходими. Реките излязоха от бреговете си и наводняваха цели обширни пространства. Всичките наши поправки се развалиха след преминаването на няколко само кола. Фашините, с които покривахмъ пътя тжняха цели в почвата и правяха пътищата съжсем непроходими. При тези условия за каквито и да било сериозни действие не можеше да става вече дума, та и двете страни мълчливо си наложиха примирие.

През този месец армиите прекараха небивали до сега мъжнотии и страдания. Подвозването на продукти стана съжсем невъзможно. Опитвахме се да носим продоволствието си от станциите до частите с товарни коне, но в скоро време конете достигнаха до такова жалко състояние, че в много чести трябаше да се откажем и от тяхните услуги. Ние лично виждахмъ цели транспорти от товарни коне с крака съжвжршено оголени от козина до коленете, цели изранени, които едва пристъпваха. Отсъствието на сушина и почивка пак ни заплашваше да останем без добитък; сам^и изобилното хранене на станциите още спазваше тези изомъчени животни от гибел. За да излезем от тежкото положение, ние заповядахмъ да се даде почивка на такива коне, а продоволствието да се пренася на гърба на войниците. Организирани бяха цели вече човешки транспорти. Частите изпращаха пеша цели команди до ближайшите станции или разходни магазини. Тук те вземаха в платнищата на палатките, а гдето нямаше такива, то в импровизирани торби, или в полите на шинелите по 7—8 хляба и ги носяха на 5—15 и повече километра за да нахранят другарите си. По някога за цял ден едва преминаваха 5—10 километра.

От 10-ий февруарий се почна една ужасна снежна буря, която се продължава цели 8 дена непрекъснато, а след два дена почивка се възобнови на още 4 дена. Това бяха дни на най-тежките изпитания за мъченика — войник, и той ги пренесе с търпение, на което биха завидели и най-героическите армии на света. Особено тежки бяха изпитанията на славната 4-та дивизия от III-та армия и на 10-та дивизия от

1-та, които през това време беа на предните позиции. Без достатъчно храна, без какъв годен сух подслон, а често пжти и без палатки, нашите юнаци прекарваха дни и нощи на студа на биваците си, в окопите, или в стражевата верига. Мокрите им дрехи, нощно време, под влияние на студения вятър замръзваха на гърба и приличаха на кора. Вечно мокрите им обуца не топляха, а само им разкисваха и израняваха краката. Войниците, които оставаха в окопите, или на стража, често пжти се връщаха със замръзнали крака, ръце, или уши. Но най-тежките мъжи се паднаха на храбрейшия Преславски полк. Участъка на неговата позиция беше на върховете непосредствено на запад от Калфакъй, гдето на близо нямаше не само село, но и отделна колиба. Целия полк се помещаваше под палатки, които се бяха обжрнали на парцали. Опитванията да се правят землянки не дадоха никакво подобрение. Вследствие на особените свойства на почвата, ямите, които се копаяха за тази цел, се напжлваха бжрзо с вода, която извираше от самите стени на землянката, та стоенето вътре беше невъзможно. Войниците бяха нарекли своите землянки „филтри“, и бягаха от тях. Числото на болните от бронхит, ревматизъм и други болести, пак почнаха силно да се увеличава; редовете ни, едва малко поплнени, пак се разреждаваха. Снега и снежните виелици на два пжти засипваха и железния пжт, тжй, че на 3—4 деня се прекращаваше подвоза и по тази единствено уж сигурна артерия за снабдяване... Само малкия запас, който ние бяхме сполучили да си напривим в края на януарий, ни спаси от гладна смърт.

Туй положение се продължава през целия февруарий месец.

Не по-малки сж били през това време страданията на нашите войници под Одрин; но най-тежко е било положението на IV-та армия при Булаир. Тя даде няколко десетки измрели от студ и няколко стотин измръзнали, които останаха живи само за да влачат едно жалко съществуване на сакати, за нищо негодни инвалиди. Но нека народа, в лицето на своите избраници—народни представители—подкрепи тези страдалци да доживеят до дълбока старост, за да служат жив пример как трябва да се служи на отечеството. Нека тяхните разкази подклаждат в сърдцата на младото поколение онова чувство на самоотвержение, на което България един ден пак ще се облекне, за да излезе от сегашното си унижение.

Преминаване в настжпление на турците в март месец.

В началото на марта времето се поправи, пжтищата произсжхнаха и нашия боен живот се пак сжживи. Турците, като искаха вероятно да помогнат на Одрин, който дожи-

вяваше последните си дни, съсредоточиха скрито цял корпус у г. Чаталджа и пак минаха в настъпление.

По всички признаци личеше, че турците като че ли идяха да се вплетат в мрежата, която им бяхме приготвили. Те искаха да си примерят силите с нас в открито поле. Те се готвяха да атакуват нашата укрепена линия на г. Странджа—Синекли—Чанта. Но неизвестно по какви съображения Главната ни квартира сега се отказва от нашия първоначален план, и решила да се срещне противника на линията на авангардите. Вместо постепенно отеглюване назад с цел да се извлече неприятеля от силната Чаталджанска позиция, нашите авангарди били усилены от части на главните сили и на 11-й март било заповядано на 9-та и 1-ва дивизии да преминат в настъпление и да атакуват неприятеля.

На 12-и и 13-и март тези части атакували неприятеля, а след един кръвопролитен бой го отхвърлили от Чаталджанските височини и от ония около Субашкой, като го натъпкали пак в укрепената Чаталджанска линия зад левия брег на Кара су. След като заели Чаталджанските и Инджаски височини, нашите аванпости влезли в Чаталджа и се разположили пак на линията, гдето стояха до 23-и януарий. Само крайния леви фланг на турците можал да се задържи на укрепената си позиция при с. Арнауткой.

Атаките на 15-й и 16-й март. В предидущите дни частите от 1-ва армия се бяха опитвали да отхвърлят турците и от Арнауткойските височини, но несполучливо. На 15-то число Командующия 1-ва армия дава заповед на 2-ра бригада от 1-ва дивизия да атакува вторично тази позиция и да я завладее. За атаката били назначени два пехотни полка с две само батареи. Още от първите стъпки станало ясно, че неприятеля заема твърде силна позиция, усилен със солидни укрепления и с разни изкуствени препятствия. Независимо от това тя се поддържала и от най-силния огън на флота и от укреплението „Гяур Баир“. При все това, решено било да се атакува. Храбрите Софийци, презирайки огъня на неприятеля, настъпват мъжествено, като търпят страшни загуби. Те сполучват да се приближат до предните окопи на противника. По-нататък, обаче, те не могат да напреднат. Неприятеля развива адски огън, а нашата малочисленна артилерия не е в състояние да задуши неприятелската. Редовете на храбрите полкове бързо се топят, и най-после те съ принудени да повърнат назад. Бригadatа губи 2,000 души убити и ранени. Тук, в числото на загиналите падна и цвета на Софийската интелигенция. След този бой нашите се отеглят на гребена между чифлик Лахонатис и Кшастеро и вече не се опитаха да атакуват до края на войната.

Едновременно с действията против нашия десен фланг турците се опитвали да настъпват и срещу нашия център у Кабачка и Акалан, и тъй също и срещу левия ни фланг у Ормали; но на всякъде съ били отбити с големи загуби.

Между туй на 13-й март падна Одрин. Турците разбраха, че понататашните им опити за настъпление, освен че нямаха шанс за успех, но бяха вече и безцелни. Ето защо, от 20-и март на сетне техните действия носят чисто отбранителен характер и се ограничават само с прикриването на столицата си.

Нашата главна квартира от своя страна се готвеше да усили Чаталджанските ни армии с II-та армия, която се освободи от Одрин, та да се форсира Чаталджа. Но от хода на преговорите ставаше ясно, че турците ще се съгласат да приемат исканията на съюзниците и без нова атака. По тези причини темпа на работата по съсредоточението ни отслабна. Вън от това почнаха да се пръснат слухове, че нашите съюзници искат да използват положението си в Македония, за да задържат в свое владение всичката почти тази страна, която ние винаги сме считали и ще считаме за неразделна част от нашето Отечество и за освободението на която в същност българския народ и предприе тази война.

Стана нужда щото една част от Одринските войски да се изпраща към Серес и Драма, а друга към Струмица и Радовище.

В края на април се възобновиха Лондонските преговори, а на 16-и май биде подписан известния Лондонски договор за мир, на основание на който Турция се отказваше от всичките си европейски владения, с изключение на малката територия, която се заключава между Босфора и линията Мидия-Енос.

Заминаването на сръбските войски от Тракия. След падането на Одрин двете сръбски дивизии, които вземаха участие в обсадата, бидоха освободени и в течението на един месец постепенно се превезоха по железницата до Пирот. С тях замина и крепостната им артилерия.

Кратък очерк на действията на Родопския отряд.

На 5-ий октомврий 1917 година 2-та Тракийска дивизия, която състави Родопския отряд, беше разположена по нашата граница от Лъжене до гр. Хасково.

При откриването на военните действия отряда получи назначение да настъпи и заеме първоначално линията Мехомия—Пашмакли и р. Арда. С това той трябаше да обезпечи както железопътното съобщение Търново Сеймен —

Пловдив — София, тѣй и фланговете и тила на II-та армия и на 7-та Рилска дивизия. С бързите си настъпления напред, от 5-ий до 9-ий октомврий, 3-та бригада на дивизията зае Якоруда и Мехомия, а 1-та — Дйовлен и пограничния гребен около Пашмакли. Втората бригада, която се подчиняваше на командующия II-та армия, зае неприятелската теретория като настъпи от Хасково до с. Геклемиш, на пътя Хасково — Кърджали. Неприятеля се опитал на всякъде да ни спре, но несполучливо. Неговите сили в този район бяха твърде разхвърляни и се поддържаха от слаба само планинска артилерия. Мехомийската колона на 9-то число същи заела прохода Превала между Мехомия и Г. Джумая, и по този начин влязла в свръзка с 7-та Рилска дивизия. Последната, както знаем, действуваше в долините на Струма и Брегалница.

Сравнително по-сериозно съпротивление срещнала нашата 2-ра бригада. На 7-ий и 8-ий октомврий тя води ред доста упорни боеве, но поддржана от своята мощна артилерия, тя принуждава противника да се оттегли към гр. Кърджали.

По този начин, само 4 дена след откриването на военните действия, нашия Родопски отряд, подир ред малки боеве, сполучва да изпълни поставената му 1-ва задача. По всичко изглеждало, че неприятеля е деморализиран. Неговите войски тук като че ли чакаха само един малък натиск, за да се разложат окончателно. По думите на Явер паша, началника на турските сили в Родопите, от 10,000 души, които той имал в района Пашмакли — Кърджали — Гюмюрджина, след първите боеве останали само около 2,000. Всичко останало се пръснало по селата и градищата. Но инак не можеше и да бъде, защото турските сили тук състоели само от редифски части, с твърде слаба бойна стойност.

После разрешаването на първата задача, на Родопския отряд се поставя следующата: *Десния фланг да настъпи към Неврокоп, за да облекчи операциите на 7-та дивизия по завладяването на Кресненското и Рупелско дефилета. Центъра да настъпи на юг от Пашмакли, за да заеме станцията Бук и с това да скъса ж. пътното съединение Солун — Дедеагач.*

В изпълнение на тази задача, началника на Родопския отряд остава в Мехомия до 12-то число своята 2-та бригада. На 13-то число той изпраща две дружини през Пирин планина, за да поддържа 7-ма дивизия при завладяването на Кресненското дефиле. Едновременно с това се насочва и 9-ия Пловдивски полк от с. Дйовлен към село Бадолин, с цел да съдействува за вземането на Неврокоп. След твърде тежки маршове, най-после на 18-ий октомврий заемат Неврокоп.

Сега в този пункт се събира един наш отряд от 12 дружини и около 60 полски планински орждия. По-нататък Неврокопския отряд можеше да си постави една от следующите цели: 1) или да се насочи към Рупелския проход, и да съдействува на 7-та дивизия по завладяването на този важен обектив, или 2) да тръгне за Драма за да окупира района Драма—Кавала—Серес. Началника на 2-ра дивизия взема второто решение, и като оставя 4 дружини във вид на заслон към Боз даг, с останалите си сили се насочва към Драма, която и заема на 22-ро число без съпротивление.

През това време 7-та Рилска дивизия атакува Кресненския проход и го заема на 13-то число, като достига до Петрич. Тук, обаче, тя среща силно съпротивление на Рупелския проход, и сполучва да заеме последния едва на 24-то число. Вследствие на това забавяне дивизията е могла да пристигне към Солун едва на 27-мо число, и гърците ни изпреварват със заемането на града и пленяването на турския там гарнизон. Няма съмнение, че ако Родопския отряд, вместо чисто териториалния обектив — Драма, да се беше насочил през Крушево за Рупелския проход, последния би паднал много по-рано, и тогава ние бихме преварили гърците на няколко дена при Солун.

Хасковския отряд след заемането на Кърджали получил заповед да остави в този пункт един заслон от две дружини, а с другите си сили да се насочи към Одрин, за да вземе участие в блокадата. За изпълнение на тази задача двете дружини с три батареи остават на линията на селата Турханлар—Сюлейманлар на юг от Кърджали и заели чисто наблюдателно положение. За усиляването на този слаб заслон били изпратили две опълченски дружини, а след тях и няколко дружини от новосформираното Македоно-Одринско опълчение. В това пасивно положение Кържалийския отряд останал до края на октомврий.

Шестия дружини от 2-та бригада на Тракийската дивизия се насочили към с. Силбекюм и взели в състава на Одринската блокадна армия.

През това време Явер паша, не обеспокояван от никого, успява да си отпочине и устрой, получава 7—8 табура подкрепление и образува особен родопски корпус, в състав 15-20 табура редифи, три планински батареи и 12 картечници. С тези сили той си поставя за задача, да задържа нашето настъпление на юг, и заедно с това да безпокои нашата блокадна армия от към Димотика.

Силите на Явер паша в края на октомврий се сгруппирали в няколко отделни отряди: 1) 3-4 дружини заемат долното течение на р. Места с фронт на запад и с база Скеча-Енидже. 2) Друга група от 5—6 табура действувала около Пашмакли, като задържала настъплението на наша-

та 1-ва Тракийска бригада и заедно с това заплашвала фланга на нашия Кърджалийски отряд. 3) Третята и най-силна група, в състав 10-12 табура, попълнени и с башибозуци, се разположила около Мжстанли и имала назначение да действа срещу Кърджалийския отряд, като заедно с това заплашва и одринската ни армия.

В началото на ноемврий, в околностите на Кърджалиние имаме събрани вече 12 дружини опълчение и Македонно-Одрински доброволци, под общото началство на началника на Македонно-Одринското опълчение—генерал майор Генева. Там бяха придадени и 6 планински батери.

Сега нашата главна квартира беше решила да мине в настъпление с този силен отряд и да заеме егейското крайбрежие. Тази операция беше належаще необходима, тъй като затрудненията с продоволствието на нашите Чаталджански армии можаха да се отстранят само с прекратяването на нашите комуникации през Гюмюрджина и Дедеагач на Димотика и Чаталджа.

Предприетото на 3-й ноемврий настъпление от кжм Кърджали се завършва с ред доста упорити малки боеве около Мжстанли, после което турците разстроени отстъпват кжм Гюмюржина. След това, нашите Кърджалийски и Пашмаклийски групи настъпват на юг и заемат линията Скеча-Гюмюржина. Явер паша се насочва кжм Фере и Дедеагач, с очевидното намерение да премине Марица и да се прибере на Галиполския полуостров.

Между туй, командира на отделната конна бригада полковник Танев, като узнал за отстъплението на Явер паша, с цел да съдействува генералу Геневу, се насочил с бригадата си от Димотика към Дедеагач и на 5-то число заема Фере и достига с отделните си части до последния пункт. Тук обаче той получава сведения, че Явер паша се е насочил с целия си отряд кжм Фере, затова, като оставя 150 души вжв вид на преден отряд, сам с бригадата си се отегля на север. Той си поставя сега по-скромната задача, която отговаряла на неговите сили, да не допусне турците в Димотика.

След като на 8-й ноемврий заел Гюмюржина, началника на Родопския отряд узнава, че Явер паша с около 10 табури и 8 орджия отстъпвайки на изток, заел позиция около входа на планинското дефиле при Керки. Генерал Генев решава да преследва неприятеля по петите и на 10-й се явява пред поменатото дефиле. Но излязло, че неприятеля оставил на това място само ариергард, а с главните си сили се отеглил кжм Фере.

На другия ден Кърджалийския отряд преминава дефилето и на 12-то число заема Дедеагач и Фере. В същия ден настъпил на юг и полковник Танев, като достигнал до с. Мерхамли.

Обиколен от всички страни и притиснат към Марица, Явер паша е бил принуден да капитулира с целия си десет хиляден отряд.

Унищожението на турския Родопски отряд ни даде възможност да добием непрекъснато ж. пжтно съобщение през Ниш-Скопие-Солун-Дедеагач и Димотика. Но главно то ни позволи да владеем свободно Дедеагач, който пункт стана в скоро време нашата временна и твърде надеждна база по продоволствието на армията. През Дедеагач също се приведе от Солун по море нашата 7-ма дивизия, която послужи от после като ядка за нашата IV-та армия. В началото на януари, към тази армия се присъедини и цялото Македоно-Одринско опълчение.

В Родопите и Кърджали бяха оставени малки гарнизони, преимущественно от опълченци, които останаха там до свършването на войната.

Кратък очерк

На действията на II-та армия от 14-ий октомврий до падането на Одрин.

Към 14-ий октомврий ние оставихме II-та армия в следущето положение:

Осмата Тунджанска дивизия заемаше южния и западен сектори и достигаше до линията Емерли—Кормут — развалини Куюнли—Юруш. За усиление на дивизията беше пристигнала от Кърджали 2-ра бригада от 2-та Тракийска дивизия.

Девета Плевенска дивизия заемаше участъка от село Юруш на левия бряг на Марица, през Кемал—Ахъркой —Возгач—раз. Секюн—Бююк Смаилча и по-нататък на изток до р. Тунджа.

Третата Балканска дивизия заемаше източния сектор от р. Тунджа през Мурачли—Кайпа и до Демир анли.

Конната бригада на полковник Танева беше изпратена към Димотика, който пункт тя е заела на 18-ий октомврий.

От 15-ий октомврий под Одрин почнаха да пристигат и частите от 11-та дивизия, които постепенно сменяваха 9-та дивизия. В състава на тази новосформирана дивизия влязоха 3-та бригада от 9-та дивизия (55-ий и 56-ий пехотни полкове), и новосформираните от опълченски и допълняющии дружини 57-ий и 58-ий пех. полкове.

От 16-то число почнали да пристигат и обсадните орждия от Софийския и Шуменски крепостни батальони, които постепенно трябаше да влязат в състава на обсадната армия.

На 18-ий ноемврий под Одрин пристигат и първите турски части, които постепенно се събраха към 22-ро число. Те бяха определени да заместят постепенно 9-та дивизия, а до нейде и 8-та в западния и северен сектори. Всичко това позволи да се освободят 3-та и 9-та пехотни дивизии и да се изпратят за усиление на нашите полски армии, а главно III-та, която в това време оперираше около Бунар Хисар и Люле Бургаз.

Заедно с приближаванieto на всички поменати части, обржча на обсадата постепенно се загъваше и на 31-ий октомврий биде съвсем сключен.

Но да се спрем и напомним предварително няколко думи за крепостта.

Описание на Одринската крепост. Одрин се намира при сливането на трите най-големи реки на Тракия: Марица, Тунджа и Арда. Тъй като по-главните пътища, които водят от Балканския полуостров за Цариград минават по долините на тия реки, то града Одрин се явява и като възел на пътища. През него минава и най-главната ж. пътната артерия, която свързва Европа с Босфора. Тази железница е и единствената удобна комуникационна линия за армиите, които оперират на тракийския театър.

Града е заобиколен с една верига от хълмове, които съставляват разклонения на планините Странджа, Сакар и източните Родопи. Всички те представляват отлични позиции, които преграждат достъпа към града. На тези хълмове през 1877 година били построени 24 форт батареи, от полудълговременна профил, които създадоха от този пункт доста солидна импровизирана крепост.

Реките разделят крепостния кръг на 4 естествени отделни сектора с доста обезпечени флангове. Те се намират в тясна огнева връзка помежду си.

Първия, или северо-западен, сектор се намира между левия бряг на Марица и десния на Тунджа.

Втория, или североизточния, се заключава между левия бряг на Тунджа и левия на съединената Марица.

Третия, или южния — между съединената Марица и десния бряг на Арда.

И най-после — *четвъртия*, или западния — между левия бряг на Арда и десния на Марица.

В 1885 година, после съединението на Източна Румелия, турците се бяха заловили енергично да попълнят старата система на укрепления, като заедно с това ги модернизират. Заедно с това, между фортовете бяха проектирали цяла система междинни и смежни батареи. В самите фортове предали казематированите постройки, като заменили дървените стени и тавани със стени от кирпич и със сводови тавани дебели около 60 сантиметра.

В преправен вид, тези, тъй наречени фортове, в същност представляваха редути от временна полска профил. Височината на бруствера се колебае между 2.5—3.5 метра. Рововете нямаха нито флангова, нито даже фронтална отбрана. Широчината им—11 метра, дълбочината—4 метра. Разположени преимуществено на топографическите гребени и съвсем немаскирани, те се издаваха релефно над повърхността на хоризонта, и се виждаха твърде отдалеч.

В 1908 година, по съветите и наставленията на немската военна мисия, одринските укрепления бяха отново прегледани, поправени и попълнени. Към времето на обявяването на войната бяха добавени още 4 нови редута, та всичко станаха 30. В междините между редутите бяха построени ред окопи от полска стрелкова профил с ходове за съобщения. Артилерията се размести главно в отделни батареи, които достигаха до 74. В редутите се оставиха само най-ограничено количество оръжия за индивидуална отбрана, или т.ж наречана противощурмова. От батареите осем бяха от типа на джлговременните.

Пред фортовата линията, на разстояние от 3—5 километра, бяха изнесени предни позиции, усилен с полски укрепления. И на предните и на главната позиция бяха устроени изкуствени препятствия главно от телени мрежи. С тях, обаче, често се злоупотребяваше: на някои места те покриваха местността пред укрепленията тъй гъсто, че стесняваха свободата за маневриране на гарнизона. Това особено силно почувствуваха турците на 12-ий и 13-ий март.

Гарнизон. Гарнизона на крепостта състоеше от двете низамски дивизии на IV-ия корпус — 10-та и 11-та и от три редифски дивизии (Гюмурджина, Баба Ески и Одрин), пет крепостни артилерийски и три полско-артилерийски полка, едно планинско отделение. Кавалерия — 12-ия конен полк и 2 ескадрона от 2-ий к. полк. Всичко около 75,000 души с 600 оръдия от разни калибри и 6 ескадрона.

Крепостната им артилерия е състояла от следующите системи и калибри:

10,5 сантиметрови дълги орждия	12	парчета
15 " обсаден тип	14	"
15 " на брегови лафети	13	"
По една 15, 18 и 21 сант. мортири	3	"
10,5 сантиметрови гаубици	12	"
15 сантиметрови гаубици	15	"
12 "	24	"

всичко каквото бжде възможно от околните села и по този начин си увеличил запасите значително. При едно економично харчение, те трябало да стигнат за 6 месеца. Чувствал се известен недостиг само от някои второстепенни предмети, като сол, захар, кафе, газ и дърва.

Коменданта на крепостта бил Шукри паша — човек деен, знаещ, но недостатъчно енергичен. Той повидимому не се е ползвал с достатъчен авторитет към своите подчинени. Старотурчин по убеждение, той след цариградския януарски преврат попада в положение на генерал, комуто не му се доверява началството и това се е отразило гибелно на духа му, а следователно и на духа на гарнизона.

От всичко казано до тук се вижда, че към времето на нашата обсада крепостта е била далеч от типа на една модерна крепост, та вземанието ѝ с открита сила в самото начало не се е представлявало като невъзможна задача. За тази цел, обаче, трябало с едно вихрово движение напред да се разбие най-напред полската турска армия и сетне да се налети и вземе крепостта. Това беше напълно възможно ако ние с едно бързо и стремително преследване след Лозенград унищожихме полската източна армия на турците.

Колкото до силите, които ние отделихме за обсадата на крепостта, то те в различно време бяха различни. В началото на блокадата те състояха от 80 дружини, 102 крепостно-обсадни орджия, 250 полски и единадесет ескадрона конница. По-късно, когато се реши да атакуваме крепостта, II-рата армия на генерал лейтенант Иванов състоеше от 160,000 души с 400 орджия, в това число сръбски войски 47,000 и 98 орджия.

На чело на обсадната армия стоеше генерал лейтенант Иванов, който се отличаваше със солидни познания и забележително спокойствие и търпение. Негов помощник — душата на атаката, беше генерал майор Вазов, комуто беше поверен в последния период на сръбата източния сектор.

Той имаше твърде основателни познания и по стратегията и тактиката, и особено по артилерийското и военно инженерно дело. Пламенен оратор, енергичен и самоотвържен, той умееше да говори с войските и да ги тласне на подвиг.

Нашата крепостна артилерия състоеше от 102 орджия от разен калибър, а именно: 12 с/м дълги д/28 и д/25; 12 и 15 с/м. д/28 и д/30, 12 с/м не скорострелни гаубици.

Сръбската обсадна артилерия се състояла всичко от 38 орджия, а именно: 12 с/м дълги орджия—10; 12 с/м скорострелни батареи — 20, и 15 с/м с. гаубици — 8.

Боевете на 25-ий и 26-ий октомврий. След като се завърши окръжаването и се нареди обсадната артилерия, нашата главна квартира реши да пристъпи и към активни

действия. Първоначално поставената цел беше: да се завладеят някои предни пунктове в неприятелското разположение, та да се приближи обсадната артилерия за да може да бомбардира града. Избора падна най-напред върху „Папаз тепе“, в жгъла между р. Арда и Марица, и сетне на „Картал тепе“ — на юг от Одринската гара.

Папаз тепе имаше значение като пункт от където можеше да се фланкират подстъпите към северо-западния сектор, в случай че станеше нужда да се атакува от там. Картал тепе от своя страна представляваше прекрасен обсервационен пункт от гдето се получаваха един обширен обзор във вътрешността на крепостта. Сжс завладяването на този последния пункт, освен това, се сключваше по-яко обръчка на обложението от към Димотика. Атаката на тези два пункта беше възложена на 7-та Тунджанска дивизия, поддържаща от обсадната артилерия.

За атаката на *Картал тепе* беше назначен един пехотен полк с артилерия. За оная на Папаз тепе — три полка, от които един в бойна линия, а два в резерв, тъй като малкият фронт не е позволявал да се въведат изведнаж големи сили.

Атаката на Папаз тепе се почва сжс силен артилерийски огън от крепостната и полска артилерия. Този огън се продължавал от сутринта на 25-то число до обяд. След това до 12-ия Балкански полк почва да настъпва при поддржката на артилерията и вчера достига почти до предните турски окопи. Тук полка се спрел и се окопал. През нощта той настъпил пак, атакувал и завладял предните окопи. По-нататък балканци сж се опирали да щурмуват и самия опорен пункт на Папаз тепе, но когато приближили до него, попаднали в телените заграждения и били задържани. В това време неприятеля развил най-силен пехотен и картечен огън, та окончателно спрял атакуващите части. След малко турците били подкрепени от пресни части, преминали в контр атака и окончателно отхвърлили Балканците. Полка се върнал на своите първоначални позиции, като изгубил 1,200 убити и ранени. Много от ранените не могли да се приберат и станали жертва на турската жестокост.

Едновременно с това бил атакуван и *Картал тепе*: този пункт след жесток бой вечерта бил завладян. На северо-западния фронт този ден действията сж се ограничили само с артилерийска стрелба, която се продължавала от сутринта до вечерта.

На следуюция ден — 26-то число — турците се опитват на няколко пжти да преминат в настъпление с цел да си върнат Картал тепе, но несполучливо. Всичките им атаки и тук, и на западния фронт били отбити. На 27-мо число се

продължава енергична артилерийска стрелба и турците се опитват да произведат вилазка на северо-западния фронт, но несполучливо.

В края на октомврий турците пак се опитват да завладеят Картал тепе и на 30-й сполучват, но контр атакувани, те пак го напушат.

Боевете в северо-източния сектор. Едновременно с боевете за Картал и Папаз тепе, произлязоха и ред боеве на северо-източния фронт. Те имали за цел от една страна да стеснят линията на обложението, а от друга — да демонстрират с цел да облекчат операциите на 8-мата дивизия на южния и западен фронтове

На 26-и октомврий командующий II-ра армия заповядал на войските от северо-източния сектор да се приближат на този сектор и да им несполучват да подадат помощ на другите сектори.

В изпълнение на тази заповед, началника на сектора генерал майор Велчев, направил следующите разпореждания:

1) Първия бригаден сектор (2-ра бригада от 11-та дивизия) да настъпи към линията Еникйой-Гадера (Хаджра).

2) Втория бригаден сектор, който състоеше от 2-ра бригада на 8-ма Тунджанска дивизия, да настъпи към дола на Сазли дере, да се помъчи да го премине и да завладее гребена източно от Мусубейли.

3) Секторалния общ резерв да настъпи към височината 89,9 и да бъде готов да поддържа бойните линии.

Настъплението се поддржало с огъня на всичката полска артилерия и няколко обсадни оръдия. Неприятеля отговарял с твърде оживен артилерийски огън от крепостта, но пред вид на голямите разстояния не ни е причинявал особени загуби.

Към вечерта войските от първия бригаден сектор сполучили да заемат селата: Кючук Дюллюк, Софулар, Хаджра и Кара Юсуф и почнали да се окопават. Късно през нощта, обаче, един от полковете на този участък без особени причини се оттеглил назад.

На втория участък, гдето действаха 10-ий и 23ий полкове, настъплението също вървяло успешно и към вечерта сполучили да заемат гребена между Мусубейли и Сазлж дере. Но когато мръжнало, командира на бригадата счел, че целта на демонстрацията е достигната, та заповядал на полковете да се върнат назад. Мотив — да не осъмнат на този гребен, който се обстрелвал силно от артилерията на крепостта. Като узнал за това отстъпление, генерал Велчев заповядал на бригадата пак да премине Сазлж дере и да заеме отново върхосния гребен. В поддржка на Тундженската бригада била изпратена 3-та бригада от 9-та дивизия, която съставляваше общия секторален резерв. Предполагало се

че турците сж напустнали своите предни позиции, та е било заповядано на двете бригади да настъпят още по-напред и да ги заемат.

С почването на вторичното настъпление, обаче, станало ясно, че неприятеля и не мислил да напуска предните си позиции. Нашите бригади по този начин били принудени да се задоволят само сжс завладяването на въпросния гребен на десния бряг на Сазлж дере.

Като считал по-нататъшното настъпление за безцелно и опасно, командующия II-та армия твърде на време заповядал да се спре настъплението и частите да се окопаят.

Началника на източния сектор, обаче, счел за своевременно да продължи настъплението и да произведе нощна атака с цел да завладе турските предни позиции. За тази цел той заповядал: първия бригаден участък да завладе височините на югозапад от Хаджра, а втория — гребена Шарап Йолу, което е било изпълнено без особено съпротивление.

На 29-то число войските сж се окопавали на новите си позиции.

На 30-то число, когато турците възобновили своите атаки на Картал тепе, командующия II-та армия, заповядал на началника на северо-източния сектор пак да направи една демонстрация с цел да отвлече вниманието на противника в това направление, та да облекчи положението на южния сектор.

Генерал майор Велчев, обаче, решава този път да атакува енергично с цел да завладе позицията „Маслак“. Но заповедта за последното достигнала късно до бригадните командири, та се ограничили само с достиганieto до гребена Баалар Сърти.

През нощта от 31-ий срещу 1-ий ноемврий, бригадата от 8-та дивизия атакувала предната турска позиция и заела височините Ески Кумлук и Пачаджик. По-нататък, обаче, тя немогла да настъпи, тъй като станало ясно, че противника се е силно укрепил на своята предня позиция Маслак и Мал тепе. Очевидно било, че без сериозното съдействие на силна обсадна артилерия тези позиции няма да могат да се атакуват.

При все това, сутринта на 2-ро число се направил нов опит за атака и тоз път в много по-широки размери. С тази цел 23-ий полк бил насочен на Маслак, 10-ия Родопски по-вяло на Мал тепе; 54-ия полк съставил резерв и се насочил зад 23-ия.

Бодро и самоотвержено тръгнали храбрите полкове напред, но обсипвани с убийствен огън, те постепенно намаляват, устрема си и около 10 часа пред пладня, като достигнали на 400—600 крачки от окопите на противника, спрели и по-нататък не могли да настъпват. Всички поддръжки посте-

пенно били въведени в бойните вериги, но по-нататъшното настъпление било невъзможно. Станало нужда да се спрат тук и да се окопаят. При все това, те понасяли огромни загуби.

Между туй, някой донесал на началника на сектора, че Маслака е взет. Като желаял да преследва противника по петите, генерал Велчев заповядал да се продължи настъплението с цел да се завладеят и форта Айвас Баба. В действителност, не само че не е било възможно да се атакува Айвас баба, но стоеенето пред Маслак ставало непоносимо.

Надвечер на 2-ро число командующия на II-ра армия като узнал за тежкото положение на частите, заповядал през нощта срещу 3-та число да се оттеглят на предишните си позиции и да излезат от сферата на артилерийския огън на противника.

Атаката на 2-ро число струвала 1,000 души убити и ранени. Сутринта на 3-то число нашите очистили и гребените Баглар Сърти и Пачаджик, като се повърнали на позициите си, които заемаха на 25-то число. Там те останали до примирието.

С това се завършиха боевете около Одрин в края на октомврий. Тени струваха около 3,500 души излезли от строя войници и като положителен резултат дадоха само завладяването на Картал тепе, важността на което, при условие, че ние не бяхме готови да атакуваме сериозно крепостта, беше твърде относителна.

В първите числа на ноемврий, след като под Одрин пристигнаха всичките сръбски части, разпределението на обсадната армия получи следующата форма:

Двете сръбски дивизии под началството на генерал Стефанович съставиха сръбската спомагателна обсадна армия и заеха северо-западния и западен сектори.

Южния сектор заеха 1-ва и 3-та бригада от 8-та Тунджанска дивизия, под началството на генерал майор Кирков.

В източния сектор влязоха: три полка от 11-та дивизия, 2-та бригада от Тунджанската и 2-та бригада от 2-ра Тракийска дивизия. На източния сектор също бяха преведени няколко обсадни оръдия от 15 и 12 см. калибр.

След завършването на обложението, обсадната армия предприема в началото на ноемврий ред действия с цел да се завладеят някои предни позиции на противника, та да се стесни обсадното колело. Резултатите, обаче, сж били твърде незначителни. Само на източния сектор ние сполучихме да вземем гребена Баглар Сърти и да се утвърдим на него. Изобщо, турските предни позиции сж изпжлниха много добре ролята на буфер за главната фортова линия, като заедно с това обезпечаваха града и от действията на българската и сръбска артилерия.

На 21 ноемврий, както е известно, се сключи премирието, което се продължава два месеци. На основание на условията на това премирие, през Одрин се пропускаха да минават наши тренове с храни идящи от България. Бодрия до сега дух на гарнизона силно паднал; когато узнали, че българите могат да прекарват през Одринската гара всякакъв вид запаси, а турските войници трябало да изпитват все още лишенията на обсадения. Пътющите с тренове наши войници по неволя сж влизали в сношение с обсадение и сж ги снабдявали с разни вестници и известия за положението на другите турски армии и на Турция вжобще. Турското началство, което до сега скривало старателно истината, все повече и повече губело авторитета и почвата под краката си. Всички почнали да сжзнават, че при сжздаденото положение по-нататжшната борба е безполезна.

При все това, коменданта на крепостта изпользувал най-широко премирието, за да попжлни фортификационните си постройки, да сжздаде цял ред нови изкуствени препятствия и да си попжлни редовете. За тази последната цел били сжбрани от града всички способни да носят оржжие мъже и инкадрирани в частите.

На 6-ий декемврий началника на източния сектор — генерал майор Велчев получил ново назначение, а на негово място бил назначен временно генерал майор Гржнчаров.

Между туй, по хода на Лондонските преговори се виждаше, че турците ще упорствуват за отстжпването на Одрин, поради което имаше голяма вероятност че ще стане необходимо най-напред да се завладее крепостта, че тогава вече да се говори за отстжпването на победителя.

Пред вид на това, още от пжрвите числа на декемврий нашето висше командование почва да обсжжда вжпроса за една евентуална атака. Бяха организирана ред рекогносцировки с цел да се добият данни за плана на атаката. Спрели сж се на атаката на северо-източния фронт. За способа за действие било избрано нещо средно между ускорената методична атака и такава с открита сила поджржана от многочисленна артилерия.

В началото на януарий на станцията Карагач беше сжбран военен сжвет под председателството на Н. В. Главнокомандующия. Там между другото се обсжжда и вжпроса за атаката на Одрин в случай че се вжзобновяват военните действия.

За сжстоянието на крепостта на сжвета беше изложено приблизително следующето:

Гарнизона достигал до 40—50 хиляди души. Артилерията на противника е многочислена и повидимому разполага с достатжчно бойни припаси. Продоволствие още имало, но гарнизона преминал отдавна кжм намалени рации,

които в последно време достигнали до 150 драма сурога-тен хляб в ден. Но нито щаба на действующата армия, нито оня на обсадната можаха да определят даже приближително кога могат да се привършат продоволствените запаси.

Командующия II-ра армия генерал лейтенант Иванов се наемаше да атакува града с открита сила, но той туряше условие да му се даде още поне една дивизия. И генерал Иванов и всички присъстващи, обаче, бяхме съгласни, че пред вид на многочисленната артилерия, сериозните фортификационни построики и бодростта на гарнизона, атаката ще ни струва 10 — 15 хиляди жертви. При туй, възможно е и несполука.

Грамадното болшинство на съвета, в това число и автора, се изказахме против атаката, като намирахме, че и блокадата ще доведе до целта, макар на няколко дена по-късно. Мотивите бяха следующите: 1) Едната дивизия за усиляване на Одринската обсадна армия можеше да се вземе или от Чаталджа, или Булаир. Пред вид на постоянното усиляване на турските сили в тези два района, ние считахме, че нашето отслабване там не е безопасно. 2) Веднаж гарнизона е принуден да живее на такива недостатъчни и по качество и по количество рации, то той не ще е в състояние да упорствува дълго време, за това, по-добре е да се не жертвуват нови 10—15 хиляда думи, а да се дочака капитулацията му от глад. 3) Една несполучлива атака несъмнено ще се отрази на нравственото състояние на всички армии, а от друга страна ще подбодри духа на неприятеля. 4) Падането на крепостта няма да реши участието на войната. Тя зависи от положението на работите на Чаталджа и Галиполи.

В заключение и автора и мнозинството от съвета се изказахме, че в дадения въпрос решающ глас трябва да имат помощника на главнокомандующия, н-ка щаба на действующата армия и командующия на II-ра армия. Те съ лица, които съ компетентни да знаят и да чувстват може ли да се атакува. Колкото до нас, на основание това, което ни се съобща, ние си оставаме с убеждението, че по-добре да се не правят нови опити, а да се дочака падането на крепостта от глад. Според нас, това чакане няма да се продължи повече от един и най-много два месеци.

Съвета се разотида без да се спре на едно определено решение, но всички останахме под впечатлението, че е усвоен очаквателния способ за действие. Впрочем, всички ние гледахме на тези разговори като на академически, защото у всички, и особено в присъстващите тук министри, преобладаваше убеждението, че войната няма да се възобнови.

Но очаквания мир, както е известно, не се сключи, и на 21-и януарий действията се възобновиха. В деня и часа, когато се свърши примирието загърмяха най-напред топове на обсадната артилерия. Сега трябаше да се свърши с Одрин не вече чрез абстрактни съображения, а чрез реални решения.

Приготовление на шурма. На 29 януарий за началник на източния сектор беше назначен генерал майор Вазов. Самото това назначение показваше, че тук се готвят важни събития. По образование военен инженер, отличен познавач на инженерното и артилерийско дело, смел, решителен, генерала даваше на всички основания да се надеем, че той ще поведе работата рационално.

Комисията, която, под началството на генерала Вазов изуча въпроса за атаката, също се беше спряла върху избора на източния фронт. Генерала, обаче, е изтъквал необходимостта щото тук да се съсредоточи колкото е възможно по-силна обсадна артилерия. Целия януарий и февруарий, поради това, съж били посветени за съсредоточването на почти всичката българска обсадна артилерия на този фронт.

В началото на март орждията от обсадната артилерия съж били настанени срещу източния фронт тъй:

Северната група, съставена от 34 орждия, е настанена на около един километър северно от с. Бююк Дюплюк. Батареите на тази група били отлично маскирани зад гънките на местността. Разстоянието от тази група до ближайшия форт Шашли табие било около 3 километра, а от Айвас баба — 4 километра. Тя е обстрелвала също с надлъжен (анфиладен) огън всичките турски батареи, които съж на източния фронт — дори до форта Куру чешме.

Втора една група, също в количество 34 орждия, била разположена около с. Мусибейли, между това последното и рекичката Правади дере. Тя обстрелваше с фронтален огън турската позиция от Айвас баба до Кестеник, и освен това, фланкираше северния участък на фортовата линия от Айвас баба до Шашли табие. Дистанция на стрелбата 5 — 5½ километра.

Трета група от 30 орждия беше съсредоточена в района около чифлик Кюшен и получила назначение да обстрелва другите фортове и батареи от източния сектор до пътя Одрин-Хавса. Средня дистанция на стрелбата 5—6 километра.

Следователно, в източния сектор били съсредоточени всички 98 обсадни орждия.

Тъй като предните позиции на турците се намирили всичко на 2—2½ километра от фортовата линия, то се по-

лучиха възможност да се обстрелват едновременно и главната и предня позиции на обсадения.

От сръбските обсадни орждия 28 сж били придадени на нашата Тунджанска дивизия в южния сектор. Само 10 от обсадните орждия останали да действуват на западния и северозападен сектор. И тъй като сръбските орждия бяха от най-новите системи, то те допускаха да се стреля на 8—9 километра, като заедно с това обладаваха и силно фугасно действие.

Решено било да се щурмува решително на източния фронт, да се поведе и една вспомогателна атака на южния, а на западния и северозападни фронтове—само да се демонстрира.

Тъй като генерал Иванов сполучил да съсредоточи обсадната артилерия съвжршенно скрито, то турците и не очаквали атака тук.

Всичката подготвителна работа се е водила твърде изкусно. Генералите Иванов и Вазов сж взели мярка да се предвидят всички и най-дребни детайли и за това атаката обещаваха пълнен успех.

В първите числа на март всички подготовки се свършиха. Сега можеше вече да се пристъпи и към по-енергична работа. Но в българската главна квартира все още съществуваше колебание да се решат ли на щурм, или да дочакат падането на крепостта от глад. Мотиви на такова колебание съществуваха: 1) щурма можеше и да не сполучи, и в такъв случай той би довел само към 15—20 хил. жертви, които не могат отпосле да се оправдаят. Такава несполука несъмнено би дала на турците нови аргументи да настояват да им се остави града; несполуката несъмнено би нанесла силен удар на престижа на българското оржие; 2) по всички събрани в последно време сведения излизаше, че турците имаха запаси още за 15—20 дена, и най-много за един месец. При условие, че турските Чаталджанска и Галиполска армии бяха затворени в своите позиции от нашата желязна джга, условието на времето не играеше за нас такава важна роля и ние можехме да почакаме още един месец. Явяваше се следователно мъжният въпрос, струва ли да се пресилват събитията с цената на такива жертви.

Партизаните да се атакува, сред които главно място заемаше генерал лейтенант Иванов, намираха, че трябва да се атакува макар и за да се повдигне престижа на българското оржие. Те изтъкваха аргумента, че освен дето ще се спечелят 15—20 дена, вземането на крепостта ще послужи и като ний-добър венец за Българската армия при завжршването на тази славна война. Генерал Иванов вярваше в успеха, но искаше на всеки случай да бъде усилен поне с още една дивизия.

Подир ред колебания щаба на действующата армия в края на февруарий най-после като че ли се склоняваше да усвои мнението на генералите Иванова и Вазова. Почна се постоянното усиляване на обсадната армия, най-напред с една, а после и с втора бригада.

В началото на марта общата численост на обсадната армия достигаше 105,000 бжлгари с 240 полски и 102 обсадни орждия, и около 45,000 сжрби сжс 60 полски и 38 обс. орждия.

Атаката на крепостта.

Според директивата на главната квартира, обсадната армия е трябало изпжрво да завладее само предните позиции на източния фронт. Другите сектори през сжщото време трябало да водят само демонстративни вспомогателни атаки.

Равно в 1 часа след пладня на 11-ий март всички обсадни орждия, с изключение на източния сектор, открили огжн, като сж насочили усилията си главно срещу неприятелските бетонни батареи. Нашия огжн повидимому произвеждал сериозни опустошения. Турците отговаряли с една разхвжрлена, и сравнително безвредна стрелба. Обсадната артилерия на източния сектор през това време мжлчала и не давала да се подозира даже нейното присжтствие там. Така се продължила канонадата до 8 часа вечерта.

Когато се мржкнало, шурмующите колони се приготовили за атака. Пжрва се нахвжрлила 8-та Тунджанска дивизия от кжм южния сектор. Тя си поставила за цел да завладее турските позиции на Памук сжртж. При всичкото упорство и самоотверженност на Тунджанци, нашата атака на този пункт е била отбита с големи загуби. При все това, на някои места частите се доближили до линията на телените заграждения и тук почнали да се окопават.

Едновременно с Тунджанци атакували и сжрбите на западния и северозападен фронтове, но и те били срещнати сжс силен огжн и спрени. Те имали само незначителен частичен успех, а именно: на западния фронт достигнали на разстояние 300—400 крачки от Папаз тепе, а на северозападния сполучили да заемат предните пунктове Каджнкой и чифлик Екмекчи. Атаката им на предната позиция Юч тепелер не сполучила.

Всички тези действия макар и да не дадоха особено решителни резултати, при все туй, имаха грамадно значение. Те вжведоха Шукри паша окончателно в заблуждение относително избрания фронт за атака. Той дошел до заключение, че решителният шурм ще се води на южния фронт, и там именно сжсредоточил своите главни резерви.

През нощта срещу 12-то число, равно в 3 часа и 30 м., тръгнаха напред и шурмующите колони на северо-източния фронт. Предшествувани от гъсти вериги в грозно мълчание, сж се насочили тези колони към долините Кум дере и Провади дере, като си поставят за задача да завладеят предните неприятелски позиции на гребена „Маслак“. Сжвършено незабелязано полковете достигнали до 800 крачки от неприятелската позиция, но тук неприятеля ги забелязал и открил убийствен огън.

В този, именно, момент, сжвършено неочаквано по даден сигнал, откриват дружно огън всичките обсадни и полски орждия от източния сектор. Те стреляха с данни определена по-отрано. Ефекта бил блестящ. Защитниците на предните позиции ужасени напустнали своите окопи и се хвърлили да се укрият зад главната фронтова линия. Атакующите колони преследвали противника по петите и заели позицията Маслак. В наши ръце паднали до 2,000 души пленници, 20 полски орждия и няколко картечници. Последните веднага били използвани за преследване на неприятеля с огън. Между туй, отстъпващите части на противника сами попаднали в телените си заграждения, забъркали се в тъмнината и се изложили на нашия убийствен огън.

При туй положение на противника, повидимому е било достатъчно още едно последно усилие, за да се завладе и фортовата линия на този участък. Но войските имали заповед да атакуват само предната позиция, а частните началници, предвид на умората на войските и мъглявото време не намирали за възможно по своя собствена инициатива да продължат настъплението.

След заемаването на предните позиции, нашата артилерия пренесла съсредоточения си огън по фортовата линия, и пораженията ѝ били до толкова действителни, че към 7 часа утринта замлъчали всичките турски батареи от сектора. И артилериисти и пехотинци, обхванати от паника се предали на безпорядъчно бягство, без да помислят за съпротивление. Само в някои от междинните окопи останали малки стрелкови групи с няколко картечници, които продължавали да се съпротивляват.

Около 10 часа сутринта, когато се вдигнала мъглата, българските вериги на някои места сж се озовали на 150—200 крачки от турските фортове до подножието на гребена. Но към това време и неприятеля е сполучил да се посжвземе. Като прибрали някои от ближайшите си резерви, турците сварили да се поуредят, заели обратно окопите си и открили убийствен пехотен и артилерийски огън. Заработили твърде енергично и картечниците, които косяли наоколо си всичко. Нашите загуби ставали твърде чувствителни, особено сред частите, които заемаха Маслак

Мал тепе. Трябало е, тжй или инак, да се излезе от това тежко положение и генерал Вазов моли да му се разреши да атакува фортовата линия. Той получил такова, но като взел под съображение, че една дневна атака ще струва тржрде големи жертви, тя била отложена.

Пак заработили усилено обсадните батареи и вече кжм вечерта турската артилерия е окончателно задушена. Погасен бил и огня на повечето от турските окопи. Само някои малки участжци, които сж били по-добре маскирани, продължават още борбата. В туй положение били частите на атакующия когато се мржкнало.

На 12-то число през деня е възобновявала своите атаки и Тунджанската дивизия на южния участжк. Поджржани от огня на бжлгаро-сржбската обсадна артилерия, на няколко пжти сж се хвжрили в атака юнашките полкове на тази дивизия, но срещани всеки пжт с убийствен огжн, те в резултат на борбата от този ден едва сполучили да завладеят някои тясни ивици терен пред неприятелската позиция.

Но без да се гледа на неуспеха и на големите загуби, тези атаки на доблестните тунджанци принесоха и своята полза. Шукри паша продължава да си остава при убеждението, че бжлгарите водят главната си атака на южния сектор. Цяла дивизия резерв продължавала да остава на десния бряг на Марица при с. Карагач.

Вечерта на 12-то число положението на работите се представлява тжй:

На северо-източния фронт атакующите части залегнали в руслото на Правади дере у подножието на Ташли табия и Айвас баба. Там те се окопали и дефилирали в мжртвите пространства.

На източния фронт бойните вериги сжщо се окопали на 200—400 крачки от фортовата линия, като имали главните си резерви непосредствено отзад, зад гребена на предната позиция Маслак и Мал тепе.

На южния фронт 8-та Тунджанска дивизия сполучва да се приближи и окопае на 200—300 крачки от неприятелската позиция.

На западния фронт сржбската Тимошка дивизия сполучва да се приближи до неприятелската главна позиция на 500—600 крачки и сжщо се окопава.

На северо-западния сектор сржбската Дунавска дивизия могла само да запази в свое владение заетите през предидущия ден упорни предни пунктове Екмекчи и Каджнкой.

Щом се мржкнало, атакующите части от източния сектор изпратили пионерни команди, за да режат телени мрежи. Пред вид на това, че противника още през деня е бил

прогонен от своите окопи, тази опасна работа сега се извършвала сравнително лесно. С малки жертви сполучили да разчистят няколко прохода.

Щурма на фортовата линия.

Равно сред нощ, на 12-то срещу 13-то число и нашата обсадна артилерия пак почва да обсипва фортовете на източния сектор с убийствен огън. Ефекта е бил до такава степен силен, че всичко, което е оставало до сега още в бойната линия, почнало да се оттегля назад. Останали в някои окопчета само малки групи.

Като главни обекти за атака били избрани фортовете Ташли табие, Айвас баба и Айджи йолу. След тази основателна артилерийска подготовка, часа към 2 през нощта, тръгват напред полковете: 10-ий Родопский, 23-ий Шипченский (2-ра бригада от 8-ма Тунджанска дивизия) и 56-ия полк от 11-та дивизия. Неприятеля срещнал атакующия със сравнително слаб огън. В часа 2 Родопския полк заел форта Айджи йолу, без да намери вътре никого. Нашата артилерия превърнала форта в една грамада от развалини и пръст.

Не тъй благоприятно съ се сложили обстоятелствата при атаката на Айвас баба. Тук неприятеля все още съхранил в смежните си окопи някои пехотни части. Щом 23-ий Шипченский полк се вдигнал за да върви в атака, той бил срещнат със силен пехотен и картечен огън, та в най-късо време понесъл страшни загуби. Станало нужда пак да се спрат и окопаят; пак съсредоточват тук огъня на артилерията. Едновременно с това били изпратени малки части да обхванат неприятеля от към Айджи йолу. Благодарение на тези камбинирани усилия, най-после, часа към 5 сутринта, бил взет и форта Айвас баба — ключа на позицията на северо-източния сектор.

На разсъмване и 56-ия полк заел форта Ташли табие.

Сега трябало да се попречи на възможните повратни атаки на противника. За тази цел обсадната артилерия пренесла своя огън по тила на неприятелската позиция. Едновременно с това няколко наши полски батареи се изнисат бързо напред и увенчават заетата неприятелска позиция, като откриват бърз огън по града, към който бягали и се тълпели сега защитниците на крепостта.

Скоро победителите от северо-източния сектор се разпространяват на юг и заемат цялата фортова линия до пътя Одрин-Хавса. Обезумелите от ужас турци бягат на запад за да търсят спасение зад Тунджа.

Като узнали за падането на източния сектор, преминали отново в настъпление и всички войски от другите секто-

ри. Противника сега вече не проявявал особено упорство и към пладня постепенно паднала в наши ръце цялата крепост.

Часа около 9 сутринта коменданта на крепостта Шукри паша, като се убедил в невъзможността и безполезността на по-нататъшното съпротивление, развял белия флаг и се предал лично със щаба си във форта Хаджрлжк на началника на кавалерията полковник Мархолов, който със шепа конници беше преминал през целия град и се явил в северо-западния сектор.

Часа около 10 сутринта, с музика на чело и с развярнати знамена влиза в града и 23-ия Шипченски полк.

Щурма на крепостта ни струва твърде значителни загуби. Те се виждат на тук приложената таблица.

	УБИТИ		РАНЕНИ		ВСИЧКО
	офиц.	войници	офиц.	войници	
Българск. загуби	24	1272	82	6,573	7951
Сръбските загуби	6	268	7	1,166	1447

Взети били в плен: 60,000 долни чинове, 200 офицери и 14 генерали. Освен това: до 600 орждия и 20,000 изправни пушки. По-голямата част от пушките и орждията турците ризвалили през време на здаването им.

Тъй се завърши борбата за Одрин, която се продължава повече от пет месеци. Тя ни струва не по-малко от 15,000 убити, ранени и умрели от болести и студ войници. Но заедно с това тя възвиси името на Българския народ и армия до недосегаема височина. Героизма, който показаха българския офицер и войник при тази трудна, пълна с негоди обсада, ще състави една от най-бляскавите страници на нашата история. Атаката на Одрин, при всичките жертви, ще състави гордостта на Българския народ.

З а к л ю ч е н и е.

С това ние завършваме нашия труд по операциите и боевете на Тракийския театър. Повтаряме: това не е завършена история на войната, нито чисто обективен военен труд. Това съвсем повече възпоминания на автора, които като такива, несъмнено ще имат и някои недостатъци. От военно гледище нашия труд разглежда по-подробно стратегическите въпроси и ония от висшата тактика на войските. Ние рядко зачекваме въпросите за действията на единици по-малки от бригада. За такова изучаване нам ни липсват релациите на частите, а без тях е мъчно да се установи една колко годе вярна картина за боя на малките единици, при всичкия голям интерес, който представлява тази работа. Детайлното разработване историята на войната представлява една огромна работа, която иска няколко годишен труд. Това трябва да бъде ближайшата задача на нашия Щаб на армията, за да се използват по възможност по-скоро поуците от тази война. А такива има както в положителните, тъй и в отрицателните примери.

Възможно е, че от нашия труд мнозина ще останат и недоволни. Ние можем, обаче, да уверим такива господа, че в своето описание нас ни е ръководило единствено стремлението да напишем едно безпогрешно изложение на събитията, та да дадем на младото поколение полезни поуки. Умълчаването на нашите грешки от общежителско гледище беше, може би, по-удобно за нас, но ние не бихме си изпълнили дълга спрямо България, ако да бяхме се ръководили от такива чисто практически житейски съображения.

Нещастието, което постигна България е тъй неизмеримо велико, че пред него ще трябва да отстъпят на втори план всички съображения за лични амбиции, реклами или клевети. Ние трябва всички да допринесем нещо за изучаването на истината, за поставянето вярна диагноза на нашите болести; лечението тогава е лесно.

Възможно е, че и ние лично имаме още някои грешки незабелязани в книгата ни. Но, повтаряме, самосъзнанието е най-трудна задача, и ако ние сме умълчали нещо, то не се дължи на никакво наше желание да се крием от отговорността. Ние ще бъдем твърде признателни ако бъдещите писатели по войната ни изтъкнат грешките; но да ни покажат нещо действително, основани на данни и документи, както това правим ние.

К Р А Й.

Сведение за санитарното състояние на 3 армия.

(3, 4, 5 и 9 дивизии).

На 29 октомврий се констатирват 2 случая от „холера“, най-напред в 3 дивизия, в 11 Сливенски полк, който се намирал пред Странджа, освен тия два случая и други подозрителни 5 случая.

След това за едно твърде кратко време от 2-3 дена, тая болест се разпространява и между другите части и дивизии и взема грамадни размери.

На 29 октомврий в състава на 3 армия влизат 3, 4, 5 и 9 дивизии.

Заболеваемостта от 29 октомврий е показана в таблицата, която следва, по дивизии и за цялата армия. Всичката тая заболеваемост е почти изключително от холера и от гастроинтерит. Други болести почти не е имало.

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Оздравели	Умрели	Остават
От 29.X до 5.XI вкл.¹⁾					
3 дивизия	—	7642	2922	687	4036
4 „	—	7251	4721	58	2290
5 „	—	2342	808	52	1490
9 „	—	1458	—	30	1428
Всичко	—	17693	8451	827	8244
от 6.XI до 10.XI вкл.					
3 дивизия	4036	1451	2929	365	2194
4 „	2290	2235	2066	76	2415
5 „	1490	1344	510	110	2252
9 „	428	667	461	80	680
Всичко	8244	5697	5966	631	7541
от 11.XI до 15.XI вкл.²⁾					
3 дивизия	2194	1642	1415	161	2288
4 „	2415	2252	1740	29	2885
5 „	2252	918	782	29	2342
9 „	680	390	309	28	733
Всичко	7541	5202	4246	247	8248

¹⁾ Всички почти заболели и умрели са от холера и гастроинтерит.

²⁾ До тук заболеваемостта е за 5 дни.

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Оздра-вели	Умрели	Остават
16 ноемврий¹⁾					
3 дивизия	2241	114	89	42	2224
4 "	3019	173	361	—	2831
5 "	2332	60	196	—	2160
9 "	746	9	46	—	709
Всичко	8338	356	692	42	7924
17 ноемврий					
3 дивизия	2224	77	155	12	2134
4 "	2831	275	468	1	2637
5 "	2160	88	126	—	2122
9 "	709	5	117	—	597
Всичко	7924	445	866	13	7490
18 ноемврий					
3 дивизия	2134	139	275	12	1986
4 "	2637	157	300	2	2492
5 "	2122	50	170	4	1998
9 "	597	8	45	—	565
Всичко	7490	354	790	18	7041
19 ноемврий					
3 дивизия	1986	35	175	7	1839
4 "	2492	166	304	8	2346
5 "	1998	19	424	2	1592
9 "	565	2	5	—	562
Всичко	7041	222	908	17	6339
20 ноемврий					
3 дивизия	1839	78	291	14	1612
4 "	2346	145	232	3	2244
5 "	1592	8	118	—	1482
9 "	562	24	42	—	559
Всичко	6339	255	683	17	5897
21 ноемврий					
3 дивизия	1612	126	85	10	1643
4 "	2244	124	371	13	1997
5 "	1482	48	257	1	1272
9 "	559	2	15	—	546
Всичко	5897	300	728	24	5458

¹⁾ Оттук нататък заболяемостта почва за по 1 ден.

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Оздравели	Умрели	Остават
22 ноември					
3 дивизия	1643	132	142	7	1626
4 "	1977	84	333	8	1740
5 "	1272	116	81	—	1307
9 "	546	1	10	—	537
Всичко	5458	333	566	15	5210
23 ноември					
3 дивизия	1626	83	168	9	1532
4 "	1740	79	101	10	1708
5 "	1307	8	31	1	1283
9 "	537	3	—	—	540
Всичко	5210	173	300	20	5063
24 ноември					
3 дивизия	1532	27	64	3	1502
4 "	1708	94	149	3	1650
5 "	1283	10	42	8	1243
9 "	540	—	—	—	540
Всичко	5063	131	255	14	4935
25 ноември					
3 дивизия	1502	30	150	5	1377
4 "	1650	87	144	1	1592
5 "	1243	98	549	25	767
9 "	540	28	52	1	515
Всичко	4935	243	895	32	4251
26 ноември					
3 дивизия	1377	15	251	3	1138
4 "	1592	21	128	3	1482
5 "	767	—	—	—	767
9 "	515	—	—	—	515
Всичко	4251	36	379	6	3902
27 ноември					
3 дивизия	1138	10	70	2	1076
4 "	1482	21	67	5	1431
5 "	767	—	—	—	767
9 "	515	—	—	—	515
Всичко	3902	31	137	7	3789

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Оздравели	Умрели	Остават
28 ноември					
3 дивизия	1076	15	270	3	818
4 "	1431	9	87	3	1350
5 "	767	—	—	—	767
9 "	515	—	—	—	515
Всичко	3789	24	357	6	3450
29 ноември					
3 дивизия	818	15	130	2	701
4 "	1350	47	115	6	1276
5 "	767	—	—	—	767
9 "	515	—	—	—	515
Всичко	3450	62	245	8	3259
30 ноември					
3 дивизия	701	—	150	—	551
4 "	1276	39	41	2	1272
5 "	767	—	—	—	767
9 "	515	—	—	—	515
Всичко	3259	39	191	2	3105
1 декември¹⁾					
4 дивизия	1424	69	78	—	1415
5 "	858	—	—	—	858
9 "	355	24	133	2	244
Всичко	2637	93	211	2	2517
2 декември					
4 дивизия	1415	72	123	54	1310
5 "	858	—	—	—	858
9 "	244	14	2	2	254
Всичко	2517	86	125	56	2422
3 декември					
4 дивизия	1310	51	80	—	1281
5 "	858	—	—	—	858
9 "	254	26	8	—	272
Всичко	2422	77	88	—	2411

¹⁾ От 1 декември 1912 г. 3 дивизия излиза от състава на 3 армия

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Осдпа-вели	Умрели	Остават
4 декемврий					
4 дивизия	1281	107	95	—	1298
5 "	858	—	—	—	858
9 "	272	12	8	—	277
Всичко	2411	119	103	—	2433
5 декемврий					
4 дивизия	1298	108	107	—	1299
5 "	858	—	—	—	858
9 "	277	17	21	—	273
Всичко	2433	125	128	—	2430
6 декемврий					
4 дивизия	1299	48	116	13	1218
5 "	858	—	—	—	858
9 "	273	10	10	—	273
Всичко	2430	58	126	13	2349
7 декемврий					
4 дивизия	1218	94	92	—	1220
5 "	858	—	—	—	858
9 "	273	—	15	—	258
Всичко	2349	94	107	—	2336
8 декемврий					
4 дивизия	1220	109	112	—	1201
5 "	858	—	—	—	858
9 "	258	6	18	—	246
Всичко	2336	115	130	—	2305
9 декемврий					
4 дивизия	1205	129	91	—	1243
5 "	858	108	62	55	849
9 "	246	26	23	—	249
Всичко	2309	263	176	55	2341

Наименование на дивизиите	Имаше болни	Заболе-ли нови	Оздравели	Умрели	Остават
10 декемврий					
4 дивизия	1243	118	108	—	1253
5 „	849	9	216	1	641
9 „	249	7	5	—	251
Всичко	2341	134	329	1	2145
11 декемврий					
4 дивизия	1320	196	175	—	1341
5 „	641	16	—	1	656
9 „	251	63	20	—	294
Всичко	2212	275	195	1	2291
Всичко от 29 октомврий до 11 декемврий 1922 г. заболели 33035 , умрели 2264 .					

СЪДЪРЖАНИЕ

Към читателите	Стр. 3
Предисловие	5

ЧАСТ I.

Глава I. Въведение. — Политическата обстановка преди войната. Причини и поводи на войната	7
Глава II. Организацията и числеността на армиите, които воюваха	23
Глава III. Мобилизация на двете воюващи страна . .	31
Глава IV. Планове за съсредоточение. Плана за съсредоточение на българските войски	39
Съсредоточение и развърщане на турската армия на тракийския театър	42
Глава V. Кратко описание на театъра на войната . .	45
Глава VI. Плана на войната	51
Глава VII. Разпореждания до началото на военните действия	55
Глава VIII. Обявяване на войната и началото на марш-маневрите	69
Началото на операциите. Марш-маневра на 5. октомврий	72
Марш-маневра на 6. октомврий	77
7-й октомврий. Действията през този ден	81
Марш-маневра на 8. октомврий	84
9-й октомврий. Действията на 3-а армия на 9. октомврий	95
Движенията и действията на 5-а пех. Дунавска дивизия	99
Действията на I-а армия на 9-й октомврий	104
Операциите на III-а армия на 10 октомврий	107
Действията на турците на 9-то и 10-то число при Лозенград	115
Операциите на II-ра армия против Одрин от 7-й до 14-й октомврий	123
11-й октомврий. Вземането на Лозенград	129
Отстъплението на турците на 11-й и 12-й октомврий	137
12-й октомврий	139
13-й октомврий	151
Марш-маневра на I-а армия от 11-й до 14-й октомврий	158

ЧАСТ II.

Бунар-Хисар — Люле-Бургаската операция	165
Марш-маневра на III-та армия на 14 октомврий	168
Действията на III-а армия на 15 октомврий	174
Боя у Кулиба—Мандрица	178
Марш-маневра на I-а армия от 14-о до 16-о число	185
Марш на 16-о число и приближаване към бойното поле	185
Отстъплението на турците до Люле-Бургаз — Виза	186
Действията на турците на 15-о число	187
16-й октомврий	189
Обзор на полесражението	191
Начало на големите боеве	192
Действията на кавалерийската дивизия	194
Действията на 5-а Дунавска дивизия	195
Боя в центра на 4-а Преславска дивизия	202
Боя в десния фланг на III-а армия, в 6-а Бдинска дивизия	208
Действията на 2-а бригада от 6-а дивизия — боя у Тюркбей	209
Вечерната атака на Генерал Тенев	210
Общото положение на 16-й вечерта	214
Действията на турската армия на 16-й октомврий	216
Описание на турската позиция	217
Действията на I-я корпус	221
17-й октомврий	225
Действията на кавалерията	227
Действията на 5-а Дунавска дивизия	229
Действията на 4-а Преславска дивизия	237
Боя на 6-а дивизия	245
Действията на турците на 17-й октомврий	248
18-й октомврий	253
Действията на III-а армия	260
Действията на турците на 18-й октомврий	271
19-й октомврий	277
Действията на III-а армия	282
20-й октомврий	293
21-й октомврий	303
Общ очерк на събитията от възобновяването на настъплението до Чаталджанските боеве	310
Описание на Чаталджанската позиция	314
Начало на действията на Чаталджа	315
Атаката на 4-й ноемврий	322

Боя на I-а армия на 4-о число	326
Действията на щаба на Соединените армии на 4. число	332
Боя на 5-й ноемврий	335
Разпореждането за прекратяване на атаката	341
Действия на турците на 4 и 5 ноемврий	348
Последующите след атаката действия	349
Първото примирие	353
Кратък очерк на събитията от възобновлението на военните действия до сключването на Лондонския мир	360
Възобновяването на военните действия	363
Преминаване в настъпление на турците в март месец .	367
Кратък очерк на действията на Родопския отряд . . .	369
Кратък очерк на действията на II-а армия от 14. октомврий до падането на Одрин	374
Заклучение	391
Сведение за санитарното състояние на 3-а армия	

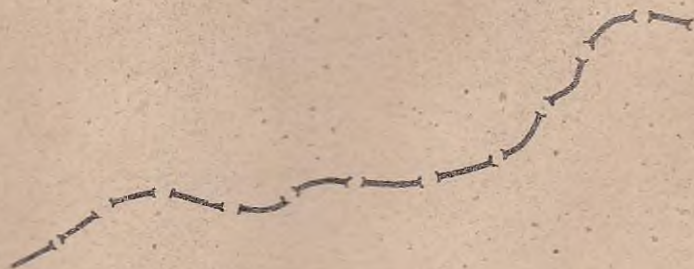
Приложения: Схеми № № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 и 11.
Карта на Тракийския военен театър
в мащаб 1:600,000.

Разположение на 3-а Армия
на 4.X.1912 год.

Приложение № 1.

 Казжклице

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ

НА
ТРЕТА АРМИЯ

4 ^я ДИВИЗИЯ	5 ^я ДИВИЗИЯ	6 ^я ДИВИЗИЯ	КАВАЛЕР ДИВИЗИЯ
1 ^я БР	1 ^я БР	1 ^я БР	1
7 19 19	2 5 5	3 15 15	1
2 ^я БР	2 ^я БР	2 ^я БР	2
3 31 31	18 20 20	35 36 36	4
3 ^я БР	3 ^я БР		7
43 43 43	45 45 45		9
5 5 5	1 1 1	2 2 2	
4 Д.П.Т. 4 Д.П. 4 Д.П.	5 Д.П.Т. 5 Д.П. 5 Д.П.	6 Д.П.Т. 6 Д.П. 6 Д.П.	
6 Д.П.Б. 2 ПОД.П.Б.	6 Д.П.Б. 2 ПОД.П.Б.	4 Д.П.Б. 2 ПОД.П.Б.	
СТР.	ОТЧЕТ.	А.П.	Σ
СТР.	ОТЧЕТ.	А.П.	Σ

Приложение № 4.

Марш маневра на 6 и 8 X. 1912 год.

Приложение № 3

Положением на III-а армия
на 5.X.1912 г. вечера.

Кайбилар

Малкоч

Девет Агач

Тас тепе

Коджас

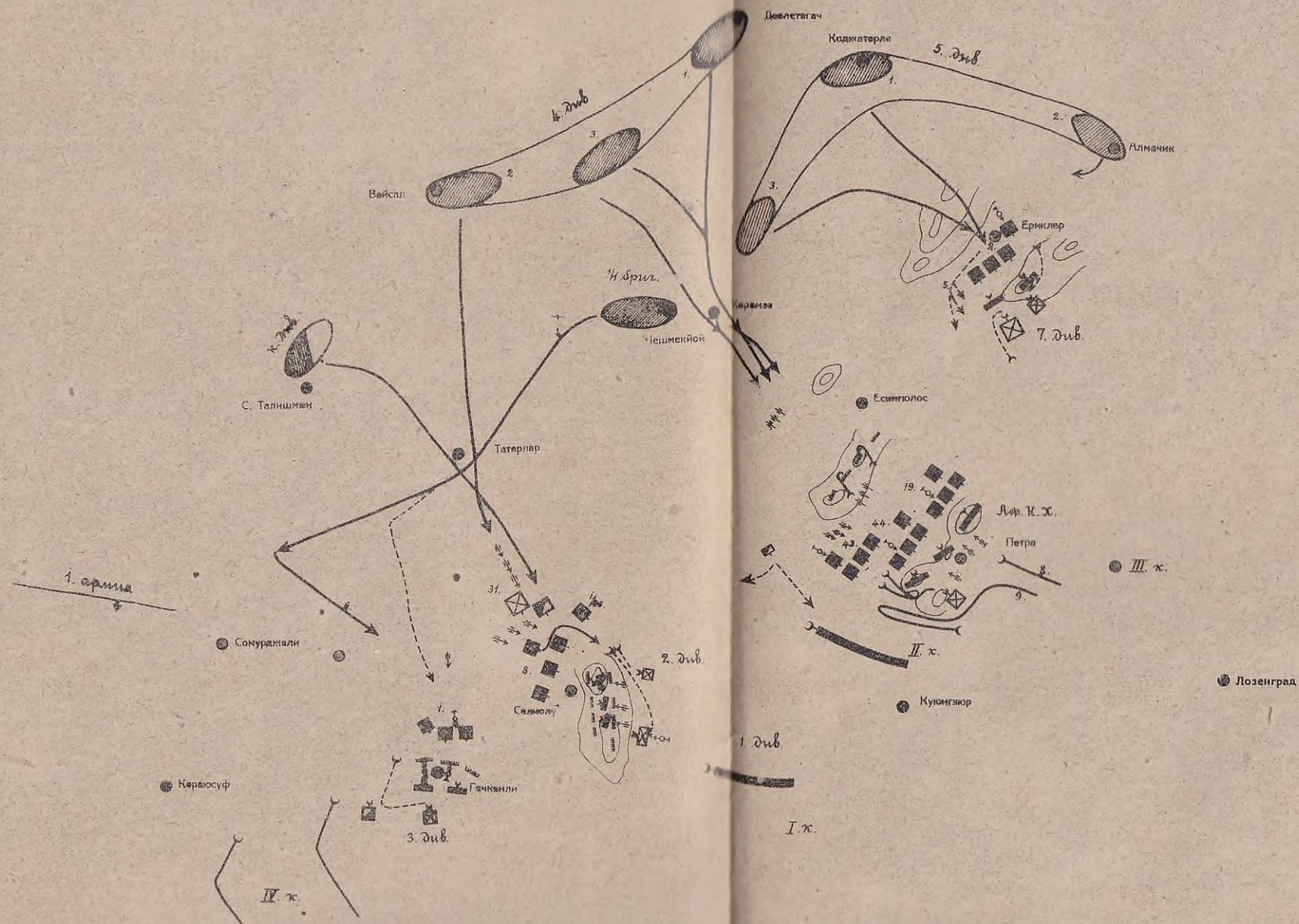

СХЕМА
за разположението на 15 октомври

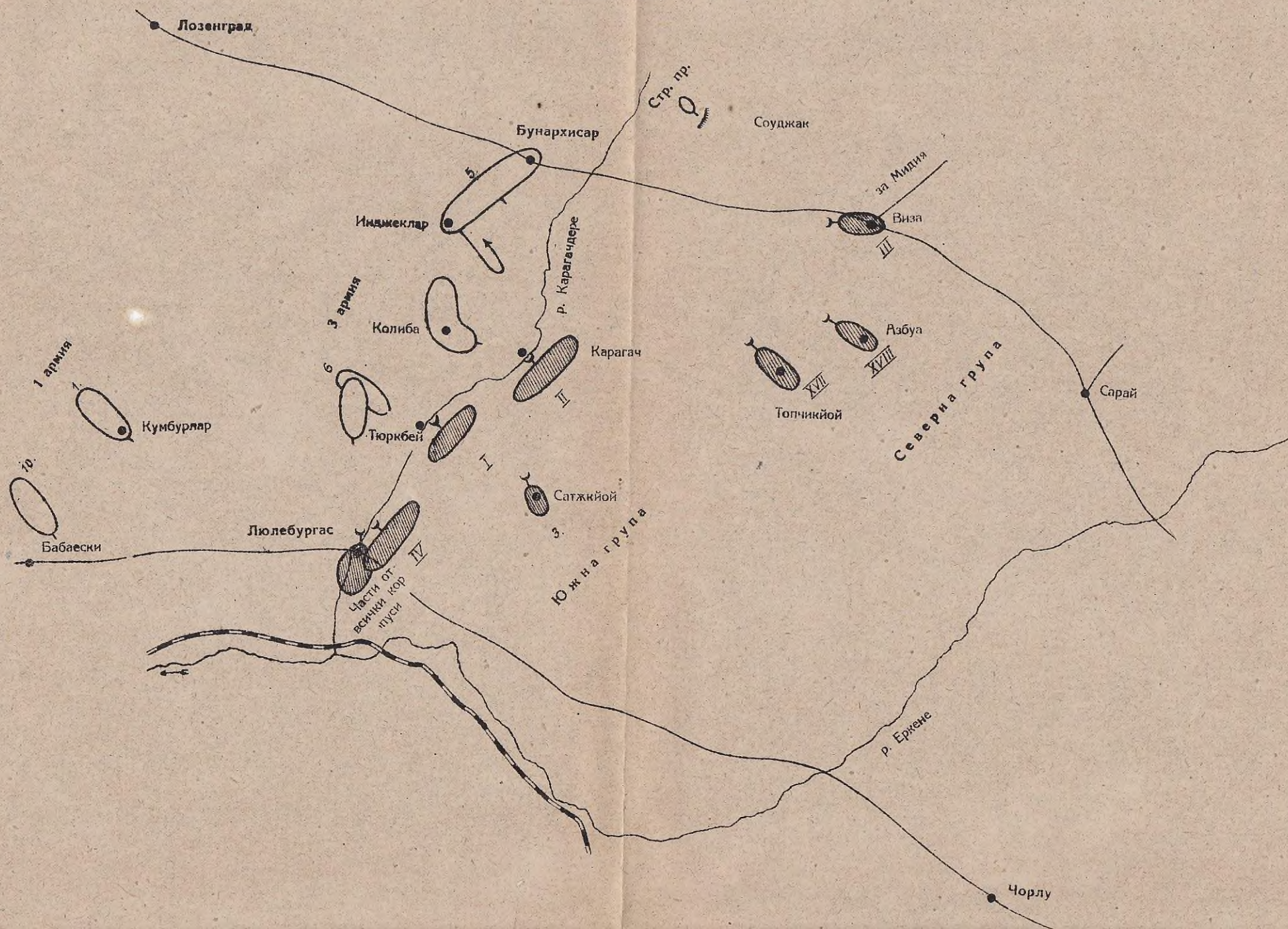

СХЕМА
за разврщането в боен ред на 16 октомврий

СХЕМА
за действия на 17 октомври

СХЕМА

на Чатаджанската укрепена позиция
Положението на 3 поемарий

СХЕМА

38 действий на 4 юсмерий

